GEOMORPHOLOGIA SLOVACA
et BOHEMICA

Issue 2 **2019** **Volume 19**

F L U V I O L A T I N A
alias
Riečna krajina na historických rukopisných mapách: latinsko-slovenský slovník

Peter PIŠÚT

Association of Slovak Geomorphologists
The Czech Association of Geomorphologists
Institute of Geography, Slovak Academy of Sciences

Volume 19, 2019 – Issue 2 January, 2020

Hlavný redaktor / Editor - in - Chief
Milan Lehotský, Institute of Geography SAS, Bratislava, Slovak Republic

Výkonný redaktor / Editor
Miloš Rusnák, Institute of Geography SAS, Bratislava, Slovak Republic

Redakčná rada / Editorial Board
Pavel Bella, Slovak caves administration, Liptovský Mikuláš, Slovak Republic
Christine Embleton – Hamann, University of Vienna, Austria
Ian S. Evans, Durham University, UK
Zdenko Hochmuth, Pavol Jozef Šafarik Univerzity in Košice, Slovak Republic
Jan Hradecký, University of Ostrava, Czech Republic
Juraj Hreško, Constantine the Philoshopher University in Nitra, Slovak Republic
Philip Hughes, University of Manchester, UK
Jan Kalvoda, Charles University in Prague, Czech Republic
Karel Kirchner, Institute of Geonics, The Academy of Sciences of the Czech Republic
Dénes Lóczy, University of Pécs, Hungary
Pavel Mentlík, University of West Bohemia, Plzeň, Czech Republic
Piotr Migoń, University of Wroclaw, Poland
Jozef Minár, Comenius University in Bratislava, Slovak Republic
Nicola Surian, University of Padova, Italy
Vít Vilímek, Charles University in Prague, Czech Republic

Redakcia / Editorial Office
Geomorphologia Slovaca et Bohemica, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava
Elena Zabadalová, e-mail: geogezab@savba.sk; tel. č.+421 02 575 10 216

Issues per year: 2

Articles are peer-reviewed

Evidence number: 3561/09 Ministry of Culture Slovak Republic
ISSN 1337 — 6799
IČO 31 781 195

OBSAH

	PREDSLOV	7
1.	ÚVOD	9
2.	CESTA DO „ZLATÉHO VEKU“ LATINSKÝCH RIEČNYCH MÁP	11
3.	ZAMERIAVANIE RIEČNEJ KRAJINY A JEJ ZMENY V DRUHEJ POLOVICI 18. STOROČIA	14
4.	RIEČNA KRAJINA KONCOM 18. A ZAČIATKOM 19. STOROČIA	19
5.	LATINSKO – SLOVENSKÝ SLOVNÍK	21
6.	POSTUP PRI PREKLADE A INTERPRETÁCII TEXTOVÝCH ČASTÍ 8. RUKOPISNÝCH LATINSKÝCH MÁP A PLÁNOV	62
7.	PRÍKLADY RUKOPISNÝCH LATINSKÝCH MÁP A ICH INTERPRETÁCIA (PRÍPADOVÉ ŠTÚDIE)	64
8.	SLOVNÍČEK LATINSKÝCH NÁZVOV VÄČŠÍCH MIEST, VYBRANÝCH DEDÍN A NIEKTORÝCH VODNÝCH TOKOV A TELIES	127
9.	UKÁŽKY SKRACOVANIA SLOV A ČASTEJŠIE POUŽÍVANÝCH SKRATIEK	129
10.	ZÁVER	130
11.	SUMMARY	132
12.	LITERATÚRA	135
13.	ZOZNAM ŠTUDOVANÝCH MÁP A PLÁNOV	140
	MENNÝ REGISTER	145

In memoriam

RNDr. Ivan Pišút, DrSc.
(1935 – 2017)

Recenzenti:

RNDr. Milan Lehotský, CSc.
Geografický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava, Slovensko

Prof. RNDr. Peter Chrastina, PhD.
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta,Katedra historických vied a stredoeurópskych štúdií, Trnava, Slovensko

POĎAKOVANIE

Monografia bola vypracovaná v rámci vedeckého projektu č. 1/0781/17, financovaného vedeckou grantovou agentúrou VEGA.

PREDSLOV

In idem flumen bis descendimus et non descendimus.
Manet enim fluminis nomen, aqua transmissa est.
Do tej istej rieky dvakrát vstúpime aj nevstúpime.
Len meno rieky totiž zostáva, voda však pretiekla.

(Seneca mladší v komentári na Herakleita z Efezu)

Autor*

V súvislosti s postupným sprístupnením mapových listov pôvodne tajných mapovaní Habsburskej monarchie (cf. KLEIN 2003, 2008), ako aj s rozvojom počítačovej techniky, geoinformačných systémov a vyriešením problémov s georektifikáciou mapových listov (BISZAK a kol. 2017, ZEMAN 2012) sa tieto vojenské mapy stali hojne široko využívanými bádateľmi z viacerých odborov, najmä v histórii, krajinnej ekológii, urbanistike, fyzickej a historickej geografii, hydrológii, geológii či archeológii (napr. LASÁK a kol. 1999, STANKOVIANSKY 2003, GÁBRIS a kol. 2004, CHRASTINA 2009, OLAH a kol. 2009, KUZMA 2012, PETROVSZKI a kol. 2012, BOLTIŽIAR a kol. 2012, 2013, VOJTEČEK a NEMERGUT 2016, HANUŠÍK 2017). Keďže pokrývajú celé územie štátu v jednotnej strednej mierke, umožňujú rekonštruovať podobu predindustriálnej krajiny a najmä jej využívania k trom rôznym časovým horizontom, dokonca zachytávajú ešte barokovú krajinu (1. vojenské mapovanie).

Na druhej strane, čoraz dostupnejšími sa dnes nielen pre odbornú, ale aj širokú verejnosť stáva aj obrovské množstvo ďalších grafických prameňov z územia bývalého Uhorska a dnešného Slovenska, najmä vďaka skenovaniu a digitalizácii (cf. ZEMAN a KUSENDOVÁ 2015), napr. na portáloch Hungaricana, Web umenia, Mollova mapová sbírka a iné. Tieto pramene síce nepokrývajú územie Slovenska súvisle, no často dokumentujú určité segmenty krajiny vo veľkom detaile. Okrem toho sú niekedy aj o dve-tri desaťročia staršie, ako situácia podľa máp 1. vojenského mapovania. Ide o najstaršie **rukopisné,** najmä nemecky a latinsky písané mapy a plány veľkej mierky, ktorých informačný potenciál je zatiaľ využitý veľmi slabo.

Veľkú skupinu **l a t i n s k ý c h** kartografických prameňov tvoria mapy a plány riečnych krajín, úsekov riek, ripariálnej zóny riek (cf. CEBECAUEROVÁ a LEHOTSKÝ 2012), alebo segmentov riečnych alúvií. Môžeme sem v podstate zaradiť aj mapy a pôdorysné plány rôznych objektov, inžinierskych stavieb a technických zariadení v korytách riek (hate, mlyny, kanály...), ale aj budov v tesnej blízkosti rieky. V ďalšom texte budem tieto pramene zjednodušene nazývať **riečnymi mapami**. Rieky a ich erózne koridory sú jednými z najdynamickejších geosystémov, ktoré aj v minulosti citlivo odzrkadľovali zmeny klímy i reakcie na stále intenzívnejšie zásahy človeka do krajiny. Zlatým vekom latinských riečnych máp bolo najmä obdobie od polovice 18. storočia do prvej tretiny 19. storočia.

Štúdium tejto špecifickej skupiny máp a plánov naráža na problémy. Prvý je ten, že pre väčšinu odborníkov z oblasti prírodovedných či technických odborov, povinne ovládajúcich najmä angličtinu, je dnes už latinčina ozajstnou *španielskou dedinou*. Voči najstarším rukopisným mapám existujú aj apriórne predsudky, najmä ohľadom ich polohopisnej a obsahovej presnosti. Na druhej strane, historici, filológovia či absolventi odboru archívnictva vedia čítať texty máp, nepracujú však s priestorovými informáciami a neovládajú poznatky z oblasti fluviálnej geomorfológie, hydrológie či fungovania riečnych ekosystémov. Nemôžu ani poznať všetky jemné terminologické nuansy novovekej *fluviálnej latinčiny*. Hlavným motívom tejto interdisciplinárne ladenej monografie je preto snaha všetkým záujemcom poskytnúť užitočné spoločné penzum poznatkov, vytvárajúce predpoklady pre vyčerpávajúce báda-

* Katedra fyzickej geografie a geoekológie, Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, Mlynská dolina, Ilkovičova 6, 842 15 Bratislava, Slovakia, e-mail: peter.pisut@uniba.sk.

teľské vyťaženie údajov starých máp a plánov. Pre pochopenie informácií tejto skupiny kartografických prameňov je vôbec spolupráca odborníkov z aj zdanlivo protichodných oblastí veľmi prospešná a užitočná. Pri verifikácii s ďalšími prameňmi tak môže prinášať najkomplexnejšie výsledky.

Základnou časťou tejto monografie je **latinsko-slovenský slovník** výrazov, súvisiacich s problematikou riek a vodných tokov. Druhá časť práce potom ponúka praktické **ukážky detailnej analýzy** konkrétnych riečnych máp z rôznych geografických prostredí a oblastí nielen Slovenska, ale aj iných území bývalého Uhorska. Celkove ide o **prípadové štúdie** riečnych máp z časového rozpätia takmer sto rokov (**1735** až **1829**). Štúdia zároveň ilustruje mnohostranný, často ešte neobjavený potenciál týchto kartografických prameňov pre rôzne vedné disciplíny.

Za posúdenie monografie a cenné pripomienky k predkladanému textu ďakujem RNDr. M. Lehotskému, CSc. a prof. RNDr. P. Chrastinovi, PhD. Moja vďaka patrí aj iniciátorom a realizátorom projektov sprístupnenia starých máp z priestoru bývalého Uhorska *online*, najmä zo zbierkových fondov Maďarského národného (krajinského) archívu (*Magyar Országos levéltár*), Séčeniho knižnice (*Széchényi Könyvtár*), Maďarského národného múzea (*Magyar Nemzeti Múzeum*), Vojenského historického inštitútu a múzea (*Hadtörténeti Intézet és Múzeum*) v Budapešti, ako aj mnohých ďalších inštitúcií a najmä firmy Arcanum, Budapešť, čo umožnilo vznik tejto publikácie.

1 ÚVOD

Význam a rozšírenie **latinského jazyka** (*Lingua Latina*) v súvislosti so vznikom a expanziou Rímskej ríše v Európe je všeobecne známy. Latinčina od svojho zrodu – sprvoti bola jazykom malého kmeňa Latinov v strednej Itálii – prirodzene prešla dlhým vývojom. Popri normovanej spisovnej ustálenej literárnej latinčine stáročia paralelne existovala aj ľudová – hovorová, čiže **vulgárna latinčina**. Tá do r. 529 postupne získala prevahu nad spisovnou latinčinou a časom sa z nej vyvinuli dnešné románske jazyky. V latinčine sa však vyučovalo, úradovalo a slúžila cirkvi aj po zániku Západorímskej ríše v 7. storočí. Spisovná ustálená latinčina v **stredoveku** bola nielen všeobecným dorozumievacím jazykom vzdelaných vrstiev, jazykom medzinárodnej diplomacie, ale aj umeleckej literatúry a štátnej správy (ŠPAŇÁR a KETTNER 1968). Ďalší návrat k zušľachtenej latinčine starorímskych autorov (Cicero, Caesar, Vergilius, Horatius a ďalší) nastal vďaka humanistom a ich príklonu k antike v období **renesancie**.

Aj v **novoveku** bola latinčina neoddeliteľnou súčasťou všeobecného vzdelania. V celej vzdelanej Európe slúžila ako všeobecný dorozumievací, umelecký, odborný, cirkevný a úradný jazyk prakticky až do 19. storočia. Bola teda tým, čím je dnes pre svet angličtina. Zatiaľ čo v českých krajinách latinčina prevládala do husitského obdobia, v mnohonárodnostnom Uhorsku stále kvitla aj v 18. storočí. Latinčina bola u nás jazykom štátnej správy, používala ju cirkev, ovládala šľachta. Vychádzali v nej právne diela, kráľovské dekréty, listiny, zákonné články z krajinských snemov, knihy. Nečudo, že do slovenčiny prešlo od najstarších čias z latinčiny aj mnoho slov. Zlom nastal v období vlády **Jozefa II.**, ktorý sa z praktických dôvodov snažil zaviesť v celej Habsburskej monarchii ako jednotný jazyk štátnej administratívy **nemčinu**. Po jeho smrti v r. 1790 sa však Uhorsko opäť vrátilo k latinčine, no už s perspektívou, že ju postupne nahradí maďarčina. Toto stanovisko snemu sa stalo signálom na rozvíjanie maďarizácie a pokusu o premenu mnohonárodnostného uhorského štátu na štát maďarský (ŠPIESZ 1999). V dôsledku toho sa aj s latinskými mapami stretávame naposledy v tridsiatych rokoch 19. storočia. V roku **1840** totiž uhorský snem definitívne prijal zákony o nahradení latinčiny **maďarčinou**.

Latinčina napriek tomu stále zostávala súčasťou dobrého humanistického vzdelania, dokonca ešte aj v povojnovom Československu až do päťdesiatych rokov 20. storočia. V gymnáziu sa vyučovala už od tretej triedy (*tercie*), a tak príslušníci staršej generácie – absolventi klasického gymnázia – majú podnes vedomosti, neraz prevyšujúce dnešných *bežných* profesorov biológie či medicíny. To už bola pritom latinčina značne na ústupe a aktívnym životom žila len vo vedeckej literatúre i terminológii (prírodné vedy, medicína, právo, história) a v rímsko-katolíckej cirkvi (DAŠKOVÁ a kol. 1998).

Niet pochýb o tom, že latinčina je podnes dôležitá pre štúdium niektorých vedných odborov. Od stredoveku bola totiž aj prirodzeným odborným a vedeckým jazykom **biologických, prírodovedných** i **technických vied** – nielen chémie, fyziky či astronómie, ale aj **geografie**, **matematiky** a rozvíjajúcej sa **kartografie**. Vychádzali v nej učené diela, rozpravy, ale aj mapy novoobjavených území. Výraz *hic sunt leones* (tu sú levy), označujúci zatiaľ nepopísané, divé územia, poznajú vari aj latinskí analfabeti.

Pohnuté **17. storočie** bolo aj v kartografii Strednej Európy do značnej miery v réžii nemčiny a tiež taliančiny. V rámci Tridsaťročnej vojny, protihabsburských povstaní a vojen proti Osmanom vzniklo veľké množstvo máp, už aj veľkej mierky. V prevažnej väčšine boli tieto mapy a plány dielom **vojenských zememeračov**, ktorí zachytávali situáciu bojísk, opevnených miest aj pevností, prípadne ich okolia, vojenských táborov, stanovíšť a pod. (**Obr. 1**). Vojenskí inžinieri už pracovali metódou meračského stola; tento vynález sa pripisuje Jánovi Richterovi z Norimbergu (lat. *Johannes Praetor*,

1537 - 1616). Na meranie uhlov používali kvadrant a buzolu; vzdialenosti merali krokovaním, otáčkami kola alebo meračským konopným lanom. Okrem týchto diel vznikali aj mapy regiónov a štátov najmä s využitím astronomických meraní (HYNIE 1966, PRIKRYL 1977, FIČOR a MAREK 2014).

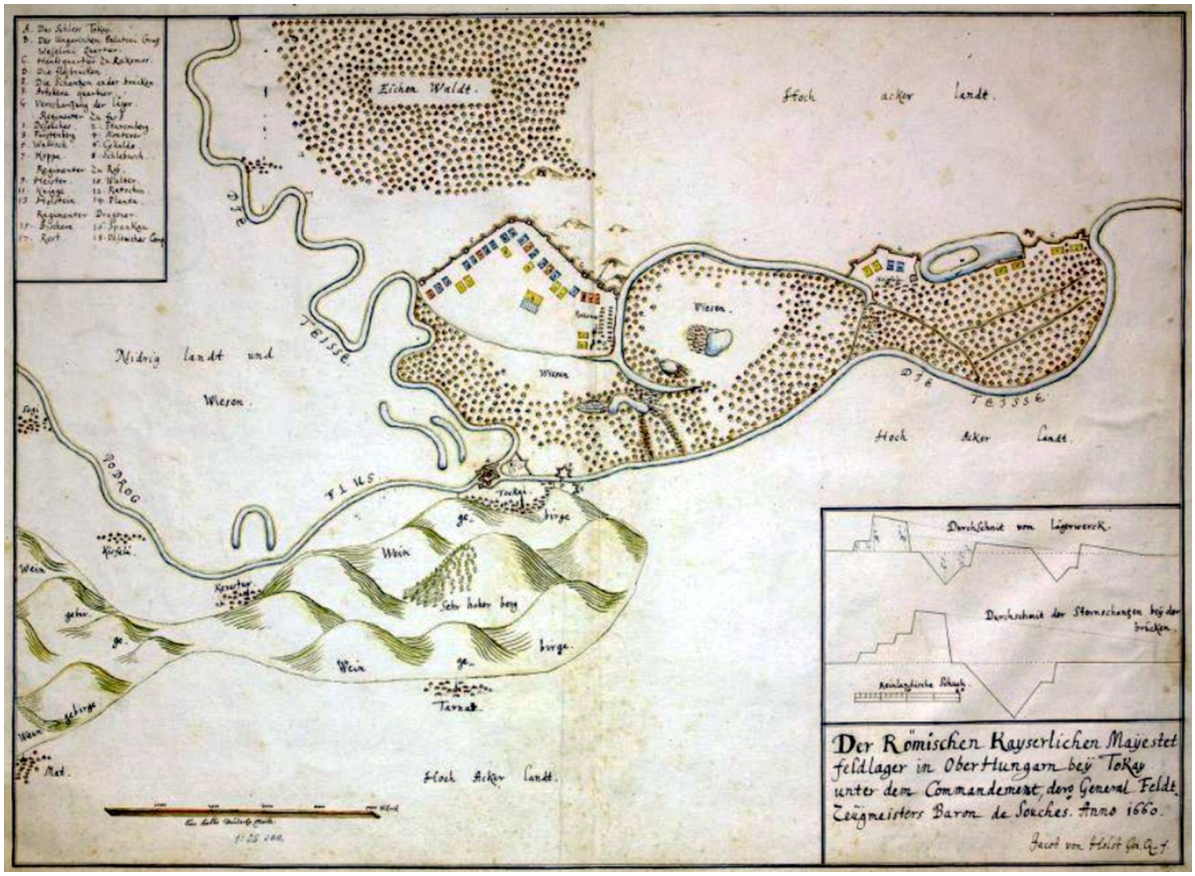

Obr. 1 Ukážka nemeckej vojenskej mapy riečnej krajiny na sútoku Bodrogu a Tisy veľkej mierky z r. 1660. Poľný tábor cisárskych vojsk v predpolí hradu Tokaj. Toky riek sú zamerané pomerne presne, plastický zákres vŕškov je však typický pre prax 17. storočia. Autor: Jakub von Holst (mapa č. 1 v zozname máp a plánov).

2 CESTA DO „ZLATÉHO VEKU" RIEČNYCH MÁP

Obdobím rozvoja kartografie v Habsburskej monarchii a obzvlášť v Uhorsku sa bezpochyby stalo **osvietenské 18. storočie**, najmä roky konsolidácie kráľovstva po ukončení stavovského povstania Františka II. Rákociho. Základy civilného mapovania v stredných a veľkých mierkach položil v Uhorsku v prvej polovici 18. storočia predovšetkým geniálny **Samuel Mikoviní** (1686 - 1750). Na pokrokoch v oblasti geodézie a najmä popularizácii meračských metód má však u nás doposiaľ nedocenené zásluhy aj Talian v službe viedenského dvora, **Ján Jakub Marinoni** (1676 - 1755). Obaja vynikali nesmiernou pracovitosťou.

Význam osobnosti Samuela Mikovíniho – vynikajúceho kartografa, inžiniera, grafika, vodohospodára, profesora a vedca je všeobecne známy (PURGINA 1958, LICHÝ 2006). Nadaný mladý Mikoviní absolvoval vysokoškolské štúdium v Nemecku – na univerzitách v Altdorfe a v Jene, kde získal titul zememeračského inžiniera. Od r. 1725 pôsobil vo funkcii matematika (zememerača) Bratislavskej stolice (PURGINA, l. c.). V r. 1731 sám cisár Karol poveril Mikovíniho vypracovaním máp do pripravovaného encyklopedického diela, na ktorom pracoval M. Bel. V latinskom *Liste o spôsobe zostavenia miestopisných máp Uhorska* (*Epistola de Methodo Concinnandarum mapparum Hungariae, Topographicarum*) z 13. januára 1732 (MIKOVÍNI 1732) Mikoviní detailne vyložil Belovi spôsob, akým bude zostavovať kvalitné mapy do jeho Notícií. Mikovíniho metóda bola jednoznačným prielomom v dovtedajšej uhorskej meračskej a kartografickej praxi. Ako prvý v Uhorsku totiž nielenže zaviedol vlastnú geografickú sieť – známy **Bratislavský poludník** (*meridianus Posoniensis*) s nultým bodom vo veži Bratislavského hradu, ale svoje merania odvádzal už aj od vlastnej **triangulačnej siete**, kde polohu jednotlivých bodov presne určil astromonickým meraním. Základné triangulačné body a meračské línie svojej kartografickej metódy S. Mikoviní názorne zachytil aj na mape *Vestigium Operationis Astronomico-Geometricae* (mapa č. 3), ktorú zverejnil vo svojej Epistole. Okrem toho Mikoviní využíval aj **magnetické** (buzola) a **hydrografické** základy pri meraní toku a dĺžky riek. Mikovíniho **mapy stolíc strednej mierky** nastavili latku v porovnaním s dovtedajším stavom veľmi vysoko a vlastne ostali neprekonané až do prvého vojenského mapovania (1763 – 1785). Pre Mikovíniho mapy je charakteristický špecifický prehľadný štýl s viacerými inováciami – zemepisná dĺžka podľa bratislavského poludníka, šrafy na znázornenie reliéfu, vykreslenie využívania krajiny špeciálnymi znakmi, kresba sídlisk so systémom blokov, umiestnenie umeleckých ozdôb na okrajové a titulačné priestory a pod. (PURGINA l. c.). S. Mikoviní je autorom veľkého množstva máp, vrátane banských; osobne a významne ovplyvnil aj viacero svojich žiakov (napr. A. E. Fritsch, J. Kováč a i.). Pre jeho mapy, vrátane máp stredných a malých mierok je typické, že sú pomerne presné aj v mnohých detailoch (**Obr. 2**).

Ďalšou významnou kartografickou, u nás žiaľ doteraz nedostatočne docenenou osobnosťou, ktorá bezpochyby ovplyvnila početnú kľúčovú generáciu uhorských zememeračov druhej polovice 18. storočia, bol **Ján Jakub Marinoni**. Talentovaný mladík, pôvodne poddaný Benátskej republiky, odišiel na štúdiá do Viedne. Už v roku 1703 mu cisár Leopold I. prepožičal titul dvorného matematika, ba dokonca bol jedným z neskorších učiteľov Márie Terézie. Začiatkom jeho bohatej kartografickej kariéry bol plán Viedne, ktorý zhotovili spolu so svojim ochrancom grófom Leandrom Anguissolom (1706). Podrobné mapy panských majetkov mu neskôr priniesli odporúčania u vtedajšej šľachty. Marinoni je okrem iného napr. aj autorom prvej geometricky presnej mapy bratislavských nív Dunaja v r. 1712 (PIŠÚT 2002). V roku 1717 udelil cisár na návrh oboch menovaných povolenie pre založenie prvého **vojensko – civilného inžinierskeho polytechnického ústavu**, resp. akadémie vo Viedni, kde sa Marinoni stal druhým riaditeľom po Anguissolovi. Inštitút

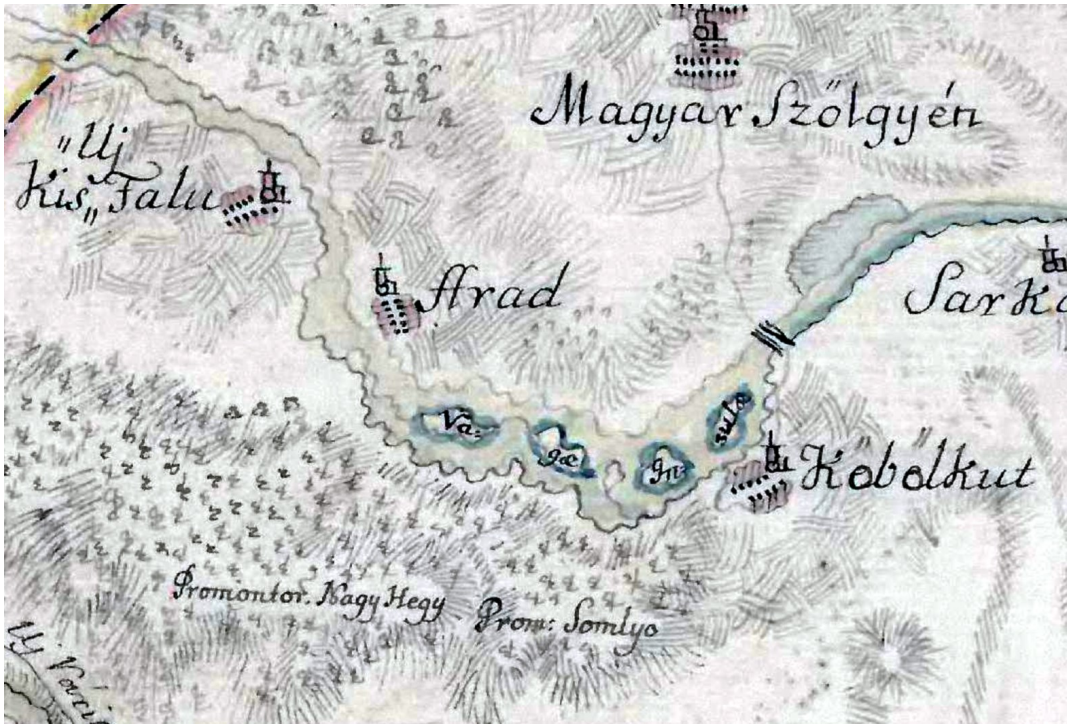

Obr. 2 Výrez z mapy Ostrihomskej stolice S. Mikovíniho (1740), znázorňujúci oblasť dnešnej Národnej prírodnej rezervácie Parížske močiare (mapa č. 5 v zozname) pri dedine Gbelce (*Kőbőlkut*). Napriek svojej mierke (1:140 000) mapa zachytáva aj takú dobovú miestnu podrobnosť a špecialitu, akou boli tzv. plávajúce ostrovy, u Mikovíniho *bludné* ostrovy – *Vagæ Insulæ* (cf. PROCHAZKA a kol. 2015).

podliehal Vojenskej dvorskej rade (*Hofkriegsrat*) a sídlil priamo v Marinoniho byte vo vtedajšom (dnes už zbúranom) Mölkerovom bastióne vo Viedni. V r. 1719 vyslala rada Marinoniho do Milána, kde preukázal veľký organizačný talent a schopnosti a stal sa známym ako tvorca tzv. **Milánskeho katastra**. Išlo o prvé podrobné pozemkové zameranie celej krajiny, konkrétne Lombardie. Meračské práce zahŕňali zmapovanie územia o rozlohe 19 220 km^2 a katastrov celkove 2 387 obcí (HIERMANSEDER 2018). Nečudo, že v r. 1726 Marinoniho oprávnene povýšili do šľachtického stavu. Okrem toho projektoval aj inžinierske stavby, napr. cestu cez priesmyk Semmering. Ako takmer päťdesiatročný sa v r. 1733 Marinoni napokon stal riaditeľom Akadémie, ktorá sa však neskôr po jeho smrti zmenila na čisto vojenský inštitút.

Marinoni sa vo voľnom čase venoval matematike a astronómii. Vo svojom súkromnom byte zriadil r. 1730 prvú **hvezdáreň** vo Viedni. Bol členom viacerých európskych vedeckých spoločností. Udržiaval čulé písomné styky s ďalšími velikánmi tých čias – okrem Mikovíniho napr. s Eulerom či Leibnitzom. Pre nás je dôležité, že Marinoni je nielen pôvodcom viacerých inovácií meračských prístrojov a postupov, ale aj troch významných **kníh o zememeračstve** a astronómii. Veľmi cennou bola kniha *O pôdorysnom umení a jeho súčasnej praxi, ktoré sa vykladá a ilustruje aj na mnohých vhodných príkladoch* (*De re ichnographica, cujus hodierna praxis exponitur, et propriis exemplis pluribus illustratur*, 1751), ktorej doplnené a rozšírené vydanie vyšlo aj po jeho smrti (MARINONI 1775). V tejto príručke Marinoni podrobne približuje vtedajšie meračské nástroje a postupy, ktoré zároveň ilustruje na mnohých praktických príkladoch, postupujúc od najjednoduchších ukážok po zameriavanie celých panstiev a krajín. Viaceré ukážky z jeho práce sú zaradené aj v tejto monografii (počnúc **Obr. 3**). Niet pochýb, že Marinoniho príručky významne ovplyvnili nastupujúce generácie zememeračov. Je veľmi pravdepodobné, že sa využívali aj ako učebnice (hoci napr. medzi prvými oficiálnymi učebnicami Seneckého kolégia ešte nefigurujú; cf. KOLTAI 2013).

Obr. 3 Zememerač 18. storočia vytyčuje priamku a smer na bod v teréne zámerným pravítkom (*Regula dioptrica*) na meračskom stole (*Tabula prætoriana*). Ilustrácia z diela Jána J. MARINONIHO (1751, s. 24).

J. Marinoni zomrel v r. 1755 vo veku 79 rokov. Pochovaný je v krypte Škótskeho kostola (*Schottenkirche*) vo Viedni, kde nedávno umiestnili aj pamätnú tabuľu na tohto významného astronóma, matematika a geodeta (HIERMANSEDER l. c.).

3 ZAMERIAVANIE RIEČNEJ KRAJINY A JEJ ZMENY V DRUHEJ POLOVICI 18. A PRVEJ TRETINE 19. STOROČIA

Pokiaľ ide o **detailné civilné mapy veľkých mierok** vo všeobecnosti, v Strednej Európe a v priestore bývalej Habsburskej monarchie zvlášť, ich počet začal doslova raketovo vzrastať najmä po r. 1760. V prípade riečnych máp je dôvodov viacero. **Rozvoj hospodárstva, obchodu** a **dopravy** začal v tomto období narážať na čoraz dynamickejšie a intenzívnejšie **zmeny riečnych korýt**. Tie boli odozvou na vtedajšie zmeny klímy, ale aj krajiny v dôsledku zavádzania nových plodín a poľnohospodárskych postupov. V rámci hydroklimatického obdobia resp. posledného náporu tzv. **Malej doby ľadovej** totiž najmä po roku 1750 výrazne stúpala frekvencia aj magnitúda veľkých povodní letného a hlavne zimného typu na Dunaji (cf. JUNGWIRTH a kol. 2014), na Váhu (PIŠÚT a kol. 2016), ale aj na iných tokoch Slovenska (STANKOVIANSKY a PIŠÚT 2011) a Uhorska vôbec (Tisa, Dráva, Sáva, Maruša), čím sa zintenzívnila aj morfologická aktivita riek. Povodne a riečne brehy, ustupujúce v dôsledku bočnej erózie priamo ohrozovali a ničili časti dedín (PIŠÚT 1993, 2008), niektorých miest aj soľné sklady a stanice, veľkoryso budované zo štátnych peňazí v priebehu 18. storočia (kap. 7. 3.). Okrem toho pohlcovali celé úseky nedávno vybudovaných hrádzí, prácne nasýpaných nádenníkmi z radov poddaných (*kubikoši*) na príkaz stoličných orgánov, ktoré sa tak museli neustále nadstavovať ďalej od brehov. Záplavy sa rozlievali do priľahlých území a spôsobovali škody na životoch, hospodárskych zvieratách a majetku. **Veľké povodne** boli často tou *poslednou kvapkou*, ktorá urýchlila rozhodnutie o definitívnom **odvodnení prastarých močiarov** (na Slovensku napr. mokrade pri Pustých Úľanoch; kap. 7.7.). Bol to zároveň čas organizovaného prekopávania prvých systematických **umelých priepichov** riečnych zákrut a meandrov (kap. 7. 4.). Na druhej strane, napriamovanie korýt vyvolávalo skrátenie tokov, lokálne zvýšenie spádu, hĺbkovú eróziu a transport splavenín. Vo všeobecnosti tak ďalej **zvyšovalo nestabilitu** a následné reťazenie dynamických zmien tokov najmä na nižšie položených úsekoch riek. V konečnom dôsledku vytváralo predpoklady pre potrebu ich neskoršej systematickej regulácie. Tieto zmeny sa následne premietali aj do vysúšania alúvií a neskôr v 19. storočí ústili do zmien využívania krajiny – rozširovania pasienkov a oráčin na úkor pôvodných vlhkých a zaplavovaných kosených lúk. Práve tu sú začiatky **aridizácie** – vysúšania našich nížinných krajín, spojených aj s degradáciou pôdy (BEDRNA 2002). V súčasnosti je zvýraznená globálnou klimatickou zmenou, čo má priamym dopad na poľnohospodárstvo, cenu potravín aj potravinovú bezpečnosť Slovenska.

Dynamické zmeny korýt boli súčasne brzdou a prekážkou rozvoja **lodnej dopravy** a obchodu po vode. Po definitívnom skončení tureckých vojen a protihabsburských rebélií sa totiž preto najmä za panovania Márie Terézie zintenzívnila snaha o hospodárske a ekonomické využitie Dunaja – hlavnej dopravnej osi monarchie – a splavných úsekov jeho významných prítokov aspoň tak, ako sa už dávnejšie na dopravu a rozvoj obchodu využívali veľké rieky západnej Európy. Plány na využitie Dunaja nadobudli zreteľné obrysy v r. 1771, keď bola vo Viedni založená **Dvorská komisia** pod vedením radcu Raaba a zároveň štát uvoľnil rozsiahle prostriedky najmä na úpravu vodných ciest Uhorska. Raab s pomocníkom, komorským inžinierom Hubertom postupne na upravenej poštovej lodi preplávali a preskúmali nielen Dunaj až po srbský Zemun, ale aj dolné úseky jeho prítokov. Podrobne pritom zdokumentovali možnosti a prekážky lodnej plavby a vypracovali celý rad opatrení na priebežnú úpravu riek. Následne v roku 1773 vzniklo vo Viedni **Riaditeľstvo**

riečnej plavby (*Schiffahrts* – alebo *Navigationsdirektion*) pod vedením exjezuitu Jozefa Walchera, odborníka na mechaniku a hydrauliku (GLASSL 1970; ŠPIESZ 1987). Podľa pracovného plánu sa postupne začali systematicky regulovať jednotlivé kritické úseky Dunaja a ďalších riek. Posledné slovo o tom, ktoré úseky sa budú upravovať a financovať zo štátnej kasy, mala Dvorská komisia. Župani jednotlivých stolíc mali deviatim inžinierom riaditeľstva vychádzať v ústrety. Prvé systematické úpravy Dunaja na slovenskom úseku sa tak napríklad uskutočnili už v sedemdesiatych rokoch 18. storočia v Bratislave (PIŠÚT 2018).

Priamym zadávateľom mnohých máp bola **Kráľovská uhorská komora** (*Camera Regia Hungarica Aulica*) so sídlom v Bratislave (**Obr. 4**). Táto inštitúcia, ktorá vznikla už v roku 1528, spravovala kráľovské príjmy a majetky v Uhorsku. Honosné sídlo komory bolo na dnešnej Michalskej ulici v Bratislave. Vyberala portálnu daň, podliehali jej mýtne, ridsiatkové aj soľné stanice. Zamestnanci komory vynikali vzdelanosťou, ovládali jazyky Uhorska, vyznali sa v matematike, astronómii. Pri obsadzovaní úradu mal posledné slovo panovník. Uhorská komora v 18. storočí postupne preberala od Dvorskej komory vo Viedni rôzne právomoci a tak sa rozširovala aj jej agenda a počet zamestnancov. Jedným z nich bol napr. aj slávny **Vlk (Wolfgang) Kempelen**, neskôr známy hlavne ako vynálezca šachového automatu či hlasového prístroja, ktorý v komore pracoval od svojich 21. rokov (v rokoch 1755 – 1784; ŠPIESZ 1987). Komora zamestnávala aj vlastných komorských zememeračov. Tí mapovali rôzne panstvá a mestečká v jej priamom vlastníctve, ako aj rôzne hospodárske objekty, soľné úrady a pod. Postupne disponovala aj impozantným mapovým archívom. Ten sa po presune komory z Bratislavy dostal do Pešti a tak je dnes súčasťou rozsiahlych fondov Maďarského národného archívu (fond S11 – Komorské mapy).

Systematický charakter nadobúdali úpravy tokov aj vďaka nariadeniam **Miestodržiteľskej rady** (*Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum*). Tento významný centrálny úrad vzni-

Obr. 4 Detail pečate Uhorskej kráľovskej komory, vyskytujúcej sa na komorských mapách – prekladané veľké písmená „A“ a „C“ (začiatky slov *Camara Aulica*), navrchu s kráľovskou korunou.

kol v r. 1723. Bola to hlavne šľachtická inštitúcia, ktorá mala v r. 1783 už 118 zamestnancov (ŠPIESZ, l. c.). Výsledkom rastúcej úradnej agendy bolo taktiež množstvo spisov, vrátane máp a plánov (dnešný fond S12 – Miestodržiteľské mapy).

Preto sa celkove v priebehu 18. storočia vyprofilovala značná **spoločenská objednávka** na kvalifikovaných zememeračov a inžinierov, ktorí by boli schopní pre potreby centrálnych štátnych úradov, stolíc, slobodných kráľovských miest, ale aj rôznych svetských a cirkevných feudálov zameriavať a projektovať **úpravy tokov, protipovodňové hrádze, odvodňovacie kanály,** ale aj **navrhovať** rôzne **technické stavby**. Ukázalo sa, že práve zememerač (dobovým jazykom *geometra*, *mathematicus*) je tým človekom, ktorý dokáže vytvoriť objektívny, geometricky presný a prehľadný pôdorysný *obraz* či aktuálny *snímok* určitého územia, či už ide o šľachtické panstvo, sporné územia (napr. nový ostrov v toku) alebo dokumentáciu oderodovaného brehu po povodni. Nobilita si medzi sebou posúvala referencie o zručných kartografoch. A tak napr. mestskí alebo stoliční zememerači často vycestúvali a *odskakovali* aj do iných končín krajiny, kde v rámci zakáziek zhotovovali na vyžiadanie rôzne mapy panstiev, sporných území a pod. pre významných feudálov, napr. A. E. Fritsch pre Pálfiovcov (PIŠÚT 1995), J. N. Vizer pre Zičiovskú, Baťáňovskú či Károlyovskú rodinu; PIŠÚT a PROCHÁZKA 2017). Kvalitná mapa či plán, zhotovený presnými geometrickými postupmi a meraním priamo v teréne poskytoval jednoznačný nespochybniteľný podklad pre zistenie aktuálneho právneho stavu. Diela sa archivovali a tak aj do budúcnosti predstavovali cenný podklad aj pre prípadné hodnotenie nových zmien. Mapy pritom nemali len geodetickú, ale aj výraznú **umeleckú hodnotu**. Priekopnícke kartografické podklady v tomto smere predstavovali iste mapy Marinoniho, Mikovíniho, ale aj Kováča, Fritscha a ďalších kartografov staršej generácie.

Zameriavanie území pri riekach bolo pre geodetov špecifickou výzvou. Meranie v teréne si vyžadovalo pomocníkov a figurantov, premyslenú organizáciu, presuny pramicami a prievozmi z jedného brehu na druhý. Pracovalo sa zväčša vo vegetačnom období, zememerači teda čelili horúčavám, vlhku, búrkam. Merania prebiehali v neprehľadnom, často ťažko priechodnom teréne (močiare, lužné lesy, vodné priehlbne), za neznesiteľného piskotu otravných komárov. Niekedy mohlo zameriavanie prebehnúť pomerne rýchlo – ak išlo napr. o kratší úseku odplaveného brehu, inokedy v prípade dlhších úsekov a zložitejších riečisk mohlo zabrať aj niekoľko mesiacov (kap. 7. 16.). Zameranie dlhšieho úseku rieky sa napokon mohlo pretiahnuť aj na dve sezóny. Zememerač musel za svoj výkon dostať primerane zaplatené, aby mal prostriedky na živobytie, ale mohol tiež hradiť vlastné náklady, spojené s meraním. Takmer všetky mapy a plány preto vznikli na základe priameho zadania a hoci okolnosti ich vzniku nemusia byť zrejmé na prvý pohľad, konkrétnu príčinu resp. motiváciu ich vzniku vieme zistiť aj dodatočne detailnou analýzou máp a z kontextu.

Z hľadiska výchovy novej, pokrokovej generácie civilných zememeračov bolo kľúčové najmä obdobie od polovice tridsiatych rokov 18. storočia. V r. 1735 totiž vznikla v Banskej Štiavnici **Banská škola** a cisár Karol vymenoval za jej prvého riaditeľa a profesora práve S. Mikovíniho. Ten tak spolu s ďalšími profesormi osobne viedol výchovu nových banských zememeračov, z ktorých mnohí sa však neskôr uplatnili aj v civilnej geodézii (**Obr. 5**). V zimnom semestri vyučoval Mikovíni teoretické predmety – aplikovanú matematiku a geometriu pre banské potreby, planimetriu a z fyziky mechaniku, špeciálnu hydromechaniku, hydrauliku a hydrológiu, ale aj banské meračstvo. V letnom semestri zas robil s expektantami praktické cvičenia v teréne. Neskôr, po transformácii na banskú vysokú školu – jedinú v Európe – tu už fungovala samostatná Katedra matematiky, mechaniky a hydrauliky. Súčasťou znalostí absolventov bola aj tvorba banských a lesníckych máp, ktoré dosahovali vysokú úroveň.

Mikovíni pôsobil na škole až do roku 1748, keď na príkaz cisárovnej odišiel pracovať na príprave projektov pre výstavbu kráľovského paláca v Budíne (PRIKRYL 1977). Zomrel v r. 1750 pri prácach na regulácii Váhu v Trenčíne.

Ďalší významný impulz dovtedy chýbajúceho vzdelávania v komorských a technických predmetoch prišiel v r. 1762, kedy M. Terézia na popud svojich radcov rozšírila štiavnické banské školenie a nariadila jeho prebudovanie na banskú akadémiu. Zároveň vo Viedni vznikla pod vedením piaristov moderná **hospodárska škola** (*Lehranstalt für doppelte*

Buchhandlung, Wechsel- und Cameral-Rechnung). Zrejme už vtedy sa zrodila myšlienka založiť podobnú školu aj v Uhorsku. Jej hlavným podporovateľom sa stal aristokrat gróf František Esterházi, čerstvo vymenovaný za uhorského dvorského kancelára 29. novembra 1762. Ten pre uskutočnenie plánov panovníčky nielenže venoval vlastný majetok – kaštieľ v Senci, ale poskytol formou základín aj značné financie na

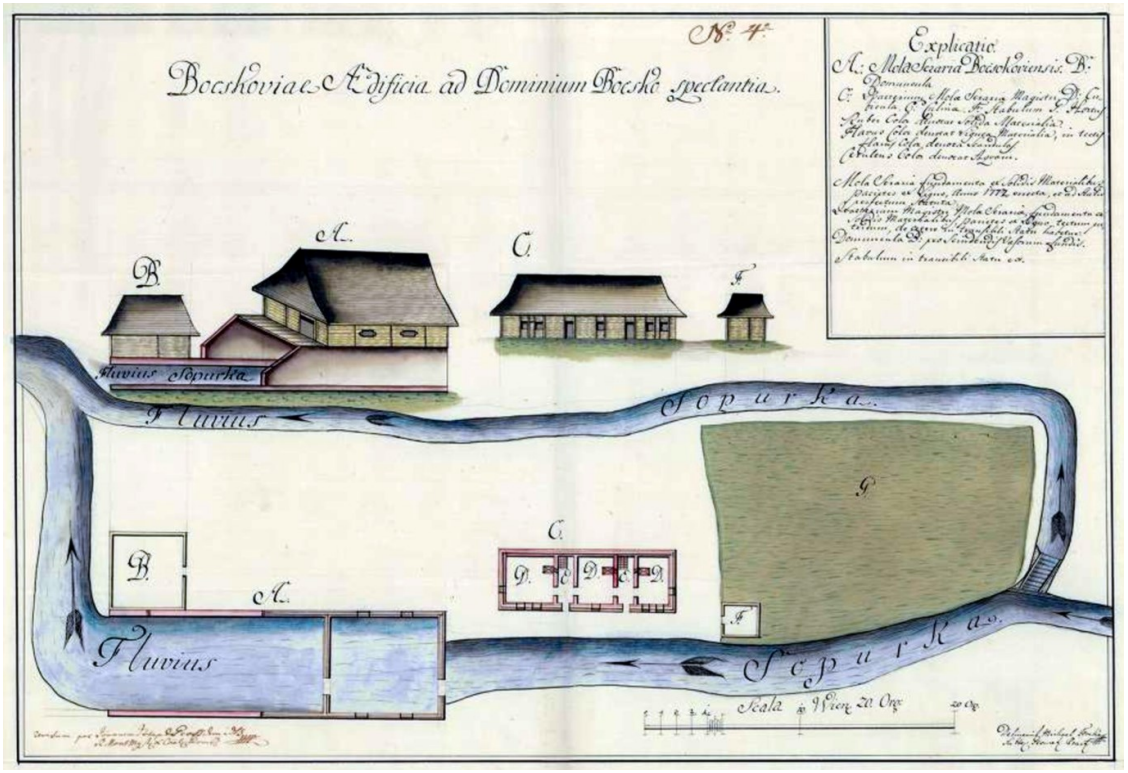

Obr. 5 Latinský plán a nákres vodnej píly na riečke Šopurka v obci *Bočkov (dnes Velikyj Byčkiv, Ukrajina). Ukážka diela evidentne frekventanta banskej akadémie Michala Tomku z r. 1774, podpísaného ako *banský zememerač*, *praktikant* (*Subter. Geom. Pract.*). M. Tomka neskôr vo funkcii bratislavského mestského geometra zhotovoval riečne mapy Dunaja. Mapa č. 15 v zozname.

chod školy. Vzniklo tak **Kráľovské verejné hospodárske kolégium** (*Collegium regium Publicum Oeconomicum*) – prvá hospodárska stredná škola v Uhorsku. Podobne ako vo Viedni, zverila kráľovná vyučovanie v kolégiu do rúk piaristickej provincie v Uhorsku. Dozorným kompetentným orgánom sa stala Miestodržiteľská rada (KOLTAI 2013). Vyučovanie sa oficiálne začalo v r. 1764. Študentami boli väčšinou deti komorských úradníkov, keďže podmienkou prijatia bolo ovládanie nemeckého jazyka. Okrem komorského hospodárstva a podvojného účtovníctva sa na kolégiu vyučovala aj matematika, geometria, rysovanie (kreslenie) a krasopis. Škola sa stala ďalšou z liahní civilných zememeračov. Bezpečne vieme, že jej študenti už v rámci školských prác zameriavali a zhotovovali vlastné mapy Senca a okolia (cf. BENOVÁ a KOŽUCH 2013). Absolventami školy boli okrem iných aj zememerači I. Milec (kap. 7. 3., 7. 5., 7. 25.) či G. Láb (kap. 7.17, 7.23.; PRAVDA 2003, s. 227 – 228).

Vyučovanie na škole prebiehalo do 24. júna 1776, kedy objekt kaštieľa vyhorel. Rehoľa piaristov školu následne zlúčila s ďalšou inštitúciou *Studium Cameraticum* a presídlila ju do maďarskej Taty. V r. 1780 však aj táto škola (*Seminarium geometricum*) zanikla a na ich miesto nadviazal v r. 1782 definitívne **Geometricko-hydraulický inštitút** (dnes Technická univerzita v Budapešti). Len do r. 1850 vydal inštitút 1275 diplomov (PRAVDA 2003, s. 235).

Výsledkom práce množiacich sa zástupov novopečených kvalifikovaných zememeračov a inžinierov je preto utešená plejáda rukopisných máp a plánov, zachytávajúcich aj vodné toky našej krajiny. Dnes sú dnes uložené v archívoch na území Slovenska, Maďarska či Rakúska. Pokiaľ ide o priestorové pokrytie územia Slovenska, z obdobia 18. a prvej polovice 19. storočia sa najviac máp viaže k Dunaju, Váhu, Hronu, Malému Dunaju a k východoslovenským riekam. V oblasti geovied sú tieto

kartografické pramene nenahraditeľným zdrojom informácií o pôdorysných vzorkách korýt, pri datovaní segmentov alúvií, rekonštrukcii genézy či mapovaní nivných pôd (PIŠÚT a PROCHÁZKA 2011). Niekedy umožňujú zistiť historickú odozvu tokov na antropické zásahy, ba aj hydroklimatické fluktuácie (PROCHÁZKA 2017). Môžu byť cenné aj pre kalibráciu extrémnych povodňových udalostí (cf. PIŠÚT 2011, PIŠÚT a PROCHÁZKA 2017). V dnes zväčša radikálne zmenenej a vysušenej krajine stredných či dolných úsekov našich riek sú zdrojom jedinečných informácií pre lokálne i regionálne dejiny protipovodňovej ochrany, mlynárstva, rybárstva, pltníctva, ale napríklad aj cestnej dopravy (história mostov; cf. PIŠÚT a kol. 2016).

4 RIEČNA KRAJINA KONCOM 18. A ZAČIATKOM 19. STOROČIA

Početné mapy a plány zachytávajú celé spektrum riečnych krajín (sensu ŠTĚRBA a kol. 2008) bývalého Uhorska, od európskeho veľtoku prvého rádu (Dunaj) a jeho veľkých prítokov 2. rádu – Tisa, Dráva, Sáva – až po podhorské potoky tretieho a štvrtého rádu (klasifikácia Gravélia, pozri TRIZNA 2012). V tom čase tu existovali všetky **základné typy pôdorysných vzoriek** tokov – od **divočiacej** (anglicky *braiding channel pattern*), reprezentovanej napr. riekou Belou (cf. KIDOVÁ a kol. 2016), cez typické **migrujúce** toky (*wandering channel*) až po klasické **meandrujúce** toky (*meandering pattern*; dolný Váh, Morava, Hron, čiastočne Dunaj). Podoba riečnej krajiny, o ktorej nám historické mapy a plány podávajú svedectvo, je z dnešného pohľadu často až neuveriteľná – tak sa od vtedajších čias zmenila v dôsledku zásahov človeka. Mapy ukazujú krajinu, v ktorej stále *rozdáva karty* voda a človek jej ďalekosiahly vplyv chtiac-nechtiac musí rešpektovať a prispôsobovať svoje aktivity či už pravidelným záplavám, alebo vysoko položenej hladine podzemných vôd. Základnými prvkami aktívneho riečiska boli **ostrovy** (*insula*) a **ramená rieky** (*ramus*, *alveus*, *vena*). Všadeprítomné boli dnes už takmer nejestvujúce erodované (podomieľané, ustupujúce), relatívne **vysoké a strmé brehy** (*rippa*), ako aj **splaveninové lavice** najrozmanitejšieho zrnitostného zloženia (od balvanov až po jemný piesok), tvarov a veľkosti; najprv boli holé, postupne zarastajúce vegetáciou a meniace sa na lužný les. Hlavné rameno (hlavný tok rieky) sa označovalo výrazmi *magnus* – *veľký* (napr. Dunaj), *capitalis*, prípadne *principalis* (*hlavný*).

Celkove možno konštatovať, že mapy a plány skúmaného obdobia sa už vyznačujú veľmi **vyspelou odbornou terminológiou** fluviálnych pojmov. Zaujímavé sú aj niektoré rozdiely voči súčasnej nomenklatúre, kde určité javy alebo procesy síce tiež nazývame latinskými výrazmi, ale inými, ako to bolo bežné v 18. a 19. storočí. Tak napr. na dobových mapách nenájdeme dnešný výraz **riečna erózia** (*erosio*). Laterálna erózia, ústup a podmieľanie brehov sa tu vyjadrujú spojeniami ako *succusio / subruitio ripparum, rippa corrosioni subjacens, r. decidua, r. ruinosa, r. exesa, demolitio rippae, ripa abripiatur*, (flumen) *rippam excavat et avellit* a pod. Podobne sa v tom čase ešte nepoužívali ani výrazy meander / meandrovanie. Zákruty a kľukatosť rieky sa pomenovávali termínmi *gyrus, sinus, circulus, serpentina, sinuositas.* **Prúdnica rieky** sa pre zmenu označovala termínom *filum fluminis*, t. j. *niť rieky, toku*, **koryto** *lectus fluminis*, *lôžko* toku.

Mapy v tomto období zachytávajú priame i nepriame prejavy zvýšenej laterálnej aktivity riek, prípadne stav nestability korýt. Hoci riečna krajina bola vtedy už dlhé stáročia pod vplyvom človeka, **sekundárna štruktúra krajiny** stále odzrkadľovala vysokú hladinu podzemnej vody a pravidelné pôsobenie záplav. **Lužné lesy** (*sylvae*) sa nachádzali na väčších riečnych ostrovoch či v zákrutách riek. Ďalej od toku už boli vyrúbané a nahrádzali ich kosené **lúky na seno** (*fenetum*, *falcastrum*) a **pasienky** (*pascua*). Tieto formácie boli životne dôležité pre pririečne dediny z hľadiska zásobenia krmivom pre hospodárske zvieratá na zimu. V prípade erodovaných brehov, ktoré boli integrálnou súčasťou morfológie riečiska, sú niekedy staré mapy tak detailné, že umožňujú dedukovať aj niektoré typy procesov, vedúcich k odnášaniu brehov (cf. LEHOTSKÝ a kol. 2015, s. 11). Časté boli **poruchy** (nátrže, *Ruptura*) či **valové struhy** (angl. *crevasse channels*), ktorými sa pri vysokom vodnom stave vody prednostne vylievali z brehov do okolitej nivy. S brehovou eróziou súviseli hojné **zvyšky dreva** (angl. *large woody debris*) v toku. Mapéri ich síce len zriedka zachytili obrazom (kap. 7. 15.), nepriamych dôkazov o prítomnosti kmeňov či pňov a najmä údajov o **čistení toku** od týchto prekážok (*expurgatio, repurgatio*), predovšetkým kvôli plavbe, je však pomerne veľa. Veľkú časť korýt reprezentovali štrkopieskové **náplavy**

v rôznom štádiu **vegetačnej sukcesie** – od úplne holých náplavov až po iniciálne sihote, porastené vŕbovými mladinami. Terminológia náplavov sa rôznila, zrejme aj regionálne: v priestore bratislavských nív sa napr. prekladali slovom *cumulus* „kopa“, čo bol iste kalk nemeckého výrazu *Hauffen*. Inde sa zapisovali výrazmi *aggestum, insabulatio, alluvio, alluitio, pulvinus, adiectura*. Na alúviu sa ďalej bežne nachádzali **zvyškové riečne formy** bývalých korýt, taktiež v rôznom štádiu zazemňovania a sukcesie – od iniciálnych vodných plôch poriečnych **jazier** (*lacus*), často polkruhovitého pôdorysu – zvyškov odstavených meandrov, angl. *oxbow lake*), cez rastlinstvom zarastené **stojaté vody** (*stagnum*) až po zazemnené **plytké močiare** (*palus*), pokryté **trsťou** (*Arundinetum*), či porastami **ostríc** (*Caricetum*). Depresné územia a močiare bývali na väčších riekach niekedy spojené s hlavným korytom alebo poprepájané medzi sebou prirodzenými, zväčša však umelo prekopanými úzkymi **kanálmi** (lat. *hyatus*, maď. *fok*), využívanými na **rybolov** (*piscatio*). Mapy tiež ukazujú rôzne **vodoinžinierske stavby** (*Opera hydrotechnica*) tých čias, ktorými človek zasahoval do riečiska. Najbežnejšími boli stavby na **spevnenie brehu** (*consolidatio, obsolidatio rippae*). Ochrana brehov sa ďalej realizovala aj dielami, ktorých úlohou bolo najmä odkláňať dravý prúd vody od brehu smerom do toku (*calcar, ala*). Pozdĺžne stavby boli zvyčajne z **fašín** (zväzky vŕbových prútov so schopnosťou zakorenenia). Priečne stavby zas najčastejšie vo forme drevených alebo kamenných **výhonov** (*calcar ligneus, c. lapideus*). Výrazom *catharacta* sa neoznačovali stupňovité vodopády, ako dnes (cf. LEHOTSKÝ a kol. l. c., s. 20), ale **polopriepustné hate** v koryte, budované buď kvôli vzdutiu vody do **mlynských náhonov** (*canalis molaris*; kap. 7. 11.), alebo ako ochrana proti erózii (kap. 7. 21.). V tomto období sa už pravidelne projektovali aj realizovali aj **umelé priepichy** dobre vyvinutých nebezpečných meandrov (*transfossio, transsectio*; kap. 7. 4.). Dolné toky riek už systematicky lemovali **ochranné protipovodňové hrádze** (*agger*), ktoré sa však v dôsledku ústupu brehov a migrácie korýt museli často prekladať a nadstavovať. K starým inžinierskym dielam patrili umelé vodné nádrže, zadržiavajúce vodu na mlyny, ale využívané aj ako **rybníky** (*piscina*). Laterálna erózia viedla v extrémnych prípadoch až k deštrukcii častí sídiel (kap. 7. 4.), ba až k preloženiu celých dedín do novej, bezpečnejšej polohy. Najstabilnejšou, často jedinou kamennou stavbou dedín býval v minulosti práve kostol, a tak viaceré mapy znázorňujú polohu zvyškov **opustených kostolov** v tesnej blízkosti rieky (*Rudera Ecclesiae*; cf. kap. 7. 15.). Hrozba zničenia významných budov, napr. **soľných skladov** (*Depositorium Salis*) či kláštorov (kap. 7. 4.) v dôsledku erózie brehov, bola bezprostrednou pohnútkou vzniku mnohých riečnych máp (cf. kap. 7. 15.).

Samostatnou kapitolou bolo využívanie **vodnej energie** toku na pohon technických zariadení, najčastejšie **mlynov** (*mola, molendinum*), ale aj **vodných píl** (*serra*). Mapy znázorňujú tak klasické *suchozemské* mlyny na menších tokoch a potokoch, cez mlyny prechodného typu v zákrutách riek (kap. 7. 24.) až po lodné mlyny (*mola navalis*). Tie bývali ukotvené väčšinou v sériách na brehu v mieste, kde sa k nemu primkýňala prúdnica rieky, inokedy dokonca priamo uprostred toku (kap. 7. 20.).

Súčasťou riečnych krajín bola aj cestná a dopravná infraštruktúra. Mapy znázorňujú **mosty** (*pons*), **mostíky** (*ponticulus*) i **trajekty** (*trajectus,* kompy, prievozy) rôzneho typu. V prípade väčších riek s hlbším korytom brehy (u nás najmä Malý Dunaj) lemovali aj špeciálne **cesty na ťahanie lodí** koňmi proti prúdu (*via attractoria*). Pri rieke sa však nachádzali aj iné stavby, súvisiace s **mýtom** (*Tellonium*), prípade službami pre pocestných – **zájazdné hostince** (*Diversorium*; kap. 7. 14.) či obyčajné **krčmy** (*Caupona*). Pri mostoch stáli **sochy**, najčastejšie Sv. Jána Nepomuckého, ktorý bol patrónom spovedníkom, mlynárov a ochrany pred povodňami (kap. 7. 4.).

5 LATINSKO-SLOVENSKÝ SLOVNÍK

Základom slovníka latinsko-slovenských riečnych výrazov a slovných spojení je korpus dovedna 77 823 máp a 40 669 plánov, sprístupnených vďaka digitalizácii kultúrneho dedičstva na serveri ***Hungaricana*** (časť Mapy - *Térképek*). Primárna pozornosť bola venovaná mapám, týkajúcim sa územia dnešného Slovenska, ale postupne sme slovník rozšírili aj na zaujímavý kartografický materiál z iných oblastí bývalého Uhorska (rieky Dunaj, Dráva, Uh). Fluviálna latinčina je univerzálna v tom, že jej zvládnutie umožňuje štúdium riečnych máp zo širokého územia nielen celého súčasného Maďarska, ale aj z časti dnešného Rumunska, Chorvátska, Slovinska, Srbska či Ukrajiny.

Časť výrazov sme excerpovali aj zo zbierky máp a plánov **Archívu mesta Bratislavy** a Pálfiovskej zbierky máp a plánov **Slovenského národného archívu** v Bratislave. Materiál sme doplnili aj niektorými typickými spojeniami z botanického diela *Flora Posoniensis* od Štefana LUMNITZERA (1791).

Do slovníka boli zaradené najčastejšie a najtypickejšie výrazy i zaužívané slovné spojenia z titulok a vysvetliviek máp a plánov. V tomto zmysle teda do istej miery plní aj funkciu **frekvenčného slovníka**. Slovník dozaista nie je úplný, zachytiť úplné spektrum fluviálnej terminológie by si vyžadovalo ešte dôkladnejšie štúdium. Cieľom slovníka je predovšetkým pomôcť čitateľovi v čo najrýchlejšom pochopení aspoň základného zmyslu informácie konkrétnej mapy a usmerniť ho tak pri rozhodovaní, či je daný materiál pre jeho výskum zaujímavý a použiteľný, alebo nie. Dôkladnejšie pochopenie mapových textov si už vyžaduje buď 1. hlbšiu znalosť latinského jazyka, ale aj dobových reálií, alebo 2. cielenú odbornú asistenciu zo strany fundovaných odborníkov. Záujemcov o základy latinského jazyka, jeho gramatiky, syntaxe, slovnej zásoby, prípadne aj systematické štúdium odkazujeme preto na dostupné staršie i modernejšie učebnice, prehľady gramatiky, resp. slovníky slovenskej a českej proveniencie (ŠPAŇÁR a HORECKÝ 1960, ŠPAŇÁR a KETTNER 1968, ŠPAŇÁR a HRABOVSKÝ, 1983, KUKLICA 1995, 2000, KÁBRT a kol. 1996, DAŠKOVÁ a kol. 1998). Pre vážnych záujemcov – samoukov sú dnes k dispozícii aj veľmi moderné zahraničné učebnice (ØRBERG 2003a, b), ako aj rôzne zaujímavé internetové stránky (za všetky: *Ephemeris. Nuntii Latini universi* (2019).

Dĺžka samohlások nie je v slovníku vyznačená. Uplatňuje sa v ňom aj **etymologický princíp**, kde od slovného základu odkazujem aj na odvodené slová, čím upozorňujeme na ich genetickú spojitosť. Príklad: *linea* (čiara) → *delineare* (narysovať) → *delineatio* (nárys, nákres). U podstatných mien (*substantív*) uvádzam koncovku v genitíve singuláru (2. páde jednotného čísla, t. j. na otázku koho? čoho?). Tá určuje príslušnosť substantíva do konkrétnej deklinácie (I. – IV.). Slovesá sa tradične uvádzajú v štyroch základných tvaroch: 1. aktívny indikatív prézentného kmeňa v 1. osobe jednotného čísla, prítomného času je vyznačený tučne kurzívou (napr. ***laud-o*** „chválim“). Za ním nasledujú (*kurzívou*) 2. neurčitok prézentného kmeňa (*laud-are chváliť*), 3. aktívny indikatív perfektného kmeňa v 1. osobe jedn. čísla, minulý čas dokonavý (*laud-avi* pochválil som) a 4. supinum (*laudatum* - chválené). Uvádzajú sa tiež prípadné nepravidelné tvary slovies. U prídavných mien uvádzame koncovky v jednotlivých rodoch (mužskom, ženskom, strednom – napr. *delineat-us* „narysovaný, *delineat-a* „narysovaná“, *delineat-um* „narysované“).

Pri citácii originálnych slovných spojení a celých viet z máp som sa striktne pridržiaval originálu, t. j. uvádzam ich aj s príslušnými chybami, dodržaním veľkých a malých písmen, ako aj s diferenciáciou grafém „*ae*“ a jej skrátenej formy „*æ*“ (od prípadu k prípadu).

Pozn. pri preklade a skloňovaní substantív (podstatné mená) je tiež dobré uvedomiť si rozdiely v rodoch medzi slovenčinou a latinčinou. Tak napr. v latinčine sú ženského rodu nielen *aqua* „voda“, *insula* „ostrov“, *rippa* „ breh“, ale

aj *domus* „dom“ či *arbor* „strom“. Naopak na rozdiel od slovenčiny slová *fluvius* „rieka“, *agger* „hrádza“, *alnus* „jelša“, *pagus* „dedina“, *hortus „*záhrada“ sú mužského rodu.

Použité skratky v slovníku aj v ďalšom texte:

abl. – ablatív (6. pád);
æ = *ae*
ak. – akuzatívum (4. pád);
angl. – anglicky;
& = *et*, a;
f. – femininum, ženský rod;
gr. – grécke slovo;
chorv. – chorvátsky;
inv. č. – inventárne číslo;
komp. – komparatív;
lat. – latinsky;
l. c. – *loco citato*, t. j. „na citovanom mieste“ (= tamže);
m. – masculinum, mužský rod;
maď. – maďarsky;
n. – neutrum, stredný rod;
nem. – nemecky;
pl. – plurál, množné číslo;
pomn. – pomnožné číslo;
rum. – rumunsky;
sign. – signatúra.

Obr. 6 Ukážka barokovej kartuše s jednoduchým masívnym rámom a alegóriou Dunaja (A. E. Fritsch, 1752; mapa č. 7 v zozname).

A

a b b a s, *-ātis m.* – opát; *a b b a t i a l i s*;

a b b a t i a l i s, *-e* – opátsky; *Prata Abbatialia* – opátove / opátske lúky;

a b r a d o, *-ere, -rāsī, -rāsum* – odškrabovať; *Planum Danubii... facies vehementer abradentis Rippae* – plán Dunaja (ukazujúci) silne erodovaný breh; *iuxta abrasam antiquam viam* – pri starej oderodovanej ceste;

a b r e p t u s, *-a, -um* – odtrhnutý, urvaný; *E. Periculosa demolitio Litoris, ex quo á Biennio ultra 15. Orgya abreptæ sunt* – (písmeno) E. (označuje) nebezpečné rúcanie brehu, z ktorého za dva roky už odtrhlo 15 siah; *Rudera Remetheiensis Ecclesiæ, ubi etiam antiqua Possessio Remethe per Danubium abrepta est* – rozvaliny remetského kostola, kde aj starú obec Remete odplavil Dunaj;

a b r i p i o, *-ere, -ripui, -reptum* – odtrhnúť, uchvátiť, urvať; *a b r e p t u s*;

a c c r e s c o, *-ere, -crēvī, -crētum* – prirastať, rásť, pribúdať, stúpať (o vode);

a c c u r a t e – presne; *a. emensus* – presne vymeraný, zameraný; *planum a. assumptum* – presne zameraný plán;

a c c u r a t i o, *-ōnis f.* – presnosť; *mappa, accuratione geometrica delineata* – mapa, nakreslená s geometrickou presnosťou;

a c c u r a t u s, *-a, -um* – presný; *Novissima et Accuratissima Hungariæ Tabula* – najnovšia a najpresnejšia mapa Uhorska;

a c i d u l a, *-ae f.* – kyselka, slatina, minerálna voda; *Mappa Geometrica Situm Acidularum L. R. Civi*(tatis) *Barthfensis ... Exhibens* – Geometrická mapa, ukazujúca polohu (situáciu) minerálnych vôd slobodného kráľovského mesta Bardejov;

a c i d u s, *-a, -um* – kyslý; *a c i d u l a*;

a c t u – aktuálne, v súčasnosti; *a. pro pascuo deserviens* – ktorý aktuálne slúži ako pasienok;

a c u s, *-ūs f.* – ihla; *situs acus magneticae* – poloha magnetickej strelky;

a d i a c e o, *-ere, -uī* – ležať pri niečom, hraničiť s; *a d j a c e n s*;

a d j a c e n s – priľahlý; *cum adjacente plaga* – s priľahlým okolím, končinami;

a d j e c t u r a, *-ae f.* – prirastajúca časť, prirastajúci náplav;

a d n e x u s, *-a, -um* – pripojený, priložený; *Planum cum adnexa tabella* – plán s priloženou tabuľkou; *Sabuletum eidem adnexum* – piesčitý náplav, k nemu pripojený; *Mappa geometrica exhibens Lacum Ferteő cum adnexa Palude Hansagh* – Geometrická mapa, ukazujúca jazero Fertő (Neziderské jazero) s priľahlým močiarom Hanság;

a d s i t u s, *-a, -um* – ležiaci, situovaný pri;

a d u m b r a t u s, *-a, -um* – tieňovaný, vyfarbený; *Rippas crassiori ductu adumbratas nulla vel summa tantum inundatio egreditur* – brehy, tieňované hrubšou čiarou neprekračuje voda pri žiadnych, alebo len najvyšších povodniach;

a d v e r s u s, *-a, -um* – proti, oproti, naproti; *tam adverso, quam secundo Danubio* – tak proti prúdu, ako aj po prúde Dunaja; *ex adversa Parte* – z opačnej strany;

a d v i c i n a t u s, *-a, -um* – priľahlý; *...ac eidem advicinato Territorio...* – ...a k nemu priľahlému územiu...;

a e d i f i c i u m, *-iī n.* – stavba, budova, dom; *nova aedificia* – nové domy; *aedificia lignea* – drevené domy; *aedificia a tegulis latericiis tecta* – budovy, pokryté pálenými tehlami; *aedificia scandulis tecta* – domy so šindľovými strechami; *aedificia dominalia* – panské stavby; *Aedificia Miserorum Colonorum corruant, et in Danubium decidant* – domy úbohých sedliakov sa rúcajú a padajú do Dunaja;

a g e r, *agrī m.* – roľa, oráčina, pole; pl. *agri* – po-lia, role; *agri colonorum* – role sedliakov; *a. in rippa* – pole na brehu; *a. parochialis* – farská roľa; *a. insabulatus* – pole, zanesené pieskom; *agri postdomales* – role za domami, záhumienky; *agri colonicales pri vahu dicti* – polia sedliakov, zvané Pri Váhu; *ad margines agrorum* – na okrajoch polí; *A. Carnificis* – Katovo pole;

a g g e r, *-eris m.* – hrádza, násyp; *terreus a.* – zemná hrádza; *a. lapideus* – kamenná hrádza; *demolitio aggerum* – podomieľanie / odnášanie hrádzí; *a. A^{o} 788 erectus* – hrádza, postavená v roku 1788; *aggeres perrupti et destructi* – pretrhnuté a zničené hrádze; *novi aggeres* – nové hrádze; *antiqui aggeres* – staré hrádze; *aggeres publici contra exundationem exstructi* – verejné hrádze, vybudované proti záplavám; *mappa aggeris et viæ Flanschendorffensis* – mapa flantschendorfskej cestnej hrádze; *erigendi aggeres* – hrádze, ktoré sa majú postaviť; *in aggeribus* – na hrádzach; *aggeres incepti* – už začaté hrádze;

si corona aggeris lapidibus sterneretur – ak by sa koruna hrádze vydláždila, pokryla kameňmi; *Planum Aggeris Molaris* – plán mlynskej hate;

a g g e r o, *-āre, -āvī, -ātum* – navážať, nasýpať, navršovať, hromadiť; *a g g e r*;

a g g e r o, *-ere, -gessī, -gestum* – privážať, nanášať, nasýpať; *a g g e s t u m*;

a g g e s t u m – nános; *Plagae meris punctis adumbratae exhibent nuda sabulosa aggesta* – územia vytieňované / vyfarbené čistými (jednoduchými) bodkami vyznačujú holé piesčité náplavy;

a e c o n o m i a, *-ae f.* – majer, hospodárstvo;

a l a, *-ae f.* – 1. krídlo; 2. výhon, líniová stavba v toku na usmernenie prúdu; *alae hydrotechnicae, ala hydrotechnica* – riečne výhony na usmernenie prúdu (smerové stavby v koryte); *antiquae alæ, rapacitate Vagi iam destructæ* – staré výhony, už zničené dravosťou Váhu; *alæ repulsuales* – výhony na odvracanie vody do toku;

a l b u s, *-a, -um* – biely; *Albus Vagus* – Biely Váh;

a l i a s – inak, inokedy; *Ramus Apfellüdl alias Vartling* – rameno Jabloňový dielik (*Apfellüdl*) alebo tiež Vartlingské;

a l l o d i a t u r a, *-ae f.* – statok, majer;

a l l o d i u m, *-iī n.* – statok, majer; *A. Dominale Ribárpole vocatum, Novum ex solidis errectum Infra Montem Csebrad ... situatum* – nový panský majer, zvaný Rybár-pole, postavený z pevného materiálu (kameňov), ležiaci pod vrchom Čebrať; *Mappa Allodii* – mapa majera;

a l l u i t i o, *-ōnis f.* – náplav; a. *sub N*(ume)*ro 10 constituit in toto 2040 Orgias quad.*(ratas) – náplav pod číslom 10 zaberá spolu 2040 štvorcových siah;

a l l u o, *-ere, -uī* – omývať; *a l l u i t i o, a l l u v i o*;

a l l u v i o, *-ōnis f.* – náplav, nános; *Nova a. Insulæ Bóbit recenter adjecta* – nový náplav, nedávno pripojený k ostrovu Bóbit; *b. b. Nova a. in medio Danubii generatur* – (písmená) b. b. (označujú) nový nános, ktorý sa tvorí v strede Dunaja;

a l n e t u m, *-i n.* – jelšina;

a l n u s, *-i f.* – jelša; *Alnovia* – Jelšava; *a l n e t u m*;

a l p e s t r i s, *-e* – horský, vysokohorský; *Ichnographia sylvæ alpestris* – pôdorysný plán horského lesa;

a l p i s – vysoký (horský) vrch; *A. Velky Rakitou* – horský vrch Veľký Rakytov; *a l p e s t r i s*;

a l t i t u d o, *-inis f.* – výška; *a. ripparum* – výška brehov;

a l t u s, *-a, -um* – 1. vysoký; 2. hlboký; *rippa alta* – vysoký breh; *a. aggeris* – výška hrádze; *mare altum* – šíre (doslova: hlboké) more; *a l t i t u d o*;

a l v e u s, *-eī m.* – rameno (rieky); *novus a.* – nové rameno; *a. desertus* – opustené rameno; *a. molaris* – mlynské rameno, mlynský náhon; *antiquus a. Hernadi* – staré rameno Hornádu; *a. derelictus* – opustené rameno;

a m b a g e s, *-um f. (pomn.)* – kľučka, zákruta; *ambages ramorum Danubii* – zákruty ramien Dunaja; *una cum ambagibus Danubii* – spolu so zákrutami Dunaja;

a m b o, *-ae, -ō* – oba, obaja; *Ideale Planum amborum Fluviorum Colapis et Corannæ* – ideálny plán oboch riek Kupy a Korany;

a m n i s, *-is m.* – rieka; *Prata Paludosa ... Amni Crisio adjacentia* – močaristé lúky... ležiace pri rieke Kriš;

a m p l i t u d o, *-inis f.* – rozsiahlosť, priestrannosť, veľkosť;

a n g u l u s, *-ī m.* – uhol; roh; *Linea ex Cumulo Metali N^{ro} 8vo Versus Sinistrum Arcis Angulum directa* – čiara, (vedená) priamo od hraničného kopčeka č. 8 smerom na ľavý roh hradu; *a. obtusus* – tupý uhol; *a. acutus* – ostrý uhol; *t r i a n g u l u m*;

a n n o t a t i o, a d n o t a t i o, *-ōnis f.* poznámka; *annotationes colorum* – označenie farieb;

a n n u e – každoročne, každým rokom;

a n n u s, *-ī m.* – rok; *anno* – v roku; *A^{o}* – roku; *praecedentibus annis* – v predchádzajúcich rokoch; *hoc anno Terreus neo-erectus agger* – nová hrádza, vybudovaná v tomto roku; *annis recenter retroactis* – v uplynulých rokoch; *anni currentis* – v danom roku, tohto roku; *a n n u e*;

a n t e – pred; *a. 12 circiter annos* – približne pred 12. rokmi;

a n t e a – predtým;

a n t i q u u s, *-a, -um* – starý; *a. meatus Danubii* – staré rameno Dunaja; *Via Wiennensis antiqua* – stará viedenská cesta; *mola antiqua* – starý mlyn; *ab antiquo* – oddávna;

A^{o} = A n n o – roku, v roku;

a p e r t u r a, *-ae f.* – otvor;

a p i a r i u m, *-iī n.* – včelín;

a p i s, *-is f.* – včela; *a p i a r i u m*;

a p p e n d i x, *-icis f.* – prívesok; *A. Mappæ* – vysvetlivky k mape;

a p p r o b a t u s, *-a, -um* – schválený; *Copiatum per ... Aprobatum Geometram* – kopíroval ... schválený zememerač;

a q u a, *-ae f.* – voda; *Aqua Nigra* – Čierna voda; *a. tybiscana* – vody Tisy; *horizon aquae* – hladina vody; *A. Mediocris* - priemerný vodný stav; *a. minima* – najnižší vodný stav; *inopia aquæ* – núdza o vodu; *murmur aquæ* – bublanie vody; → *a q u a r i u m*; *a q u a r i u s*;

a q u a r i u m, *-ii n.* – vodná nádrž, nádrž na vodu;

a q u a r i u s, *-a, -um* – vodný;

a q u i l e g i u m, *-ii n.* – vodná nádrž (napr. na plavenie dreva);

a r a b i l i s, *-e* – orný; *terrae arabiles* – oráčiny, role;

a r b i t e r, *-trī m.* – arbiter, zmierovací sudca, rozhodca; *Secundum Deliberationem D* (omi)*norum Arbitrorum* – podľa uváženia pánov arbitrov;

a r b o r, *-ōris f.* – strom; *Curva A.* – krivý strom; *Area Horti, partim arboribus partim oleribus consita* – plocha (priestor) záhrady, vysiaty sčasti stromami, sčasti zeleninou; *Locum Nucis Arboris* – miesto, (kde stál) orech;

a r e a, *-ae f.* – plocha; *a. communis* – verejné priestranstvo;

a r e a q u a d r a t i c a – plošná výmera; *a. q. silvarum* – plošná výmera lesov;

a r e n a, *-ae f.* – piesok; *via Viennensis per arenam* – cesta do Viedne, prechádzajúca piesčinami; *a r e n o s u s*;

a r e n o s u s, *-a, -um* – pieskový, piesčitý; *L & M sunt ducæ arenosæ aggregationes in fluvio* – L a M sú dva pieskové náplavy v rieke; *in arenosis circa Danubium in der Bruckau* – na piesčinách pri Dunaji na Mostovej nive;

a r c h i d u c a t u s, *-ūs m.* – arcikniežatstvo; *in Archiducatu Styriæ inf.*(erioris) – v arcikniežatstve Dolného Štajerska;

a r c h i v u m, – archív; *ex archivo urbis* – z archívu mesta;

a r g i l l a, *-ae f.* – hlina; *in aggere argilloso ad Danubium* – na hlinitej hrádzi pri Dunaji; *Gleba ejus est a. mixta sabulo* – jeho pôdou je hlina zmiešaná s pieskom;

a r i d u s, *-a, -um* – suchý, vyschnutý; *fluvius Szmrecsanka jam aridus* – teraz už suché, vyschnuté koryto Smrečianky;

a r t i f i c i a l i s, *-e* – umelý; *Canalis a., aquas omnes exundationis ad venam Szebetse ducens* – umelý kanál, ktorý počas záplav odvádza vodu do starého ramena Szebetse;

a r u n d o, *-inis f.* – trsť (*Phragmites australis*); *Plaga falcabilis Arundine Mixta* – kosné územie, zmiešané s trstinou; *a r u n d i n e t u m*;

a r u n d i n e t u m, *-i n.* – trstiny (porast trste); *Planum Arundineti* – plán trstiny; *Planum Insulæ Földváriensem cum omnibus Stagnis et Arundinetis in ea sitis,... exhibens* – plán, ukazujúci Dunaföldvársky ostrov so všetkými močiarmi so stojatou vodou a trstinami, ktoré na ňom existujú; *decrescente aqua homines Viæ abbrevitionis ... per arundinetum isthoc itinerari soleant...* – keď voda klesne, ľudia si zvyknú skracovať cestu cez tieto trstiny; *A. raro penetrabile* – zriedkakedy priechodné, preniknuteľné trstiny; *Controversum a. ... facit in toto* – sporné trstiny ... celkove zaberajú ...;

a r v u m, *-ī n.* – 1. orná pôda, pole; 2. úhor;

a r x, *-cis f.* – hrad; *a. regia* – kráľovský hrad; *a. Sempte* – hrad Šintava; *a. deserta* – opustený hrad; *a. desolata* – zrúcaniny hradu; *delineatio arcis Hradek* – nákres hradu (Liptovský) Hrádok; *Arx Lietaviensis* – hrad Lietava; *Planum exhibens partem Fluvii Latorcza sub Arce Munkátsiensi qualiter regulandi* – plán, ukazujúci ako treba regulovať časť rieky Latorica pod hradom Mukačevo; *Locus Antiqui Arcis Vulgo VárHely* – miesto starého hradu ľudove *Várhely*; *s u b a r c e n s i s*;

a s s e r, *-eris m.* – doska; *Serra in Valle Lubochnya in qua Navales Asseres scinduntur* – píla v Ľubochnianskej doline, v ktorej sa pília lodné dosky; *Mola Assericidia* – vodná píla na pílenie dosiek;

a s s e s s o r, *-ōris m.* – prísediaci;

a s s u m o, *-ere, -sumpsi, -sumptum* – vziať údaje; zamerať (mapu v teréne); *a s s u m p t u s*;

a s s u m p t u s, *-a, -um* – zameraný; *mappa, assumpta in merito ramorum repurgationis...* mapa, zameraná kvôli (problému) vyčistenia

Obr. 7 Kartuša mapy močaristého územia pri rieke Tise z r. 1755 s motívom trstiny (mapa č. 9 v zozname).

ramien...; *planum, assumptum et delineatum Anno 1799* – plán, zameraný a nakreslený v roku 1799;

a t t r a c t o r i u s, *-a, -um – Via adtractoria* – cesta na ťahanie lodí (proti prúdu);

a u g m e n t a t i o, *-ōnis f.* – rozšírenie; *Planum Augmentationis Cameralis Suburbii Husztak Verbicze* – plán rozšírenia komorského predmestia Vrbický Hušták;

a u t h e n t i c u s, *-a, -um* – autentický, originálny; *Præsentem Mappam authenticam esse testamur* – osvedčujeme, že táto mapa je autentická;

a u t h e n t i f i c o, *-are, -avi, -aetum* – osvedčujem pravosť, autenticitu;

a v e l l o, *-ere, -velli, -vulsum* – odtrhnúť, urvať; → *a v u l s i o*;

a v u l s i o, *-ōnis f.* – odtŕhanie (brehu).

B

b a c i l l u m, *-ī, n.* – 1. palička 2. výtyčka;

b a l n e u m, *-ī, n.* – kúpacia vaňa, kúpeľ; *Cacabi, cum tribus Fontibus Acidis ex quibus Aqua coquitur pro Balneis* – varné nádoby s tromi kyslými prameňmi z ktorých sa zohrieva voda do kúpeľov;

b o s, *bovis* m. – vôl; *Pascuum Boum* – Volský pasienok;

b r a c h i u m, *-iī, n.* – rameno; *antiquum b. Vagi* – staré rameno Váhu;

b r a x a, *-ae, f.* – pivovar; *B. Civitatis* – mestský pivovar;

b r a x a t o r i u m, *-ii, n.* – pivovar; *b. D.* (omina)*le* – panský pivovar.

C

c a e r u l e u s, *-a, -um* – nebesky (blankytne) modrý;

c a e s p e s, *-itis m.* – pažiť, pastvina; *cespes alsó Hricsoviensium* – pasienok Dolnohričovčanov;

c a l c a r, *-āris n.* – 1. ostroha; 2. výhon, odrážka, priečna smerová stavba v rieke; *calcaria* – výhony; *calcaria offensiva* – výhony, vybiehajúce do toku; *vetus c.* – starý výhon; *calcaria ex lapidibus erecta* – výhony, postavené z kameňov; *impulsiorum calcar* – nátlačný smerový výhon;

c a l c a t u r a, *-ae f.* – 1. diel, záhon; 2. diel v trojpoľnom hospodárstve; *Calcatura Agrorum Djel* – poľný záhon Diel; *calcatura prima, secunda* – prvý, druhý diel; *c. vernalis* – jariny; *c. autumnalis* – oziminy;

c a m e r a, *-ae f.* – izba, miestnosť; komora; *Camera regia Hungarica Aulica* – Uhorská dvorská kráľovská komora, skrátene Uhorská komora;

c a m e r a l i s, *-e* – komorský; patriaci Uhorskej (kráľovskej) komore; *Camerale suburbium Husztak Verbicze* – komorské predmestie vrbický Hušták; *c. agger* – hrádza, postavená z prostriedkov Uhorskej komory; *mappa confecta per Josephum Farkas Regio – Ca*(mera)*alem Geom*(etram) – mapu zhotovil Jozef Farkas, zememerač Uhorskej kráľovskej komory;

c a m p u s, *-ī m* – pole;

c a n a l i s, *-is m.* – kanál; *c. exsiccatorius* – odvodňovací kanál; *c. neo effodiendus* – nový kanál, ktorý sa má vykopať; *c. aquam ad molam pagensem ducens* – kanál, vedúci vodu na dedinský mlyn; *c. ex Fluvio Revutza ductus, et Molæ Serariæ deserviens* – kanál, vedúci vodu z riečky Revúca na vodnú pílu; *Delineatio Canalis Anno 1820 erecti* – nákres kanála, vybudovaného v r. 1820; *canalis seu aquæ ductus* – prívodný kanál; *c. ex Fluvio Revutza ad Szerram Regiam derivatus* – kanál, odbáčajúci z rieky Revúca na kráľovskú pílu;

c a n c e r, *-crī m.* – rak; *Aqua cancrina* – Račia voda;

c a n n a b e t u m, c a n a b e t u m *-i. n.* – konopisko; *c. dominale* – panské konopisko; *canabeta* – konopné polia;

c a n n a b i s, *-is f.* (gr.) – konopa siata; → *c a n n a b e t u m*;

c a p a c i t a s, *-ātis f.* – 1. kapacita; 2. obsah, plocha; *capacitatis 9000 Orgiarum quadratorum* – s plochou 9000 štvorcových siah; *c. efficit* – plocha činí...; *C. Silvae sub H.* – plocha lesa, označeného (písmenom) H.;

c a p e l l a, *-ae f.* – kaplnka, kostolík; *c. S. Urbani* – kaplnka svätého Urbana;

c a p i t a l i s, *-e* – hlavný; *c. Danubius* – hlavný tok Dunaja; *B* (denotat) *Ramum Mohatziensem, actu pro Capitali alveo deservientem* – písmeno B (značí) Moháčske rameno, ktoré aktuálne slúži ako hlavný tok Dunaja;

c a p u t, *capitis n.* – 1. hlava; 2. ústie; *c. fluvii Danubialis Challo dicti* – ústie dunajského ramena, zvaného Čalov; *C. pontis* – začiatok mosta, vyústenie mosta na breh, predmostie; *c a p i t a l i s*;

c a r e x, *-icis f.* – ostrica; *c. riparia* – o. pobrežná; *c a r i c e t u m*;

c a r i c e t u m, *-i n.* – porast ostríc, ostricová mokraď; *Delineatio Cariceti inter Terrena Po*(ssessi)*onum Szabás, et Nagy-Korpád* – nákres ostricových porastov (močiarov) medzi chotármi obcí Szabás a Nagykorpád; *Arundinetum mixta Caricetis* – trtsina zmiešaná s porastami ostríc;

c a r m i n u e s, *-a, -um* – karmínový; *1. Ductus c. Limites* – 1. karmínová čiara (sú) hranice;

Obr. 8 Ukážka bohato zdobenej rokokovej kartuše majetku Bábolna a Kajand v Komárňanskej stolici z r. 1756, doplnená výjavmi z obchodovania s dobytkom. Autor: Andrej Erik Fritsch (mapa č. 10 v zozname).

c a s a, *-ae f.* – dom, chalupa, chyža; *venatoris c.* – horáreň;

c a s t e l l u m, *-ī n.* – kaštieľ; *C. dominale* – panský kaštieľ;

c a s t r u m, *-ī n.* – hrad; *dirutum castrum* – zrúcanina hradu;

c a s u s, *-ūs m.* – pád, klesanie, sklon; *ad Distantiam 572 org.*(iarum) *14 pedem casum habere* – na vzdialenosť 572 siah má spád 14 stôp;

c a t a r a c t a, *-ae f.* (gr.) – (polopriepustná) hať (v toku); *locus in quo nova Cataracta erigenda est* – miesto, kde sa má postaviť nová hať; *Sub littera A. esse notata erigenda Catarracta 265. orgiar*(um) *longa* – pod písmenom A. je vyznačená polopriepustná (pozdĺžna) smerová stavba, dlhá 265 siah;

c a t a s t r u m, *-ī n.* – kataster;

c a t e n a, *-ae f.* – reťaz; *numeri rubri denotant distantias catena mensuratas* – červené číslice označujú vzdialenosti, vymerané meračskou reťazou;

c a u d e x, *-icis m.* – kmeň; peň; *Oblimatus et Caudicibus repletus* (Danubius) – (Dunaj) naplnený (zanesený) bahnom a kmeňmi stromov;

c a u l e t u m, *-i n.* – kapustná záhrada, *cauleta* – kapustné záhrady, kapustnice;

c a u l i s, *-is m.* – 1. byľ, stonka 2. kapusta; *c a u l e t u m*;

c a u p o n a, *-ae f.* – krčma; *C. ca*(mer)*alis* – komorská krčma;

c a v u s , *-a, -um* – dutý, vyhĺbený; *e x c a v o*;

c e l e r , *-eris, -e* – rýchly, vrtký; *Chrysius Celer* – Bystrý Kriš (Sebes Körös);

c e l e r i t a s, *-ātis f.* – rýchlosť; *C. fluentis aquæ* – rýchlosť tečúcej vody, prúdenia vody;

c e n s u a l i s, *-e* – poplatný; poddaný; *mola Civitatis censualis* – mestský mlyn, ktorý sa prenajíma;

c e n t u m – sto; *Scala C. Orgyarum* – mierka sto siah;

c h a r a c t e r, *-ēris m.* (gr.) - znak; *Characterum Explicatio* – vysvetlivky znakov;

c h a r t a, *-ae f.* (gr.) – 1. papier 2. mapa; *ex chartis Szalokianis Trigonometrico Astronomicis desumpta* – zhotovená z trigonometricko – astronomických máp. N. Szalókiho;

c i r c a – okolo; *fluxus Danubii c. insulam Petsen* – tok Dunaja okolo ostrova Pečňa; *Via c. Arcem* – cesta okolo hradu;

c i r c i t e r – okolo, asi, približne;

c i r c u l u s, *-ī m.* – kruh; zákruta rieky; *Majores Circuli, seu Gyri* – veľké zákruty, alebo meandre (rieky);

c i s – na tejto strane rieky; *Mappa Plagae Cis-Rabanae* – mapa územia na tejto strane, na tomto brehu rieky Ráby; *c i t e r i o r*;

c i t e r i o r – ležiaci z tejto strany, predný, bližší; *r. citerior* – breh z tejto strany rieky;

c i v i t a s, *-ātis f.* – mesto; *L. R. Civitatis* – slobodného kráľovského mesta; *C. Posoniensis* – mesto Bratislava; *Fundus Civitatis vulgo Stadt grund* – Pozemok mesta, ľudove Mestský grunt;

c l a v i s, *-is f.* – kľúč; *c. mappae* – mapový kľúč;

c l a u s t r u m, *-ī n.* – 1. kláštor 2. závora, zámok; *C. et Templum Paulinorum* – kláštor a kostol (chrám) Pavlánov;

c l a u s u r a, *-ae f.* – prehrádzka, uzávera; *c. usonum* – lovný plot na vyzy*; c. molendini* - mlynská hať;

c o e m e t e r i u m, *-iī n.* – cintorín; *c. catholicorum* – katolícky c.; *c. Iudæorum* – židovský cintorín; *C. Judaicum* – židovský cintorín;

c o l l i s, *-is,* m. – vŕšok, kopec, pahorok; *c. oblonga* – pozdĺžny kopček;

c o l l i c u l u s, *-i n.* – malý vŕšok, kopček; *c. Holi vrch* – kopček Holý vrch;

c o l o n i c a l i s, *-e* – patriaci sedliakom;

c o l o n u s, *-ī m.* – roľník, gazda, sedliak; *Hrjadki Na Vahu colonorum* – Hriadky na Váhu, pozemok sedliakov; *loca ubi etiam Domos Collonorum Danubius cum litore absorbsit* – miesta, kde tiež Dunaj nedávno domy sedliakov pohltil spolu s brehom; *c o l o n i c a l i s*;

c o l o r, *-ōris m.* – farba; *explicatio colorum* – vysvetlivky farieb; *colore* – farby;

c o l u m n a, *-ae f.* – stĺp; *Locus Columnæ Pœnalis* – miesto praniera;

c o m e s, *-itis m.* – 1. gróf; 2. župan; *C. Pállfy* – gróf Pálfi;

c o m i s s a r i u s, *-iī m* – povereník, komisár;

c o m m i s s i o, *-ōnis f.* – komisia; *per utramque Commisionem subscripta* – podpísaná obomi komisiami;

c o m i t a t u s, *-ūs m.* – stolica; *C. Liptoviensis*

– Liptovská stolica; *Mappa C. Comaromiensis* – mapa Komárňanskej stolice; *in comitatu* – v stolici; *Inclyto Comitatui* – vznešenej stolici;

c o m i t a t e n s i s, *-e* – stoličný; *Domus c.* – Stoličný dom (= sídelná budova stolice);

c o m m e t a n e u s, *-a, -um* – hraničiaci s;

c o m m i s s i o, *-ōnis f.* – komisia;

c o m m i s i o n a l i t e r – komisionálne;

c o n c i n n o, *-āre, -āvi, -ātum* – vytvoriť, vyhotoviť; usporiadať; umelecky upraviť; *mappa concinnata per Franciscum Böhm* – mapa, ktorú zhotovil František Böhm; *Epistola de Methodo Concinnandarum mapparum Hungariae, Topographicarum* – List o spôsobe zostavenia miestopisných máp Uhorska;

c o n c u r s u s, *-ūs m.* – súbeh, zbiehanie sa; *c. nonnullorum sibi collimitaneorum Territorium* – zbiehanie sa niektorých navzájom hraničiacich (chotárnych) území;

c o n f e c t u s, -a, -um – zhotovený, vypracovaný, dokončený; *Mappa ... Confecta Anno D*(omi)*ni MDCCCXVI* – mapa, zhotovená roku Pána 1816;

c o n f i c i o, *-ere, -fēcī, -fectum* – urobiť; dokončiť, dohotoviť; *c o n f e c t u s*;

c o n f i n i u m, *-iī n.* – pohraničné územie, rozhranie, hranica;

c o n f l a g r a t u s, *-a, -um* – zhorený, vypálený; *planum conflagratae possessionis Sossó* – plán zhorenej obce Švošov; *Plaga Conflagrata* – spálené územie, oblasť;

c o n f l u o, *-ere, -flūxī* – zlievať sa; stekať dohromady; *usque eo, ubi ambo confluunt* – až potiaľ, kde sa obe (ramená) zlievajú; *c o n f l u x u s*;

c o n f l u x u s, *-ūs m.* – sútok; súbeh; *C. rami ErsekUjvariensis cum ramo Vartling* – sútok Novozámockého ramena s ramenom Wartling; *c. viarum* – súbeh ciest; *a confluxu fluvii Bodrogh cum Latorcza usque pontem Patakiensem* – od sútoku rieky Bodrogu s Latoricou až po most v Potoku;

c o n g e r i e s, *-ēī f.* – hromada, kopa, hŕba; *c. lignorum* – kopa (naplaveného) dreva;

c o n g r e g a t i o, *-ōnis f.* – stoličný snem; *in G*(ene)*rali Congregatione determinatum* – o ktorom sa rozhodlo na stoličnom sneme;

c o n i u n c t i o, *-ōnis f.* – sútok; *Conjunctio Ramorum vulgo Der Schwall* – sútok ramien, ľudove (zvaný) Príboj;

c o n s e r v a t i o, *-ōnis f.*– zachovanie, udržanie; *in Januario 780 pro exstructa pro ripparum conservatione defensiva Calcaria* – ochranné výhony, vybudované na ochranu brehov v januári 1780;

c o n s i g n a t i o, *-ōnis* f. – záznam, zaznačenie, označenie;

c o n s i l i a r i u s, *-iī m.* – radca; *Suæ Sacratissimæ Majestatis Consiliarium pertinens* – patriaca radcovi jej najsvätejšej výsosti;

c o n s i l i o r, *-ari, -atus sum* – radiť sa, radiť (niekomu); *c o n s i l i u m*; *c o n s i l i a r i u s*;

c o n s i l i u m, *-iī n.* – rada; *Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum* – Uhorská kráľovská miestodržiteľská rada;

c o n s o l i d a t i o, *-ōnis* f. – spevnenie; *C. Insulae ex utraque parte* – spevnenie ostrova z oboch strán; *c. rippae* – spevnenie brehu; *C. rippæ Anno 789 avulsa* – brehové opevnenie, odtrhnuté (oderodované) v r. 1789;

c o n s p e c t u s, *-ūs m.* – pohľad; *C. arcis regiæ Posonii in Hungaria versus Septemtrionem* – pohľad na kráľovský hrad v Bratislave smerom k severu;

c o n t i n e o, *-ere, -tinui* – držať pohromade, spájať; obsahovať; *continet in area orgias quad*(ratas) *1314 Jugerum vero 1 3/16* – (jeho) plocha obsahuje 1 314 štvorcových siah, čiže 1,188 jutra;

c o n t i n u a t i o, *-ōnis f.*– pokračovanie;

c o n t r o v e r s i a, *-ae f.* – spor; *Mappa Controversiam metalem inter Terrena Possessionum ... reprœsentans* – mapa, znázorňujúca ... hraničný spor medzi chotármi obcí...; *c o n t r o v e r s u s*;

c o n t r o v e r s u s, *-a, -um* – sporný; *non decuit ingredi controversam insulam* – nebolo slušné vstúpiť na sporný ostrov;

c o p i a, *-ae f.* – kópia; *c. mappæ* – kópia mapy; *C. delineationis Joannis Kováts* – kópia nákresu Jána Kováča;

c o p i o, *-āre, -āvi, -ātum* – odpisovať, kopírovať; *copiavit per ...* – kopíroval...; *mappa copiata per ...* mapa, ktorú skopíroval...;

c o r r e c t u s, *-a, -um* – opravený; *Comitatus Mosoniensis Juxta correctam Mappam*

Joan. Kováts Geom. – mapa Mošonskej stolice podľa opravenej (aktualizovanej) mapy Jána Kováča;

c o r r i g o, *-ere, -rexi, -rectum,* – opraviť, korigovať; *c o r r e c t u s*;

c o r r o s i o, *-ōnis* f. – korózia, erózia; *Pars Corrosioni subjacens* – časť (brehu), podliehajúca erózii;

c r u x, *crucis f.* – kríž; *c. alba* – biely kríž; *Santa C.* – Svätý Kríž, dnes Žiar nad Hronom; *S. Crux de Solio* – Zvolenská Slatina; *Salix cruce notata* – vŕba, označená krížom; *Capella S^{tæ} Crucis* – kaplnka Svätého Kríža; *c r u c u l a* ;

c r u c u l a, *-ae f.* – krížik;

c u b i c u s, *-a, -um* – kubický; *200 cubicæ orgyæ* – 200 kubických siah;

c u b i l e, *-is n.* – 1. lôžko 2. spálňa;

c u m – s;

c u m u l u s, *-ī m.* – 1. kopa, kopček; *c. Limitaneus* – hraničný kopček; *cumuli metales* – hraničné kopčeky; *duo cumuli bene apparentes* – dva dobre viditeľné kopčeky; 2. nános, náplav; *c. medius vulgo Mitter Hauffen* –

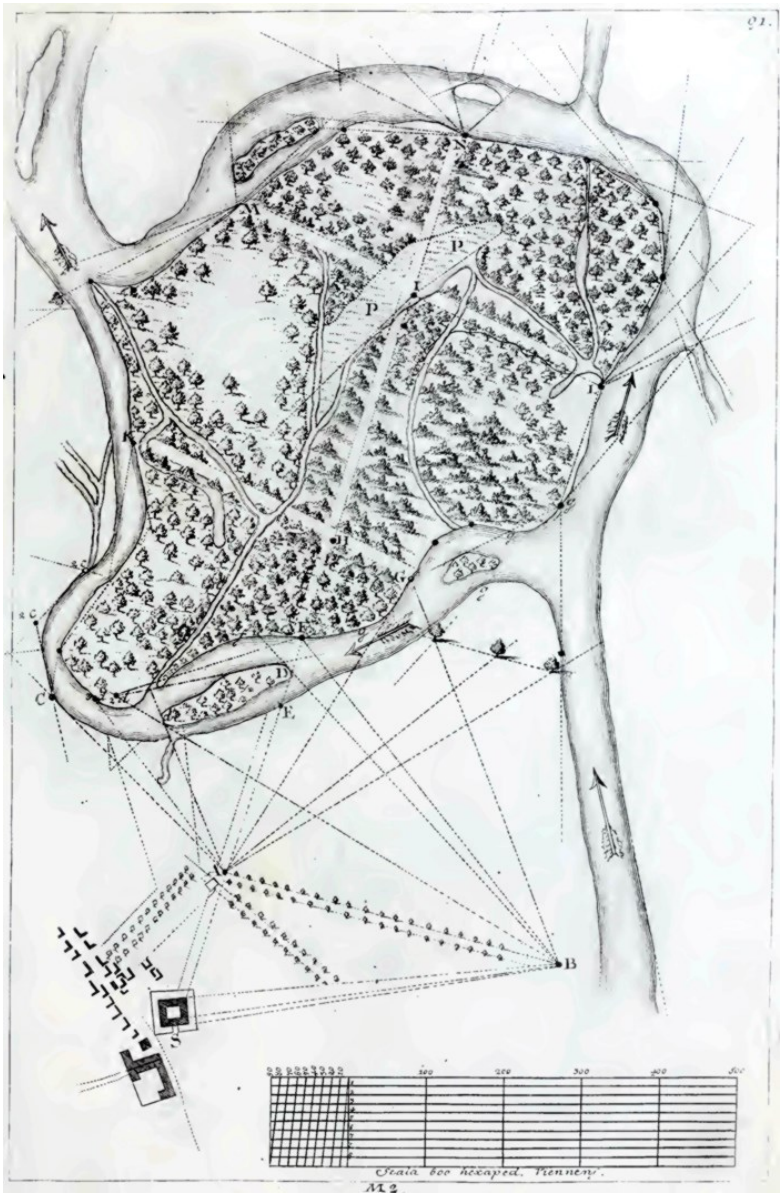

Obr. 9 Zameriavanie a vykreslenie pôdorysného plánu riečneho ostrova s lužným lesom, rozdeleným priesekmi (MARINONI 1751, s. 91).

stredný nános alebo Stredná Kopa; *Mappa... exhibens Cumulos arenoses* – mapa... Ukazujúca piesčité náplavy;

c u r r o, *-ere, cucurrī, cursum* – bežať; *c u r s u s; d e c u r s u s*;

c u r r u l i s, c u r u l i s, *-e* – vozový, pre vozy; *pons c.* – most pre vozy;

c u r r u s, *-ūs, m.* – voz; *c u r r u l i s*;

c u r s u s, *-ūs, m.* – priebeh, tok; *antiquus c. Hernádi* – staré koryto Hornádu; *planum exhibens cursum fluvii Miava* – plán, ukazujúci tok rieky Myjavy;

c u s p i s, *-idis f.* – cíp, hrot; *c. insulae* – hrot ostrova; *Sagitta cuspide defluxum aquarum notat* – hrot šipky označuje smer toku.

D

d a m n u m, *-ī n.* – škoda; *d a m n o s u s*;

d a m n o s u s, *-a , -um* – škodlivý;

d e c i d u u s, *-a , -um* – opadavý; *Ripa Danubii decidua* – opadávajúci (erodovaný) breh Dunaja; *Deciduae Arbores, et Trunci Aquae Meatum impedientes per consequens magnam etiam partem exundationem causantes* – spadnuté stromy a kmene, zatarasujúce ústie vody a z väčšej časti aj spôsobujúce záplavy;

d e c l a r a t i o, *-ōnis f.* – objasnenie (vysvetlivky);

d e c l i n a t i o, *-ōnis f.* – 1. sklon; 2. odchýlka; *D. Magnetis* – magnetická deklinácia, odchýlka medzi astronomickým a magnetickým severom;

d e c l i v i t a s, *-ātis f.* – sklon, spád; *Mappa ... repræsentans declivitatem seu Casum et profunditatem aquæ* – Mapa ... znázorňujúca sklon resp. spád a hĺbku vody;

d e c r e s c o, *-ere, -crēvī, -crētum* – zmenšovať sa, opadávať;

d e c u r r o, *-ere, currī, -cursum* – bežať dole, zbiehať; spadať; *dominium Murany Comite Koharianum Comitatus Gömöriensis decurrens* – panstvo Muráň grófa Kohárího, spadajúce (už) do Gemerskej stolice; *d e c u r s u s*;

d e c u r s u s, *-ūs m.* – tok (rieky); *fluvii Vagi d.* – tok rieky Váh;

d e f l u o, *-ere, -flūxī* – tiecť popri; *Mappa Exhibens Situationem Fluvii Arva penes Oppidum Kubin defluentis*,... – mapa, ukazujúca situáciu rieky Orava, tečúcej popri mestečku Kubín; *d e f l u x u s*;

d e f l u x u s, *-ūs m.* – tok (rieky); *mappa designans defluxum Danubii Magni* – mapa, zázorňujúca hlavný tok Dunaja; *Fundus defluxus Danubialis antiquus, nunc Sylva Jegenyés dicta* – dno starého koryta Dunaja, teraz les, nazývaný Jegenyés (Topoľovec); *pro facilitando Aquarum Defluxu* – na uľahčenie odtoku vôd;

d e l i n e a t i o, *-ōnis f.* – nákres, nárys, náčrt; *d. geometrica* – geometrický nákres; *copia delineationis* – kópia nákresu; *rudis d.* – hrubý nákres, náčrt;

d e l i n e a t u s, *-a, -um* – narysovaný, nakreslený;

d e l i n e o, *-āre, -āvī, ātum* – rysovať, nakresliť; *delineatum per* ...nakreslil...; *d e l i n e a t i o*, *d e l i n e a t u s*;

d e m i s s u s, *-a, -um* – spustený, nízky; sklonený; *rippa demisior sed aquæ ut prior exesa ac ruinæ exposita* – nižší, ale vodou tak ako prvý vyhlodaný... a vystavený erózii; *Loca demissiora tempore exundationum inundari solita* – nižšie položené miesta, ktoré zvyčajne bývajú zaplavované v čase povodní;

d e m o l i o r, *-īri, -ītus sum* – demolovať, zbúrať, zničiť, strhnúť; *d e m o l i t i o; d e m o l i t u s*;

d e m o l i t i o, *-ōnis f.* – demolácia, ničenie; *periculum, quod ex demolitione aggerum imminet* – nebezpečenstvo, ktoré hrozí z podomieľania, váľania hrádzí; *locus antiquæ Ecclesiæ, ubi Tybiscus impetu suo primam demolitionem Rippæ intulit* – miesto starého kostola, kde Tisa svojim náporom najprv demolovala breh;

d e m o l i t u s, *-a , -um* – zdemolovaný, zničený; *rippa per binas Anni 1781 exundationes demolita et excavata* – breh, zničený a zahĺbený obomi povodňami roku 1781; *y. Educillum per recentem Inundationem demolitum* – y. krčma, zrútená pri poslednej (nedávnej) povodni; *ob demolitas metas* – kvôli zbúraným hraničným znakom;

d e m o n s t r o, *-āre, -āvī, ātum* – ukazovať, a kmeňov; *depositoria Caesareo – Regia* – cisársko-kráľovské sklady; *d. dominale pro asseribus* – panský sklad na dosky; *D. pro Scandulis* – sklad pre šindle;

d e n o t o, *-āre, -āvī, ātum* – (zreteľne) označovať, vyznačovať;

d e p o s i t o r i u m, *-iī n.* – sklad; *salis d.* – soľný sklad; *lignorum et truncorum d.* –

sklad dreva *-um* – opustený; *speciatim adjecturas ad desertam Aquam Molarum Posoniensium exhibens* – špeciálne ukazujúci nánosy v odstavenom bratislavskom Mlynskom ramene; *in deserto Ramo* – v opustenom ramene; *Planum Fundi deserti* – Plán opusteného pozemku;

d e p u t a t i o, *-ōnis f.* – výbor (stoličný); *d. Inclyti Comitatus Lyptoviensis* – výbor slávnej Liptovskej stolice; *d. mixta* – zmiešaný výbor zo zástupcov dvoch susedných stolíc;

d e r e l i c t u s, *-a , -um* – opustený; *via jam derelicta Stare Cesty vocata* – už opustená cesta, nazývaná Staré Cesty; *Fluvii rivi paludes stagna et derelicti alvei regionis Crisiorum* – rieky, potoky, močiare, jazerá so stojatou vodou a opustené ramená oblasti (oboch) Krišov;

d e r i v a r e, *-āre, -āvī, ātum* – odvádzať (vodu);

d e s c r i p t i o, *-ōnis f.* – opis; *Planum Fluvii Sajó ... nec non novi canalis d.* – opis rieky Slanej ... ako aj nového kanála;

d e s e r t u s, *-a ,* demonštrovať; *mappa, demonstrans...* – mapa, ukazujúca...;

d e s e r v i o, *-īre* – slúžiť; *...vestigia antiqui cujuspiam Munimenti, quod nunc pro Coemeterio deservit* – pozostatky akéhosi starého opevnenia, ktoré teraz slúžia ako cintorín;

d e s i c c a t u s, *-a, -um* – vysušený, vyschnutý; *fluvius d.* – vyschnutá rieka;

d e s i g n o, *-āre, -āvī, ātum* – označovať, vyobrazovať; *mappa, designans defluxum Danubii Magni* – mapa, ukazujúca hlavný tok Dunaja; *designatus alveus in plano* – rameno, vyznačené v pláne; *d e s i g n a t i o*;

d e s i g n a t i o, -*ōnis f.* – vyznačenie (na mape); opis; *cum designatione* – s vyznačením;

d e s o l a t u s, *-a , -um* – opustený, dezolátny; *domus desolata absque tecto diruenda* – opustený dom bez strechy, ktorý je na zbúranie;

d e s o l o, *-āre, -āvī, ātum* – osamocovať, opúšťať *d e s o l a t u s*;

d e s t r u c t u s, *-a, -um* – zničený, deštruovaný;

d e s u m o, *-ere, -sūmpsī, -sūmptum* – 1. vziať rozmery, odmerať, zamerať 2. zhotoviť výťah, prevziať, skopírovať časť (napr. mapy); *Mappa desumpta ex Originali d*(omi)*ni Andreæ Erici Frisch* – mapa, zhotovená ako výťah (kópia časti) originálnej mapy Andreja Erika Fritscha;

d e x t e r, *-t(e)ra, -t(e)rum,* – pravý; priaznivý; *ripa dextra continuo abripiatur* – pravý breh je nepretržite odtŕhaný, odnášaný;

d i c a s t e r i u m, *-iī n.* – úrad;

d i c o, *-ere, dīxī, dictum* – vravieť, hovoriť, menovať, nazývať *d i c t u s*;

d i c t u s, *-a , -um* – nazývaný, zvaný, rečený; *Horti Fizart dicti* – záhrady, nazývané Fizart;

d i e s, *-ēi f.* – deň; *Diae 13^{a} 9^{bris} 793* – dňa 13. novembra 1793; *Diebus Mensis Septembri* 820 – v dňoch mesiaca septembra 1820; *m e r i d i e s*;

d i f f e r e n t i a, *-ae f.* – rozdiel; *d. 5. pedum 3 pollicum* – rozdiel 5 stôp a 3 palcov;

d i g i t u s, *-ī m.* – prst; palec; p.l. *digiti* – palce;

d i l a t o, *-āre, -āvī, ātum* – rozšíriť; *via vetus dilatanda* – stará cesta, ktorú treba rozšíriť; *d i l a t a t i o*;

d i l a t a t i o, *-ōnis f.* – rozšírenie; *d. Danubii ad latitudinem 50. Orgyarum* – rozšírenie Dunaja na šírku 50 siah; *d. viæ* – rozšírenie cesty;

d i l u c i d a t i o, *-ōnis f.* – vysvetlivky, ozrejmenie; *Planum ... Dilucidationem Projectatorum Ædificiorum ... exhibens* – Plán, ukazujúci ... vysvetlenie projektovaných budov;

d i m e n s i o, *-ōnis f.* – 1. vymeranie; 2. rozmer; *D. plagarum in orgiis quadratis* – rozmer plôch v štvorcových siahach; *post dimensionem distantiæ BC* – po odmeraní vzdialenosti BC; *in progressu dimensionis* – v priebehu merania;

d i m e n s u s, *-a , -um* – vymeraný, zameraný; *mappa accurate dimensa* – presne zameraná mapa;

d i r e c t i o, *-ōnis f.* – 1. riaditeľstvo; 2. riedenie, vedenie; *Directio Hydraulico – Ædilis Regni Hungariæ* – Riaditeľstvo vodných stavieb Uhorského kráľovstva; *sub directione* – pod vedením;

d i r u o, *-ere, -uī, -utum* – rozboriť, zrútiť, zbúrať, strhnúť; *Mola diruta* – zrútený, zbúraný mlyn*; d i r u t i o*;

d i r u t i o, *-ōnis f.* – rútenie, zrútenie; *per ultimam exundationem recenter factæ dirutiones rippæ* – zrútenia brehu, ktoré nedávno vznikli pri poslednej povodni;

d i s s o l u t i o, *-ōnis f.* – topenie, roztápanie, rozpúšťanie; *Occassione Dissolutionis Nivium et Pluviarum, Massam Aquarum augente* – pri príležitosti topenia snehu a zrážok, ktoré spôsobili rozvodnenie (doslova: rozšírili masu vôd);

d i s t a n t i a, *-ae, f.* – vzdialenosť; *planum distantias viarum demonstrans* – plán, ukazujúci cestné vzdialenosti; *post dimensionem distantiæ BC* – po odmeraní vzdialenosti BC;

d i s t i n g u o, *-ere, tīnxī, -tinctum* – rozlišovať; *terrenum Familiae Pallfianae viridi, Civitatis Posoniensis rubro colore distinguens* – rozlišujúci územie Pálfiovskej rodiny zelenou, mesta Bratislavy zas červenou farbou;

d i s t r i c t u s, *-ūs m.* – dištrikt, územnosprávna jednotka nového administratívno-správneho členenia Uhorska za vlády Jozefa II. (1780 – 1790);

d i v e r s o r i u m, *-iī n.* – 1. záhon, diel; 2. zájazdný hostinec; *diversorium Engeraviense* – petržalský hostinec; *Muratum Dominale D. Rosembergense ad Fluvium Vagum* – murovaný panský ružomberský hostinec pri rieke Váh; *conflagratum Ca*(mer)*ale Diversorium* – zhorený komorský zájazdný hostinec;

d i v e r t i c u l u m, *-ī n.* – záhon, miestna časť;

d i v i d o, *-ere, -vīsī, -vīsum* – rozdeliť; *divisus* – rozdelený; *d i v i s i o, s u b d i v i d e r e*;

d i v i s i o, *-ōnis f.* – rozdelenie; *d. Danubii in duos Ramos* – rozdelenie Dunaja do dvoch ramien;

d o m i n a l i s, *-e* – panský;

d o m i n i u m, *-iī n.* – panstvo; *Camerale Dominium Lykava* – komorské panstvo Likava; *Mappa dominiorum Hradek et Likava* – mapa panstiev (Liptovský) Hrádok a Likava;

d o m i n u s, *-ī m.* – pán; *d. terrestris* – zemepán; *d o m i n a l i s*; *d o m i n i u m*;

d o m u n c u l a, *-ae f.* – domček, domec; *domunculae inquilinorum* – domce želiarov; *zingarorum domuncula* – domec, chatrč Cigánov; *Inquilinares Domunculae octo* – osem domov želiarov;

d o m u s, *-ūs f.* – dom; *domus venatoria* – horáreň; *d. salinaria* – sklad soli; d. *desolata absque tecto* – ruiny domu bez strechy; *d. Paro-*

Obr. 10 Kartuša mapy toku Váhu pri Ilave s veršom a motívom krhiel a rýľov (1795, mapa č. 40 v zozname; kap. 7.18., pozri tiež **Obr. 57**).

chialis – fara, budova fary; *d. scholaris* – škola; *d. tegularia* – budova teheľne; *d. regia* – kráľovský palác; *D. Braxatoria* – pivovar; *d. vigiliæ* – strážnica; *D. Correctoria* – nápravný ústav, väzenie; *d o m u n c u l a*;

d u c a t u s, *-ūs f.* – kniežatstvo, vojvodstvo; *Mappa exhibens metales inter Regnum Hungariæe et Ducatum Silesiæ differentias* – mapa, ukazujúca hraničné rozdiely medzi Uhorským kráľovstvom a Sliezskym vojvodstvom;

d u c o, *-ere, dūxī, ductum* – viesť; *viæ per Montem Harmanecz ducentis* – cesty, vedúcej vrchom Harmanec; *d u c t u s*;

d u c t u s, *-ūs m.* – trasa, trať; *d. viae Oroszvarino Posonii ducentis* – trasa cesty, vedúcej z Rusoviec do Bratislavy; *d. metalis* – priebeh, trasa hranice; *D. Vagi albi, alias Fluvii Bela, unacum Insulis Contraversis...* – tok Bieleho Váhu, alias rieky Belá, spolu so spornými ostrovmi...;

d u m e t o s u s, *-a , -um* – zarastený krovinami, s kriačím; *dumetosum pascuum Ratkovske Brehy* – kriačím porastený pasienok Ratkovské brehy;

d u m e t u m, *-ī n.* – krovina, krovie, húštiny, chrastie; *dumeta* – kroviny; *in dumetis insulae Bruckau* – v kriačinách ostrova Mostná niva; *d u m e t o s u s*;

d u x, *-cis m. f.* – knieža; *d u c a t u s*; *a r c h i d u c a t u s.*

E

e c c l e s i a, *-ae f.* (gr.) – kostol; *e. parochialis* – farský kostol; *e. P. P. Franciscanorum* – kostol otcov Františkánov, františkánsky kostol; *rudera ecclesiae* – rumy, rozvaliny kostola; *pagus cum e.* – dedina s kostolom; *Conspectus Ecclesiarum in Oppid*(o) *Vásárhely existentium* – pohľad na kostoly v mestečku Somlóvásárhely; *Mappa Partem Terreni Liberaæ Regiæ Civitatis V Ecclesiensis denotans* – mapa, označujúca časť územia slobodného kráľovského mesta Päťkostolie (Pécs);

e d u c i l l u m, *-ī n.* – výčap; *Fundus pro dominali Æducillo* – parcela (vyhradená) pre panský výčap, krčmu; *Transpositum E. Propter demolitam rippam* – krčma, ktorú preložili kvôli rúcaniu brehu;

e f f o d i o, *-ere , -fōdī, -fossum* – vykopať; *alveus Anno 1753 effossus* – rameno, vykopané v roku 1753;

e l a b o r o, *-āre, -āvī, ātum* – vypracovať; *elaboratum per Jacobum Hankóczy* – vypracoval Jakub Hankóczy;

e l e v a t u s, *-a , -um* – 1. zhotovený; 2. vyvýšený, vyzdvihnutý; *Mappa Pratorum ac elevatiorum Locor*(um) *in Lacu Pomogyensi existentium* – mapa lúk a vyvýšenejších miest, existujúcich v Pomoďskom jazere; *Horizon elevatæ aquæ* – hladina vzdutej vody; *elevati cumuli* – postavené (hraničné) kopčeky;

e l e v a t i o, *-ōnis f.* – zhotovenie, zameranie; *Geometrica E. Alvei Hólt Vág* – geometrické znázornenie (plán) ramena Mŕtvy Váh;

e l u v i o, *-ōnis f.* – zaplavovanie, záplava; *Elevata Plaga pro Pascuo Pecorum deserviens, et eluvioni Aquarum minus exposita* – vyvýšené územie, slúžiace na pastvu dobytka, menej vystavené záplavám;

e m e n s u r a t i o, *-ōnis f.* – vymeriavanie;

e p i s c o p u s, *-ī m.* (gr.) – biskup; *e. Nitriensis* – nitriansky biskup;

e r e c t u s, *-a , -um* – vztýčený, postavený; *ante aliquot annos erectus* – postavený pred niekoľkými rokmi;

e r e c t i o, *-ōnis f.* – vztýčenie, postavenie; *e. cumulorum metalium* – postavenie hraničných kôpok;

e r i g o, *-ere, -rēxī, -rēctum* – vztyčovať, vzpriamovať, postaviť; ***e r e c t u s***; ***e r e c t i o***;

e r u m p o, *-ere, -rūpī, -ruptum* – vyraziť, vychrliť, prepuknúť; *e r u p t i o*;

e r u p t i o, *-ōnis f.* – vypuknutie, výbuch; výpad; *Eruptiones Aquarum intumescente Tybisco* – výlevy vôd (z koryta) v čase vysokého vodného stavu na Tise;

& = e t – a; aj;

e x a c t u s, *-a, -um* – presný, dokonalý; *e x a c t e*;

e x a c t e – presne;

e x c a v o, *-āre, -āvī, ātum* – vyhlbovať, podomieľať; *Vagus ... Rippam Vecseiensem magis, et magis excavat, et avellit...* – Váh ... Večiansky breh viac a viac podomieľa a odtŕha...;

e x c a v a t i o, *-ōnis f.* – priehlbeň, výmoľ, vyhĺbenina; *sub tri d. damnosa per ultimam magnam exundationem facta e.* – pod tromi písmenami d. (je označená) veľmi škodlivá priehlbeň, vymletá poslednou veľkou povodňou;

e x c e l s u s, *-a, um* – vyvýšený, vysoký, vyni-

kajúci, vznešený; *partim ad excelsam familiam Palfyanam pertinens* – patriaci sčasti vznešenej Pálfiovskej rodine;

e x c i d o, *-ere, cīdī, - cīsum* – vyrezať; vyčleniť (odrezaním);

e x e d o, *-ere, -ēdī, -ēsum* – vyjedať, vyžierať; *e x e s u s;*

e x e s u s,*-a , -um* – vyjedený, vyžratý, vyhlodaný; *rippa maxime alta, exesa et præceps* – najvyšší, ... a strmý breh;

e x p e n s u m, *-ī n.* – výdavok; *expensis Dominalibus* – na náklady panstva;

e x p l a n a t i o, *-ōnis f.* – vysvetlivky;

e x p l i c a t i o, *-ōnis f.* – vysvetlenie; vysvetlivky; *E. Rerum* – vysvetlivky; *e. literarum* – vysvetlenie (významu) písmen; *e. colorum* – vysvetlenie farieb (farebná legenda); *e. numerorum* – vysvetlivky číslic; *e. signorum* – vysvetlivky značiek; *e. mappae* – vysvetlivky k mape;

e x p o s i t u s, *-a, -um* – vystavený; *Hæc Plaga nimium exundatione est exposita* – tento priestor je príliš vystavený záplave;

e x p u r g o, *-āre, -āvī, ātum* – vyčistiť (koryto rieky od prekážok), očistiť; 9. *Est Gyrus, qui potius per lineam rectam transfodi deberet, quam expurgari* – (číslo) 9. Je zákruta, ktorú by bolo dobré radšej prekopať v rovnej línii, ako vyčistiť;

e x s i c c o, *-āre, -āvī, ātum* – vysušiť; *e x s i c c a t o r i u s*; *e x s i c c a t i o*;

e x s i c c a t i o, *-ōnis f.* – vysušenie; *E. stagnorum* – vysušenie močiarov, stojatých vôd;

e x s i c c a t o r i u s, *-a , -um* – vysušujúci, na vysušenie; *canalis e.* – odvodňovací kanál;

e x s t i r p a t u r a, *-ae f.* – klčovisko, klčovanica, rúbanisko; *E. hoc anno ... Fagopireto inseminata* – vyklčované miesto, tohto roku obsiate pohánkou;

e x s t i r p o, *-āre, -āvī, ātum* – od koreňa vyvrátiť, vythrnúť, vykoreniť; *e x s t i r p a t i o*; *e x s t i r p a t u r a*;

e x s t i r p a t i o, *-ōnis f.* – klčovisko, klčovanica, rúbanisko; *Mappa designans Exstirpationes ex Sylva Nagy Erdő per Iványenses ab Anno 1764 usque ad Annum 1787 factas* – Mapa, vyznačujúca plochy, ktoré vznikli klčovaním Veľkého lesa Iváncanmi od roku 1764 až do roku 1787;

e x s t i r p a t u r a, *-ae f.* – klčovisko, klčovanica; *Mappa Exstirpaturarum Possessionis Tőrincs* – mapa klčovísk obce Trenč;

e x s t r u o, *-ere, -strūxī, -structum* – vybudovať, postaviť; *Pons super Tybiscum exstructus* – most, vybudovaný cez Tisu; *Mola ... ante 13 circiter Annos exstructa* – mlyn, postavený približne pred 13. rokmi;

e x t e n d o, *-ere, -tendī, -tentum* – rozprestierať sa, ťahať sa, šíriť sa; *insabulatio usque Hortum Ex. D. C. Ant: de Batthány se extendit* – nános siaha až po záhradu vznešeného p. grófa Antona Baťáňa;

e x t e n s i o, *-ōnis f.* – rozpätie; rozsah; *Mappa Situationem et Extensionem Paludum Hanságh cum novi canalis designatione* – mapa, ukazujúca polohu a rozsah močiarov Hanság s vyznačením nového (odvodňovacieho) kanála;

e x t e r i o r – vonkajší, ďalej vonku; *E. Prospectus Lignei Salis Depositorii* – pohľad zvonka na drevený sklad soli;

e x u n d a t i o, *-ōnis f.* – povodeň, záplava; *e. glacialis* – ľadová povodeň; povodeň, spôsobená (zatarasením) ľadom; *exundatione occasione* – pri príležitosti povodne, pri povodni, za povodne; *contra exundationem* – proti povodniam; *Locus ubi conqueritur Comitatus Krisiensis propter Exundationem* – miesto, na ktoré sa sťažuje Križevatská stolica kvôli záplavám; *tempore exundationis* – v čase záplavy, pri vysokom vodnom stave.

F

f a b r i c a, *-ae f.* – veľká dielňa, manufaktúra;

f a b r i n a, *-ae f.* – kováčska vyhňa;

f a c i e s, *-ēī f.* – podoba, obraz, vzhľad; *mappa haec designat faciem sylvæ Süllyiensis* – táto mapa ukazuje podobu Tápiósüllyského lesa;

f a g o p y r u m, *-ī n.* – pohánka; *Fagopyryo et avena solita inplantanda plaga* – priestor (diel), ktorý zvyčajne vysádzajú pohánkou a ovsom; *f a g o p y r e t u m*;

f a g o p y r e t u m – pohánkové pole;

f a l c a b i l i s, *- e* – kosný, ktorý sa dá kosiť na seno; *...hae Paludinosa Plaga, ubi ante paucos annoss densissimum arundinetum fuit, in magni parte ... falcabilis* – toto močaristé úze-

mie, kde pred málo rokmi boli ešte veľmi husté trstiny, sa (teraz) už z väčšej časti dá kosiť; *Foenilia ex palude falcabilia reddita* – lúky na seno, získané z močiara;

f a l c a s t r u m, *-ī n.* – 1. pokos (*sensu stricto*), plocha, ktorú dokáže pokosiť 1 kosec za 1 deň); 2. lúka na seno (*sensu lato*); *Falcastra Urbarialia* – urbárske lúky;

f a s c i s, *-is m.* – zväzok; fašina; *e fascibus virgultorum* – z vŕbových fašín;

f i l u m, *-ī n.*– niť; *f. fluminis* – prúdnica rieky; *Rubra punctuata linea exhibet filum fluminis* – červená čiarkovaná čiara ukazuje prúdnicu rieky; *capitalis tractus, seu filum aquæ* – hlavný tok, alebo prúdnica rieky;

f i r m u s, *-a, -um* – pevný, silný; *o b f i r m a t i o*;

f i x u s, *-a, -um* – upevnený, stály, fixovaný; *Fixa puncta* – fixné (meračské) body;

f l a v u s, *-a, -um* – žltý; plavý; *color f.* – žltá farba; *flavo colore* – žltou farbou;

f l u o, *-ere, flūxī* – tiecť; *in Danubio tardis fluente bei der Mühlaubrücke* – v pomaly tečúcom Dunaji (= dunajskom ramene) pri moste na Mlynskú nivu; *Fluvius Smrecsanka jam aliorum fluens* – rieka Smrečianka, tečúca už inakadiaľ; *d e f l u e r e*;

f l u m e n, *-inis n.* – rieka; *una cum incurrentibus fluminibus* – spolu s riekami, ktoré do nej vtekajú;

f l u v i a t i l i s, *-e* – riečny; *perca f.* – ostriež riečny;

f l u v i o l u s, – riečka; *Exiguus f.* – malá riečka;

f l u v i u s, *-iī m.* – rieka; *f. Vagus* – rieka Váh; *Danubius, F. Europae maximus* – Dunaj, najväčšia rieka Európy; *ad locum fluvii cuiusdam* – k miestu akejsi rieky; *f l u v i o l u s; f l u v i a t i l i s*;

f l u x u s, *-ūs,* m. – rieka, tok, prúd; *F. Antiqus* – staré koryto;

f e n e t u m (***f o e n e t u m***), *-ī n.* – lúka na seno;

f o d i o, *-ēre, fōdī, fossum* – kopať; *f o s s a*; *f o s s a t u m*; *f o d i n a*; *e f f o d e r e*; *t r a n s f o d e r e*;

f o d i n a, *-ae f.* – baňa; *ferri fodina* – baňa na železnú rudu; *f. salis* – soľná baňa;

f o e n i l i u m, *-iī n.* – lúka na seno; *olim foenilia post domalia jam perarata* – kedysi lúky na seno za domami, už rozorané;

f o e n u m, f a e n u m, *-ī n.* – seno; *f o e n i l i u m, f e n e t u m*;

f o n s, *fontis m.* – 1. prameň; 2. studňa; *a fontibus ad ostia* – od prameňa po ústie; *Fons Diaboli slavonicæ Csertova studna* – Fons Diaboli, slovensky Čertova studňa; *F. sacer* – Svätá studnička; *Fontes Deserti* – opustené studne;

f o r n a x, *-ācis f.* – pec; *f. calcinaria* – vápenná pec, vápenka; *Fornax Tegularia... non Procul a Ponte Rosembergensi* – pec na pálenie tehál... neďaleko od ružomberského mosta; *Fornaces calcariæ Szántoriensium* – vápenné pece (obyvateľov dediny) Pilisszántó; *F. ille publicum Comeatum impediens* – oná pec, prekážajúca (brániaca) verejnej doprave;

f o r t a l i t i u m, *-iī n.* – pevnosť; *Ichnographica Delineatio Fortalitii Neuheuslensis* – pôdorysný nákres Novozámockej pevnosti;

f o r u m, *-ī n.* – námestie; *F. Frumentarium* – Obilné námestie (Obilný trh); *Forum Caseorum* – Kežmarok (= trh so syrmi);

f o s s a, *-ae f.* – priekopa; *f. nova vulgo Neu Graben* – Nová priehlbeň; *Fossa Cervorum vulgo Hirsch Graben* – Jelenia priekopa; *F. Hungariam et Austriam dividens* – priekopa, ktorá oddeľuje Uhorsko a Rakúsko; *Fossae collaterales* – priekopy po stranách (cesty);

f o s s a t u m, *-ī n.* – priekopa; *f. molendinaris* – mlynský náhon; *per quoddam f.* – cez akýsi jarok, priehlbeň;

f u l l o, *-ōnis m.* – valchár, súkenník; *f u l l o n a r i a*;

f u l l o n a r i a, *-ae f.* – valcha, súkennícka stupa;

f u n d u s, *-ī m.* – 1. pozemok, parcela; 2. dno; *fundi* – pozemky; *reliqui fundi* – ostatné pozemky; *f. Civitatis* – mestský pozemok; *f. controversus* – sporný pozemok; *mappa, exhibens fundos tam Intra-, quam Extra-villanos* – mapa, znázorňujúca pozemky tak v intraviláne, ako aj v extraviláne; *color viridus designat fundos exemptos* – zelená farba označuje prázdne, vyľudnené pozemky; *fundi taxales* – zdanené pozemky (usadlosti); *f. quem Fluvius Smercsanka inundat* – pozemok, ktorý zaplavuje rieka Smrečianka; *fundos ad molam D*(omi)*nalem spectans* – pozemky, patriace k panskému mlynu; *B: Fundi pro Neo Colonis excisi* – (písmeno) B (označuje) pozemky, vyčlenené pre nových kolonistov; *F. Aquae* – dno vody;

f u n i s, *-is, m.* – lano, povraz; *f. cannabinus* – konopné lano; *Trajectus navalis ope funis attractorii et Cochleæ* – lodná kompa, ovládaná ťažným lanom a kladkou (navijákom);

f u s i u s – obšírnejšie, podrobnejšie;

f u t u r u s, *-a , -um* – budúci; *futuro anno* – v budúcom roku.

Obr. 11 Jeden zo spôsobov umiestnenia titulu mapy na hárok papiera s trojrozmerným efektom jeho „odlepenia“ v dvoch rohoch. Na titule zároveň dobre zreteľný odtlačok pečaťe Uhorskej komory. Naspodu severka s vyznačením magnetickej deklinácie. Plán intravilánu obce Černochov, 1786 (mapa č. 27).

G

g e o g r a p h i c u s, *-a, -um* – geografický, zemepisný; → *mappa geographica;*

g e o m e t r a, (gr.) – geometer, zememerač; *g. ordinarius* – riadny zememerač; *juratus g.* – prísahou zaviazaný, certifikovaný; *g. cameralis* – komorský zememerač; *G. vel ejus adjutor* – zememerač, alebo jeho pomocník;

g e o m e t r i c e – geometricky; *G. assumpsit et delineavit* – geometricky zameral a narysoval;

g e o m e t r i c u s, *-a, -um* – geometrický, t. j. kartograficky zameraný; *mappa geometrica* – geometrická mapa;

g e n e r a l i s, *-e* – všeobecný; *Mappa Generalis totius Fluvii Marczal* – všeobecná mapa celej rieky Marcal; *g. c o n g r e g a t i o*;

g e n u i n e – verne, detailne; *g. & specifice geometrice assumpti* – verne a detailne geometricky zamerané;

g e n u i n u s*, -a, -um* – vrodený, prirodzený, pravý; detailný, podrobný *g e n u i n e*;

g l a c i e s, *-ēī f.* – ľad; *impetus glaciei* – nápor ľadu; *g l a c i a l i s*;

g l a c i a l i s, *-e* – ľadový; *ultima glaciali exundatione Ao 792 Mense Januario* – pri poslednej ľadovej povodni v januári 1792;

g l a r e a, *-ae f.* – kremeň; štrk; *glarea repletus* – zanesený štrkom;

g r a n a r i u m, *-iī n.* – sýpka;

g r e m i u m, *-iī n.* – lono; *in gremio I.Cottus Unghvariensis* – v lone (na území) Užhorodskej stolice; *i n g r e m i a t u s*;

g u r g e s, *-itis m.* – vír, krútňava; *g. qui accrescente Danubio Sæpe Naves ad Caricetam Kandam dictam cum maximo periculo detrudit* – vír, ktorý pri stúpajúcej vode v Dunaji často lode zaháňa, ženie do močiara s ostricami, zvaného Kanda; *Localitas Gurgitis, vulgo Kitzeer Schwall* – miesto krútňavy, ľudove zvanej Kopčiansky príval;

g y r a t i o, *-ōnis f.* – kruh, zákruta; *cum Vitiosis ejusdem Gyrationibus, Aggerumq*(ue) *Perruptionibus* – s jeho bludnými zákrutami a prietržami hrádzí;

g y r o, *-āre, -āvī, ātum* – krúžiť, otáčať;

g y r o s u s, *-a , -um – Mappa naturalem et gyrosum Fluvii Latorcza ... situm repræsentans*

– mapa, znázorňujúca polohu prirodzenej zákrutnatej rieky Latorice;

g y r u s, *-í m.* (gr.) – kruh, zákruta, závit; *C* (denotat) *Gyrum, ante 10. circiter Annos transsectum* – (písmeno) C (označuje) zákrutu, prerezanú pred približne desiatimi rokmi; *g y r o s u s*; *g y r a r e*; *g y r a t i o.*

H

h a b i t a t i o, *-ōnis f.* – príbytok, obydlie, byt; *h. molitoris* – mlynárov príbytok;

h a c t e n u s – doposiaľ, až doteraz; *via antiqua h. usuata* – stará, doposiaľ používaná cesta;

H æ l v e t a **(*H e l v e t a*) –** Švajčiar; *h æ l v e t i a*;

h æ l v e t i a, *-ae f.* – mliečne hospodárstvo na švajčiarsky spôsob;

h e x a p e d a, *-ae f.* (gr.) – hexapeda, šesťstopa (= 1 siaha); *Scala Mille Orgyarum Hexapedarum Parisiensium seu Unius ¼ Milliaris Germanici* – mierka tisíc parížskych hexaped alebo jednej štvrtiny nemeckej míle;

h o r i z o n **–** úroveň; *h. aquae* – vodná hladina; *h. aquae minimae* – najnižšia vodná hladina; *h o r i z o n t a l i s*;

h o r i z o n t a l i s, *-e* – horizontálny, vodorovný; *linea h.* – vodorovná rovina;

h o r r e u m, *-ī n.* – stodola, humno; *Horrea in Prato Dominali* – stodola na panskej lúke;

h o r t u l u s, *-ī m.* – malá záhrada, záhradka;

h o r t u s, *-ī m.* – záhrada; *horti Poschen* – záhrady Pošeň; *h. molitoris* – mlynárova záhrada; *h. Verbiczensium* – záhrady Vrbičanov; *h. Iesuitarum* – jezuitská záhrada; *pratum et hortii varii* – lúka a rôzne záhrady; *h. oleraceus* – zeleninová záhrada; *Planum horti Anglicani ad molam dominalem...* – plán anglickej záhrady (parku) patriacej k panskému mlynu...; *h. dominalis* – panská záhrada; *h. floraceus* – kvetinová záhrada; *in horto culinari* – v kuchynskej záhrade; *h o r t u l u s*;

h u s o, *-ōnis f.* – vyza, najväčšia jeseterovitá dunajská ryba (*Huso huso*); *clausura husonum* – pasca na vyzy v toku rieky (kolová hať, tzv. *sedza*);

h y a t u s, h i a t u s, *-ūs m.* – 1. medzera, hyát; 2. fok, úzke spojovacie ramienko (kanál) prirodzeného, najčastejšie však umelého pôvodu (na rybolov); *h. aggeris* – otvor v hrádzi; *hyatus profunde excavatus longus 56 orgiarum* – medzera / prietrž (v hrádzi) hlboko vyhĺbená o dĺžke 56 siah; *Mappa situm Aggeris Flanschendorff*(ensis), *et Hyatuum, per vehementem Glaciei motum ... hoc anno factorum exhibens* – mapa, ukazujúca polohu Flanschendorfskej hrádze a prietrží, ktoré v nej spôsobil mocný pohyb ľadu tohto roku;

h y d r a u l i c u s, *-a , -um* – hydraulický;

h y d r o t e c h n i c u s, *-a , -um* – hydrotechnický; vodoinžiniersky; *Opera hydrotechnica quæ in Conservationem Ripparum et Navigii exstructa sunt* – vodoinžinierske stavby, ktoré postavili na zachovanie (stabilizáciu) brehov a prístavu;

h i e m s, *-emis f.* – zima.

I, J

i c h n o g r a p h i a, *-ae f.* (gr.) – stavebný návrh v pôdoryse; pôdorysný plán; *I. Silvae Nagy Bikk* – plán lesa Nagy Bükk; *I. Prædii Nobilis* – pôdorys šľachtickej kúrie; *I. Insulæ, cum adjacente fluminis alveo* – pôdorys ostrova s priľahlým ramenom rieky;

i d e a l i s, *-e* **–** idealizovaný, schematický; *mappa idealis Fluvii Berettyó* – schematická mapa rieky Berettyó; *Fluvii Ungh i. Ramorum designatio* – schematické (prehľadné) označenie (nomenklatúra) ramien rieky Uh;

i l l u m i n o, *-āre, -āvī, ātum* **–** osvetľovať, ozdobovať; vyfarbiť; *illuminatus este colore rubro* – je vyfarbený červenou farbou;

i l l u s t r i s, *-e* – vznešený, osvietený, slávny, znamenitý, urodzený; *juribus illustrissimae familiae comitum Károlyi de Nagykároly subjacentis* – podliehajúca jurisdikcii vznešenej rodiny grófa Károliho z Nagykároly;

i m m i n e o, *-ēre,-uī* – hroziť; *ab iminenti periculo salvari* – zachrániť od hroziaceho nebezpečenstva;

i m p e n d i u m, *-iī n.* – náklad, trovy; *Studio et Impensis* – s úsilím a na náklady (koho);

i m p e t u s, *-ūs m.* – nápor; *magno cum impetu* – s veľkým náporom;

i n d i c o, *-āre, -āvī, ātum* – ukazovať, indikovať; *indicans Danubium Capitalem ad Posonium* – ukazujúci hlavný tok Dunaja pri Prešporku (Bratislave);

i n d i g i t a r e – ukazovať (prstom) na;

i n d u b i t a t u s, *-a, -um* – nespochybniteľný; istý;

i n d u s t r i a, *-ae f.* – pracovitosť, príčinlivosť, usilovnosť; *privata i.* – z vlastnej iniciatívy;

i n f e r i o r, *-ius* – dolný; nižší, nižšie položený; *porta i.* – Dolná brána; *i. arcis tractus* – dolný trakt hradu; *Inferior Revucza* – Nižné Revúce (dnes časť obce Liptovské Revúce);

i n f l u o, *-ere, -flūxī* – vtekať do; *i n f l u x u s*;

i n f l u x u s, *-ūs m.* – vtok, vtekanie; *I. aquæ Csády ad minorem Danubium* – vtok vody Čády do malého Dunaja; *A = influxus Vucæ fluvii in Danubium ubi etiam rippa ruinosa incipit* – a – vtok rieky Vuky do Dunaja, kde sa zároveň začína podomieľaný breh;

i n f r a – dole; poniže; *i n f e r i o r*; *i n f r a s c r i p t u s*;

i n f r a s c r i p t u s, *-a, -um* – dolupodpísaný; *mappa per infrascriptum elevata* – mapa, ktorú zhotovil dolupodpísaný ...;

i n g r e m i a t u s, *-a, -um* – ležiaci v lone, situovaný; *Mappa Re*(gio)*o Ca*(mer)*alis Posse*(ssio)*onis Kiss-Toronya I.*(nclyto)*Co*(mi)*t*(a)*tui Zempliniensi ingremiatæ* – Mapa Kráľovsko – komorskej obce Malá Tŕňa, nachádzajúcej sa v Zemplínskej stolici;

i n n u n d a t i o, *-ōnis f.* – zaplavenie, záplava; *Terrenum inundationis* – záplavové územie;

i n q u i l i n u s, *-ī m.* – želiar; *domus inquilinaria* – dom želiara; *Projectatus Agger per Inquilinos Nagy* – Bodakienses – hrádza podľa návrhu bodíckych sedliakov;

i n s a b u l a t i o, *-ōnis f.* – piesočný nános, náplav; piesčina;

i n s p e c t i o, *-ōnis f.* – preskúmanie, prehliadnutie; *apparet ex inspectione mappæ, quomodo*... – z pohľadu na mapu je zjavné, ako...;

i n s t r u m e n t u m, *-ī n.* – nástroj, prístroj;

i n s u l a, *-ae f.* – ostrov; *I. Leporum* – Zajačí ostrov (dnešný Margit-sziget, Budapešť); *Phasianorum I.* – Bažantí ostrov; *insularum* – ostrovov; *mappa partis insulae Engerau* – mapa časti ostrova Engerau; *in omnibus insulis Danubii* – na všetkých ostrovoch Dunaja; *i n s u l a n u s*; *p e n n i n s u l a*;

i n s u l a n u s, *-a , -um* – ostrovný; *in sylvis insulanis* – v ostrovných (lužných) lesoch;

i n t e r s e c t i o, *-ōnis f.* – priečny profil, prierez; *intersectiones fluvii Arabonis* – priečne profily rieky Ráby;

i n t r a v i l l a n u m, *-ī n.* – intravilán, územie „vo vnútri obce“; *planum intravillani possessioni Kis Csalomia* – plán intravilánu obce Malá Čalomija; *Possessionis Kralovan I.* – intravilán obce Kraľovany; *Mappa fundorum intravillanorum* – mapa pozemkov (parciel) v intraviláne;

i n t u m e s c o, *- ere, -tumuī* – puchnúť, nabiehať, naduť sa, vzduť sa; *spacium propter intumescentiam aquarum elevandum dilatandumque* – priestor, ktorý treba kvôli zaplavovaniu pri stúpaní vôd zvýšiť a rozšíriť; *i n t u m e s c e n t i a*

i n t u m e s c e n t i a, *-ae f.* – „napuchnutie“ vody, vzdutie, vysoký vodný stav; *Maxima i.* – najvyšší vodný stav;

i n u n d o, *-āre, -āvī, ātum* – zaplavovať; *prata inundata* – zaplavované lúky; *Mappa exhibens Plagam inundationibus obnoxiam* – mapa, ukazujúca územie so škodlivými záplavami; *Plaga ex toto inundari solita* – územie, miestna časť, ktorá zvykne byť celá zaplavovaná;

i n u n d a t i o, *-ōnis f.* – záplava, zaplavenie; *Mappa Exhibens Inundationem Insulae Mohátsiensis 31/2 Milliaris longae, et 2. latae,...* – mapa, ukazujúca záplavu Moháčskeho ostrova, dlhého 3,5 míle a 2 míle širokého; *Fundus quem fluvius Smercsanka inundat* – pozemok, ktorý zaplavuje rieka Smrečianka;

i r r u p t i o, *-ōnis f.* – vtrhnutie (prerazením), vpád, prietrž; *Nova Dravi irruptio ad Krisoulyan* – nové koryto Drávy pri Križovľanoch, ktoré vzniklo prietržou;

i u r i s d i c t i o, *-ōnis f.* – jurisdikcia, právomoc nad územím;

i u x t a, j u x t a – vedľa, popri; *Via juxta aggerem ad Trajectum ducens* – cesta popri hrádzi, vedúca k prievozu (kompe);

i u g u m, j u g u m, *-eris n.* – jutro**;** *continet in se Jugera 7403* – obsahuje 7403 jutár;

j u g u m, *-ī n.* **–** jarmo; hrebeň (hory), výšina; *Montis Kiss-Fatra J.* – hrebeň vrchu Malá Fatra; *J. Montis Tyiszovi Dyil* – hrebeň vrchu Tisový Diel;

j u n i u s, *-ī m.* – jún; *mense junio* – v mesiaci júni;

j u r a t u s, *-a , -um* – prísahou zaviazaný; *juratus geometra* – prísahou zaviazaný (= certifikovaný) zememerač; *Regnum Hungariae Iuratus Geometra* – certifikovaný štátny zememerač (Uhorského Kráľovstva).

L

l a b o r, *-ōris f.* – práca; *Planum Labores Camerales aquaticos... exhibens* – Plán, ukazujúci komorské vodné práce;

l a c u n a, *-ae f.* – plytká vodná plocha; *Lacuna Dominorum vulgo Herrn Laken* – Pánske jazero; *Mappa super regulatione fluviorum, exsiccatione lacunarum...* – mapa regulácie riek a vysušenia močaristých terénnych depresií; *Lacunae inutiles tegunt 165 Jugera* – neužitočné plytké močiare zaberajú 165 jutár; *A sinistris, lacunam habet, ad piscinæ modum restagnantem* - zľava má (plytké) jazero so stojatou vodou na spôsob rybníka;

l a c u s, *-ūs m.* – jazero; *l. Peiso* – Neziderské j. (jazero Pleso); *Cumuli Metales terrei, ad ag*(g) *erem Pomogiensem, in Lacu Hanságh...* – zemné hraničné kopčeky pri Pomoďskej hrádzi, v jazere Hanság; *l. quidam piscosus* – jazero, kedysi bohaté na ryby; *in lacubus* – v jazerách; *L. stagnans* – jazero so stojatou vodou;

l a p i c i d i n a, *-ae f. – l. Wolfsthalensis* – wolfsthálsky kameňolom;

l a p i d e u s, *-a, -um* – kamenný; *pons l.* – kamenný most;

l a p i s, *-idis m.* – kameň; *lapides* – kamene; *ex lapidibus* – z kameňov; *lapides metales* – hraničné kamene; *Lapis e terra prostans Teszani Kamen dictus* – kameň, vytŕčajúci zo zeme, zvaný Tesaný kameň; *Calcaria lapidibus tectata* – výhony, vykladané (dláždené) kameňmi; *lapis trimetalis* – trojhraničný kameň, trojhraničník; *l a p i d e u s, l a p i c i d i n a*;

l a t e r, *-eris m.* – tehla; *l a t e r i t i a*;

l a t e r i t i a, *-ae f.* – tehelňa; *Lateritiæ Domus* – budova tehelne;

l a t i t u d o, *-inis f.* – šírka; *aggeris l.* – šírka hrádze; *in latitudine* – do šírky, na šírku;

l a t u s, *-a, -um* – široký; *Longa est insula, orgyiarum circiter mille ducentarum, lata sexcentarum* – ostrov je dlhý asi tisíc dvesto siah, zaberajúci šesťsto siah; *l a t i t u d o*; *d i l a t a r e*;

l a t u s, *-eris m.* – bok, strana; *L. versus Banatum* – strana, obrátená smerom k Banátu;

l e c t u s, *-ī m.* – lôžko, koryto; *l. fluvii Vagi* – koryto rieky Váh;

l i b e l l a, *-ae f.* – 1. úroveň; 2. vodováha; *l i b e l l a t i o*;

l i b e l l a t i o, *-ōnis f.* – nivelácia; *Numeri Nigri exhibent differentias ocassione Libellationis observatas* – čierne číslice označujú (výškové) rozdiely, pozorované pri nivelácii;

l i g n e u s, *-a, -um* – drevený, z dreva; *ad pontem ligneum in fluvio Miava* – pri drevenom moste cez rieku Myjavu; *Domus lignea* – drevený dom; *beneficio tuborum ligneorum* – pomocou dreveného potrubia;

l i g n i c i d i u m, *-iī n.* – rubný lesný dielec; *Mappa Silvarum ... in 30. Lignicidia æqualia subdivisarum* - mapa lesov ... rozdelených na 30. rovnakých rubných dielcov;

l i g n u m, *-ī n.* – drevo; *lignorum depositorium* – sklad dreva; *l. pro desectione maturum* – drevo (stromy), zrelé na výrub; *l i g n e u s*; *l i g n i c i d i u m*;

l i m e s, *-itis m.* – hranica; *limites* – hranice; *limites comitatus Zoliensis* – hranica Zvolenskej stolice; *usque limites Comitatus Comaromiensis* – až po hranicu Komárňanskej stolice; *l i m i t a n e u s*;

l i m i t a n e u s, *-a, -um* – 1. hraničný; 2. rozhraničovací; *pali limitanei* – hraničné kolíky; *Mappa ... sub limitanea ... Commissione mixta Anno 1793 confecta* – mapa..., ktorú vypracovala rozhraničovacia zmiešaná komisia v r. 1793;

l i m o s u s, *-a, -um* – bahnitý, bahnistý; *L. Cumulus vulgo Letten Hauffen* – Bahnitá kopa, bahnitý náplav;

l i m u s, *-ī m.*– bahno; *l i m o s u s*; *o b l i m a t u s*;

l i n e a, *-ae f.* – čiara; *l. punctata* – bodkovaná čiara; *l. aggerem erigendum ostendens* – čiara, ukazujúca (trasu) hrádze, ktorá sa má postaviť; *duæ horizontales liniæ parallelæ* dve rovnobežky; *d e l i n e a r e*; *l i n e a m e n t u m*;

l i n e a m e n t u m, *-ī n.* – čiara, línia;

l i t t e r a, *-ae f.* – písmeno; *sub litteris B. C. D. sunt delineatæ* – pod písmenami B, C, D sú zakreslené...;

l i t u s, *-oris n.* – breh (pôvodne morský); *Molæ et Navigationi et Littori nocivæ* – mlyny, škodlivé tak z hľadiska plavby, ako aj brehom;

l o c a l i t a s, *-ātis f.* – miesto, lokalita; *L. Pratorum Birnbaum-Wiesen* – lokalita lúk (nazývaných) Hruškové lúky;

l o c u s, *-ī m.* – miesto; *l. humulis* – nízko položené miesto; *loca periculosa* – nebezpečné miesta; *locus, ubi...* – miesto, kde...;

locus in quo ... – miesto, na ktorom...; *l. Supplicii* – popravisko, šibenica; *in facie loci* – na tvári miesta, priamo na mieste;

l o n g i t u d o, *-inis f.* – dĺžka; *in longitudine* – na dĺžku; *l. aggeris* – dĺžka hrádze; *Profilum Longitudinis projectatæ Transsectionis* – dĺžkový profil projektovaného priepichu (meandra);

l o n g u s, *-a, -um* – dlhý; *l o n g i t u d o*; *o b l o n g u s*;

L. R. = ***L i b e r a R e g i a (c i v i t a s)*** – slobodné a kráľovské (mesto).

M

m a c h i n u l a d e c l i n a t o r i a – buzola;

m a j o r, m a i o r – väčší; *Insula Brenner M.* – ostrov Väčšie Pálenisko;

m a g n u s, *-a , -um* – veľký; *Magnus Danubius* – hlavný tok Dunaja; *Pons magnus per capitalem Unghi defluxum* – veľký most cez hlavný tok (rieky) Uh; *Magnæ Marusianæ aquæ* – veľké vody rieky Maroš; *m a j o r;*

m a n d a t u m, *-ī n.* – úloha, rozkaz, príkaz, správa; *A d Mandatum et Decisionem* – z poverenia a rozhodnutia;

m a p p a, *-ae f.* – mapa; *m. haec* – táto mapa; *m. geographica* – geografická, zemepisná mapa; *m. idealis* – schematická mapa; *m. Topographica* – topografická mapa; *m. Hydrographica* – vodopisná mapa; *m., demonstrans...* mapa, znázorňujúca...; *mappa sylvarum in terreno Possessionis Szenograd* – mapa lesov v chotári obce Senohrad; *m. generalis* – všeobecná mapa; *m., repræsentans* – mapa, znázorňujúca...; *m., desumpta*

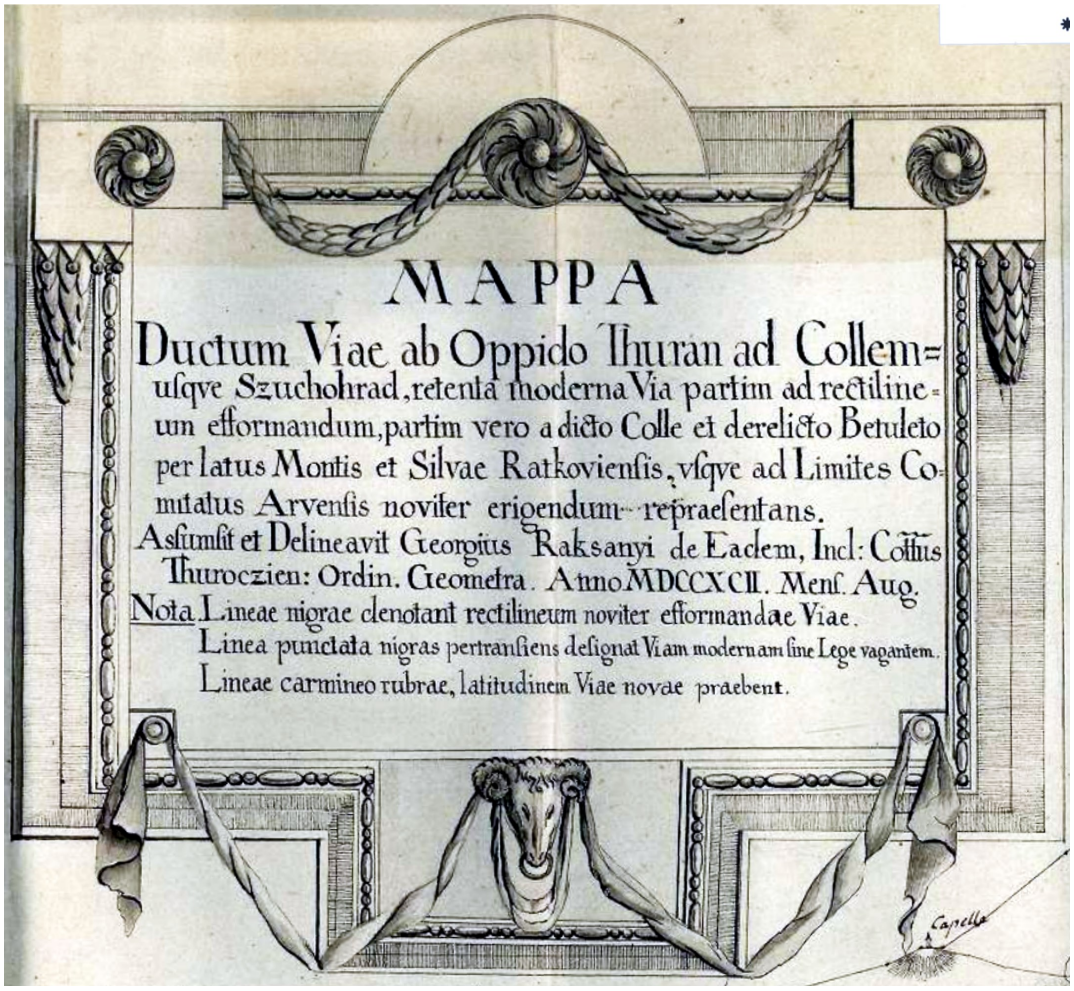

Obr. 12 Ukážková klasicistická kartuša (parerga) s girlandami na mape, znázorňujúcej trasu cesty z mestečka Turany v Turčianskej stolici do Suchohradu. V spodnej časti hlava barana. Juraj Raksányi, 1792 (mapa č. 35 v zozname).

ex originali D(omi)*ni Andræ Erici Fritsch...* mapa, zhotovená ako výťah z pôvodnej mapy pána Andreja Erika Fritscha...; *Præsentem Mappam* – túto, predkladanú mapu; *Elen -chus antiquarum mapparum post defunctum dnum geometram Ehrenberg mihi resignatarum Ao 1783* – zoznam starých máp, ktoré som prevzal po smrti pána zememerača Ehrenberga v r. 1783; *m a p p u l a*;

m a p p u l a, *-ae f.* – mapka; *M. Que Situm non idealiter, sed in vera distantia ac cum Orientatione ... repræsentat* – mapka, ktorá znázorňuje polohu nie ideálne, avšak so skutočnými vzdialenosťami a orientáciou;

m a r c h i o, *-ōnis m.* – markgróf; *m a r c h i o n a t u s*;

m a r c h i o n a t u s, *-ūs m.* – markgrófstvo (Moravské);

m a t h e m a t i c u s, *-ī m.* – matematik, zememerač vyššieho stupňa;

ME. *m e r i d i e s*;

m e d i e t a s, *-ātis f.* – stred, polovica; *per medietatem fluvii* – stredom rieky;

m e d i o c r i s, *-e* – stredný, priemerný, prostredný; *aqua mediocris existente* – za priemerného (stredného) stavu vody; *M. arena Csunensis (Csynui Közepsó homok)* – Stredný čunovský piesok (nános); *Antiquus Danubius... qui Annue minuitur, ut in mediocri Aqua majores Naves jam in arena subsideant* – starý Dunaj, ktorý sa každoročne zmenšuje (stráca vodu), takže pri priemernom vodnom stave väčšie lode sadajú na piesok (piesočnaté plytčiny);

m e n s i s, *-is m.* – mesiac; *mense Octobri* – v mesiaci októbri; *mense* 9^{bri} – v mesiaci novembri; *Strigonii mense Julio 1785* – v Ostrihome v mesiaci júli 1785; *subsequentibus mensis* – v nasledujúcich mesiacoch;

m e n s o r, *-ōris m.* – merač;

m e n s u r a, *-ae f.* – 1. meranie; 2. mierka, meradlo;

m e n s u r a t i o, *-ōnis f.* – meranie; *Status ocasione Mensurationis* – stav v čase merania;

m e n s u r o, *-āre, -āvī, ātum* – merať; *m e n s u r a*; *m e n s u r a t i o*;

m e r i d i a n u s, *-ī m.* – poludník; *m. Posoniensis* – Bratislavský poludník (S. Mikovíniho);

m e r i d i e s, *-ēī f.* – juh; *m e r i d i o n a l i s; m e r i d i a n u s*;

m e r i d i o n a l i s, *-e* – južný; *Magnae Britanniae pars m. ...* – Južná časť Veľkej Británie...;

m e t a, *-ae f.* – 1. hranica; 2. hraničný medzník, hraničník; *m e t a l i s*; *c o m m e t a n e u s*; *t r i m e t a*;

m e t a l i s, *-e* – hraničný; *ductus metalis* – hraničná čiara, trasa hranice; *rivus m.* – hraničný potok; *Arbor M.* – hraničný strom;

m i l l e, pl. *milia*, *-ium n.*) – tisíc; *m i l l i a r i a*;

m i l l i a r i a – míľa; *M. Germanica* – nemecké míle; *Scala 300 Orgyarum Parisiensium, constituens tres quadrantes Miliaris German* (ici) – mierka 300 parížskych siah, zodpovedajúcich ¾ nemeckej míle;

m i n o r – menší; *M. Civium Insula vulgo Kleine Burger Au* – Menšia mestská niva; *Pons minor per canalem molarem* – menší most cez mlynské rameno (náhon);

m o d e r n u s, *-a, -um* – moderný, súčasný, terajší; *agger m. ex palis, virgultis et stramine confectus* – nová, moderná hrádza, zhotovená z kolov, prútia a fašín;

m o e n i a, *-ium n.* – hradby, ochranný múr;

m o l a, *-ae f.* – 1. mlyn 2. žarnov (mlynský); pl. ***m o l a e*** – mlyny; *m. palffyana* – pálfiovský mlyn; *m. serraria* – vodná píla; *mola navalis juxta rippam Tybisci* – lodný mlyn na brehu Tisy; *molae in Danubio* – mlyny v Dunaji; *molae et navigationi et littori nocivae* – mlyny, škodiace plavbe aj brehom; *mola dominalis* – mlyn panstva, panský mlyn; *Insula Molarum* – Mlynská niva; *m. Farinacea* – mlyn na mletie múky; *m. ferraria* – vodný hámor; *m. papyracea* – papierenský mlyn; *m o l a r i s*;

m o l a r i s, *-e* – mlynský; *Ramus Molaris* – Mlynské rameno; *agger molaris* – mlynský náhon, mlynská hať (v toku); *pons per canalem molarem* – most ponad mlynský náhon; *Pons in Molari Canali* – most cez mlynský kanál;

m o l e n d i n u m, *-ī n.* – mlyn; *m. unius rotæ in fluvio Rudava* – mlyn s jedným kolesom na rieke Rudava; *m. duarum rotarum* – mlyn s dvomi kolesami; *Locus antiqui molendini* – miesto starého mlyna; *licentia molendini* – mlynské právo; právo prevádzkovať mlyn a mlieť múku; *m o l e n d i n u s*; *m o l e n d i n a r i u s*;

m o l e n d i n a r i u s, *-ī m.* – mlynár;

m o l e n d i n u s, *-a, -um* – mlynský; *canalis m.* – mlynský náhon, mlynský kanál; *rota molendini* – mlynské koleso;

m o l i t o r, *-ōris m.* – mlynár; *hortus molitoris* – mlynárova záhrada; *Tuguria Molitorum* – (sezónne) príbytky, búdy mlynárov; *Domus Molitoris* – dom mlynára;

m o n s, *montis m.* – vrch; pl. *montes* – vrchy, hory; *sub pede montis* – na úpätí vrchu; *cacumen montis* – vrchol, končiar hory; *apex montis* – končiar hory; *in cacumine montis* – na vrchole kopca; *latus montis* – svah kopca, úbočie; *Mons Calvariæ* – Kalvária; *Mons regius* – Kráľova hora; *m o n t i c u l u s*;

m o n t i c u l u s, *-ī m.* – vŕšok, pahorok;

m u n i m e n t u m, *-ī n.* – opevnenie; *m. litoris vulgo Beschlag* – opevnenie brehu alebo *Beschlag*; *m. vulgo Sporn dictum* – opevnenie, zvané tiež ostroha (= výhon); *M. rippæ in Conservationem Trajecti* – brehové opevnenie (vybudované) kvôli zachovaniu prievozu;

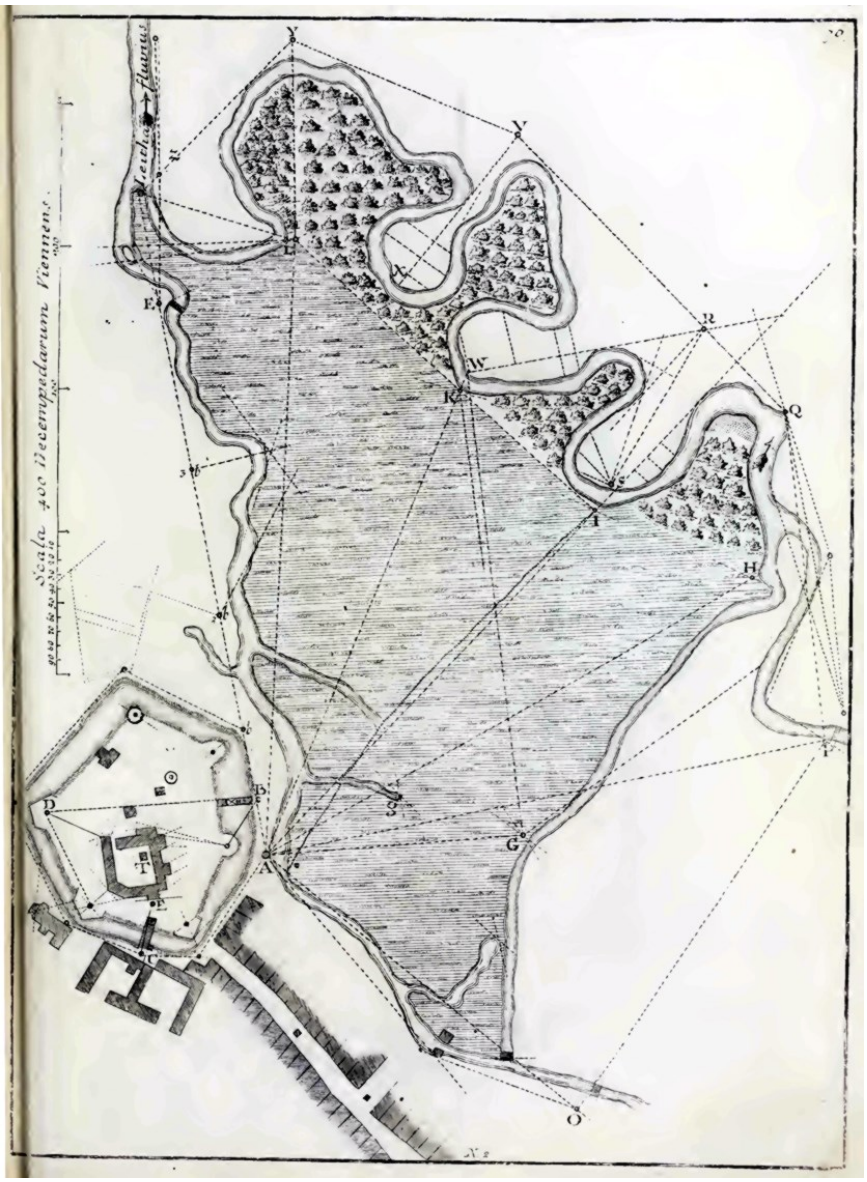

Obr. 13 Príklad zameriavania úseku meandrujúceho toku s kaštieľom a priľahlými lúkami (MARINONI, 1751, s. 99).

m u n i o, *-īre, -īvī, -ītum* – opevniť; *Rippas ejusdem Fluvii muniendi, et eandem Possessionem a ruina præservandi* – opevniť brehy tejto rieky, a ochrániť tak túto obec pred skazou; *m u n i m e n t u m*;

m u r a t u s, *-a, -um* – murovaný; *Pons m.* – kamenný most;

m u r u s, *-ī, m.* – múr, hradba; *M. ab arce per Civitatem ultro decurrens* – múr, zbiehajúci z hradu na druhú stranu do mesta; *m u r a t u s.*

N

n a v a l i s, *-e* – lodný; *trajectus n.* – lodná kompa; *n. salis portus* – prístav pre lode so soľou; *canalis n.* – lodný kanál; *via n.* – lodná cesta; *Domus N. Regia* – kráľovský lodnícky dom, kráľovský arzenál;

n a v i g a b i l i s, *-e* – splavný; *fluvii navigabiles* – splavné rieky; *Supra Oppidum Ungvar jam Fluvius Ungh non est Navigabilis quia ex Montibus descendit* – povyše mestečka Užhorod už Uh nie je splavný, pretože zostupuje z vrchov;

n a v i g o, *-āre, -āvī, ātum* – plaviť sa; *n a v i g a t i o*; *n a v i g a b i l i s*;

n a v i g a t i o, *-ōnis f.* – plavba; *adversa n.* – nebezpečná plavba;

n a v i g i u m, *-iī n.* – 1. plavidlo 2. plavba; *pro securitate navigii* – kvôli bezpečnosti plavby; *Danubio mersa 5 lapidea Calcaria Navigio noxia* – 5 kamenných výhonov, ponorených v Dunaji, ktoré sú škodlivé pre plavbu; *navigii fragmenta* – trosky lode;

n a v i s, *-is f.* – loď, plavidlo; *n. oneraria* – nákladná loď; *Ramus novus Danubii*, *per quem Naves oneratæ de et ascendere solent* – nové rameno Dunaja, ktorým zvyknú plávať naložené lode dolu aj proti prúdu; *locus onerandis Sale Navibus reservatus* – miesto, vyhradené pre nakladanie lodí so soľou; *Salinares naves* – lode so soľou; *gubernator navis* – kormidelník, lodivod; *n. submersa est* – loď sa potopila; *prætoria navis* – veliteľská (admirálska) loď; *Aedifitium ubi Naves Salinaristicae fabricantur existit in Orificio Vallis Lubochnya, ad flu: Vagum*– budova (objekt), kde sa zhotovujú plavidlá na prepravu soli, stojí v ústí Ľubochnianskej doliny, pri rieke Váh; *n a v a l i s*; *n a v i g i u m*;

N B – ***n o t a b e n e*** – poznámka (doslova: dobre si poznač);

n e c e s s a r i u s, *-a, -um* – potrebný; *summe necessarium foret* – bolo by nanajvýš potrebné;

n e m u s, *-oris n.* – háj; *n. trans Tiberim* – háj za Tiberom; *in nemoribus insulanis* – v hájoch na ostrovoch;

n e x u s, *-ūs m.* – spletenie, spojenie; *Planum Situationis Arcis Lublo in Nexu Possessionum Josephi Villæ, Francisci Villae, Szadek, Hopgart, nec non Lublo et Gnezda* – situačný plán hradu Ľubovňa v sieti (v rámci) obcí Jozefovej a Františkovej osady, Podsadek a Chmeľnica, ako aj (mestečka) Ľubovňa a Hniezdne;

n i g e r, *-gra, -grum* – čierny; *linea nigra* – čierna čiara; *Nigra Aqua* – Čierna voda; *Chrysius Niger* – Čierny Kriš;

n i v e l l a t i o, *-ōnis f.* – nivelácia, meračská metóda na zisťovanie výškových rozdielov (prevýšenie) rôznych bodov v teréne; *Prospectus neostructæ Viæ Tijerchoviensis, et Nivellationis, ad Rovnamhoram* – plán novobudovanej terchovskej cesty na Rovnú horu aj s jej niveláciou;

n o c i v u s, *-a, um* – škodlivý, škodiaci; *...ubi exundans aqua sanitati nociva stagna causare solet* – kde (za povodní sa) vylievajúca voda zvykne spôsobovať zdraviu škodlivé močiare;

n o m e n, *-inis n.* – meno; pl. *nomina* – mená; *ejusdem nominis* – tohože mena;

n o m e n c l a t u r a, *-ae f.* – názvoslovie; názvy, toponýmia;

n o m i n o, *-āre, -āvī, ātum* – nazývať, menovať; *secunda meta pod Vrata nominata* – druhý hraničný medzník, nazývaný Pod Vráta;

n o n n u l l u s, *-a, -um* – niektorý; *Mappa nonnulorum pratorum Poss*(ess)*ionis Csakvár* – mapa niektorých lúk obce Csákvár;

n o t a, *-ae f.* – poznámka; *notae* – poznámky; *N. B.* – *nota bene*, dobre si poznač; poznámka;

n o t a n d u m – poznámka (doslova: čo si treba poznamenať);

n o v u s, *-a, -um* – nový; *nova aedificia* – nové domy, príbytky; *novi aggeres* – nové hrádze;

n o x i u s, *-a, um* – škodlivý; *mappa noxium Danubii inter Nagy Szegh, et Vásáruth exhibens* – mapa, ukazujúci škodlivý tok Dunaja medzi Trsticami a Trhovou Hradskou;

n u d u s, *-a, -um* – holý, neporastený vegetáciou;

n u m e r u s, *-ī m.* – číslo; *numeri 4.7.10.11. designant...* – čísla 4, 7, 10 a 11 označujú...; *numeri Romani designant diverticula* – rímske číslice označujú jednotlivé lány (záhony, diely); *numeri Arabici majores* – veľké arabské číslice;

n u n c u p o, *-āre, -āvī, ātum* – nazývať; slávnostne vyhlásiť;

n u n c u p a t u s, *-a, -um* – nazývaný; *Mappa Partem Terreni Széts-Polyánka, cum plaga Rafajka nuncupata,...* – mapa časti (chotárneho) územia Sečovskej Polianky s časťou, zvanou Rafajka,...;

n u p e r – nedávno.

Obr. 14 Príklad tematicky ladenej parergy mapy, znázorňujúcej situáciu soľných budov v Ružomberku v r. 1775 (pozri tiež **Obr. 26**, kap. 7. 5.). Zakreslené sú nielen sudy a nádoby na drvenú i varenú soľ, ale aj váhy na jej váženie, papier s účtami, ba aj celé kusy pevnej soli (zvány) naspodu kartuše. Autor I. *Milec (mapa č. 17 v zozname).

O

o b l o n g u s, *-a, -um* – pozdĺžny; *Colis o. Arenosus* – pozdĺžny pieskový pahorok (piesková duna);

o b n o x i u s *-a, -um* – previnilý, vinný; vystavený, podliehajúci (čomu); *Falcastrum Bűsér dictum nonnunquam exundationi obnoxium* – lúka na seno, zvaná Bűsér, niekedy vystavená záplavám;

o b f i r m a t i o, *-ōnis f.* – spevnenie; *A. B. Designat locum ubi o. rippae in longitudine 170or*(gyarum) *avulsa est* – (písmená) A. B. Označujú miesto (úsek), kde odtrhlo opevnenie brehu v dĺžke 170 siah;

o b l i m a t u s, *-a, -um* – zanesený bahnom;

o b s a b u l a t u s, *-a, -um* – zanesený (pieskom); *rami antea obsabulati* – ramená, predtým zanesené pieskom; *Ager obsabulatus* – roľa, zanesená pieskom;

o b s e r v a t i o, *-ōnis f.* – pozorovanie;

o b s o l i d a t i o, *-ōnis f.* – opevnenie; *o. Ripparum 1792 per Excelsam Cameram ex Aucto salis pretio facta* – opevnenie brehov, ktoré dala postaviť vznešená (Uhorská) Komora zo zvýšenej ceny soli;

o b s t a c u l u m, *-ī n.* – prekážka; *ut nullum o. ratigerationi sit* – aby nebol prekážkou plavby pltí;

o b s t r u c t i o, *-ōnis f.* – zamedzenie, uzavretie; *O. contra impetum fluvii erecta* – opevnenie, osadené kvôli náporu (príboju) rieky;

Oc, OC – *o c c i d e n s*;

o c c a s i o, *-ōnis f.* – príležitosť; *occasione* – pri príležitosti;

o c c i d e n s, *- entis m.* – západ; *o c c i d e n t a l i s*;

o c c i d e n t a l i s, *-e* – západný; *Agri Occidentales venerabilis Residentiae Csakanyensis* – západné polia, polia západnej strany (patriace) ctihodnej Csákánskej rezidencii;

o c c l u d o, *-ere, -sī, -sum* – uzavrieť; *agger ad occludendum antiquum Granum* – hať na uzatvorenie starého (toku) Hrona;

o f f i c i a l i s, *-is m.* – úradník; *Domus Quarterialis D. Salis Officialium et Serritorum in Depositorio Hradekiensi* – obytný dom panských soľných úradníkov a zamestnancov píly v hrádockom sklade;

o f f i c i n a, *-ae f.* – dielňa; hámor, huta; *officina ferraria* – železná huta, železný hámor; *o. vitraria* – skláreň; *o. cupri* – medený hámor;

o f f i c i u m, *-iī n.* – úrad; *regium officium salis Solnense* – kráľovský soľný úrad v Žiline; *Officium Trigesimae* – tridsiatkový úrad;

o l i m – kedysi; *Insula o. Laki nunc Paksi sziget dicta* – ostrov, kedysi nazývaný Lacký, teraz Pakšiansky; *Arx olim, nunc Seminarium Cleri Græci ritus* – kedysi hrad, dnes gréckokatolícky seminár;

o p e r a, *-ae f.* – dielo, výtvor;

o p e r o r, *-ārī, -ātus sum* – pracovať na čom, byť zamestnaný; *Assumpta per Franciscus Csekanecz, ad Excelsam Cameram R. H. Aulicam operante Iur. Geometra* – (mapu) zameral František *Čekanec, certifikovaný zememerač, pracujúci pre vznešenú Dvorskú komoru uhorského kráľovstva;

o p p i d a n u s, *-a, -um* – súvisiaci s mestečkom; malomestský;

o p p i d u m, *-ī n.* – mestečko; *o. Rosenberg* – mestečko Ružomberok; *oppida* – mestečká; *terrenum oppidi Semte* – chotár mestečka Šintava; *domus oppidanorum* – domy obyvateľov mestečka; *pars oppidi Verbicze vulgo Hoch – Stadl* – časť mestečka Vrbica ľudove Hušták;

o p u s, *-eris n.* – dielo; *o. Hydrotechnicum in ripa Tybisci ad Nagy Tárkany* – hydrotechnické dielo na brehu Tisy pri veľkých Trakanoch;

o r d i n a r i u s, *-a, -um* – riadny; pravidelný; oficiálne uvedený do úradu, certifikovaný; *Delineavit Michael Dluholutzky I. Cottus Arvensis Ord. Geometra Anno 1794.* – Nakreslil Michal *Dluholúcky, riadny zememerač Oravskej stolice v roku 1794;

Or, OR – *o r i e n s*

o r g y a, *-ae f.* – siaha (dĺžková miera); *o. Viennensis* – viedenská s.;

o r i e n s, *-entis m.* – východ (svetová strana); *o r i e n t a l i s*; *o r i e n t a t i o*;

o r i e n t a l i s, *-e* – východný; *Mappa Geographica Borussiae orientalem ... exacte exhibens* – geografická mapa, presne ukazujúca polohu Východného Pruska;

o r i e n t a t i o, *-ōnis f.* – orientácia (vlastne poloha vzľadom na východ slnka;

o r i f i c i u m, *-iī n.* – ústie; *o. rami Guto-*

riensis – ústie Hamuliakovského ramena; *obsabulato orificio* – s ústím, zaneseným pieskom; *ab orificio rami Wartlingensis*... od ústia Wartlingského ramena; *neotransfossum o. rami Vartling* – novoprekopané ústie Wartlingského ramena; *Mappa Orifitii Vallis Lubochnya* – mapa ústia Ľubochnianskej doliny;

o r i g o, *-inis f.*– 1. pôvod; 2. prameň; *Origo rivi Rózás patak* – prameň potoka Rózsás; *o r i g i n a l i s*;

o r i g i n a l i s, *-e* **–** originálny, pôvodný;

o s t e n d o, *-ere, -tendī, -tentum* – ukazovať*; mappa, ostendens...* mapa, ukazujúca...;

o s t i u m*, -iī n.* **–** ústie (rieky do mora);

o v i l e, *-is n.* – košiar; *Ovile D*(omina)*lis* – panský košiar;

o v i s, -*is f.* – ovca; – *o v i l e*;

P

p a g u s, *-ī m.* – dedina; pl. *pagi* – dediny; *p. sine ecclesia* – dedina bez kostola; *Vestigium Pagi Gém* – zvyšky, rumovisko dediny Gém;

p a l u d o s u s, p a l u d i n o s u s, *-a, -um* – močaristý; *Mappa Fluviorum Ikva, Répcze et Arabonis in Paludinosam Plagam Hanságh influxum* – mapa riek Ikvy, Rabice a Ráby, vtekajúcich do močaristého územia Hanság; *Mappa Situationem et Amplitudinem Paludosæ Plagæ Hanságh dictæ* – mapa polohy a rozsahu močaristého územia, nazývaného Hanság; *in pratis paludosis* – na močaristých lúkach;

p a l u s, *-ūdis f.* – močiar, bažina, mokraď; *mappa demonstras situm paludum* – mapa, ukazujúca polohu močiarov; *Mappa Paludes e fluvii Arabonis Exundationibus provenientes exhibens* – mapa, ukazujúca močiare, ktoré pochádzajú zo záplav rieky Ráby; *in paludibus* – v močiaroch; *p a l u d o s u s, p a l u d i n o s u s*;

p a l u s, *-ī m.* – kôl; *pali limitanei* – hraničné kolíky; *palis crassioribus solide incussis* – hrubšími, pevne zatlčenými kolíkmi; *ad percutiendos palos* – na zatĺkanie kolov; *Exstantes Pali circa antiquam Molam* – (z vody) vytŕčajúce koly pri starom mlyne;

p a r o c h i a, *-ae f.* – fara; *p a r o c h i a l i s*;

p a r o c h i a l i s, *-e* – farský; *Ecclesia P. S. Martini* – farský kostol Sv. Martina; *Fundus P.* – farský pozemok;

p a r o c h u s, *-ī m.* (gr.) – farár; *p a r o c h i a*;

p a r s, *partis f.* – časť; *ex parte* – sčasti; *ex utraque parte* – z oboch strán; *p. terreni* – časť územia; *p a r t i c u l a*; *p a r t i m*;

p a r t i c u l a, *-ae f.* – malá časť, čiastočka;

p a r t i m – sčasti;

p a r v u s, *-a, -um* – malý; *parva insula* – malý ostrov; *tempore parvæ aquæ* – v čase nízkeho vodného stavu; *m a i o r*; *m i n o r*;

p a s c u a t i o, *-ōnis f.* **–** pastva, paša, pasenie; *Loca pascuationi idonea* – miesta, vhodné na pasenie;

p a s c u u m, *-ī n.* – pastvina, pasienok; *p. commune* – obecný pasienok; *p. alpestre* – vysokohorská hoľa; *in pascuo im Sauwinkel* – na pasienku v Svinskom kúte;

p a s s u s, *-ūs m.* – priesmyk; *P. Iablunkensis inter Hungariam et Silesiam* – Jablunkovský priesmyk medzi Uhorskom a Sliezskom;

p a t i b u l u m*, -ī n.* – šibenica, popravisko;

p e c u s, *-oris m.* – dobytok; *Locus Nundinarum Pecuarium* – miesto, kde sa konajú trhy s dobytkom; *Locus abactionis pecorum* – miesto, odkiaľ odohnali dobytok; *Locus Hybernationis Pecorum* – miesto zimovania dobytka;

p e n e s – pri, popri; *Dumeta p. Rivulum Laksár* – kriačiny, krovité porasty popri Lakšárskom potoku;

p e n n i n s u l a (p a e n i n s u l a) – poloostrov (*paene* „skoro, takmer“ + *insula*);

p e r a r a t u s, -a, -um – rozoraný;

p e r i c u l o s u s, *-a, -um* – nebezpečný; *Planum demonstrans Situationem Periculosi Alvei Fluvii Murae...* Plán, ukazujúci situáciu nebezpečného ramena rieky Mury;

p e r i c u l u m, *-ī n.* – skúška, pokus; nebezpečenstvo; *p e r i c u l o s u s*;

p e r i p h e r i a, *-ae, f.* (gr.) – 1. kružnica, 2. okraj, periféria; *Mappa Peripheriam circa Pontes ad Posonium repræsentans* – mapa, znázorňujúca okolie mostov pri Prešporku;

p e r n i c i o s u s, *-a, -um* – záhubný, škodlivý, nebezpečný;

p e r r u m p o, *-ere, -rūpī, -ruptum* – preraziť, prelomiť, pretrhnúť; *p e r r u p t i o*;

p e r r u p t i o, *-ōnis f.* – prietrž; *perruptiones*; *ocassione notabilis glacialis exundationis Die 29. Ianuarii 1809 exortae in aggeribus* –

prietrže, ktoré vznikli na hrádzach pri príležitosti významnej ľadovej povodne dňa 29. januára 1809;

p e r t i c a, *-ae f.* – siaha;

p e s, *pedis m.* – 1. noha, stupaj; 2. stopa = dĺžková miera; *tribus pedibus, 9 policibus et 6 lineis altius* – vyšší o tri stopy, 9 palcov a 6 čiarok; *a. b. est Agger terreus qui ad 1 ½ pedem elevandus* – a. b. je zemná hrádza, ktorú treba zvýšiť o jeden a pol stopy;

p e t r a, *-ae f.* (gr.) – skala, balvan; *P. acuta (éles-kő Hung.*(arice), *Slavis osztraskala*);

p i s c a t i o, *-ōnis f.* – rybolov, rybačka; *ius piscationis* – právo rybolovu;

p i s c a t o r, *-ōris m.* – rybár; *tuguria piscatorum* – búdy, chatrče rybárov; *Porta Piscatoria* – Rybárska brána;

p i s c a t u r a, *-ae f.* – rybolov, rybačka;

p i s c i s – ryba; *p. longus* – dlhá ryba; *Forum Piscium* – Rybné námestie; *aa. Designat præclusuras per transversum Fluvii pro capiendis Piscibus impositas* – (písmená) aa. Označujú hate, na chytanie rýb, uložené cez tok rieky; *p i s c a t o r*; *p i s c i n a*; *p i s c i n a*; *p i s c a t u r a*; *p i s c o s u s*;

p i s c i n a, *-ae, f.* – rybník; *p. una mediocris* – jeden stredne veľký rybník; *P. antiqua Dominalis, actu Cauletum* – starý panský rybník, aktuálne kapustná záhrada;

p i s c o r, -*ari, -atus sum* – chytať ryby; *p i s c a t i o*;

p i s c o s u s, *-a, -um* – bohatý na ryby;

p l a g a, *-ae, f.* – krajina; končiny, okolie; územie; *controversa p. inter terrena...* sporné územie medzi chotármi... *p l a g u l a*;

p l a g u l a, *-ae, f.* – malé územie; *plagulæ pure pro pascuo deservientes* – malé plôšky, slúžiace len na pastvu;

p l a n i m e t r i c u s, *-a, -um* – planimetrický;

p l a n u m, *-ī n.* – 1. rovina 2. plán; *p. Geometricum* – geometrický plán; *p. repraesentans periculosum defluxum Rami Ersekujvariensis* – plán, znázorňujúci nebezpečný tok Novozámockého ramena; *p. intravillani* – plán intravilánu; *situationis planum* – situačný plán; *Plano hoc remonstratur* – v tomto pláne sa ukazuje,...;

p l a t e a, *-ae, f.* – 1. námestie 2. ulica; *Platea Nicopolitana* – Svätomikulášska ulica; *P. Capituli* – Kapitulská ulica; *P. ad Arcem ducens* – ulica, vedúca k hradu; *P. NeoColonistarum* – ulica nových kolonistov;

p l u v i a, *-ae f.* – dážď; *p l u v i a l i s*;

p l u v i a l i s, *-e* – dažďový, zrážkový; *Pro derivandis pluvialibus aquis effossus Canalis* – kanál, vykopaný na odvádzanie dažďových vôd;

p o l l e x, *-icis m.* – palec; *Scala 400 Orgyar* (um) *Vienn*(ensium) *1. polex Vienn*(ensis) *Ord*(inarius) = *100. orgiis* – mierka 400 viedenských siah, kde 1. pravý viedenský palec (na mape) zodpovedá 100 siaham (v skutočnosti);

p o m o e r i u m, p o m a r i u m, *-iī n.* – ovocný sad, ovocná záhrada; *in pomariis pratisque in der Mühlau* – v ovocných sadoch aj na lúkach ostrova Mlynská niva;

p o n e – vzadu;

p o n s, *pontis m.* – most; *p. Vereknyensis* – vrakunský most; *usque ad pontem* – až po most; *a ponte* – od mosta; *p. ligneus* – drevený most; *p. lapideus* – kamenný most; *p. Sublicius* – kolový most; *p. trabalis* – kolový most; *p. navalis* – loďkový most; *p. Combustus* – spálený, zhorený most; *p. versatilis* – padací most; *supra et infra pontem Galgocziensem* – povyše a poniže hlohoveckého mosta; *insula ante pontem* – ostrov pred mostom; *transitus et locus pontis usque ad 1740 durans* – prechod a miesto mosta, ktorý trval až do roku 1740; *p. volatilis* – lietajúci most (v Bratislave); *p. Millaviensis* – most na Mlynskú nivu (nem. *Mühl Au*); *pro majori securitate Pontium* – pre väčšiu bezpečnosť mostov; *pars aggeris ... cum tribus pontibus solidis* – časť hrádze ... s tromi pevnými mostami; *I. Designat locum pro novo ædificando ponte destinatum* – I. označuje miesto, určené na výstavbu nového mosta;

p o n t i c u l u s, *-ī m.* – mostík; *p. super rivulo* – mostík (lávka) cez potok; *p., inter R. Hungariae et A.*(rchiducatus) *Austriae, limitaneus* – hraničný mostík medzi Uhorským kráľovstvom a Rakúskym arcivojvodstvom; *Ponticulus disjectus* – odbáčajúci mostík;

p o p u l u s, *-ī f.* – topoľ; *Tres populi* – tri topole;

p o r t a, *-ae f.* – brána; *p. superior versus Moravie* – horná, vyšná b. smerom na Moravu; *p. inferior* – dolná brána; *p. Sancti Michaelis* – Michalská brána; *p. Vedritziana* –

Vydrická brána; *p. St. Laurentii* – Laurinská brána; *Porta Aquatica* – Vodná brána; *portula*;

portula, *-ae f.* – malá brána, bránka; *p. ad Calvariam* – bránka na Kalvárii;

portus, *-ūs m.* – prístav, prístavisko; *P. Ratium* – prístavisko pltí; *neo erigendum Calcar ad conservationem Portus Salinarii* – nová odrážka, ktorú treba vybudovať na zachovanie prístavu pre lode so soľou;

possessio, *-ōnis f.* – obec; *terrenum possessionis* – chotár obce; *ex Possessione Arvensi Králován* – z oravskej obce Kraľovany; *ad possessionem* – pri obci; *in possessione* – v obci; *in Pōone = in Possessione* – v obci; *Pos*(es)*sio Csap* – obec Čap; *Nova P.* – nová obec;

possido, *-ere, -sēdī, -sessum* – vlastniť, ujať sa vlastníctva, privlastniť si; *Posessio in qua Camera potiorem partem possidet* – obec, ktorej väčšiu časť vlastní komora; *Nomina possidentium Fundos in Suburbiis Papae* – mená vlastníkov pozemkov na prdmestiach (mesta) Pápa;

post – po; *p. regulationem* – po regulácii;

postalis, *-e* – poštový; *via p.*;

postarum statio – zastávka poštových dostavníkov;

practicans – praktikant;

practicantius, *-ī m.* – praktikant; *adhibitus p.* – pribratý, prizvaný praktikant;

praecedens – predchádzajúci; *praecedentibus annis* – v predchádzajúcich rokoch;

praeceps, *-cipitis* – strmý, príkry; *via valde præceps* – veľmi strmá cesta;

praeclusio, *-ōnis f.* – uzávera, prehradenie; *hic loci projectatur p. totius rami Guthoriensis* – na tomto mieste sa navrhuje (projektuje) prehradenie celého Hamuliakovského ramena;

praeclusura, *-ae f.* – hať, prehradenie, hrable; *aquae p.* – hrable na zachytávanie plaveného dreva; *P. fossæ* – prehradenie priekopy, priehlbne;

praedium, *-iī n.* – prédium (osada, pusta), gazdovstvo; *mappa praedii Hetmény* – mapa osady Hetméň;

praenotatio, *-ōnis f.* – poznámka (na úvod);

praerumpo, *-ere, -rūpī, -ruptum* – pretrhnúť, prervať; *praeruptio*; *præruptura*;

praeruptio, *-ōnis f.* – prietrž (brehu, hrádze); *locus præruptionis* – miesto prietrže; *præruptiones Aggerum factae* – prietrže, ktoré vznikli v hrádzach; *p. omnium perniciosior* – prietrž, zo všetkých najnebezpečnejšia;

praeruptura, *-ae f.* – prietrž;

praeruptus, *-a, -um* – pretrhnutý, rozorvaný; *Nigra crassior Linea præruptas ripas denotat* – hrubšia čierna čiara označuje erodované brehy;

praesidium, *-iī n.* – 1. ochrana, záštita 2. pevnosť; *p. Leopoldopolis* – Leopoldovská pevnosť;

praeterfluo, *-ere, flūxī* – tiecť popri; *praeterfluens*

praeterfluens – pretekajúci (popri); *Planum Fluvii Vagi terrenum archiepiscopale Vága ... præterfluentis* – plán rieky Váh, pretekajúcej územím arcibiskupských Váhoviec;

praetor, *-ōris m.* – vodca, správca, náčelník; richtár; *Domus Praetoreana* – radnica; *tabula praetoriana*;

pratum, *-ī n.* – lúka; pl. *prata* – lúky; *p. dominale* – panská lúka; *p. communitatis* – obecná lúka; *prata inundata* – zaplavované lúky; *a Vago jam a 10 annis avulsa optima prata Kis to dicta colonorum* – Váhom už desať rokov odnášané (odtŕhané) najlepšie lúky sedliakov, zvané Kis tó (Malé jazero); *prata Engeravensium* – lúky Petržalčanov; *in pratis udis* – na vlhkých lúkach; *in pratis cis et trans Danubium* – na lúkach pred aj za Dunajom (na tomto aj náprotivnom brehu Dunaja); *in pratis transdanubialis* – na lúkach za Dunajom; *alveus fluens per prata* – rameno, tečúce lúkami; *P. majoris humiditatis* – veľmi vlhká lúka;

praepositura, *-ae f.* – prepošstvo;

princeps, *prīncipis* – knieža; *principalis*; *principatus*;

principalis, *-e* – hlavný; *A. denotat Principalem Cursum fluvii Savi* – (písmeno) A označuje hlavný tok rieky Sávy; *in alveo principali* – v hlavnom ramene;

principatus, *-ūs m.* – kniežatstvo; *Magnus P. Transilvaniae* – Sedmohradské veľkokniežatstvo;

processus, *-ūs m.* – 1. proces; *p. metalis* – hraničný spor; 2. okres, nižšia administratívno-správna jednotka šľachtickej stolice; *P. Transmontanus* – Záhorský okres (Bratislav-

skej stolice); *Planum Repraesentans faciem processus Toó Köz in Inclyto Comitatu Jauriniensi* – plán, znázorňujúci (situáciu) okresu Tóköz v Rábskej stolici;

p r o c u l – ďaleko; *non p. ab Oppido Camerali Rosenberg* – neďaleko od komorského mestečka Ružomberok;

p r o f i l u m, *-ī n.* – profil; *p. profunditatis Danubii* – profily hĺbok Dunaja (priečny profil D.); *P. transversum Fluvii Bodrogh* – priečny profil (korytom) rieky Bodrog;

p r o f u n d i t a s, *-ātis f.* – hĺbka; *p. aquae* – hĺbka vody; *Alphabetum indicans profunditatem Ramorum seu Alveorum* – písmená abecedy ukazujú hĺbku ramien;

p r o f u n d u s, *-a, -um* – hlboký; *Fons p. Lapidibus ... jam opletus* – hlboká studňa, ... už zavalená kameňmi;

p r o i e c t u s, *-ūs m.* – projekt, návrh;

p r o j e c t a t u s, *-a, -um* – projektovaný, plánovaný;

p r o m o n t o r i u m, *-iī n.* – 1. výbežok, mys;

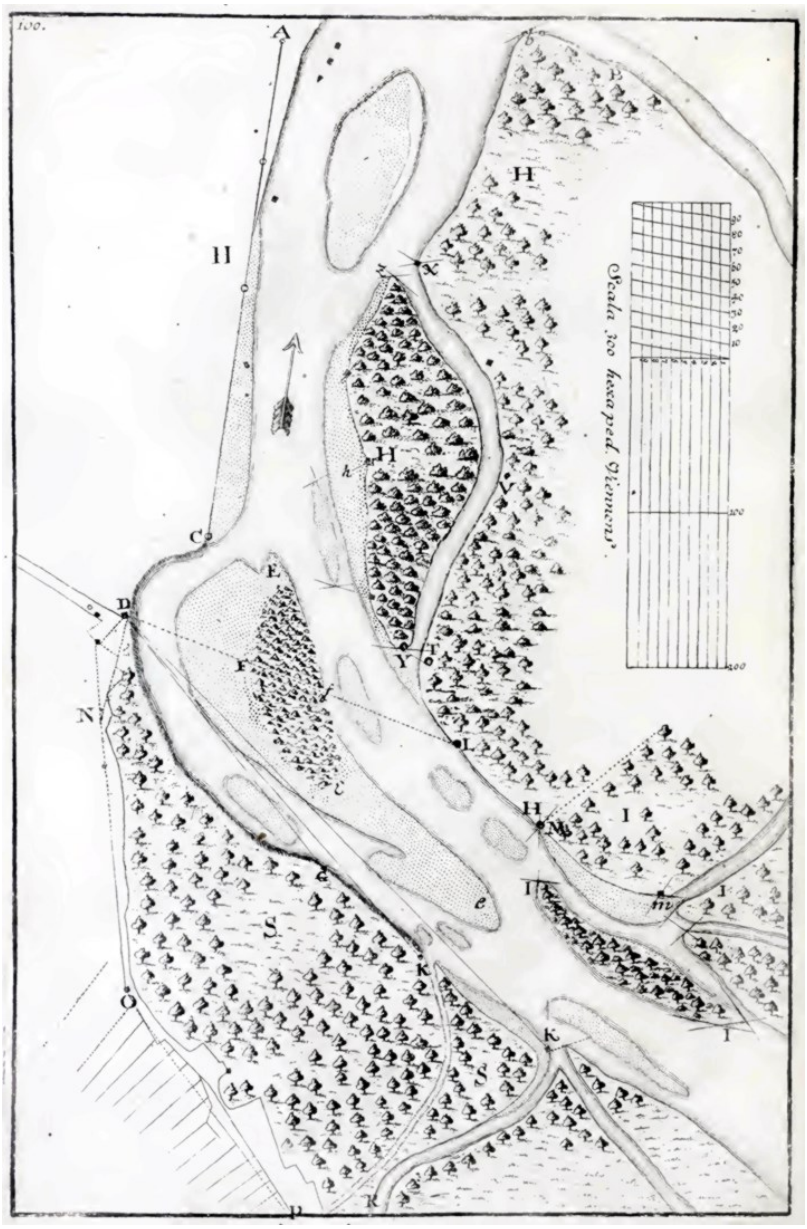

Obr. 15 Zameranie nového ostrova v rieke medzi dvomi panstvami bez fyzického prístupu na ostrov (keďže zástupca jedného z panstiev sa nedostavil). Príklad z diela J. MARINONIHO (1751, s. 100).

2. izolovaný vŕšok, alebo okraj pohoria 3. vinohradnícky vŕšok; *P. Vinearum*;

p r o p e – blízko, pri, komp. *propius*; *diversorium p. trajectum Vaganum* – hostinec pri vážskej kompe; *p r o p i n q u u s*; *p r o x i m u s*;

p r o p i n q u u s, *-a, -um* – blízky; *ad turrim pagi propinqui* – (smerom) na vežu (kosto-la) blízkej dediny;

p r o p u g n a c u l u m, *-ī n.* – bašta, bastión;

p r o s p e c t u s, *-ūs m.* – pohľad (na); *P. Diversorii versus Vagum* – pohľad na hostinec pri Váhu; *P. neo structæ Viæ Tijerchoviensis, et Nivellationis, ad Rovnamhoram* – pohľad na novobudovanú terchovskú cestu na Rovnú horu, a jej nivelácia;

p r o t o t y p h u s (gr.) – prototyp, originál, pôvodina; *Tabula Comitatus Thurotziensis: ex prothotypo Delineationum S. Mikovini transumpta* – mapa Turčianskej stolice, odvodená z pôvodných nákresov S. Mikovíniho;

p r o x i m u s, *-a, -um* – najbližší;

p u b l i c u s, *-a, -um* – verejný; *via publica* – verejná cesta; *via ex Trajectu Publico ad Oppidum Paks ducens* – cesta, ktorá vedie od verejného prievozu do mestečka Paks; *Fons p.* – verejná studňa;

p u l v i n u s, *-ī m.* – malý náplav; *Aquiloni pulvinum obiacet, quod Germani, Neüer – Anschütt, hoc, est, alluionem novam, vocant* – na sever je obrátený náplav, ktorý Nemci nazývajú *Neüer – Anschütt* čiže Nový náplav;

p u n c t u m, *-ī n.* – bod; *fixa Operationum Geometricarum puncta* – pevné zememeračské body;

p u t e u s, *-ī m.* – studňa.

Q

q u a d r a t u s, *-a, -um* – štvorcový; *...Ubi ...Quadratæ item Orgiæ Pedes, atqve Jugera...exponuntur* – kde sú vyložené ... štvorcové siahy, stopy aj jutrá;

q u a e s t i o n a t u s, *-a, um* – otázny (sporný);

q u a e s t i o, *-ōnis f.* – dopytovanie sa, vyšetrovanie; *Locus Quæstionis* – sporné miesto; *q u a e s t i o n a t u s*;

q u a l i t a s, *-ātis f.* – kvalita, akosť; *cum ... brevi Descriptione Qualitati Terrae* – s krátkym ... opisom kvality pôdy;

q u a r t e r i u m, *-iī n.* – byt, budova, rozdelená na obytné jednotky (izby); *Q. Custodis Sylvarum in Pos. Oszada* – byt strážcu lesov (horára) v obci (Liptovská) Osada; *Q. Vigilis Nocturni* – príbytok nočného strážcu;

q u e (na konci slova) – a; *Alveorumque* – a ramien;

q u e r c u s, *-ūs f.* – dub; *q. septem ramorum* – dub so siedmimi konármi; *Sylvæ Quercubus, Fagis & hinc inde penes Rivulos Corillis etiam gaudentes* – lesy, oplývajúce dubmi, bukmi a tu a tam pri potokoch tiež lieskami; *q u e r c i n u s*;

q u e r c i n u s, *-a, -um* – dubový; *sylva quercina* – dubový les, dubina.

R

r a m u s, *-ī m.* – rameno rieky; *r. Danubii* – rameno Dunaja; *r. Oroszvariensis* – Rusovské rameno Dunaja; *r. molaris* – Mlynské rameno; *r. Vagi desertus* – opustené rameno Váhu; *agger in ramo Hellwaszer* – hrádza cez rameno Hellwasser; *fluvius in pluras ramos divisus* – rieka, rozdelená do mnohých ramien; *Ramus Mohátsiensis annue magis invalescens, ut omnis generis Naves portare Capax sit* – Moháčske rameno (Dunaja), každoročne zosilňujúce, takže je schopné niesť lode všetkého druhu; *r a m u l u s*;

r a m u l u s, *-ī m.* – ramienko;

r a p a c i t a s, *-ātis f.* – dravosť, pažravosť; *mappa, exhibens rapacitatem ripparum Danubii...* – mapa, ukazujúca dravé odnášanie brehov Dunaja; *contra rapacitatem ripparum posita repagula* – výhony, osadené proti prudkému odnášaniu brehov; *Tota structura e. h. a rapacitate fluvii, et tempore exundationis a supernatantis integris arboribus valde viciata...* - celá stavba (v toku) je dravosťou rieky, a v čase záplavy aj od po nej sa plaviacimi celými stromami veľmi poškodzovaná;

r a p a x, *-ācis f.* – dravý; *piscis r.* – dravá ryba; *r a p a c i t a s*;

r a t i s, *-is f.* – plť; *ratium depositorium* – úložisko (sklad) pltí; *r a t i g e r*;

r a t i g e r, *-eris m.* – pltník; *r a t i g e r a l i s*; *r a t i g e r a t i o*;

r a t i g e r a l i s – pltnícky, súvisiaci s plťami; *Portus pro lignis ratigeralibus* – prístav na drevo pre plte, na zbíjanie pltí;

r a t i g e r a t i o, *-ōnis f.* – plavba pltí;

r e c a p i t u l a t i o, *-ōnis f.* – zhrnutie, rekapitulácia;

r e c e n s, *-entis* – čerstvý, nedávny;

r e c e n t e r – nedávno; *agger r. positus* – nedávno postavená hrádza;

r e c t i f i c a t i o, *-ōnis f.* – 1. napriamenie; 2. úprava; *pro Rectificatione Limitum inter Regnum Hungariæ et Marchionatus Moraviae* – na úpravu hraníc medzi Uhorským kráľovstvom a Moravským markgrófstvom;

r e c t u s, *-a, -um* – rovný, priamy; *r e c t i f i c a t i o*;

r e f l e c t i o, *-ōnis f.* – obrátenie pozornosti; *Reflectiones* – poznámky;

r e f l u o, *-ere, flūxī* – tiecť späť; *r e f l u x u s*;

r e f l u x u s, *-ūs m.* – spätný tok, spätný prúd; *Calcar pro debilitando refluxu, aut gyro Danubii* – výhon (osadený) na oslabenie spätného prúdu (protiprúdu), resp. víru Dunaja;

r e g i u s, *-a, -um* – kráľovský; *Camera Regia* – Kráľovská komora; *comissarius regius* – kráľovský komisár; *Via Regia ad Superiorem Hungariam ducens* – kráľovská cesta, vedúca do Horného Uhorska; *ab regio Arsenal* – od kráľovského arzenálu; *Civitas Libera Regia* – slobodné kráľovské mesto; *Via antiqua Regia per Pontem sublicium ad P. Volatilem* – stará kráľovská cesta (hradská) cez kolový most k lietajúcemu mostu; *Regia Directio Ædilis* – Kráľovské riaditeľstvo (vodných) stavieb;

r e g n u m, *-ī, n.* – kráľovstvo; *Regnum Poloniae* – Poľské kráľovstvo;

r e g u l a, *-ae f.* – pravítko; *r. dioptrica* – zámerné pravítko;

r e g u l o, *-āre, -āvī, ātum* – regulovať; *Planum regulandorum fluviorum Tybisci et Latorcsa* – Plán regulácie riek Tisy a Latorice; *r e g u l a t i o*;

r e g u l a t i o, *-ōnis f.* – regulácia; *r. fluvii* – regulácia rieky; *G. Denotat Cursum Hernadi ante regulationem* – (písmeno) G. označuje tok Hornádu pred reguláciou;

r e l a t i o, *-ōnis f.* – správa o šetrení (stoličného výboru); *in adnexa relatione explicantur* – sú vysvetlené v priloženej správe; *NB. Ad hoc Planum accedit adnexa fusior Relatio* – Pozn. k tomuto plánu (ešte) patrí (aj) priložená obšírnejšia relácia, správa;

r e l i q u u s, *-a, -um* – ostatný; *reliqui fundi* – ostatné pozemky; *Reliquiæ Insulæ Spiegelhacken ante præruptionem Danubii* – zvyšky ostrova Zrkadlový Háj spred prietrže Dunaja;

r e m o n s t r o, *-āre, -āvī, ātum* – ukazovať; *mappa, remonstrans* – mapa, ukazujúca...; *Plano hoc remonstratur situs Aedificiorum...* – v tomto sa ukazuje stav (poloha) budov...;

r e p a g u l a, *-ōrum n.* – stavba v toku, výhon, uzávera; *repagula, per ...facta* – výhony, ktoré dali postaviť...; *a. b. antiqua repagula ruinata* – (písmená) a. b. (označujú) staré zrútené výhony;

r e p a r o, *-āre, -āvī, ātum* – znovu pripraviť; nahradiť, opraviť; *expensis Excelsiæ Camerae reparata* – opravená na náklady vznešenej (Uhorskej) Komory; *r e p a r a t i o*;

r e p a r a t i o, *-ōnis f.*– oprava; *occasine reparationis Molae Dominalis* – pri príležitosti opravy panského mlyna;

r e p l e t u s, *-a, -um* – vyplnený; zanesený;

r e p r a e s e n t o, *-āre, -āvī, ātum* – 1. opäť si sprítomňovať; 2. znázorňovať, reprezentovať; *r e p r a e s e n t a t i*;

r e p r a e s e n t a t i o, *-ōnis f.* – znázornenie; *r. neo projectati Aggeris in diverticulo Greszling* – znázornenie novo projektovanej hrádze v záhone Gresling;

r e p u r g o, *-āre, -āvī, ātum* – 1. opäť vyčistiť 2. čistením odstrániť; *Vena Ibrány expensis Dominalibus repurgata* – úzke ramienko Ibrány, vyčistené na náklady panstva; *Anno 1776 Tybiscus a deciduis arboribus, et Truncis medio Machinæ Extractoriæ repurgatus est* – v roku 1776 bola Tisa vyčistená od listnatých stromov a kmeňov pomocou stroja na ich vyťahovanie; *Plaga ab Arundine et cariceto repurgata melioris qualitatis foenum procreans* – územie, vyčistené od trstiny a ostríc, dávajúce (teraz) seno lepšej kvality; *r e p u r g a t i o*;

r e p u r g a t i o, *-ōnis f.* – vyčistenie; *Vena Sebes fok, cujus dilatatio & r. ad facilitandum aquarum projectatur* – úzke ramienko Sebes fok, ktorého rozšírenie a vyčistenie (od nánosov) sa projektuje na uľahčenie odtoku vôd;

r e s i d e n t i a, *-ae, f.* – výstavné sídlo, rezidencia; *r. episcopalis* – biskupská rezidencia;

r e s t a u r o, *-āre, -āvī, ātum* – opäť vystavať, obnoviť; *viatoribus per pontes transeuntibus præcipue vero Laboratoribus pontes restau-*

rantibus – pocestným, prechádzajúcim cez mosty, hlavne však robotníkom, ktorí ich opravujú;

r e x, *rēgis m.* – kráľ; *r e g i u s*; *r e g n u m*;

R. H. = ***R e g n u m H u n g a r i a e*** – Uhorské kráľovstvo;

r i p a, r i p p a, *-ae f.* – breh (rieky); pl. *ripae* – brehy; *succussio riparum* – podomieľanie brehov; *r. lapidibus munita* – kameňmi opevnený breh; *ad ripas Danubii* – na brehoch Dunaja; *Rippa Fluvii A° 1780 – R. Anni currentis* – (poloha) breh(u) tohto roku;

r i p a r i a, *-ae f.* – brehuľa (vták);

r i v u s, *-ī m.* – potok; *R. Baziniensis* – Pezinský potok; *defluxus rivi Perecz* – tok potoka Perec; *Rivi ex Vallibus decurrentes* – potoky, stekajúce z údolí;

r i v u l u s, *-ī m.* – potôčik, menší potok; *r. Csilis* – potok Čilíz; *r. Mocsjarik* – potok Močiarik; *r. prohibitus* – potôčik, v ktorom je zakázané loviť ryby; *in quendam parvum rivulum* – do akéhosi malého potôčka; *circa rivulos* – popri potôčikoch; *Confluxus duorum Rivulorum* – sútok dvoch potôčikov;

r u b e r, *-a, -um* – červený; *Piscina Rubra* – Červený rybník; *Spatium intra Lineas rubras defluxus Danubii in Anno 1744 ex Mappa Kovacsiana desumptus* – priestor medzi červenými čiarami (znázorňuje) tok Dunaja, prevzatý z mapy Kovácsa;

r u d e r a – ruiny, zvyšky, rumy, rozvaliny; *r. pontis* – zvyšky mosta; *r. ecclesiæ* – zvyšky, rozvaliny kostola;

r u d u s, *-eris n.,* pl. *rudera* – rumy, rozvaliny, štrk; *Triste R. Visegradi* – smutné rozvaliny Vyšehradu; *r u d e r a*;

Obr. 16 Zjednodušená parerga mapy z obdobia Biedermeyera (1829) s imitáciou tlačených veľkých písmen (Mapa úseku) novej cesty pri Leopoldovskej pevnosti; č. 54 v zozname).

r u i n a t u s, *-a, -um* – zrútený, zrúcaný, zvalený; *Ecclesia antiqua ruinata* – starý zničený kostol;

r u p t u r a, *-ae f.* – nátrž, prietrž (brehu); *r. in rippa per aquas intumescentes causata* – brehová nátrž, spôsobená vysokými vodnými stavmi; *Rupturæ in aggere inferioris Piscinæ* – prietrže v hrádzi dolného rybníka.

S

s a b u l u m, *-ī n.* – (jemný) piesok; *b. b. est inchoatio novi Sabuli, per Superiora calcaria causati* – (písmená) b. b. je začínajúci nový piesočnatý nános, vyvolaný vyššie sa nachádzajúcimi výhonmi; *Sabulum Mobile* – pohyblivý piesok, mobilná piesková duna; *s a b u l o s u s*; *i n s a b u l a t i o*;

s a b u l o s u s, *-a, -um* – piesčitý; *in fossis sabulosis circa Danubium* – v piesčitých priehlbniach okolo Dunaja, popri Dunaji;

s a c e l l u m, *-ī n.* – kaplnka, malá svätyňa;

s a e p e s, *-is f.* – 1. odrážky, výhony 2. plot, ohrada; *sæpes pro insabulatione ponendaæ* – výhony, ktoré treba osadiť na zanesenie (ramena náplavmi);

s a e p i m e n t u m, *-ī n.* – plot, ohrada; *Sepimentum Horti* – plot záhrady;

s a g i t t a, *-ae f.* – 1. šíp, strela 2. šipka; *sagittae in Vago filum fluminis repræsentant* – šipky vo Váhu znázorňujú prúdnicu rieky;

s a l, *salis m.* – soľ; *salis depositorium* – sklad soli; *Regium Salis Officium* – kráľovský soľný úrad; *Salis perceptor* – soľný správca, príjemca soli, hospodár (v soľnom úrade);

s a l i n a r i s, *-ria, -rium* – súvisiaci so soľným úradom, stanicou;

s a l i c e t u m, *-ī n.* – vrbina; *s. per Civitatem Posoniensem Ao i777 plantatum* – vrbina, ktorú dalo vysadiť mesto Bratislava v r. 1777; *Mappa Saliceti Prædii Liczkó* – mapa vrbiny, patriacej puste Lickó; *In stagno Saliceti bei der Ziegelöfen* – v močiari s vrbinou pri Tehelných peciach;

s a l i g n u s, *-a, -um* – vŕbový;

s a l i n a r i u s, *-a, -um* – soľný, súvisiaci so soľným skladom / úradom; *Regia Ædificia Salinaria* – budovy kráľovského soľného úradu; *Domus Salinaria* – Soľný úrad;

s a l i x, *-īcis f.* – vŕba; *due Allee per salices Civitatis per Palffyanos exsecatae* – dve aleje, ktoré vysekali Pálfiovci cez mestské vrbiny; *s. Loca inplantandarum idonea Salicum denotat* – (písmeno) s. označuje vhodné miesta na výsadbu vŕb; *s a l i g n u s*; *s a l i c e t u m*;

s a l n i t r o s i u m, *-iī n.* – územie, zasolené (v dôsledku pastvy a podmáčania) dusíkatými soľami;

s a x u m, *-ī n.* – skala, bralo; *No 2. Denotat Saxum, per cujus Resistentiam Insula augetur* – číslo 2 označuje tvrdú skalu, za ktorou sa rozširuje ostrov; *duo saxa cuspidata, in margine orientali montis Chocs* – dve špicaté skaly na východnom okraji vrchu Choč; *Saxum Ubocs dictum* – skala, zvaná Úboč; *Prospectus arcis Thebensis ... saxo superstructæ...* – pohľad na devínsky hrad, postavený na skale ...; *Saxa ruderibus arcis adjacentia* – skaly priľahlé k hradným zrúcaninám;

s c a l a, *-ae f.* – mierka; *s. 1000. orgiarum Viennensium, seu unius Quadrantis Germanici Milliariaris* – mierka 1000 viedenských siah, alebo jednej štvrtiny nemeckej míle; *S. trium Germanicalium Milliarium* – mierka troch nemeckých míľ; *Mappa scalæ minoris* – mapa menšej mierky;

s c a m n u m, *-ī n.* – lavica, podnožka; prah v rieke; *Scamna in Molari Canali* – hate na Mlynskom kanáli;

s c a n d u l a, s c i n d u l a, *-ae. f.* – šindeľ; *Locus pro confectione Scandularum* – miesto na výrobu šindľov;

s c a t u r i g o, *-inis f.* – prameň, žriedlo, výver; *...inde a Scaturigine Nagy Forrás* – od prameňa Nagy Forrás; *Scaturigines perennes* – trvalé, permanentné pramene;

s c r i b o, *-ere, scrīpsī, scrīptum* – písať; *i n f r a s c r i p t u s*; *s u b s c r i p t u s*;

SE. *s e p t e m t r i o*;

s e c t i o, *-ōnis f.* – 1. úsek; 2. rez; *s. Latitudinis* – priečny rez; *Mappa Sectionis Fluuii Draui ad possessionem Ternovecz* – mapa úseky rieky Drávy pri obci Trnovec; *t r a n s s e c t i o*;

s e c u n d u m – podľa; *secundo flumine* – po prúde rieky, dolu prúdom; *ne secunda aqua deferretur* – aby ich neodnieslo dolu vodou;

s e m i n a r i u m, *-iī, n.* – škôlka (drevín), semenisko;

s e m i t a, *-ae f.* – chodník, cestička; *s. Attractoria* – chodník (na brehu rieky) na ťahanie lodí proti prúdu; *Semita ex Possessione*

Haußbrun Saschinium ducens – chodník (lesná cesta), vedúca z obce Studienka do Šaštína;

s e p t e n t r i o, *-ōnis m.* – sever; *s e p t e n t r i o n a l i s*;

s e p t e n t r i o n a l i s, *-e* – severný;

s e r r a, *-ae f.* – píla; *S. Regia Rosenbergensis* – ružomberská kráľovská píla; *Novus Alveus ad Seras* – nové rameno (kanál) k pílam; *serræ runcinnæ* – hobľovacie píly; *S in Valle Lubochnya praecise in Szalatin* – píla v Ľubochnianskej doline, presnejšie na Salatíne; *s e r r a r i u s*; *s e r r a t o r*;

s e r r a r i u s, *-a, -um* – súvisiaci s pílou; *m o l a s e r r a r i a*;

s e r r a t o r, *-ōris m.* – piliar, zamestnanec píly;

s e r p e n t i n a, *-ae f.* – zákruta; *s e r p e n t i n u s*;

s e r p e n t i n u s, *-a, -um* – zákrutnatý; *S... Defluxus* – meandrujúci tok;

s e r p o, *-ere, -psī, -ptum* – plaziť sa, vinúť sa, hadiť sa; *s e r p e n t i n a*;

s e s s i o, *-ōnis f.* – (poddanská) usadlosť; *s e s s i o n a l i s*;

s e s s i o n a l i s, *-e* – patriaci k (poddanskej) usadlosti; *Spatia vacua Fundos Sessionales Colonorum Praeposituralium denotant* – prázdne miesta znamenajú pozemky usadlostí poddaných sedliakov prepošstva;

s e u – alebo;

s i c c u s, *-a, -um* – suchý; *in pratis siccioribus* – na suchších lúkach; *d e s i c c a t u s*; *e x s i c c a r e*;

s i c u t – tak, ako; *s. et* – tak, ako aj...;

s i g n a n t e r – zvlášť, obzvlášť, konkrétne;

s i g n u m, *-ī n.* – znak, značka; *hoc s. indicat* – táto značka označuje...;

s i l v a, *-ae f.* – les; pl. *silvae* – lesy, hory; *s y l v a*;

s i n i s t e r, *-tra, -trum* – ľavý; *agger a sinistris* – hrádza z ľavej strany;

s i n u o s i t a s, *-ātis f.* – vlnovitosť, kľukatosť; *Planum Maximam Sinuositatem, intra Comitatus Posoniensem, et Nitriensem in actuali defluxu Fluvii Vagi metali ... repraesentans* – Plán ... znázorňujúci najväčšiu vlnovitosť aktuálneho toku hraničnej rieky Váh, medzi stolicami Bratislavskou a Nitrianskou.

s i n u s, *-ūs m.*– zátoka, záhyb; *s i n u o s i t a s*;

s i t u o, *-āre, -āvī, ātum* – situovať; *Tenuta Curialia situata in terreno Possessionis* ... kuriálne pozemky, situované v chotári obce...;

s i t u a t i o, *-ōnis f.* – situácia; *s i t u a t i o n a l i s*;

s i t u a t i o n a l i s, *-e* – situačný; *Planum situationale allodii Homokinsis* – situačný plán Homockého majera;

s i t u s, *-ūs m.* – stav, poloha; *mappa, situm aggeris exhibens* – mapa, ukazujúca polohu hrádze;

s o l i d u s, *-a, -um* – pevný; *c o n s o l i d a t i o*; *o b s o l i d a t i o*;

s p a t i u m, *-iī n.* – priestor; *s. pro abvehenda terra, ad successiores aggeres deservitura* – priestor, skadiaľ sa odvezie zemina, ktorá bude slúžiť na výstavbu ďalších hrádzí; *spacium ab arbustis repurgandum* – priestor, ktorý treba vyčistiť od drevín (kríčkov);

s p e c i a l i s, *-e* – špeciálny; *s. mappa* – špeciálna mapa;

s p e c i a t i m – zvlášť, obzvlášť;

s p e c i f i c a t i o, *-ōnis f.* – špecifikácia, rozpis; *S. Materialium et expensarum* – špecifikácia (výkaz) materiálov a výdavkov;

s p e c t a b i l i s, *-e* – 1. viditeľný; 2. úctyhodný, vážený, vynikajúci, urodzený;

s p e c t o, *-āre, -āvī, ātum* – patriť; *spectans* – patriaci; *Nussau Ad Devén spectans* – Orechová niva, patriaca Devínu;

s t a b u l u m, *-ī n.* – stajňa; *stabula dominalia* – panské stajne; *Stabula et Currule* – stajne a haly pre vozy;

s t a g n a n s – so stojatou vodou; *S. Danubius* – (odstavené rameno) Dunaj(a) so stojatou vodou; *in aquis stagnantibus in der alten Au* – v stojatých vodách (ostrova) Stará niva;

s t a g n o, *-āre, -āvī, ātum* – byť zaplavený, stagnovať; *s t a g n u m*; *s t a g n a n s*;

s t a g n u m, *-ī n.* – močiar so stojatou vodou; *in stagno in der Engerau* – v (jazere) so stojatou vodou na Engerau (Užšia niva);

s t a t i o, *-ōnis f.* – stanica; stanovište; *via postalis cum stationibus* – poštová cesta so stanicami (zastávkami); *Area campi, quæ pervia sit, ex unica statione desumitur* – plocha poľa, ktoré je priechodné, sa zameria z jedinej stanice; *Post reditum ad 1^{am} stationem* – po návrate na prvé stanovište;

s t a t u a, *-ae f.* – socha; *s. S. Joannis* – socha svätého Jána (Nepomuckého);

s t a t u s, *-ūs m.* – stav; *in desolato statu* – v dezolátnom stave; *Descriptio S. Sylvarum* – opis stavu lesov;

s t e l l a, *-ae f.* – hviezda; *s t e l l u l a*;

s t e l l u l a, *-ae f.* – hviezdička; *molas stellulæ *** in fluvio designant* – mlyny označujú hviezdičky v rieke;

s t i r p s, *-pis, f.* – kmeň, peň, koreň, výhonok; *e x s t i r p o*; *e x s t i r p a t u r a*;

s t r a m e n, *-inis n.* – slama, otiepky, fašiny;

s t r u o, *-ere, strūxī, structum* – budovať, stavať; *Mappa ductus struendarum viarum publicarum* – mapa trasy verejných ciest, ktoré sa majú postaviť; *s t r u c t u r a*;

s t r u c t u r a, *-ae f.* – štruktúra, (smerová alebo ochranná) stavba (v rieke); *S. Vimínea, in qua actu laboratur* – stavba z prútia, fašín (brehové opevnenie), na ktorom sa aktuálne pracuje;

s t u d i u m, *-iī n.* – snaha, úsilie, horlivosť, usilovnosť; *studio et opera* – dielo, ktoré vzniklo usilovným úsilím (koho)...;

s u b – pod; *Dominalis Mola Hradekiensis sub arce* – panský hrádocký mlyn pod hradom (poniže hradu);

s u b a r c e n s i s, *-e* – podhradský, ležiaci pri hrade; *Educillum Hradekiense Subarcense* – hrádocká (Liptovský Hrádok) zámocká krčma;

s u b d i t u s, *-a, -um* – poddaný; *agri subditorum* – polia poddaných;

s u b d i v i d o, *-ere, -vīsī, -vīsum* – rozdeliť; rozparcelovať; *s u b d i v i s i o*;

s u b d i v i s i o, *-ōnis f.*– rozdelenie, rozparcelovanie;

s u b i n q u i l i n u s – podželiar;

s u b l i c a, *-ae, f.* – kôl, trám; *s u b l i c i u s*;

s u b l i c i u s, s u b l i c e u s, *-a, -um* – kolový, z kolov; *supra Pontem subliceum Aeraria-lem Huszthensem* – povyše kolového mosta v Chuste, postaveného z prostriedkov štátu (eráru);

s u b r u o, *-ere, -ruī, -rutum* – podomieľať, podvracať, odnášať; *publicam viam una cum agris continuo subruit* – nepretržite podomieľa verejnú cestu spolu s roľami;

s u b r u i t i o, *-ōnis f.* – podvracanie, podomieľanie; *a subruitione ripparum eliberari* – oslobodiť od podomieľania, odnášania brehov;

s u b s c r i p t u s, *-a, -um* – dolupodpísaný;

s u b s e q u u s, *-a, -um* – nasledujúci; *Anno 1794 1ª et Subsequis Mensis Julii Diebus* – prvého a nasledujúce dni mesiaca júla roku 1794;

s u b t e r r a n e u s, *-a, -um* – podzemný; banský; *S. Geometra* – banský zememerač;

s u b u r b a n u s, *-a, -um* – predmestský;

s u b u r b i u m, *-iī n.* – 1. podhradie, 2. predmestie; *Camerale Suburbium Husztak Verbicze* – komorské mestečko Vrbica Hušták; *in suburbiis* – na predmestiach; *s u b u r b a n u s;*

s u c c e s s i v u s, *-a, -um* – nasledujúci (po), následný; *N^{ro} 27° Defluxus Danubii Capitalis s. ubi prima perruptio intervenit* – číslo 27 (označuje) nasledujúce koryto hlavného toku Dunaja, kde došlo k prvej prietrži;

s u m m a, *-ae f.* – súčet, súhrn; *summa summarum* – celkový súčet (doslova: súčet súčtov);

s u m m u s, *-a, -um* – najväčší, najvyšší; *E. F. summam aquæ accrescentiam remonstrat* – (písmená) E. F. ukazujú najvyššiu úroveň vody (pri vysokom stave);

s u m p t u s, *-ūs m.* – náklad, výdavok; *aggeres... contra exundationem Tybisci sumptibus Co*(mi)t(a)*tensibus erecti* – hrádze na Tise proti povodniam, postavené na náklady stolice; *sumptibus Cameraticis* – na náklady (Uhorskej kráľovskej) komory; *sumptibus non exiguis ædificatam* – postavenú s nemalými výdavkami;

s u p e r f i c i e s, *-ēī f.* – povrch; *S. Aquae* – povrch vody, vodná hladina; *Magnum naturale Saxum Hrány dictum in cujus superficie Crux metalis exsecta est* – veľká prirodzená skala, zvaná Hráň, na povrchu ktorej vytesali hraničný kríž;

s u p e r i o r, *-ius* – horný, vyšný (vrchnejší)*; usque ad Molam dictam Superiorem* – až po mlyn, nazývaný Vyšný; *Palus Köbölkuthiensis superior* – horný močiar pri Gbelciach; *Superior Revucza* – Vyšné Revúce (dnes časť obce Liptovské Revúce); *Hungaria S.* – Horné Uhorsko;

s u p p l i c i u m, *-iī n.* – pokuta, trest; popravisko; *l o c u s s u p p l i c i i*;

s u p r a – hore, nahor; povyše; *s u p e r i o r*;

s y l v a, *-ae f.* – les; *s. in duas partes divisa* – les, rozdelený na dve časti; *Regio Camerales Sylvae* – komorské lesy; *in fossis aquosis sylvarum* – v zavodnených priehlbniach

v lesoch; *S. prohibita* – zakázaný les; *S. Junior* – mladší les; *S. alta* – vysoký les; *Planum ichnographicum controversae sylvae Ottok* – pôdorysný plán sporného lesa Otok; *s y l v u l a*; *s y l v e s t r i s*; *s y l v a n a l i s*;

s y l v a n a l i s, *-a, -um* – lesný; *Mappa s.* – mapa lesov;

s y l v e s t r i s, *-e* – lesný; *Via sylvestris* – lesná cesta;

s y l v u l a, *-ae f.* – lesík, malý les; *Planum Silvulæ Quercinæ ... Dubowi Hay compellatæ* – plán dubového lesíka, nazývaného Dubový Háj.

T

t a b e l l a, *-ae f.* – tabuľka; *cum adnexa tabella* – s priloženou tabuľkou;

t a b u l a, *-ae f.* – 1. záhon, diel; *t. dominalis* – panský diel; 2. mapa, mapový list; *Tabula Prima* – prvý (mapový) list; meračský stôl; *t a b u l a p r æ t o r i a n a*; *t a b u l a v e n a t o r i a*;

t a b u l a p r a e t o r i a n a – meračský stôl; názov podľa svojho vynálezcu, Johann Richter (lat. *prætor* „sudca, richtár“);

t a b u l a v e n a t o r i a – poľovnícky posed; *... illinc ad N°. IV. Arborem Tabula Venatoriam provisam* – odtiaľ k č. 4, stromu, na ktorom je poľovnícky posed;

t a r d u s, *-a, -um* – váhavý, lenivý, tupý; pomalý;

t e g u l a, *-ae f.* – tehla; *fons e tegulis exustis structus* – studňa, postavená z pálených tehál; *t e g u l a r i a*;

t e g u l a r i a, *-ae f.* – teheľňa; *Fornax, et alia Aedificia fabrinae Tegulariae Necessaria* – Pec a ďalšie budovy, potrebné pre teheľňu;

t e l e s c o p i u m, *-iī n.* (gr.) – ďalekohľad;

t e l l o n i a l i s, *-e* – mýtny, colný; *via antiqua T.* – stará mýtna cesta; *Domus Telonialis* – mýtnica;

t e l l o n i u m, *-iī n.* – mýtnica, colnica; mýto; *t e l l o n i a l i s*;

t e m p l u m, *-ī n.* – kostol, chrám; *T. PP Franciscanorum* – chrám otcov Františkánov, františkánsky kostol; *Rudera Templi antiqui* – rozvaliny starého chrámu, kostola; *T. Parochiale* – farský kostol;

t e m p u s, *-iī n.* – čas; *tempore* – v čase; *tempore accrescentis Danubii* – v čase, keď hladina vody v Dunaji stúpa;

t e n u t u m – majetok v držbe; pl. *tenuta*; *t. curialia* – kuriálne pozemky, parcely;

t e r g u m, *-ī n.* – chrbát; *a tergo insulae* – od zadnej strany ostrova;

t e r r a, *-ae f.* – zem; *t. arabilis* – oráčina, role; *terra Parochialis* – farský pozemok; *t e r r e u s*; *t e r r e n u m*; *s u b t e r r a n e u s*;

t e r r e u s, *-a, -um* – zemný; *terrei aggeres* – zemné hrádze;

t e r r e n u m, *-ī n.* – terén; územie, chotár; *t. possessionis* – chotár obce; *per terrena* – územiami, chotármi; *pars terreni Lyszkofalvensis trans Vagum* – časť územia Liskovej za Váhom; *pars terreni* – časť územia; *in terreno possessionis Gesth* – v chotári obce Hoste;

t e r r i t o r i u m, *-iī n.* – územie; chotár; *mappa totius territorrii* – mapa celého územia; *mappa geographica territorii Posoniensis* – geografická mapa bratislavského územia;

t h e r m æ, *-ārum f.* (gr.) – kúpele; *Mappa Thermarum Lucskensium ad R. Camerale Dominium Likava spectantium* – mapa kúpeľov Lúčky, patriacich ku kráľovsko – komorskému panstvu Likava;

t i f f l a t u s, *-a, -um* – čiarkovaný/bodkovaný; *color ruber in lineis tifflatis* – čiarkovaná červená čiara;

t o n s u r a, *-ae f.* – 1. lesný dielec (rubný); 2. rúbanisko, rúbaň; *tonsurae recentiores* – novšie rúbaniská; *tonsurae antiquiores* – staršie holiny; *Pinneo semine inseminatae Tonsurae* – rúbane, obsiate borovicovým semenom;

t o p o g r a p h i c u s, *-a, -um* – topografický, zemepisný;

t o t u s, *-a, -um* – celý, všetok (gen. *t o t i u s*);

t r a b s, *-bis f.* – klada, brvno; *pons trabalis*;

t r a c t u s, *-ūs m.* – úsek, ťah; *T. integer aggeris Bezdaniensis* – celý úsek Bezdánskej hrádze; *Modicus fluminis t.* – úsek stredne veľkej rieky;

t r a j e c t u s, t r a i e c t u s, *-ūs m.* – prievoz, kompa; *modernus t.* – terajší, súčasný prievoz; *planum Situs proiectati novi & moderni Nemaiensis Traiectus* - plán polohy súčasného a novo projektovaného prievozu v obci Klížska Nemá; *t. aquarum* – prechod cez vodné toky, prechod vôd; 1 *Numerus indicat Trajectum funambularem* – číslo 1 ukazuje lanovú kompu; 2 (indicat) *Traiec-*

tum per Danubium ope navigiorum – číslo 2 (ukazuje) prievoz cez Dunaj pomocou pramíc;

t r a n s – za, cez; *trans Vagum* – za Váhom; *Coemeterium trans Unghanum* – cintorín za Uhom;

t r a n s f o d i o, *-ere, -fōdī, -fōssum* – prekopať; *t r a n s f o s s i o*;

t r a n s f o s s i o, *-ōnis f.* – priekopa; umelý priepich (meandra rieky); *locus transfossionis* – miesto priepichu; *t. duplex* – dvojitý priepich;

t r a n s s e c t i o, *-ōnis f.* – 1. prierez 2. priepich; *situm proiectatae transsectionis* – poloha plánovaného priepichu;

t r i a n g u l u m, *-ī n.* – trojuholník;

t r i m e t a, *-ae f.* – trojhraničný bod, trojhraničník, hranica chotárov troch obcí;

t r i b u t u m, *-ī n.* – mýto; *t. pontis* – mostné mýto; *t. navigii* – dávka, poplatok z prievozu, prístavu;

t r i c e s s i m a – 1. tridsiatok 2. tridsiatková stanica; *Tricessimæ* – tridsiatkové stanice;

t r i f o l i a c e t u m, *-ī n.* – ďatelinové pole;

t r i f o l i u m, *-iī n.* – trojlístok; ďatelina; *t r i f o l i a c e t u m*;

t r i p l e x, *triplicis* – trojaký, trojitý, trojnásobný; *Mappa exhibens triplicem Cursum Danubii* – mapa, ukazujúca toku Dunaja v troch rôznych rokoch;

t r u n c u s, *-ī m.* – kmeň; *Lignorum et Truncorum Depositorium focalium* – sklad palivového dreva a kmeňov (na kúrenie); *Ingens T. nocivus in medio Arabonis* – obrovský škodlivý kmeň (stromu) v strede (koryta) Ráby;

t u b u s, *-ī m.* – rúra, trubica; *apertura una per Aggerem, ubi t. ligneus pro demittenda occasione expiscationis aquæ impositus exstiterat* – jeden otvor v hrádzi (rybníka), kde bolo vložená drevená rúra, ktorou sa vypúšťala voda pri výlove rybníka;

t u g u r i u m, *-iī n.* – koliba, búda, sezónny prístrešok; *T. nautarum* – domec prievozníkov;

t u r b i d u s, *-a, -um* – zvírený, zakalený; *aqua turbida* – zakalená voda;

t u r r i s, *-is f.* – veža; *t. aquatica* – Vodná veža; *Linea versus Turrim Fel Baka* – čiara (pohľadu) smerom na vežu (kostola) v Hornej Bake; *apex t.* – špica, vrchol veže; *Turis inferior* – Dolná brána;

T y b i s c u s – Tisa; *pons super Tybiscum* – most cez (rieku) Tisu;

U

u b e r i u s – hojnejšie, podrobnejšie; *u. deducitur* – podrobnejšie sa rozvádza, uvádza;

u b i – kde;

u m b r a, *-ae f.* – tieň, tôňa; *a d u m b r a t u s*;

u n a c u m – spolu s;

u n d a, *-ae f.* – vlna; *e x u n d a t i o*; *i n u n d a r e*;

u n i v e r s a l i s, *-e* – univerzálny, všeobecný; *Mappa u. totius dominii* – všeobecná mapa celého panstva;

u r b a r i a l i s, *-e* – urbársky; *agri urbariales* – urbárske polia; *pascuum urbariale* – urbársky pasienok;

u r b a r i u m, *-iī n.* – urbár; *u r b a r i a l i s*,

u r b s, *urbis f.* – mesto; *u. Libera Regia* – slobodné kráľovské mesto; *in urbe* – v meste; *media urbe* – v strede mesta; *u. moenibus cincta* – mesto, obkolesené hradbami; *s u b u r b i u m*; *s u b u r b a n u s*;

u s q u e – až; *u. ad* – až po;

u s t r i n a, *-ae f.* – kováčska vyhňa; *U. Dominalis* – panská kov. vyhňa.

V

v a d u m, *-ī n.* – brod; *v. per fluvium Árva* – brod cez rieku Orava;

v a g u s, *-a, -um* – blúdiaci, bludný; *Vagaæ Insulæ* – bludné (plávajúce) ostrovy;

v a l l i c u l a, *-ae f.* – dolinka; *V. Ohradna* – dolinka Ohradná;

v a l l i s, *-is f.* – dolina, údolie, úvalina; *v. sicca* – suchá dolina; *v. seu stagnum* – močaristá priehlbeň; *Vallis sicca slavonicæ Szucha Dolina* – Vallis sicca, po slovensky Suchá dolina; *V. Dominorum* – Špania Dolina; *v a l l i c u l a*;

v a r i u s, *-a, -um* – rôzny; *Horti variorum D* (omi)*norum* – záhrady rôznych majiteľov (pánov);

v e l o x, *-ōcis* – rýchly, bystrý, čerstvý; *Stagna Chrysii velocis* – močiare Bystrého Kriša;

v e n a, *-ae f.* – žila; malé / úzke rameno; *v. Periculosissima per quam districtus Csilisz saepe obruitur* – veľmi nebezpečné rameno, kto-

rým býva často Medzičilízie zaplavované; *1. Est Vena per quam aqua ex Tybisco tempore accrescentiæ suæ usque stagna Morotva et Füzes Too protendit* – (číslica) 1. je úzke rameno, ktorým v čase stúpania vody voda z Tisy preniká až do močiarov Morotva a Füzes Tó;

v e n a t o r, *-ōris m.* – poľovník; *v e n a t o r i u s*;

v e n a t o r i u s, *-a, -um* – poľovnícky; *domus venatoria* – horáreň; *castellum venatorium* – lovecký zámoček;

v e r s u s – k, smerom na; *Via v. Granum* – cesta k Hronu;

v e s t i g i u m, *-iī n.* – stopa, zvyšok; *Frusta et Vestigia Aggerum per exundationes aquarum desolatorum* – kúsky a zvyšky hrádzí, zničených povodňami;

v e t u s, *-eris* – starý; *V. Buda* – Starý Budín; *Pars alvei veteris* – časť starého ramena; *Veteres Montes* – Staré Hory; *Vetusolium* – Starý Zvolen;

v i a, *-ae f.* – cesta; *viae* – cesty; *via ad* – cesta do...; *via regia* – kráľovská hradská; *v. Commercialis versus ...* – obchodná cesta do...; *antiqua v.* – stará cesta; *v. publica* – verejná (hlavná) cesta; *v. privata* – bočná cesta; *v. militaris* – vojenská cesta; *v. postalis* – poštová cesta; *v. ex pago* – cesta z dediny; *planum viae postalis a St. Joanne per Holits ad Bilovitz Moraviae* – plán poštovej cesty z Moravského Sv. Jána cez Holíč do moravských Bílovic; *ductus viae* – úsek cesty; *v. salinaria* – soľná cesta; *iuxta viam* – pri ceste, vedľa cesty;

v i c u s, *-ī m.* – ves, dedina;

v i l l a, *-ae f.* – ves; *Neovilla* – Nová Ves; *i n t r a v i l l a n u m*; *e x t r a v i l l a n u m*;

v i m e n, *-inis, n.* – prút, prútik; *v i m i n e u s*;

v i m i n e u s, *-a, -um* – prútnaný, z vŕbového prútia, fašín; *opus vimineum* – stavba (v rieke) z vŕbového prútia;

v i n e a, *-ae* f. – vinica; *vineae desertae* – opustené vinice; *Mappa Exhibens Vineas Possessionis Hideg – kút, Dumetaque Vineis adsita* – mapa, ukazujúca vinice obce Dúbravka a pri nich sa nachádzajúce kriačiny; *Vinæ ad Calvariam* – vinice na svahu Kalvárie; *Vestigia Antiquarum Vinearum* – zvyšky, stopy starých vinohradov;

v i o l a c e u s, *-a, um* – fialový; *color v.* – fialová farba;

v i r g a, *-ae f.* – prút; *v i r g u l a*;

v i r g u l a, *-ae f.* – prútik; *v i r g u l t u m*;

v i r g u l t u m, *-ī n.* – (vŕbové) prútie, vŕbová mladina; *ex virgultis structus agger* – hrádza (hať), stavaná z prútia (fašín); *virgulta dominalia* – panské vrbiny; *agger ex fascibus virgultorum erectus* – hrádza, zhotovená z vŕbových fašín; *succrescentia virgulta* – vyrastajúce vŕbové mladiny; *Virgultum seu Salicetum* – vŕbová mladina;

v i r i d i s, *-e* – zelený; *virido colore* – zelenou farbou;

v i s, *f.* (ak. *vim*, abl. *vi*, pl. *vires*) sila; *protuberantes arenae vim aquae ad Novam adjecturam impellentos* – ukazujúce sa náplavy, ženúce silu vody na nový nános; množstvo; *Novus effectus Ramus per qeum maxima vis aquæ descendit* – novovytvorené rameno, ktorým prechádza najväčšie množstvo vody (s najväčším prúdom); *linea punctata Maximam Vim aquæ, et Profunditatem designat* – čiarkovaná čiara označuje najväčšiu silu a hĺbku vody (prúdnicu rieky);

v i s u a l i s, *-e* – vizuálny, pohľadový; *linea visualis versus Bezenye* – čiara pohľadu smerom na dedinu Bezenye;

v o c a t u s, *-a, -um* – nazývaný, zvaný;

v o c i t a t u s, *-a, -um* – zvaný, nazývaný;

v o c o, *-āre, -āvī, ātum* – volať; nazývať, menovať; *v o c a t u s, v o c i t a t u s*;

v u l g o – ľudove; *V., Grosse Burger-Au dicunt* – ľudove ho nazývajú Grosse Burger Au (Väčšia mestská niva);

v u l g u s, *-ī n.* – (pospolitý) ľud; *v u l g o.*

X

x e n o d o c h i u m, *-iī n.* (gr.) – hostinec. *X. Civium* – obecný (mestský) hostinec.

Prehľad fluviálnych výrazov z máp a plánov k rôznym témam

Kartografické dielo: *mappa, mappula, planum, delineatio*, *ichnographia*, *tabula, charta*, *prospectus, copia.*

Svetové strany: *oriens, meridies, occidens, septentrio.*

Poloha v teréne a priestorové vzťahy: *locus, situs, supra, infra, circa, sub, prope, cis,*

Obr. 17 Polohopisne jednoduchý plán prédia *Agyaglik* (dnesť súčasť mesta Pápa) z r. 1772 doplnil autor aj plastickým znázornením celej situácie: v popredí zájazdný hostinec (*Diversorium*) s rozjareným vojakom s džbánom v ruke, za ním prístrešok na sušenie tehál a v pozadí vypaľovacia pec na tehly (*Fornax*). Vľavo pri titulke zememeračovi za meračským stolom podáva dedinčanka jablko (plán č. 12 v zozname).

trans, versus, usque ad, procul, pone, adjacens, proximus, vicinus, distantia, plaga, adverso flumine, secundo flumine, peripheria, limites, spatium, area.

Jednotková sústava dĺžkových a plošných mier: *orgya, hexapeda, pertica, pes, pollex, linea, area, area quadrata, capacitas, scala, orgya quadrata, milliaria*.

Farby: *albus, coeruleus, flavus, luteus, niger, ruber, viridis, violaceus.*

Kartografické zameriavanie a zhotovenie máp: *assumere, delineare, elaborare, elevare, desumere, confacere, geometra, accurate, delineatio, copia, dimensus, libellatio, nivellatio, intersectio, profillum, emensuratio, mensuratus.*

Meračské prístroje, pomôcky a postupy kartografov: *tabula (mensa) praetoriana, catena, libella, libellatio, bacillum, declinatio, instrumentum, machinula declinatoria, regula dioptrica, dimensio, distantia, directio, basis, punctum, calculus, mensor.*

Administratívno-správne jednotky: *comitatus, processus, dominium, regnum, territorium / terrenum pagi, districtus, archiducatus, principatus, confinium*.

Mapy ako súčasť spisovej agendy: *relatio, requisitio, adnexus, tabella, congregatio, deputatio, dicasterium, directio, commissio, arbiter.*

Vodný tok a jeho sukcesné štádiá: *aqua, fluvius, flumen, rivus, rivulus, lectus, ramus, alveus, vena, bracchium, lacus, lacuna, stagnum, fossa, excavatio, fundus, palus*.

Popis riečiska a korytovej vzorky: *defluxus, decursus, cursus, confluxus, influxum, rippa, ambago, orificium, insula, cuspis, sinus, sinuositas, gyrus, circulus, serpentina, ambages, dilatatio*.

Akumulačné formy v koryte: *cumulus, arena, insabulatio, alluitio, alluvio, pulvinus, sabulum, adiectura, accrementum, insula, aggestum.*

Deštrukčná činnosť vody: *avulsio, demolire, noxius, obnoxius, periculum, imminere, demolitio, destructus, impetus, vis aquae, subruere, praeruptio, praeruptura, ruptura,*

hyatus, ruina, minuere, desolatus, rudera, succussio, subversio rippae, rippa ruinosa.

Vodné stavy: *horizon aquae, exundatio, inundare, accrescere, decrescere, exsiccare, intumescere, aqua minima, a. mediocris, a. maxima, a. elevata.*

Hranice: *meta, trimeta, limes, linea, finis, cumulus metalis, lapis metalis, ductus metalis, controversus.*

Využívanie poriečnej krajiny: *pratum, foenilium, pascuum, caespes, exstirpatura, ager, terra arabilis, sylva, vinea, dumetum, hortus*.

Porasty drevín, mokradných a kultúrnych plodín: *virgultum, salicetum, alnetum, caricetum, quercetum, arundinetum, canabetum, cauletum, fagopyretum, trifoliacetum*.

Typy sídiel: *urbs, civitas, oppidum, suburbium, pagus, villa, possessio, praedium, allodium*.

Stavby, verejné a hospodárske budovy: *domus, aedificium, diversorium, xenodochium, allodium, depositorium, turris, patibulum, horrea, fornax*.

Cirkevné stavby a drobná sakrálna architektúra: *ecclesia, templum, sacellum, capella, statua, crux.*

Fortifikácie a opevnené sídla: *arx, castrum, fortalicium, moenia, turris, propugnaculum, porta, portula, praesidium, fossatum.*

Cestná sieť, doprava a prekonanie toku: *via, via attractoria, semita, pons, ponticulus, vadum, trajectus.*

Vodoinžinierske stavby, regulácia tokov a ochrana proti povodniam: *opera hydrotechnica, labores aquatici, regulatio, agger, fossa, effodere, canalis, transfossio, transsectio, projectatus, occludere, preaclusio.*

Smerové stavby v toku a ochrana brehov: *saepes, ala, calcar, repagula, cataracta, fascis, clausura, munimentum rippae, consolidatio rippae*.

Plavba: *navis, navigatio, navalis, ratis, portus, trajectus*.

Technické stavby na a pri rieke: *mola, catharacta, serra, officina ferrea.*

Časové vzťahy a datovanie: *anno, diebus, mensis, novus, antiquus, vetus, modernus, nunc, olim, nuper, recenter, succesivus, ante, post.*

Chotárne územie – rozdelenie: *fundus, intravillanum, extravillanum, calcatura, tenuta.*

Poddanské feudálne vzťahy: *colonus, inquilinus, subinquilinus, subditus, dominus terrestris, dominalis, comes, urbarialis, colonicalis.*

Povolania so vzťahom (aj) k rieke: *nauta, molitor, piscator, ratiger, venator, salis perceptor, serrator.*

6 POSTUP PRI PREKLADE A INTERPRETÁCII TEXTOVÝCH ČASTÍ RUKOPISNÝCH LATINSKÝCH MÁP A PLÁNOV

V tejto časti uvádzam jednoduchý návod, ako postupovať pri preklade textu a dešifrovaní zmyslu historických riečnych rukopisných máp a plánov.

1. Ako prvý začíname dešifrovať **titul mapy**, ktorý sa spravidla nachádza v ozdobnej kartuši (parerge). V prvom kroku prepíšeme text, prispôsobený a zalomený podľa rozmerov kartuše či ozdobného rámu, do súvislého odseku. Spojíme rozdelené slová na konci riadkov. Podrobne si všímame čiarky, dĺžne a iné interpunkčné znamienka (sú často nenápadné), rozlišujeme veľké a malé písme -ná. Dávame pozor na presné odlíšenie grafém *–a* a *–æ* na konci slov (**Obr. 18**); ich zámena alebo nesprávne rozoznanie môžu sťažiť pochopenie textu. Pokúsime sa identifikovať a následne rozpísať použité skratky.
2. Identifikujeme **typ kartografického dokumentu** – mapa, plán, pôdorys, pohľad? a vyhľadáme k nemu príslušné opisné sloveso, ktoré vysvetľuje význam dokumentu (*Mappa,.. Demonstrans*,.. *Planum, ...ehibens* atď).
3. **Lokalizačné údaje** nám geograficky presne zaraďujú zobrazené územie. Pri menších poddanských obciach sa spravidla vždy uvádza ich príslušnosť v rámci niekdajšej sústavy šľachtických stolíc. Pri identifikácii historického a súčasného názvu lokality si môžeme pomôcť historickými prameňmi, veľkou pomôckou je aj internet.
4. Identifikujeme **autora** dokumentu a jeho **funkciu** v čase zhotovenia mapy. Autorstvo býva vyjadrené aj slovami *opera* (dielo, dielom). Súčasťou podpisu býva často skratka *mp* – lat. *manu propria*, „vlastnou rukou“, potvrdzujúca originálne autorstvo. Pozn. Akronym často na pohľad vyzerá ako nečitateľná škrabanica (**Obr. 44**). Meno autora býva najčastejšie záverečnou súčasťou titulu mapy. Niekedy sa však vyskytuje aj oddelene, napr. pri ráme mapy, na jej okraji a pod.
5. Identifikujeme **dátum** vzniku kartografického dokumentu. Často ide o rok, prípadne aj mesiac a deň dokončenia mapy alebo ča-

Obr. 18 Pri prepise latinských textov treba dávať pozor aj na grafému „æ“ na konci slov, ktorá býva často naznačená len minimalisticky (*Descriptio Controversæ Plagæ* = Opis sporného územia). Mapa č. 38 v zozname (rok 1794).

sového intervalu, v ktorom bola mapa zameriavaná a vyhotovená.

6. Následne prekladom jednotlivých slov alebo celých zaužívaných slovných spojení sa pokúšame rozlúštiť zmysel textu.
7. V ďalšej fáze prekladáme **vysvetľujúci text**. Najčastejšie ide o vysvetlivky (*Explicatio*, *Explicatio rerum*, *Dilucidatio, Declaratio*), prípadne poznámky (*Annotationes*, *Nota bene*), zhrnutie (*Recapitulatio*) a pod. V mape hľadáme jednotlivé písmená, alebo číslice, ktorými sú označené jednotlivé objekty.
8. Ak sa na mape nenachádza text vysvetliviek, zisťujeme, či sa v nákrese nachádzajú nejaké **znaky** – číslice, písmená, trasy a pod., ktoré nie sú nikde vysvetlené. V tom prípade je viac ako pravdepodobné, že k mape (plánu) patril pôvodne aj vysvetľujúci text (list), resp. bola súčasťou spisovej agendy alebo *relácie* (správy o šetrení), vypracovanej najčastejšie na príkaz stolice pre vyššie orgány (Uhorskú komoru, Miestodržiteľskú radu).

7 PRÍKLADY RUKOPISNÝCH LATINSKÝCH MÁP A ICH INTERPRETÁCIA (PRÍPADOVÉ ŠTÚDIE)

V tejto časti sa na príkladoch konkrétnych máp a plánov podrobne demonštrujú možnosti analýzy a interpretácie údajov rukopisných latinských kartografických diel. Dovedna 25 prípadových štúdií z územia nielen dnešného Slovenska, ale aj ďalších riek bývalého Uhorska (Dunaj, Dráva, Uh) detailne ilustruje univerzalitu latinčiny pre poznanie geografických reálií historických riečnych krajín. Prípadové štúdie sú zoradené chronologicky a majú rovnakú štruktúru. V prvej časti (1.) uvádzam **latinský prepis titulu / názvu** kartografického diela, spravidla aj s doplnením, resp. rozpísaním krátených slov. Z hľadiska formátovania sú všetky prepisy uvádzané v zjednodušenej podobe, t. j. prevedené do *kurzívy*, pričom doplnené skratky sú uvedené nor-málnym písmom. Nasleduje (2.) vyčerpávajúci **slovenský preklad** názvu, (3) identifikácia **autora / autorov** a (4) **dátum** diela. Spravidla ide o rok. U jednoduchších máp, znázor-ňujúcich len menšie segmenty nivy býva uve-dený aj mesiac, prípadne deň; zložitejšie situácie sa niekedy uvádzajú aj intervalom (napr. troch po sebe idúcich mesiacov). Dňom a mesiacom špecifikovaný dátum je spravidla dátumom ukončenia prác a zhotovenia čistopisu mapy.

V ďalšom odseku sa vysvetľuje **motivácia mapy**, teda rekonštruujú sa bezprostredné pohnútky, ktoré viedli k zameraniu určitého územia - spravidla zmena koryta, škody po povodni, návrh priepichu nebezpečných meandrov a pod. Zároveň sa za pomoci latinského titulu a vysvetliviek **intepretuje na mape znázornený stav** riečnej krajiny, laicky povedané – čo vlastne daná mapa znázorňuje. Názvy predmetných lokalít (toponymá, hydronymá) sú uvádzané jednak v slovenskom preklade, jednak v originálnej podobe na mape (v zátvorke, *kurzívou*). Nasleduje **charakteristika riečnej krajiny** alebo jej segmentu a jej vtedajšie **využívanie** (angl. *land cover*; lúky, pasienky, oráčiny a i.; v podstate ide o tzv. druhotnú štruktúru krajiny, cf. FALŤAN a kol. 2018). V poslednom odseku napokon uvádzam **poznámky a zaujímavosti**, vzťahujúce sa ku konkrétnej mape. Pre prípadný záujem o ďalšie detaily uvádzam už publikované kartografické diela aj s odkazmi na príslušnú vedeckú a odbornú literatúru.

Pozn. Niektoré rekonštruované toponymá, ale najmä priezviská zememeračov, ktorí boli s veľkou pravdepodobnosťou slovenského alebo českého pôvodu si dovoľujeme uviesť v hypotetickej rekonštruovanej podobe, ktorú indikuje hviezdička; v zátvorke však udávame aj originálnu podobu ich mena z mapy. Príklady: *Hradský (*Hracky, Hradszky*), Jozef, *Milec (*Milecz*), Imrich, les *Gänsen (*sylva Gemsen*), Širokie (*Ssirokje*).

7. 1 VÁH A DUDVÁH V JÚNI 1735 NA MAPE S. MIKOVÍNIHO

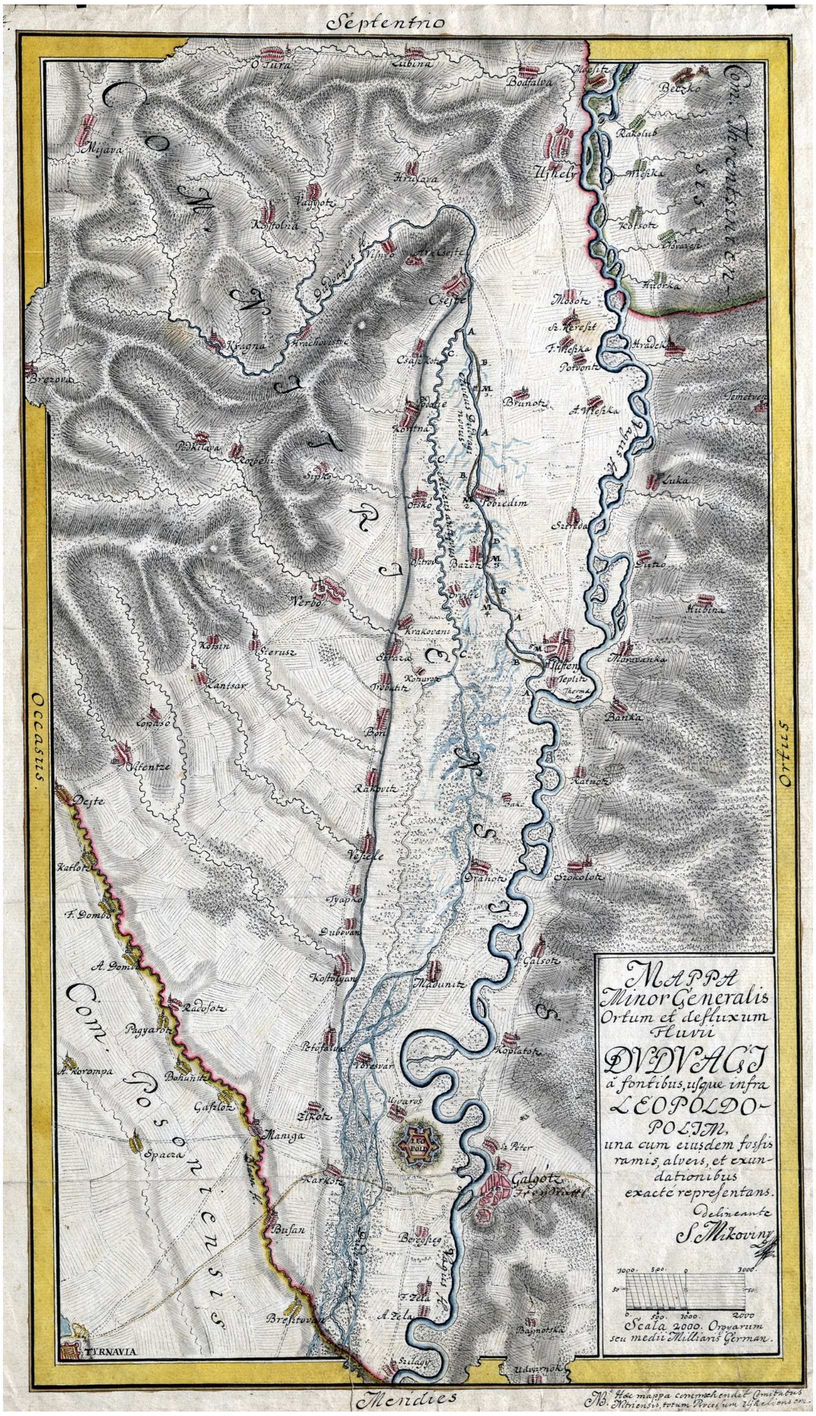

Obr. 19 Mikovíniho mapa časti Považia z mája / júna roku 1735 (č. 4 v zozname máp a plánov).

Oficiálny názov:

Mappa Minor Generalis Ortum et defluxum Fluvii DUDVAGI á fontibus, usque infra LEOPOLDOPOLIM, una cum eiusdem fossis, ramis, alveis, et exundationibus exacté representans.

Slovenský preklad:

Menšia všeobecná mapa, presne znázorujúca vznik a tok rieky Dudváh od prameňov až po Leopoldov, spolu s jeho (bočnými) priehlbňami, ramenami a záplavami.

Autor:

S. Mikovíni, vtedy oficiálny zememerač Bratislavskej stolice.

Dátum: 1735, máj.

Motivácia a interpretácia mapy

Samuel Mikovíni je právom považovaný za zakladateľa modernej uhorskej kartografie, ktorého inovácie, diela a postupy neboli prekonané až do prvého vojenského mapovania. Jeho kombinované meračské metódy umožňovali vykresliť s nebývalou vernosťou dokonca aj v mapách uhorských stolíc priebeh riečnych korýt. To je aj prípad prezentovanej mapy: je príkladom **riečnej mapy strednej mierky**, znázorňujúcej tok Dudváhu, ale aj Váhu na území Nitrianskej stolice od Beckova po Siladice (**Obr. 19**; mapa č. 4 v zozname).

Samuel Mikovíni počas svojej mimoriadne plodnej kariéry viac krát pôsobil na Považí, a to už od roku 1725 (vo funkcii inžiniera Bratislavskej stolice), vlastne až do svojej smrti – zomrel počas služobnej cesty pri úprave toku Váhu v Trenčíne 23. marca 1750 (PURGINA 1958, s. 111). Ten istý autor podrobne opísal aj jeho aktivity na Považí v rokoch 1725 – 1737. Situáciou na Váhu a Dudváhu sa Mikovíni dôkladne zaoberal už v rokoch 1725 – 1726, kde skúmal príčiny vtedajších záplav v tejto oblasti. V relácii z 10. augusta 1726 konštatoval, že „*všetky zátopy v tomto kraji majú svoju príčinu vo Váhu, ktorý sa zo svojich brehov vylieva nielen na území Bratislavského, ale aj Nitrianskeho komitátu*“ (PURGINA l. c., s. 33). Váh sa totiž za vysokých vôd z niektorých zvlášť výrazných ohybov a exponovaných meandrov (pri Maduniciach, Leopoldove a inde), prelieval až do Dudvážskej depresie. Problémom bol aj samotný Dudváh. Záplavy oboch riek značne narúšali plynulosť dopravy na úseku dôležitej spojnice Bratislavskej a Nitrianskej stolice – hradskej z Trnavy do Hlohovca. Kritickým bol najmä **úsek Trakovice – Leopoldov** (Leopoldovské mýto), križujúci Dudvážsku depresiu. V období záplav bol prejazd tadiaľto veľmi sťažený až nemožný.

Napriek tomu, že tento úsek už ležal na území Nitrianskej stolice, poverila na jar 1735 Uhorská komora jeho prieskumom práve Samuela Mikovíniho (v tom čase bol ešte stále zememeračom Bratislavskej stolice). Už zo 7. mája 1735 je zmienka, že Mikovíni sa dostavil pred generálnu kongregáciu Nitrianskej stolice (PURGINA, l. c., s. 82).

Dňa 20. júna 1735 podal Mikovíni reláciu Uhorskej komore v Bratislave. Popísal v nej všetky svoje aktivity na Považí, ale aj podrobne vyložil, čo sa bude musieť urobiť, aby sa mohla vystavať nová cesta Trakovice – Leopoldov (faksimile relácie publikoval PURGINA, l. c., s. 232–233). Podľa neho bude treba urobiť nielen zemné práce, ale aj postaviť ďalšie dva nové mosty cez močaristé korytá Dudváhu.

Z relácie vyplýva, že už 4. mája Mikovíni s niektorými občanmi Trakovíc aj Hlohovca navštívil a na tvári miesta osobne prezrel inkriminovaný úsek cesty od Trakovíc (*Karkócz*) až po hlohovecký most cez Váh. Celú situáciu zakreslil aj do mapy, označenej ako príloha A. k jeho správe. Mapa s názvom „*Mappa major specialis*“ (Väčšia špeciálna mapa) sa však nezachovala. Podrobne vyčíslil aj všetky položky (materiál na stavbu cestného telesa a mostov, privezenie stavebného dreva, štrku a i.), ako aj objem zemných prác a cenu výkonov. Náklad na stavbu mostov vypočítal na 418 zlatých a na celú cestu 2 500 zlatých, ak ju bude hradiť štát.

Mikovíni sa však neuspokojil len s projektom novej cesty, ale zaujali ho aj širšie súvislosti poškodzovania tohto úseku záplavami. V nasledujúcich dňoch sa preto vybral prezrieť celé povodie od Trakovíc až po Čachtice, aby lepšie pochopil príčinu záplav hlohoveckého Dudváhu, ktoré poškodzovali uvedenú cestu a posúdil možnosti, ako im predchádzať. Zistené skutočnosti podľa vlastných slov zakreslil do mapy „*Mappa minor generalis*“ (Menšia všeobecná mapa), priloženej ako príloha B k správe (*...ad Revisionem totius Fluvii Dudvagi Galgoczio in Dominium Csejte profectus sum, atque pro faciliori intellectu Decursum Fluvii Dudvagi à fontibus per totum Comitatum Nitriensem usque in Posoniensem delineavi, desuperque mappam aminorem generalem hic sub in Litera B adnexam consignavi*“; PURGINA 1958, s. 233).

A práve toto je prezentovaná mapa, ktorá bola pôvodne súčasťou Mikovíniho relácie. Mapu teda zhotovil v priebehu mája a pred 20. júnom 1735. Ako vyplýva z poznámky v jej pravom dolnom rohu, zachytáva celý Novomestský slúžnovský okres Nitrianskej stolice (*NB. Hæc mappa comprehendit Comitatus Nitriensis, totum Processum Ujheliensem*).

Mikovíni na mape venoval veľkú pozornosť **úseku Dudváhu** medzi Čachticami, Krakovanmi a Piešťanmi. Zakreslil tu nielen starý meandrujúci tok Dudváhu (*Alveus antiquus*) na

trase Častkovce – Orvište (pod písmenom C), ale aj jeho nový, umelo prekopaný tok na trase Čachtice – Pobedim – Piešťany (*Alveus Dudvagii novus*). Z relácie sa dozvedáme, že pôvodný Dudváh sa na úseku troch míľ od Častkoviec po Trakovice pre malý sklon alebo časté dažde vylieval z koryta a často a dlho zaplavoval územie okolitej nivy. Preto pred časom s veľkou námahou prekopali nové, umelé a kratšie rameno od Čachtíc, ústiace pod Piešťanmi do Váhu (zakreslené v mape pod písmenom A). Vykopanie nového koryta Dudváhu malo veľmi zlepšiť aj stav Trakovickej cesty cez Dudvážsku mokraď. Mikoviní však zistil, že situáciu medzičasom opäť zhoršili viaceré **mlyny**, postavené na novom Dudváhu. Ich mlynské náhony spôsobovali zanášanie prekopaného koryta bahnom a podmáčanie okolia už pri priemerných stavoch vody v Dudváhu. Navrhol preto pri každom existujúcom mlyne prekopať paralelný kanál, ktorý by odvádzal prebytočné vody a v konečnom dôsledku tak pomohol zlepšiť situáciu v oblasti Dudvážskej depresie a na úseku cesty Trakovice – Leopoldov. Spomínané kanály okolo piatich dudvážskych mlynov sú v mape vyznačené písmenom B.

Mikoviní svoju reláciu predložil Uhorskej komore na schválenie. Odtiaľ ju však gróf František Esterházi predstavil generálnej kongregácii Nitrianskej stolice až 23. mája nasledujúceho roku. Tá o Mikovíniho návrhu rokovala v júli 1736 na zasadaní v Hlohovci. Napokon sa podľa uznesenia 24. septembra úplne stotožnili s Mikovíniho návrhmi (Purgina, l. c., s. 84). Ešte koncom toho istého roka alebo v lete nasledujúceho sa naozaj uskutočnila aj **oprava a výstavba novej cesty Trakovice – Leopoldov**, ktorú S. Mikoviní nielen projektoval, ale aj osobne riadil (PIŠÚT a kol. 2016, s. 68).

Mierka mapy je vo viedenských siahach, pričom 2 000 siah zodpovedá polovici nemeckej míle (*Scala 2000 Orgyarum seu medii Milliaris German* (ici)). Na zhotovenie mapy Mikoviní iste použil súradnice sídiel, ktoré už mal k dispozícii z konštrukcie mapy Bratislavskej a Nitrianskej stolice. Mapa má typický Mikovíniho rám s vyznačením svetových strán, hoci na rozdiel od máp stolíc v tomto prípade nie sú vyznačené stupne zemepisnej šírky a dĺžky (dĺžka od Mikovíniho Bratislavského poludníka). Hranica Bratislavskej a Nitrianskej stolice je lemovaná žltou a červenou farbou. Priestorovú plasticitu znázornenia samotného Váhu dosiahol Mikoviní tmavomodrým zvýraznením ľavého okraja rieky.

Riečna krajina a jej využívanie

Aj v danej mierke mapy možno vďaka areálovým mapovým znakom, ktoré Mikoviní použil, jasne rozoznať lužné lesy, porasty krovín, trvalé trávnaté porasty od oráčin. Zreteľné sú aj močaristé staré korytá najmä popri Dudváhu.

Poznámky a zaujímavosti

Mikovíniho mapa Považia zachytáva – síce zjednodušene, ale vcelku veľmi presne – aj úsek rieky Váh (*Vagus fl.*(uvius)) medzi Madunicami (*Madunitz*) a Šulekovom (*Beregszeg*). Zreteľná je na nej miestna anomália – **veľký meander Váhu južne od Maduníc**, vybiehajúci ďaleko na západ, až k Verešváru (*Vöresvár*) a okraju Dudvážskej depresie s viacerými paralelnými poloprietočnými korytami Dudváhu. Mapa ukazuje aj protismerné meandre medzi Leopoldovom a Hlohovcom, dokonca vidno obe predsunuté vojenské pevnôstky pri Váhu a jeho bočnom ramene. Viditeľná je aj štrkopiesková lavica, cez ktorú viedla dvoma mostami trasa cesty cez Váh. Napriek mierke mapy sú identifikovateľné aj niektoré ďalšie podrobnosti a reálie, ako leopoldovské mýto pri Dudváhu či Erdődyovský pivovar SV od dediny Sv. Peter. Podrobne je opäť znázornená aj Leopoldovská pevnosť, ktorá v tom čase mala ešte aj (dnes už nejestvujúce) pásmo vonkajšieho opevnenia (ravelíny a glacis). Južne od Hlohovca tečie Váh v priamom, takmer rovnom koryte až po Zelenice, kde opäť vytvára veľké meandre pri Dolných Zeleniciach a Siladiciach.

Z Mikovíniho mapy a relácií sa dozvedáme, že kratšie rameno Dudváhu od Čachtíc, ústiace pod Piešťanmi do Váhu bolo pravdepodobne umelého pôvodu. Mali ho s veľkou námahou prekopať pod vedením veliteľa leopoldovskej pevnosti, generála Acteona. Je ním dnešný potok Dubová (PIŠÚT a kol. l. c., s. 68).

7. 2 IDEÁLNA MAPA OKRESU SZIGETKÖZ, 1771

Obr. 20 Idealizovaný (orientačný) nákres okresu Szigetköz z r. 1771 (mapa č. 11 v zozname).

Oficiálny názov:
Delineatio idealis Processus Szigetkőz per modernam Innundationem destructi.

Slovenský preklad:

Idealizovaný (orientačný, schematický) nákres okresu Szigetköz, deštruovaného nedávnou/modernou povodňou.

Autor: Žigmund (Sigismundus) Hubert.

Dátum: 1771.

Motivácia a interpretácia mapy

V rozsiahlom súbore historických kartografických diel sa občas stretávame s pojmom *ideálna mapa*, *ideálny plán*, *ideálny nákres*. Najčastejšie sa takýmto spôsobom označovali kartografické diela, ktoré by sa dali najadekvátnejšie preložiť ako *idealizovaný, schematický, prehľadný* (nákres). Nešlo o mapy v pravom slova zmysle, ale len o akési kartografické *polotovary*, slúžiace na podanie rýchlej ilustrácie priestorovej situácie daného územia. Ich cieľom bolo poskytnúť základnú orientačnú a zjednodušenú predstavu o priestorovom rozložení konkrétnych geografických objektov (ramená, ostrovy, dediny), prípadne ich jurisdikcii na určitom úseku rieky. Dobrým príkladom je aj prezentovaný nákres. Ako z názvu vyplýva, jeho hlavnou motiváciou bola ilustrácia škôd a zmien koryta, spôsobených *modernými*, rozumej súdobými povodňami. Konkrétne išlo o stále častejšie a deštrukčnejšie povodne v šesťdesiatych rokoch 18. storočia. Predmetom záujmu je okres Szigetköz (*Processus Szigethkőz*) Mošonskej stolice medzi hlavným tokom Dunaja (*Magnus Danubius*) a jeho Mošonským ramenom (*Ramus Mossoniensis*). K mape evidentne patrila aj kratšia písomná správa, lebo v mape sú viaceré objekty, hlavne ramená Dunaja, označené malými písmenami (a až k).

Takéto diela vznikali väčšinou len hrubým odkreslením z existujúcich máp, preto spravidla nemajú základné mapové atribúty, ako mierka a severka. V našom prípade nákres ukazuje schematickú situáciu časti toku Dunaja medzi Čunovom, Rábom (*Gyor*), Gabčíkovom (*Terr Bőss*) a Medveďovom (*Medve*). Ak nákres porovnáme s reálnou mapou územia, vidíme, že celý priestor veľkého ostrova je značne deformovaný, najmä dĺžkovo. Z nákresu je zrejmé, že nedávne povodne spôsobili masívne prietrže pravobrežných hrádzí pozdĺž hlavného toku Dunaja: tieto úseky sú označené písmenkami g, h. Okrem toho vidieť aj intenzívnu laterálnu eróziu nárazových brehov viacerých dobre vyvinutých zákrut Dunaja. Takáto zákruta Dunaja sa nachádzala napr. pri Gabčíkove, konkrétne pri ostrove *V a r j a š (*Ins. Varjas*), kde poloblúkovitá čiara evidentne ukazuje novú polohu brehu zákruty po vysokých vodách. Podobná situácia bola aj pri ostrove povyše Medveďova. Erózia Dunaja nepôsobila len na ľavom brehu, ale z pohľadu Mošonskej stolice boli pochopiteľne zaujímavé najmä tie zákruty Dunaja, kde brehy ustupovali smerom do územia stolice. Nákres zreteľne ukazuje aj ďalší problémový úsek – rozdvojenie Dunaja pri Bajči a Čičove (pred koncom storočia tu umelým priepichom vzniklo odstavené Čičovské mŕtve rameno; cf. TIMÁR a PIŠÚT 2008). Ďalší úsek s dynamickým vývojom bol medzi Rajkou a Hamuliakovom pri lese *G ä n s e n (*Sylva Gemsen*). Z nákresu možno tiež bezpečne identifikovať odstavený meander Mošonského Dunaja pri dedine Dunaszeg, ktorý bol v tomto čase ešte oboma koncami spojený s materským ramenom.

Pojmom *ideálny* sa však niekedy označovali aj klasické plány, resp. mapy veľkých mierok, kde tento výraz v podstate nahrádza slovné spojenie *prehľadný, orientačný* plán (mapa).

7. 3 TRANSPORT SOLI V UHORSKU V ROKU 1772 PO VODE AJ PO SÚŠI

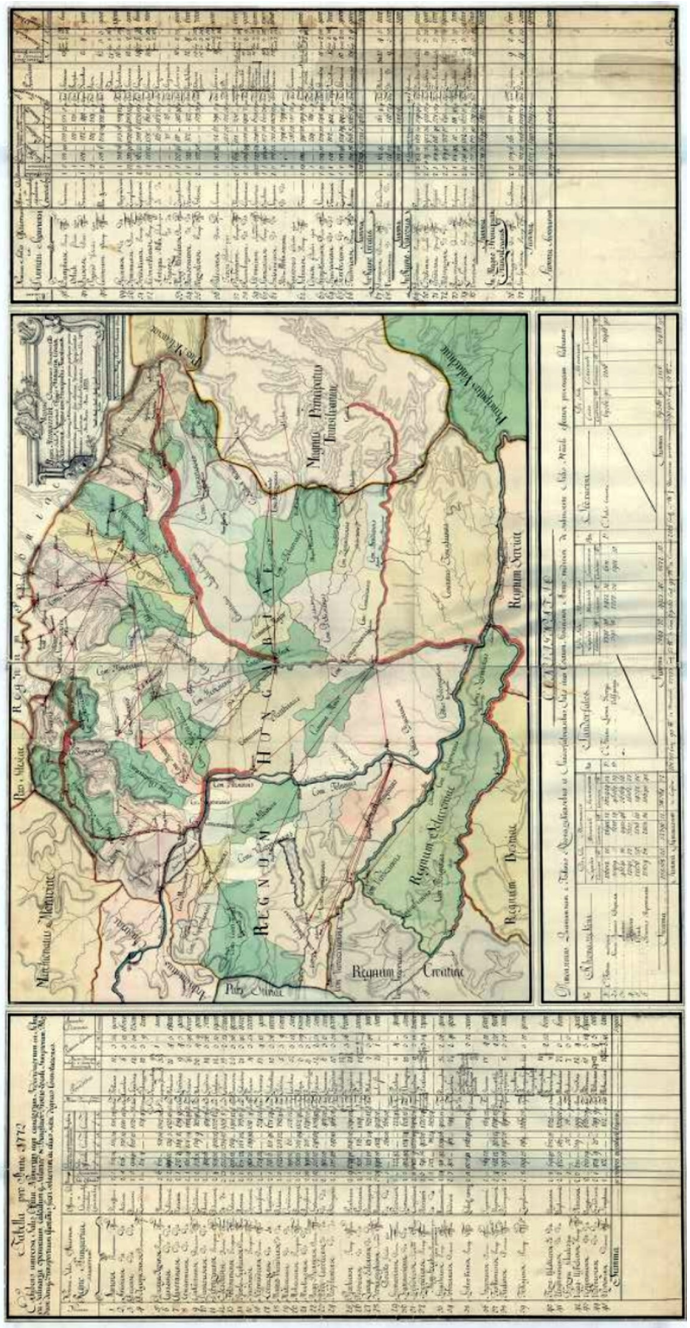

Obr. 21 Grafický a tabuľkový prehľad o transporte a distribúcii soli v Uhorskom kráľovstve v r. 1772. Mapa č. 13 v zozname.

Oficiálny názov:

Mappa Regni Hungariae Demonstrans Universas Cæ(sare)*o Regias Salis Stationes, Regnis Hungariæ, Croatiæ, Sclavoniæ, Magno item Principatui Transilvaniæ ingremiatas, Cursumq*(ue) *et Modum Transportum partim per aquam, partim vero per Axem, quot annis fieri solitorum, postremo deniq* (ue) *Comitatus universos ab invicem Coloribus distinctos*.

Slovenský preklad:

Mapa, znázorňujúca Uhorské kráľovstvo a všetky cisársko-kráľovské soľné stanice, nachádzajúce sa v Uhorskom kráľovstve, Chorvátsku, Slavónii a Sedmohradskom veľkoknieżatstve, priebeh aj spôsob prepravy sčasti po vode, sčasti po suchu, koľko sa (soli) zvykne ročne prepraviť, a napokon všetky stolice farebne od seba odlíšené.

Autor: Imrich (Emericus) *Milec (Milecz), riadny geometer Uhorskej kráľovskej komory.

Dátum: 24. marec 1773.

Motivácia a interpretácia mapy

Veľká rukopisná mapa (75 x 146 cm) obsahuje kompletný názorný grafický aj číselný prehľad o obchode, distribúcii a transporte soli v Uhorskom kráľovstve v r. 1772, či už po súši alebo vodnými cestami. Centrálnu časť veľkého grafického listu tvorí farebná mapa s polohou všetkých **soľných staníc** (skladov soli, soľných úradov), pričom prehľadne je znázornený nielen **smer pohybu soli** od jej nálezísk a soľných baní, ale aj **intenzita** jej prepravy na jednotlivých úsekoch vodných ciest. Na ľavej a pravej strane mapy je kompletný **tabuľkový prehľad** 77 soľných úradov Uhorska k roku 1772 (*Tabella pro Anno 1772*), obsahujúci všetky dôležité charakteristiky: či ide o zhromažďovacie, distribučné sklady alebo ich filiálky (*Perceptoratus Offitium, Distractoratus Offitium, filialis*), v akej stolici sa konkrétny soľný úrad nachádza. Uvedený je nielen počet soľných úradníkov, ale aj ostatných servisných zamestnancov, ich ročné platy (*Salaria Salis Officialium, Servitorum*), spôsob prepravy soli (*Modus Transportuum*), miesto, odkiaľ sa soľ poskytuje (*Providetur*), miestna cena soli (*Prætium Locale*) a ročný odber (*Annualis Distractio*, v centnároch). Dolu v centrálnej časti listu sú napokon prehľadne uvedené aj ročné výnosy troch hlavných uhorských soľných ložísk (*CONSIGNATIO Demonstrans Quantumnam e Fodinis Rhonaszekiensibus et Sandorfalvensibus, Salis item Coctura Sóváriensi, Anno Mediocri de subinserto Salis Maali effective procreatum habeatur*). Potvrdzujú, že najdôležitejšie ložiská soli boli v Marmarošskej stolici, najmä v Rónaszeku (dnes rumunský *Coştiui*), kde napr. tzv. stredná baňa produkovala ročne až 163 000 centnárov zvánovej aj drvenej soli. Druhým najvýznamnejším zdrojom, nachádzajúcim sa na území Slovenska, bol Solivar pri Prešove. V tomto období ročne poskytoval až 71 466 centnárov varenej soli a soľanky. Mierka mapy je 15. uhorských míľ (*Scala 15. Miliarium Hungaricoru* (m)).

Mapa veľmi názorne ilustruje **trasy putovania soli** a zásobovania jednotlivých stolíc. Tak napr. marmarošská soľ sa na hranice Slovenska dostávala na pltiach po prúde Tisy, kde sa v skladoch vo Veľkých Trakanoch, sčasti aj v Tokaji prekladala na povozy, smerujúce do Solivaru pri Prešove (*Soovar*). Ten bol srdcom zásobovania východoslovenských stolíc. Odtiaľ soľ ďalej putovala cez sklad v Smižanoch povozmi do Hrádku, prípadne Ružomberka. Stade sa na pltiach a zrejme aj na špeciálnych pramiciach plavila dolu po prúde Váhu do skladov v Sučanoch, Žiline, Bytči, Púchove, Nemšovej, prípadne až do Seredi. Zo skladov na strednom Váhu pokračovala časť soli aj na Moravu a do Sliezska. Dolné Považie a Žitný ostrov boli zásobované aj soľou z Peštianskeho skladu, ktorá sa dopravovala na lodiach proti prúdu Dunaja do Komárna, Veče, skladu v Trsticiach. Prešporský soľný úrad zásobovali jednak soľou, dovážanou zo skladu v Seredi, jednak loďami, ťahanými proti prúdu Malého Dunaja. Južnú časť Stredného Slovenska zásobovali po suchu, jednak z tokajského skladu, jednak z maďarského Szolnoku. Na Dolnej Zemi boli strategickými najmä sklady v Moháči, Segedíne a Zemline (dnes časť Belehradu), odkiaľ sa soľ proti prúdu Sávy dostávala do Slavónie a Chorvátska. Najfrekventovanejšou riekou z hľadiska prepravy soli bola Tisa až po Szolnok a od Segedínu po srbský Titel, Dunaj medzi Trsticami (*Nagy Szegh*) a Pešťou, riek Maruša a dolný tok Drávy. Na Slovensku bol v tomto smere suverénne najvýznamnejšou riekou Váh, hlavne na území Liptovskej, Oravskej, Turčianskej a Trenčianskej stolice (**Obr. 22**). Na jeho brehoch stálo v r. 1772 celkove až 10 soľných skladov.

Obchod so soľou patril už v 11. storočí k najvýznamnejším komoditám a výnosy z jej predaja boli jedným z hlavných zdrojov príjmov uhorských panovníkov, hneď na druhom mieste za mincovníctvom. Kráľovská moc sa od nepamäti snažila zabezpečiť si monopol na obchod s *bielym zlatom,* hoci časť obchodu pôvodne panovníci ponechali aj cirkvi (VERDON 2008). V severných stoliciach Slovenska bola od 14. storočia konkurenciou aj poľská soľ z ložísk vo Vieličke a Bochnie (ZUSKINOVÁ 2011). Zásobovanie soli viazlo, resp. stávala sa nedostatkovým tovarom najmä v časoch protihabsburských povstaní, kedy obchod so soľou ovládli súkromní obchodníci. Viedenský dvor s upevňovaním absolutizmu a centrálnej moci postupne opäť ovládol obchod so soľou a obmedzil dovoz poľskej soli. Intenzívny boj proti dovozu cudzej soli nastal aj v Uhorsku v r. 1695 a štátny monopol na soľ vyhlásili v roku 1701 (VERDON, l. c.).

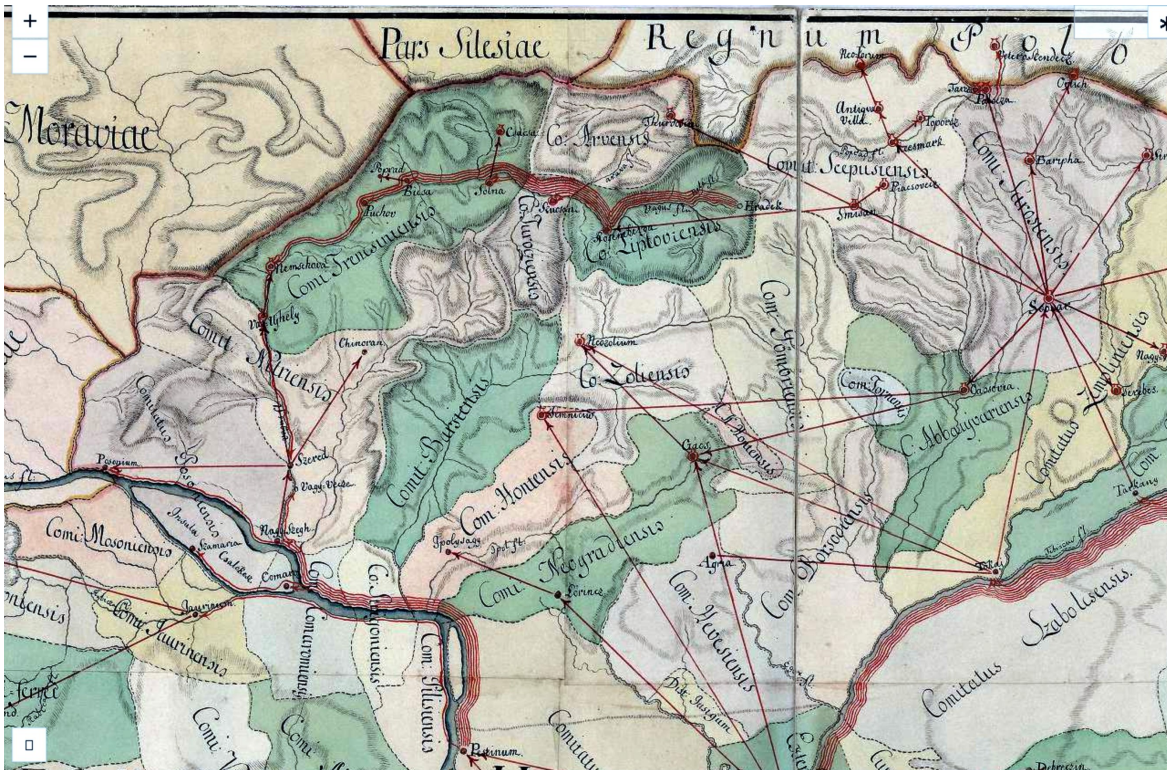

Obr. 22 Transport soli, pôsobnosť a poloha jednotlivých soľných skladov na území Slovenska. Najvýznamnejším domácim zdrojom soli bol Solivar pri Prešove. Najintenzívnejšia preprava soli prebiehala práve na úseku Váhu medzi Liptovským Hrádkom a Žilinou.

Soľ sa mohla nakupovať len v kráľovských soľných skladoch. Ich sieť však bola nedostatočná a tak štát postupne financoval jej rozširovanie a výstavbu nových skladov. Na druhej strane byrokratické riadenie a nepružné plánovanie odberu soli však viedli k tomu, že distribúcia soli viazla, naďalej dochádzalo k jej pašovaniu a často bývala pre ľud nedostupná. Preto Mária Terézia v roku 1741 správu štátneho soľného obchodu v Uhorsku odňala Viedenskej dvorskej komore a preniesla ju do kompetencie Uhorskej kráľovskej komory so sídlom v Bratislave. Zároveň stolice dostali za úlohu prideliť soľným úradom povozy, povozníkov a pltníkov. Aj v období druhej polovice 18. storočia však pretrvával v niektorých skladoch nedostatok soli, keďže prepravcovia soli nedostávali za svoju prácu adekvátne mzdy (ZUSKINOVÁ, l. c.). Zásobovanie soľou narúšali aj živelné pohromy – požiare (kap. 7. 5.), no najmä čoraz častejšie záplavy a erózno – akumulačná aktivita riek.

Prezentovaná mapa ilustruje rozvinuté centralizované riadenie soľného obchodu v Uhorsku, systematické budovanie soľných skladov zo štátnych (erárnych) peňazí, ich personálne vybavenie a distribúciu soli po krajine v poslednom desaťročí vlády M. Terézie. I. *Milec sa ako zememerač Uhorskej komory špecializoval práve na problematiku soli. Okrem prezentovanej mapy bol autorom aj početných ďalších máp a plánov, detailne znázorňujúcich soľné sklady na Slovensku aj inde, ako aj iné hospodársky stavby a sídla Uhorskej kráľovskej komory, vybudované z jej prostriedkov (kap. 7. 5. a 7. 25.).

Soľné sklady boli bezpochyby prvými „logistickými centrami“ na území Slovenska. Obchod so soľou začal ustupovať do pozadia až od polovice 19. storočia.

Poznámky a zaujímavosti

Znázornenie objemu prepravy soli po riekach paralelnými červenými líniami je veľmi pekným príkladom použitia metódy **čiarových diagramov** (**kartodiagramov**; cf. PRAVDA a KUSENDOVÁ 2007, s. 135). Táto forma mapového vyjadrovania bola teda známa a používaná už v 18. storočí.

7. 4 VÁH PRI HLOHOVCI A SVÄTOM PETRI V R. 1775

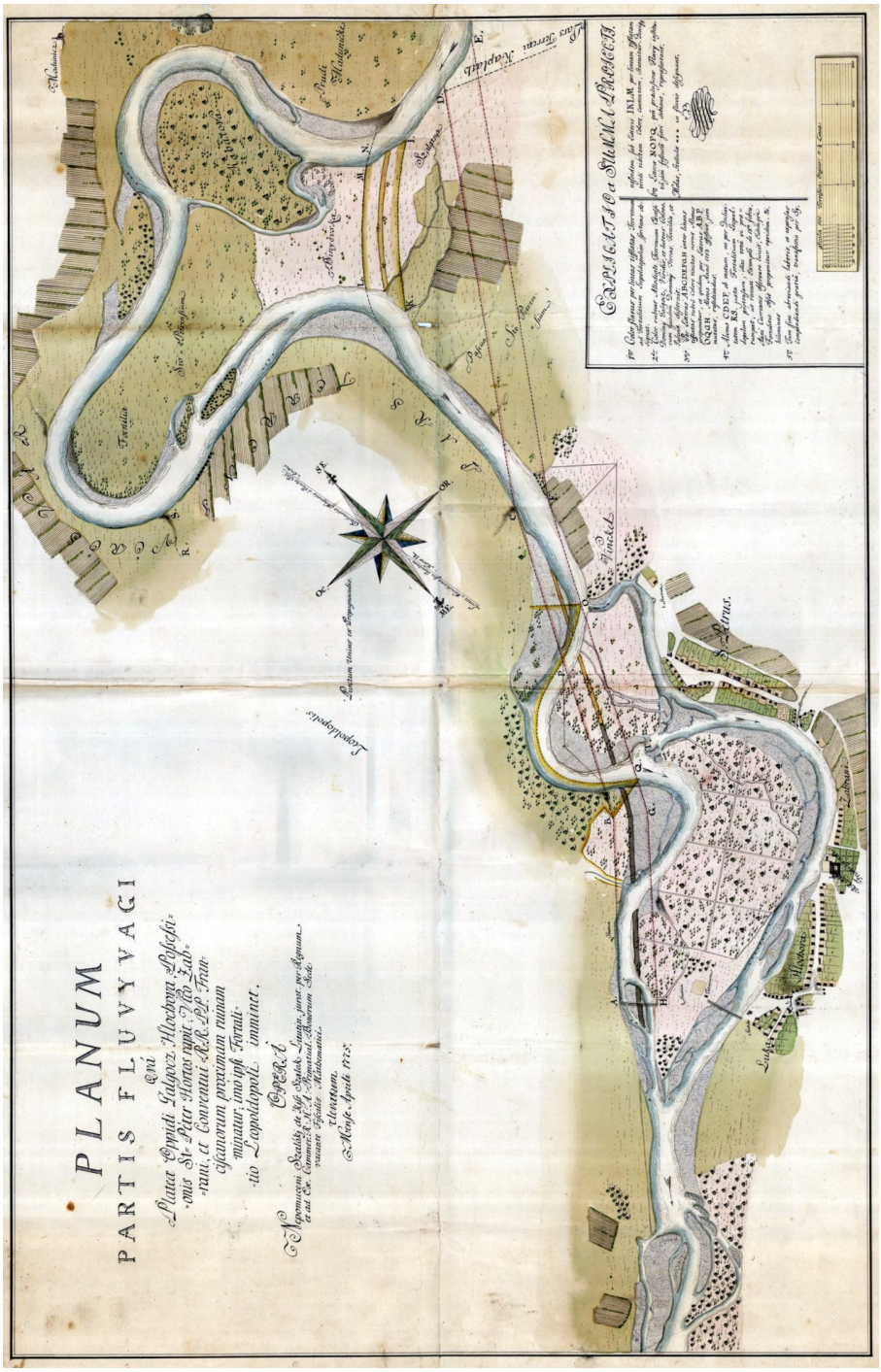

Obr. 23 Plán Váhu pri Hlohovci, Leopoldove a Maduniach v r. 1775 (č. 16 v zozname).

Oficiálny názov:

PLANUM PARTIS FLUVY VAGI Quá Plateæ Oppidi Galgocz Hlochova, et Possessionis St. Péter Hortos rapit; Vico Zabrani, et Conventui R. R. P. P. Franciscanorum proximam ruinam minatur; imó ipsi Fortalitio Leopoldopoli imminet.

Slovenský preklad:

Plán časti rieky Váh, ktorá odnáša námestie mestečka Hlohovec a záhrady obce Svätý Peter a v blízkej budúcnosti hrozí zničiť sídlisko Za brány a konvent najctihodnejších otcov Františkánov, ba ohrozuje i samotnú leopoldovskú pevnosť.

Autor: Nepomuk Szalóky z Kis Szalóku, certifikovaný zememerač Uhorskej kráľovskej komory a súčasne oficiálny zememerač majetkov ostrihomského arcibiskupa v čase, keď bol tento post neobsadený (*Lieutin. Jurat. Per Regnum et ad Ex. Cammer. R: H: A: Primatial. Bonorum. Sede vacante Fiscalis Mathematici*). Zároveň mal aj vojenskú hodnosť poručíka.

Dátum: 1775, apríl.

Motivácia a interpretácia mapy

Plán z apríla 1775 zachytáva úsek dolného Váhu medzi Madunicami a Hlohovcom aj s návrhom na reguláciu rieky (**Obr. 23**). Plán vo vysvetlivkách obsahuje niektoré zaujímavé informácie, ktoré umožňujú lepšie interpretovať aj údaje predchádzajúcich máp tohto úseku. Ako vyplýva z jeho názvu, hlavnou motiváciou plánu je **návrh skrátenia a napriamenia jeho toku priepichmi**.

Porovnanie so staršími stavmi v roku 1749 a 1772 (**Obr. 24** a **25**) ukazuje, že v tomto období dochádzalo medzi Leopoldovskou pevnosťou a mestečkom Hlohovec k zosilňovaniu západnejšieho ramena Váhu a k jeho zreteľnému laterálnemu vývoju. Napriek narastajúcim nánosom bolo však stále aktívne aj východné rameno, ohrozujúce za vyšších vodných stavov hlohovskú ulicu „Za bránami" (*Zabrany*), samotný Hlohovec, ale aj dedinu Svätý Peter. Z tohto dôvodu autor mapy navrhol západnejšie rameno Váhu napriamiť, rozšíriť priepichom a presunúť tak tok Váhu ďalej od úpätia Nitrianskej pahorkatiny. Pod bodom 3 vo vysvetlivkách spresňuje, že „*rameno, vykopané v roku 1753, medzičasom zmenené, treba znovu prekopať*" (*Alveus Anno 1753 effossus, jam mutatus, refodiendus*). Je to veľmi dôležitá informácia, ktorá potvrdzuje, že regulácia Váhu priepichmi, navrhovaná v r. 1749, sa o štyri roky neskôr naozaj uskutočnila (PIŠÚT a kol. 2016, s 77).

Plán je cenný aj preto, že zachytáva aj úsek Váhu pri Maduniciach. Tu sa od r. 1668 z pôvodných zákrut vyvíjal južne od dediny **veľký, dvojhlavý meander Váhu**. Vzhľadom na intenzívny laterálny vývoj, najmä pri vysokých vodných stavoch a ľadochodoch a hrozbu preliatia Váhu smerom k leopoldovskej pevnosti sa v pláne navrhuje priepich tohto meandra, a to v dvoch variantoch. Prvým – nákladnejším – je prekopanie dlhšieho nového koryta v ideálnej trase. Druhým alternatívnym variantom je krátky priepich šije sínusoidy „v prípade, ak bude potrebné znížiť náklady na jeho výstavbu a skrátiť čas výstavby" (*5to Tum fine abreviandi laboris, et expensas compendiandi gratia, transfossio per Synosoidem sub litteris IKLM per lineam tifflatam viridi tinctam Colore, contentam, statuitur*).

Riečna krajina a jej využívanie

Prevládajúcou formou využívania krajiny pri Váhu boli **pasienky**, miestami so skupinkami a solitérmi drevín (zrejme vŕb). Rozprestierali sa nielen na pravom brehu Váhu (pásli sa tu kone posádky Leopoldovskej pevnosti), aj zo strany Maduníc, ale aj na náprotivnom brehu Váhu (*Pascua* S(anc)to – *Petrensium* – Pasienky Svätopeterčanov; *Binyovska*, *Szalatna*). Asi dve tretiny veľkej ostrohy madunického meandra Váhu zaberali **lúky na seno** rovnomennej dediny (*Foenilia Sto – Petrensium*). Na ostrovoch a sihotiach Váhu rástli **lužné lesy**. Najvýznamnejší bol na ostrove oproti Hlohovcu. Jeho najrozsiahlejšia časť bola rozdelená priesekmi na deväť dielcov. Podľa mapových areálových znakov predpokladáme, že sa tam nachádzal tzv. **stredný les** s výstavkami starších stromov (duby, jasene a i.), pričom spodnú úroveň porastu tvoril výmladkový les, pozostávajúci z vŕb, topoľov, prípadne brestov. Počet dielcov (9) sa veľmi blíži odporúčanému rubnému veku pre vypestovanie palivového dreva (výmladkovým spôsobom) z Tereziánskeho lesného poriadku, kde sa pre vŕbu a podobné mäkké dreviny odporúča rubný vek 10, pre topole, brezy a jelše 15 rokov (MADLEN a KORPEĽ 1959). Menší ostrov v Madunickom meandri Váhu, zvaný K a b á t o v á (*Kabatova*) bol porastený **mäkkým lužným lesom** – neskôr práve tu totiž neskôr sekali vŕbové žŕďky na fašiny, použité pri priepichu tohto meandra (PIŠÚT a kol. 2016, s. 140). Ďalej od Váhu sa potom nachádzali aj **oráčiny**.

Poznámky a zaujímavosti

Hlavným dôvodom navrhovaného odstavenia veľkej zákruty Váhu pri Maduniciach bola skutočnosť, že za vysokých vôd sa Váh zvykol preliať z jeho nárazového brehu do okolia. Keďže meander vybiehal pomerne ďaleko do pravobrežnej nivy, vody Váhu odtiaľto ľahko a rýchle prenikali nielen k leopoldovskej pevnosti, ale aj ďalej, do nízko položenej Dudvážskej depresie (kap. 7. 1.). Zememerač to jasne zdôvodnil aj vo vysvetlivkách mapy v poznámke pod č. 4. Odstavenie Madunického

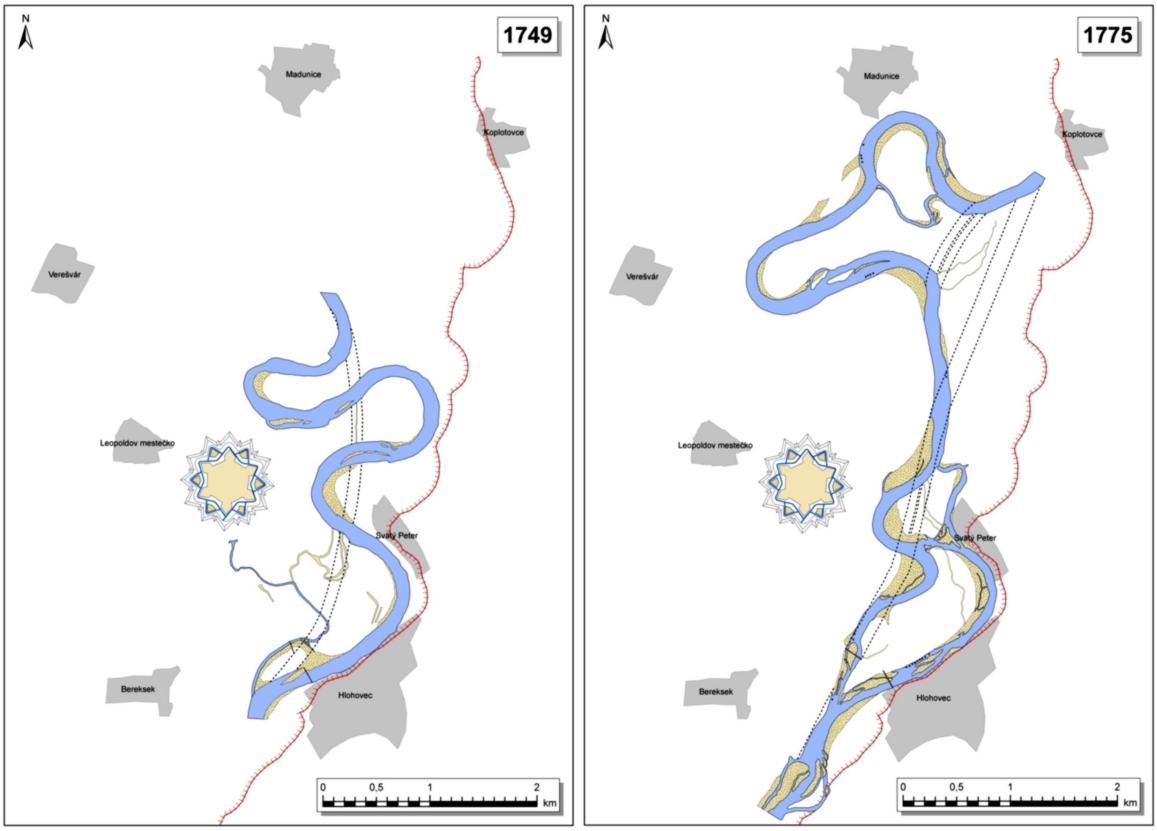

Obr. 24 Rekonštrukcia koryta Váhu pri Maduniciach, Leopoldove a Hlohovci v r. 1749 a 1775 (PIŠÚT a kol. 2016) s vyznačením trasy navrhovaných skrátení a priepichov zákrut.

Obr. 25 Výrez z mapy z r. 1749, znázorňujúci silnú brehovú eróziuVáhu pri Hlohovci (mapa č. 6 v zozname). Pod písmenami E je priamo v koryte Váhu zakreslená poloha ulice oproti františkánskemu kláštoru, ktorú už odniesol Váh (*Gassen so bereits durch das Wasser hinweg gerissen worden*). PIŠÚT a kol. 2016, s. 194.

meandra (pod číslami CDEF) navrhuje „*z obavy, aby cez zníženinu, na mape označenú písmenami RS, ťahajúcu sa až k leopoldovskej pevnosti, sa pri vysokých vodách voda celou silou nevyliala do pravobrežnej nivy, tak, ako to ukázal nedávny príklad z 18. februára tohto roka, a neškodila tak uvedenej pevnosti*“ (*4to. Alveus CDEF, ob metum, ne per Declivitatem RS. Juxta Fortalitium Leopoldopolim protensam, illac tota vi prærumpat, ut recenti Exemplo de 18^a^ febru* (arii) *Anni Currentis observare licuit, Eidemque Fortalitio obsit, proponitur equidem*). Máme tu tak zároveň cenný doklad o pôsobení jednej z významných historických **ľadových povodní**, ktoré zasiahli nielen Dunaj (MELO a kol. 2014), ale aj dolné Považie (PIŠÚT a kol. 2016).

Lodné mlyny vo Váhu a bočnom ramene sú zakreslené formou hviezdičiek (*Molas, Stellulae *** in fluvio designant*).

Mierka tejto mapy nie je uvedená vo viedenských siahach, ale v tzv. **pevnostných siahach** (vojenská dĺžková miera; *Scala 500 Fortific:* (ations): *Orgia*:(rum) = *1/8 Lineæ*).

Pozn. písmená *R. R. P. P.* v súvislosti s Františkánskym rádom sú skratkou slovného spojenia *Reverendissimi Patres*, t. j. „Nactihodnejší otcovia“ – ide o oslovenie cirkevných hodnostárov (cf. KUKLICA 1995).

7. 5 RUŽOMBEROK, BUDOVY SOĽNÉHO ÚRADU PRI VÁHU

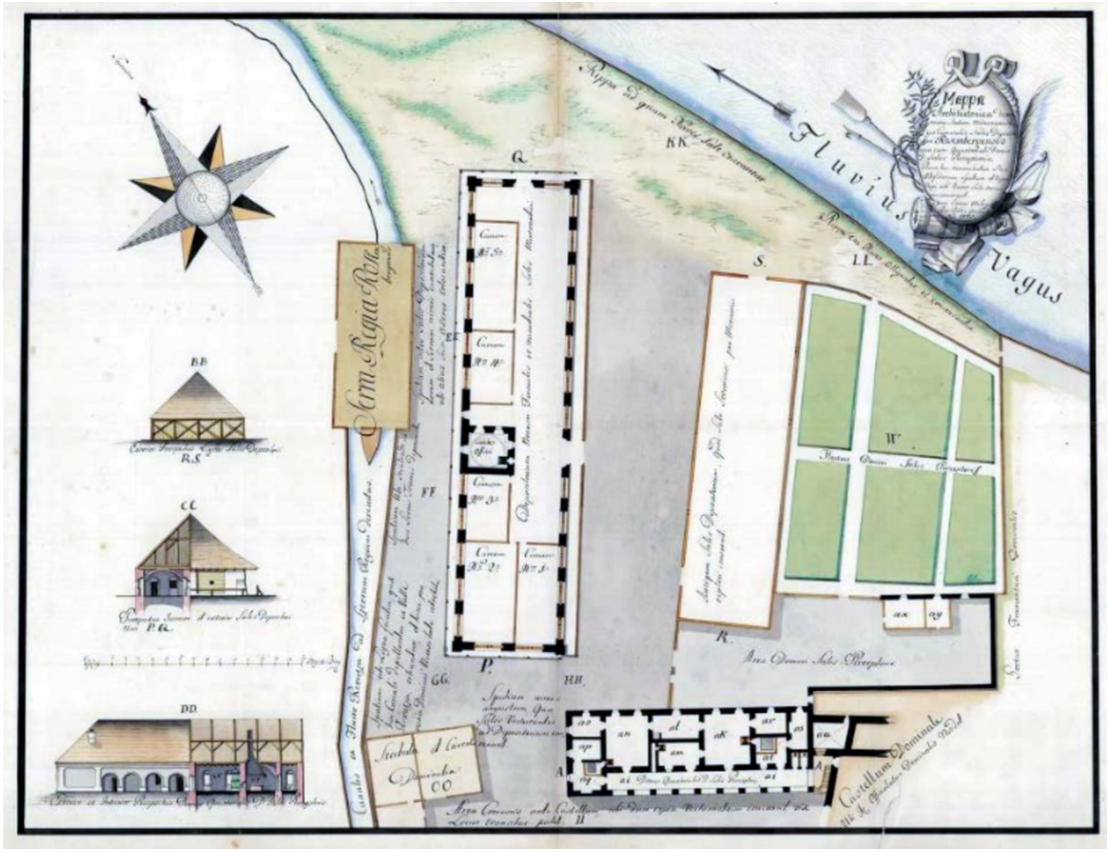

Obr. 26 Budovy ružomberského soľného úradu pri Váhu a kanáli Revúcej na mape I. *Mileca v septembri 1775 (č. 17 v zozname).

Oficiálny názov:

MAPPA Architectonica demonstrans Statum Modernum Regio Cameralis Salis Depositorii Rosembergensis una cum Quarteriali Domo D. (omini) *Salis Perceptoris. Plano hoc remonstratur Situs Ædificiorum, Spatium et Rippa Vagi, ubi Naves Sale onerari consueverunt.*

Slovenský preklad:

Architektonická mapa ukazujúca súčasný stav ružomberského kráľovského komorského skladu soli spolu s obytným domom p. hlavného soľného úradníka (príjemcu soli). V tomto pláne je ukázaný stav budov, priestorov a breh Váhu, kde sa zvykne nakladať soľ na lode.

Autor: Imrich (*Emericus*) *Milec (Milecz), riadny zememerač Uhorskej kráľovskej komory.

Rok: 1775, september.

Motivácia a interpretácia mapy

Mapa znázorňuje situáciu komorských stavieb soľnej stanice pri vtoku riečky Revúca do Váhu v Ružomberku. Konkrétne vidno presnú situáciu budov medzi objektami kaštieľa Svätej Žofie, kráľovskou pílou na Revúcej a brehom Váhu. Najvýznamnejšími budovami tu boli **starý sklad dreva** pri panskej záhrade, **nový soľný sklad** paralelne s brehom Revúcej a **obytný dom** hlavného soľného úradníka. Mapa detailne informuje o vnútornej dispozícii a presnom účele jednotlivých budov. Obsahuje aj pohľady z prednej a zadnej strany na starý i nový soľný sklad aj bočný pohľad na obytný dom úradu.

Ružomberok bol dôležitým dopravným uzlom Liptova. Po prijatí Revúcej a po pár kilometroch najmä Oravy sa Váh stával splavným pre celé plte, odkiaľ sa už mohli plaviť aj ťažšie náklady. Zároveň tu bol významný **kráľovský soľný úrad**, zaoberajúci sa nielen distrubúciou, ale aj priamym predajom soli. Zbiehali sa tu preto cesty soli z prešovského Solivaru, ale aj zo Sedmohradska (Marmaroš) a Poľska (Vielička). Soľ sa odtiaľto ďalej distribuovala jednak po vode, jednak povozmi. Okrem toho sa tu na kráľovskej píle spracovávalo drevo z Revúckej doliny.

Najväčšou budovou na mape, označenou písmenami PQ, je **nový sklad marmarošskej soli** zvánovej i drvenej (*Depositorium Novum Formalis et Minutialis Salis Marmatici*). Písmenami

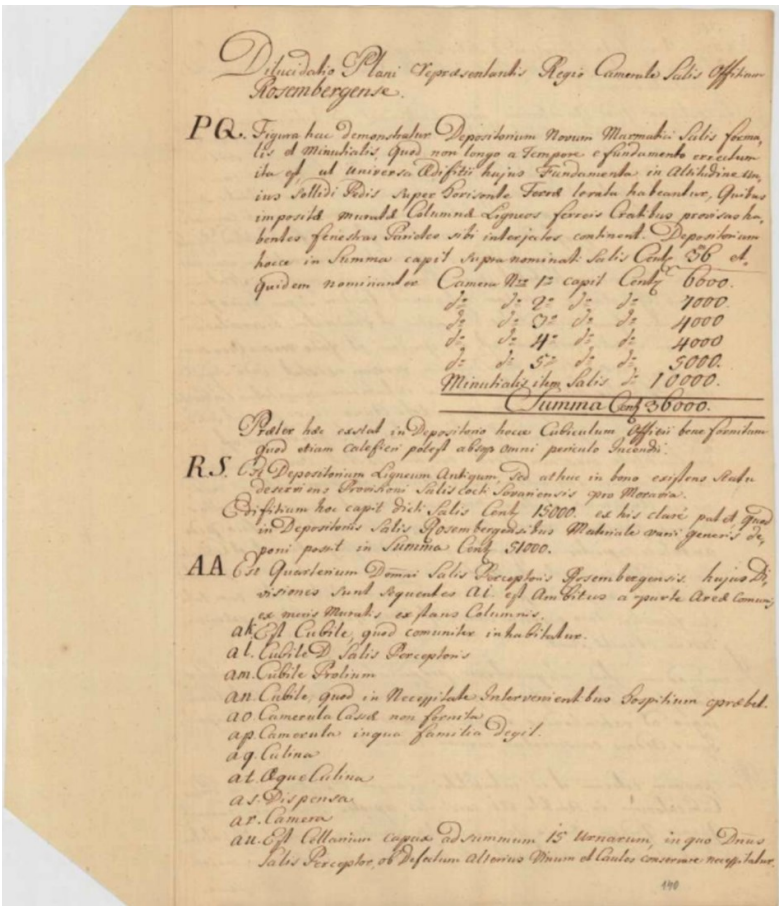

Obr. 27 Ukážka časti priloženého listu s podrobnými vysvetlivkami (*Dilucidatio Plani Repræsentantis Regio Camerale Salis Officium Rosembergense*).

R. S. je označený **starý sklad dreva**, ktorý zvykli plniť soľou zo Solivaru pri Prešove, určenou pre Moravu (*Antiqum Salis Depositorium, quod Sale Sovariensi pro Moravia repleri consuevit*). K nemu smerom k Váhu priliehala veľká záhrada hlavného príjemcu soli (*Hortus Domini Salis perceptoris*).

Na dolnom toku Revúcej z nej odbáčal umelý kanál, ktorý viedol ku **kráľovskej píle** na drevo (*Serra Regia Rosenbergensis*). Mapa presne definuje aj účel jednotlivých priestorov pozdĺž jeho brehu a brehu Váhu. Tak napr. na pravom brehu kanála bolo miesto (označené písmenami GG), kde odchytávali palivové drevo, splavované po Revúcej a odvážali ďalej pre rôzne účely panstva (*Spatium ubi Ligna focalia, quæ hoc Canali depelluntur ex valle Revutza, eitiuntur, et hinc pro varia Dominii Necessitate abvehuntur*). Vedľa (FF) sa zas chystali kmene na pílenie v kráľovskej píle (*Spatium Ubi scindendi in hac Serra Trunci deponuntur*). Medzi oboma skladmi bolo na brehu Váhu miesto (KK), kde sa nakladala na plte, resp. špeciálne pramice soľ (*Rippa ad quam Naves Sale onerantur*). Kúsok povyše proti prúdu Váhu (LL) bol úsek brehu, kde sa zväzovali plte (*Rippa cui naves alligantur et conservantur*).

Poznámky a zaujímavosti

Dôležité informácie sa dozvedáme aj z priloženého sprievodného textu – vysvetliviek plánu (*Dilucidatio Plani Repræsentantis Regio Camerale Salis Offitium Rosembergense*; **Obr. 27**). Podľa neho nový sklad marmarošskej soli, ktorý práve stavali, mal už položené základy a vytiahnuté oporné múry jednu stopu nad zemou. Bloky medzi murovanými piliermi boli drevené. List presne špecifikuje aj kapacitu jednotlivých skladových miestností (v centnároch). Celková kapacita skladu bola 36 000 centnárov, t. j. vyše 2 000 ton soli (1 centnár zodpovedal hmotnosti asi 56 kg). Podľa opisu je stále v relatívne dobrom stave aj starý sklad soli.

Podľa súpisu z r. 1772 (kap. 7. 3.) tvorili osadenstvo soľného úradu v tomto období dvaja hlavní úradníci a ich traja pomocníci (*servitores*) s rodinami. Štátni (komorskí) úradníci v tejto funkcii boli dobre platení a mali aj ďalšie výhody. Ich ročný plat bol spolu 1016 florénov (zlatých). Hlavný úradník – príjemca soli – mal k dispozícii vlastnú jednopodlažnú obytnú budovu s celkove štyrmi spálňami – pre seba, deti aj prípadných návštevníkov, izbou a ďalšími miestnosťami; okrem toho mu patrila aj spomínaná záhrada pri starom sklade.

Mapa má aj úhľadnú tematickú kartušu, súvisiacu s aktivitami soľného úradu. Okrem pera, misky váh na váženie soli, účtov je na nej aj súdok a nádoba na drvenú soľ, ba i celé zvány kusovej soli (**Obr. 14**).

Širší rámec znázornenej situácie je zrejmý napríklad z nemeckej mapy, zachytávajúcej situáciu v Ružomberku o vyše dvadsať rokov neskôr po **veľkom požiari** dňa 28. júna 1797

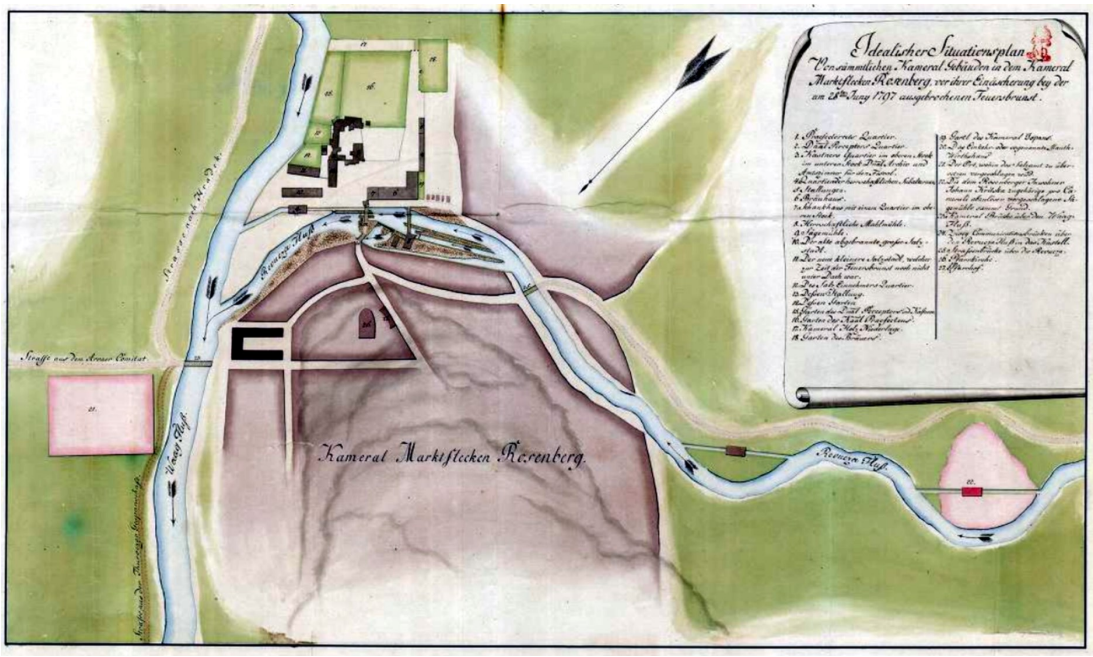

Obr. 28 Situácia komorského trhového mestečka Ružomberok a objektov soľnej stanice na pravom brehu Revúcej po požiari dňa 28. júna 1797 (mapa č. 42).

(mapa č. 42 v zozname). Ukazuje, že pri požiari vyhorel aj väčší sklad soli z r. 1775, ktorý bol však o 22 rokov neskôr už „starým“ (pod písmenom 10.: *Der alte abgebrannte grosse Salz-Stadl*). Starý menší sklad na konci svojej životnosti v tom čase už renovovali, takže v čase požiaru ešte nebol zastrešený (*11. Der neue kleinere Salzstadl, welcher zur Zeit der Feuersbrunst noch nicht unter Dach war).* Keďže budovy soľného úradu boli zrejme v predchádzajúcich rokoch ohrozované povodňami a nebolo tu ani dosť miesta pre ďalší stavebný rozvoj, plánovali ich presunúť na pravý breh Váhu do priestoru poniže mosta (*21. Der Ort, wohin das Salzamt zu übersetzen vorgeschlagen wird.*). Definitívne sa tak však stalo až po katastrofálnej povodni v r. 1813 (MEDŇANSKÝ 1826, s. 27 a 1981, s. 56).

Obr. 29 Breh Váhu v Ružomberku s budovami starého soľného úradu, v pozadí kaštieľ Sv. Žofie.

7. 6 RYBÁRSKE MIESTA NA POTOKU ČILÍZ, 1779

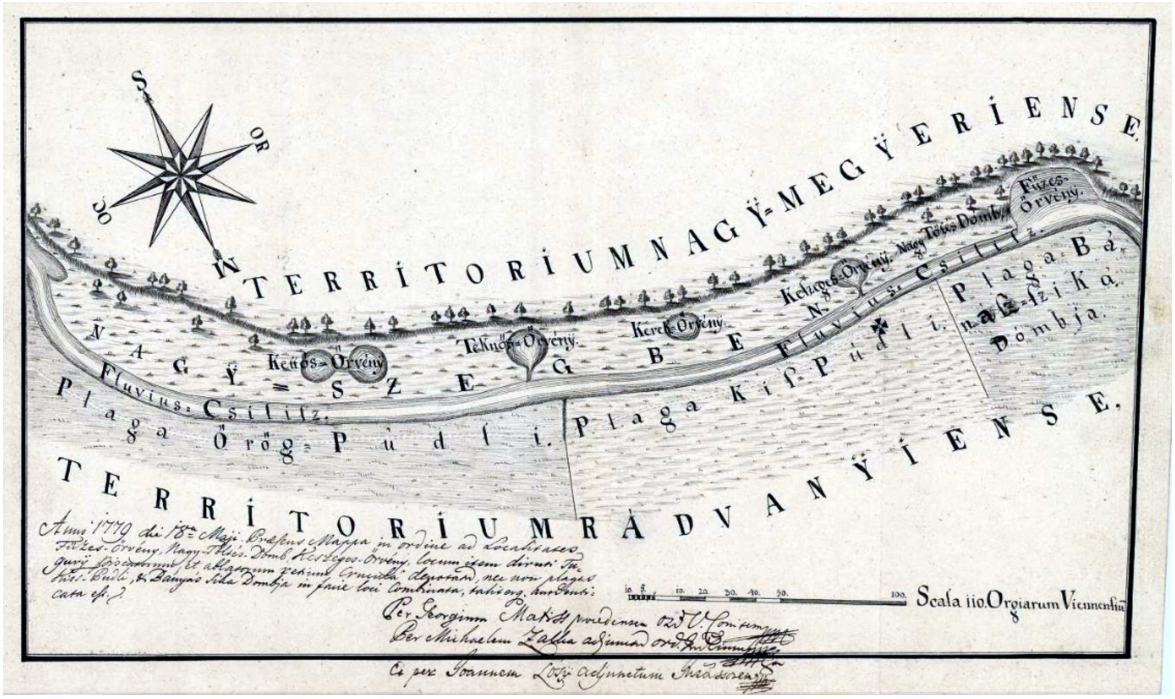

Obr. 30 Rybárske miesta na potoku Čilíz na Žitnom ostrove (máj 1779). Mapa č. 18 v zozname.

Oficiálny názov:

Præsens Mappa in ordine ad Localitates Füzes – Örvény, Nagy – Töltés - Domb, Keszeges – Örvény, locum item diruti Tugurii Piscatorum, et ablatorum retium, Crucula denotand, nec non Plagas Kis – Pudli, et Bányás Sika Dombja in facie loci combinata, taliterque authenticata esse.

Slovenský preklad:

Táto mapa znázorňuje po poriadku lokality Füzes – Örvény, Nagy – Töltés - Domb, Keszeges – Örvény, a tiež miesto zrúteného rybárskeho prístrešku, (ako) *aj odnesených sietí, označené krížikom, ako aj územia Kis – Pudli, et Bányás Sika Dombja, skombinované na tvári miesta, a potvrdené, že sú autentické.*

Autor: -

Dátum: 1779, 18. máj.

Motivácia a intepretácia mapy

Veľmi pekný príklad detailnej mapy veľkej mierky s **rybárskou tematikou**. Mapa znázorňuje len niekoľko sto metrov dlhý úsek bývalého dunajského ramena Čilíz (*Fluvius Csilisz*) na pomedzí chotárov Veľkého Megyera (*Territorium Nagy – Megyeriense*) a Čiližskej Radvane (*Territorium Rádvanyiense*) na Žitnom ostrove. V stredoveku desiatky kilometrov dlhé bočné rameno Dunaja sa od Dunaja pôvodne odpájalo pri dnešnom Čilistove a hypoteticky mohlo dosahovať vodnosť, blížiacu sa azda vodnosti rieky Moravy pri Hodoníne. V druhej polovici 18. storočia bolo však už redukované na málo významný väčší potok a s Dunajom spojené už iba dolným ústím. Pri vyšších vodných stavoch sa však doň dostávala voda spätným vzdutím z hlavného toku Dunaja a vylievala sa do okolia. Pri dolnom toku Čilízu v chotároch Čiližskej Radvane, Baloňa, Kľúčovca aj Medveďova sa preto rozprestierali rozsiahle močiare so zlým odtokom vody. Na ľavom brehu sa pri vysokých vodách rozlieval Dunaj ďalej do Dolného Žitného ostrova. Už od 17. storočia preto tento breh lemovala hrádza. Podľa plánu z roku 1789 (č. 30 v zozname) tu súvislá ochranná protipovodňová hrádza Čilízu siahala od Čičova až po bod severne od dediny Ižap (*Izsap*, dnes súčasť Veľkého Medera).

Okrem tejto negatívnej stránky bol však Čilíz a jeho okolie intenzívne využívané rybármi, ktorí lovili jednak priamo v tomto vodnom toku, jednak v prírodných jarkoch aj umelých umelých kanáloch (*fok*), ktoré prepájali Čilíz s okolitými močiarmi.

Mapa ukazuje, že na ľavom brehu Čilízu v miestnej časti *Nagy Szegben* (*vo Veľkom kúte*) bolo pri brehu Čilízu 5 izolovaných okrúhlych jazier s priemerom 10 – 15 siah (19 - 29 m), ako aj porucha brehu vo forme zálivu (*Füzes – Örvény*). Boli to vlastne lokálne **prietržové** (cf. PIŠÚT a PROCHÁZKA 2017) **jazerá**, ktoré sa využívali na rybolov. Maďarské slovo *Örvény* znamená vír, výmoľ. Mapy dunajského mapovania z dvadsiatych rokov 19. storočia ukazujú, že tieto jazierka lemovali tok Čilízu od Kľúcovca v pomerne hojnom počte. Išlo o podobné útvary, aké sa podnes vyskytujú napr. pri Čičove (cf. HORÁČKOVÁ a KUBALOVÁ 2012).

Keďže mapa krížikom ukazuje miesto, na kto-rom stál zrútený **rybársky prístrešok** (*Tugurium Piscatorum*) a odkiaľ odnieslo rybárom siete, jej najpravdepodobnejšou motiváciou bol predchádzajúci vysoký vodný stav na Dunaji. Z tohto obdobia máme však len nepriame informácie o možných povodniach: na sneme Komárňanskej stolice sa hovorilo o vysokej vode 28. apríla roku 1778, 24. júla 1779 zas o vysokej vode na Vážskom Dunaji (GYULAI 1896).

Je zaujímavé, že tieto jazerá v bezprostrednej blízkosti Čilízu priamo v jeho medzihrádzovom území, ako aj za hrádzou sčasti existujú podnes. Podľa mapy 1:5 000 z r. 1957 dosahovali v druhej polovici 20. storočia jednotlivé jazerá hĺbku až do 2,7 m (**Obr. 31**).

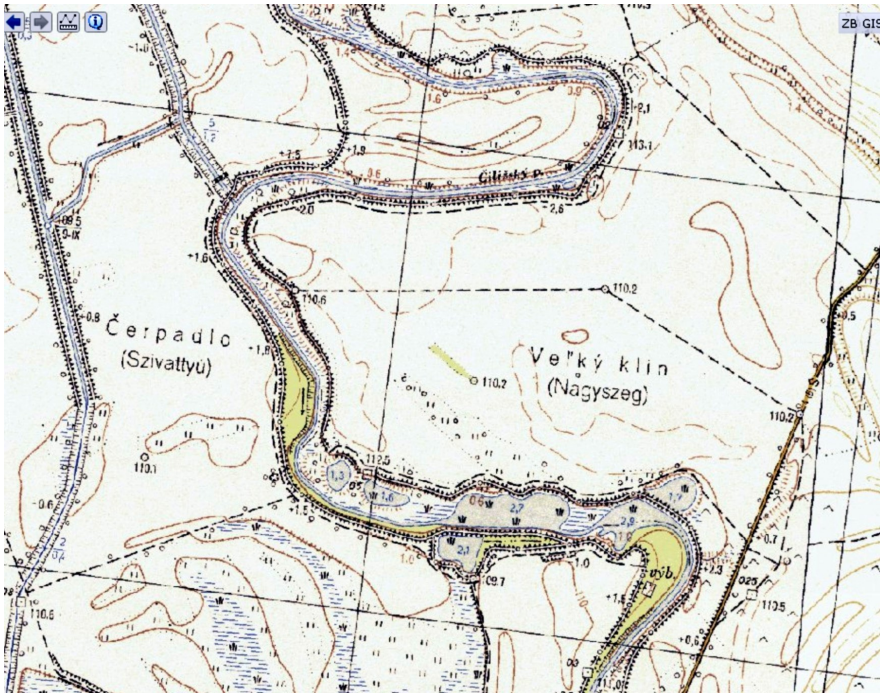

Obr. 31 Miestna časť Veľký klin (*Nagyszeg*) v r. 1957, miesto lokalizácie historickej mapy z roku 1779 (mapa č. 58 v zozname).

Riečna krajina a jej využívanie

Mapka síce znázorňuje pomerne krátky výsek riečnej krajiny, viaceré informácie však možno vyčítať aj z celkove deviatich miestnych názvov. Hoci podľa mapových znakov pravý breh Čilízu využívali ako **lúky** a **pasienky**, na pravom brehu vidno aj šrafovanú čiaru s líniou stromov, ktorá s najväčšou pravdepodobnosťou predstavuje vtedajšiu **ochrannú hrádzu**. To v podstate potvrdzuje aj miestny názov *Nagy Töltés Domb* – Pahorok pri veľkej (resp. dlhej) hrádzi. Oproti nemu na pravom brehu bola ďalšia **terénna elevácia** *Bányász Sika Dombja*. Takýmito pahorkami mohli byť nevýrazné piesková duny, ale aj segmenty agradačného valu Čilízu. Okrem toho pri potoku prirodzene rástli **vrbiny** (*Füzes – Örvény*).

Poznámky a zaujímavosti:

Hydronymum *Keszeges – Örvény* dokladá výskyt a lov bielych rýb z čelade kaprovitých (*Cyprinidae*). Slovom *keszeg* sa v dnešnej

maďarčine označuje celkove až 7 rôznych druhov rýb, od červenice ostrobruchej (*Vörösszárnyú k.*, lat. *Scardinius eryhtropthalmus*), cez pleskáče (*Lapos-, dévér-, bagolykeszeg*; t. j. *Abramis ballerus*, *A. brama* a *A. sapa*), piesta zelenkavého (*Karika keszeg*, *Blicca bjoerkna*), jalca tmavého (*Jászkeszeg*; lat. *Leuciscus idus*) až po nosáľa sťahovavého (*Szilvaorrú keszeg*; lat. *Vimba vimba*). Miestny názov mohol byť najskôr odvodený od červenice (*Scardinius eryhtropthalmus*), ktorá aj dnes popri karasovi, šťuke a lieňovi patrí k najčastejšie sa vyskytujúcim druhom rýb v strednom a dolnom úseku Čilížskeho potoka (HAJDÚ a PEKÁRIK 2016). *Teknős – Örvény* je zas dôkazom prítomnosti korytnačky močiarnej (*Emys orbicularis*).

7. 7 MOČIAR ČÁDE PRI PUSTÝCH ÚĽANOCH (18. STOROČIE)

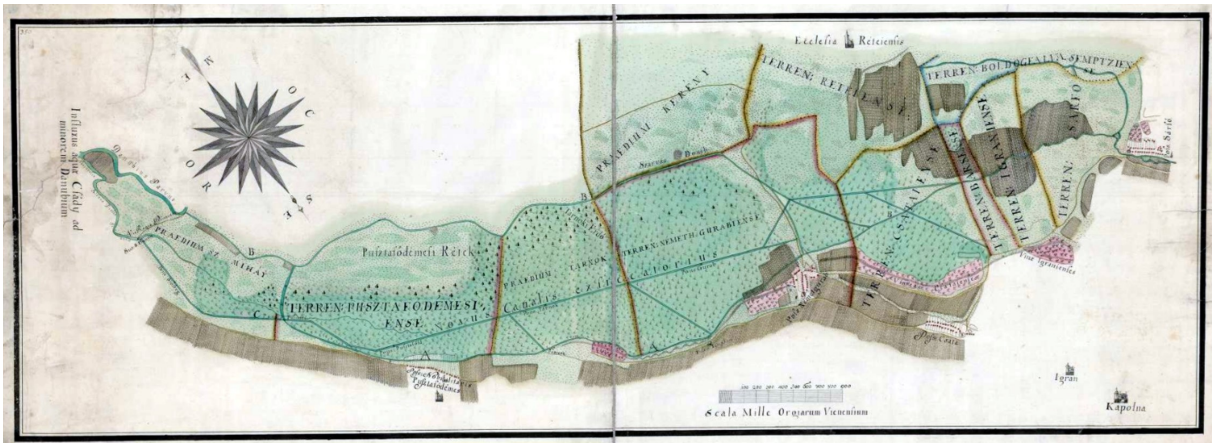

Obr. 32 Mapa odvodnenia močiara pri pustých Úľanoch (č. 19 v zozname).

Oficiálny názov: *Mapa nemá názov.*

Autor: pravdepodobne František Eperjessy (zememerač Bratislavskej stolice).

Dátum: Pravdepodobne sedemdesiate roky alebo začiatok osemdesiatych rokov 18. storočia.

Motivácia a interpretácia mapy

Nesignovaná mapa znázorňuje plán, resp. projekt odvodnenia močiara *Čádé (maď. *Csádé*) pri Pustých Úľanoch. S najväčšou pravdepodobnosťou bola súčasťou obšírnejšej dokumentácie (relácie), spracovanej na príkaz a pre potreby Bratislavskej stolice.

Močiar pri Pustých Úľanoch a Veľkom Grobe patril k najvýznamnejším mokradiam juhozápadného Slovenska. Spolu s rašeliniskami Jurský Šúr a Parížske močiare išlo o jedno z najrozľahlejších území **slatinnej rašeliny** na Podunajskej nížine. Z nich bolo práve toto územie zároveň sčasti odvodnené ako prvé v poradí, už v 18. storočí. Začiatok odvodnenia Parížskych močiarov siaha do r. 1819 (PROCHÁZKA a kol. 2015) a Jurského Šúru až do čias druhej svetovej vojny (PIŠÚT a kol. 2010). Napriek intenzívnej ťažbe rašeliny v päťdesiatych rokoch 20. storočia dnes tunajšie zvyšky mokradí a umelé jazerá stále predstavujú cenné a zaujímavé biotopy v intenzívne obhospodarovanej poľnohospodárskej krajine. Aj z tohto dôvodu je dnes územie jedným z 38 Chránených vtáčích území v Slovenskej republike pod názvom Úľanská mokraď (HORÁČKOVÁ a kol. 2018).

Prítomnosť **kalcitrofných mokradí** (cf. HÁJEK a HÁJEK 2018) v tejto časti územia bola sčasti podmienená tektonicky, sčasti polohou na alúviu Dunaja, resp. jeho severného ramena Čierna voda. Tunajšie močiare boli dotované nielen malokarpatskými potokmi, ale v dolnej časti aj podzemnými vodami Dunaja a jeho príležitostnými záplavami. Územie je zachytené na viacerých mapách, počnúc S. Mikovínim (HORÁČKOVÁ a kol., l. c.). Už v r. 1725 S. Mikovíni prehliadal (zrejme na popud Esterházovcov) potok Sisek, tečúci cez Blatné a dokonca zhotovil aj prvý detailnejší plán tunajších mokradí a ich odvodnenia (PURGINA 1958, s. 31 – 32). Podrobné informácie o tunajších močiaroch podal aj M. Bel (1736). V 18. storočí bola už väčšia časť močiara, pôvodne siahajúceho na severe až k Blatnému (maď. *Sárfő*, „hlava močiara“), premenená na sekundárne vlhké a podmáčané lúky. V suchších rokoch sa dali kosiť,

vo vlhkých sa však menili na životunebezpečné nepriechodné bažiny. V južnej časti smerom k Malému Dunaju však ešte dlho pretrvávali slatinné jelšiny (*Erlenwald*, 1839; *Egresi Erdö*, 1897) a posledné zvyšky biotopov jelšových slatín (*Alnion glutinosae*) o rozlohe 4,62 existujú v oblasti podnes (HORÁČKOVÁ a kol., l. c., s. 5040).

Mapa znázorňuje dva pôvodné potoky, pretekajúce mokraďou. Prvý, označený písmenom A tiekol okrajom Úľanskej mokrade pri úpätí svahu Trnavskej spraševej pahorkatiny a vlieval sa do prirodzeného ramena Malého Dunaja neďaleko Sládkovičova (*Naturalis Alveus Dioszegiensis*). Druhý tiekol západným okrajom močiara do Čiernej vody (*Danubius Parvus*). Obe tieto ramená, označené ako voda *Čády sa napokon vlievali do Malého Dunaja (*Influxus aquæ Csády ad minorem Danubium*). Hlavným objektom mapy je však trasa **nového odvodňovacieho kanála** (*Novus Canalis exsiccatorius*), ktorý viacerými bočnými vetvami sťahoval vody pôvodných potokov.

Aj v tomto prípade výstavba odvodňovacieho kanála bezpochyby súvisela s vtedajším hydroklimatickým výkyvom v rámci Malej doby ľadovej a so zvýšenou frekvenciou vysokých vôd (STANKOVIANSKY a PIŠÚT 2011). Uskutočnila sa v réžii Bratislavskej stolice, o čom svedčí aj neskorší názov kanála Stoličný kanál (*Comitats Kanal*, 1839, dnes Stoličný potok). Každopádne kanál vykopali niekedy pred r. 1786, keďže na mape 1. vojenského mapovania už figuruje (ako *Sisak Graben*). Cez nový kanál malo zároveň viesť niekoľko mostíkov, aby všetky časti územia ostali dopravne prístupné (*Pons Pustaföld*, *Pons Tárnok*, *Pons Gurab*).

Riečna krajina a jej využívanie

Mapa poskytuje cenné údaje o vtedajšom stave riečnej krajiny (cf. HORÁČKOVÁ a kol. 2018), ktoré možno vyčítať aj z areálových mapových znakov. Najvlhší terén sa nachádzal v chotároch Pustých Úľan (*Poss. Nobilitaris Pusztafődémes*), Veľkého Grobu (*Poss. Németgurab*), prédia Tarnok, ale súvislé **vlhké lúky** a **močiare** zasahovali na severe ešte aj do chotára Čataja (*Poss. Csata*). Zo Z a JZ strany na ne nadväzovali **suchšie (mezofilnejšie) lúky** v chotároch prédia Sv. Michala a Kerény, Pustých Úľan a ďalších obcí. Svah a spraševú pseudoterasu Trnavskej pahorkatiny lemovali **oráčiny**;

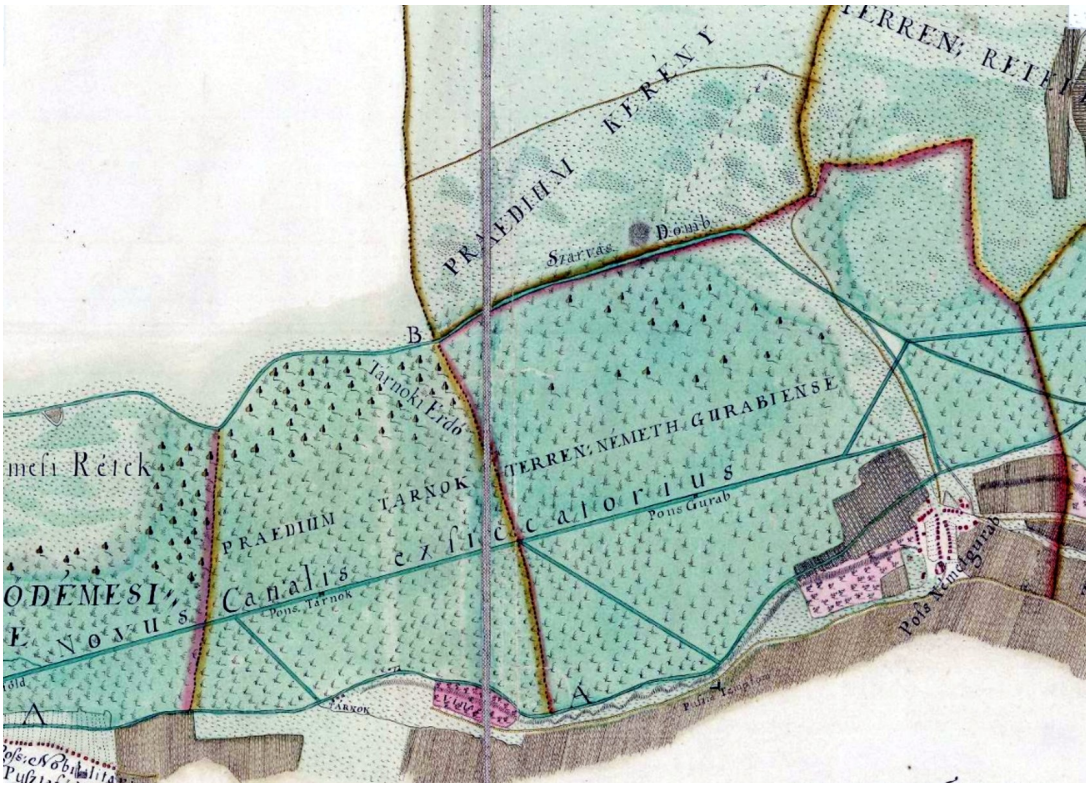

Obr. 33 Detail odvodňovacieho kanála močiarom *Čádé pri Pustých Úľanoch. Lúky a lesy sú vyfabené zelenou, vinice sú znázornené ružovou farbou.

tie sa potom nachádzali aj na alúviu Dunaja v severnej časti bývalej mokrade (chotáre obcí Reca, Igram, Boldog, Blatné). Pri dedinách boli aj enklávy **viníc** (napr. *Vineae Csataienses*, *Vinæ Igranienses*).

Poznámky a zaujímavosti

Mapa stále znázorňuje hranice chotárnych území v 18. storočí už nejestvujúcich zaniknutých dedín Svätý Michal (*Praedium Sz. Miháy*), *Tovarníky (*Praedium Tárnok*) a Kerény (*Praedium Kerény*). Kostol zaniknutej stredovekej dediny *Tovarníky (SEDLÁK 1994) na okraji sprašovej terasy v tom čase ešte stál - je zakreslený ako P u s t ý k o s t o l (*Puszta Templom*). Z ďalších zaujímavostí, viditeľných pri detailnej inšpekcii možno spomenúť zákres terénnej vyvýšeniny, azda pieskovej duny *Szarvas Domb* (Dobytčí pahorok) či zákres vahadlovej studne.

Historický názov mokrade pri Pustých Úľanoch v sebe konzervuje staromaďarské hydronymum *csádé* (*csáté*) s významom *mokraď*, resp. *krovím porastené územie* (CZUCZOR a FOGARASI 1862-1874).

7. 8 MOKRÉ LÚKY PRI ČIERNEJ VODE (1780)

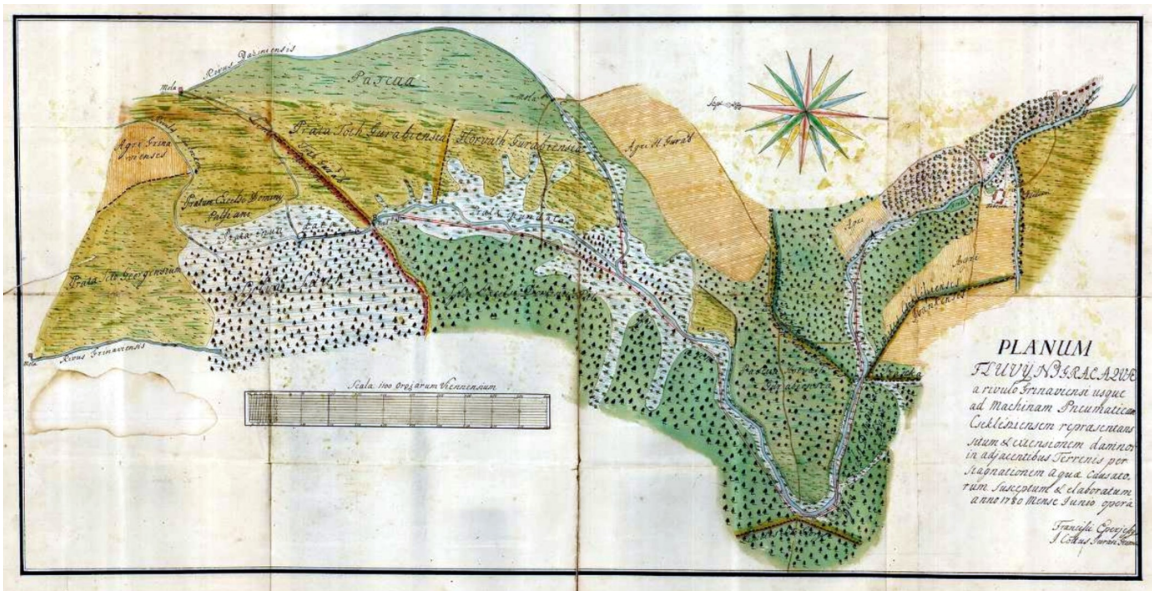

Obr. 34 Plán odvodnenia vlhkých lúk pri Čiernej vode z júna 1780 od F. Eperjessyho (č. 20 v zozname).

Oficiálny názov:

PLANUM FLUVII NIGRAE AQUÆ a rivulo Grinaviensi usque ad Machinam Pneumaticam Cseklésziensem repræsentans situm et extensionem damnor(um) *in adjacentibus Terrenis per Stagnationem Aquæ causatorum.*

Slovenský preklad

Plán rieky Čierna voda od Grinavského potoka až po čeklísky (bernolákovský) *pneumatický mlyn, znázorňujúci polohu a rozsah škod na priľahlých územiach, spôsobeným stagnáciou vody.*

Autor: František (Franciscus) Eperjessy, certifikovaný zememerač Bratislavskej stolice.

Rok: 1780, jún.

Motivácia a intepretácia mapy:

Mapa znázorňuje časť dnešnej poľnohospodárskej a stále intenzívnejšie zastavovanej krajiny medzi mestom Svätý Jur, dedinami Chorvátsky Grobom a Bernolákovo, presnejšie medzi južným okrajom Národnej prírodnej rezervácie Jurský Šúr a hospodárskym dvorom Triblavina. V súčasnosti koryto Čiernej vody, vytekajúcej zo Šúru, lemuje len úzky pás lesa

a zvyšky trvalých trávnych porastov. V minulosti však bolo aj toto celé územie podstatne vlhšie. Okolie Čiernej vody tvorili zaplavované lúky (*Prata inundata*), ktoré vybiehali lalokovitými zálivmi ďalej od toku. Na ľavom brehu na ne potom nadväzovali suchšie lúky a pasienky v katastroch Slovenského a Chorvátskeho Grobu. Celý pravý breh Čiernej vody zaberal v tom čase ešte tvrdý lužný les, ktorý sa rozprestieral od Šúru (slatinná jelšina) popri Vajnorskom chotári až na alúvium Dunaja k Ivanke. Uvedené mokré lúky boli napájané nielen vodami, vytekajúcimi zo Šúru, ale aj Pezinským potokom (*Rivus Baziniensis*).

Motiváciou plánu bola snaha o **vysušenie týchto lúk**, ktorá mohla byť akcelerovaná aj povodňami Dunaja a klimatickými extrémami v sedemdesiatych rokoch 18. storočia.

Hoci v názve plánu sa táto skutočnosť nespomína a chýbajú aj vysvetlivky písmen AB v pláne, tento bol súčasne vlastne aj projektom na napriamenie toku Čiernej vody pomocou kanála, ktorý by zrýchlil odtok vody z tohto územia. **Trasa navrhovaného kanála** je na pláne jasne viditeľná – jeho brehy sú vyznačené červenými líniami, začiatok a koniec zároveň označené aj veľkými písmenami AB. Kanál sa mal začínať pri Šúri (*Sylva Suur*) od cestného mosta cez Svinský potok (*Pons Dulci*) a viesť až po úroveň dnešného odpočívadla Triblavina pri diaľnici.

Riečna krajina a jej využívanie

Ako vyplýva z predchádzajúceho odseku, využívanie krajiny popri Čiernej vode bolo z dôvodu zamokrenia hlavne extenzívne. Krajinnou pokrývkou bol buď Pálfiovský **lužný les** (*Sylva Excelsi Domini Pálfiani*), grobské **lúky** (*Prata Toth Gurabiensia*, *Horvath Gurabiensia*), prípadne **pasienky** (*Pascua Horváth Gurabiensia*). Menší pás **polí** sa nachádzal len v severozápadnej časti čeklískeho chotára. Na Pezinskom i Grinavskom potoku mleli múku mlyny.

Poznámky a zaujímavosti

Plán zachytáva aj pôdorys objektov známej bernolákovskej manufaktúry na výrobu súkna a rôznych druhov bavlnených látok – **kartúnku** (*Fabrica*). Manufaktúra, založená v r. 1766, produkovala v období najväčšieho rozkvetu ročne okolo 3 000 kruhov kartúnu a 5 000 kruhov cicu (druh tkaniny) ako hlavných produktov z bavlny. Mala 100 – 150 stálych zamestnancov, 100 dievčat – pradiarok a okolo roku 1770 pre ňu pracovalo aj 2 000 pradiarov a česáčov bavlny z okolia. Začiatkom sedemdesiatych rokov sa však podnik veľmi zadĺžil a v r. 1774 skrachoval. Výrobu v manufaktúre síce v r. 1785 obnovili, no nedostatok kapitálu a problémy s odbytom jej výrobkov nakoniec viedli k jej definitívnemu uzatvoreniu okolo r. 1790 (DUCHOŇ a kol. 2009).

7. 9 VÁH PRI KRAĽOVANOCH, 1780

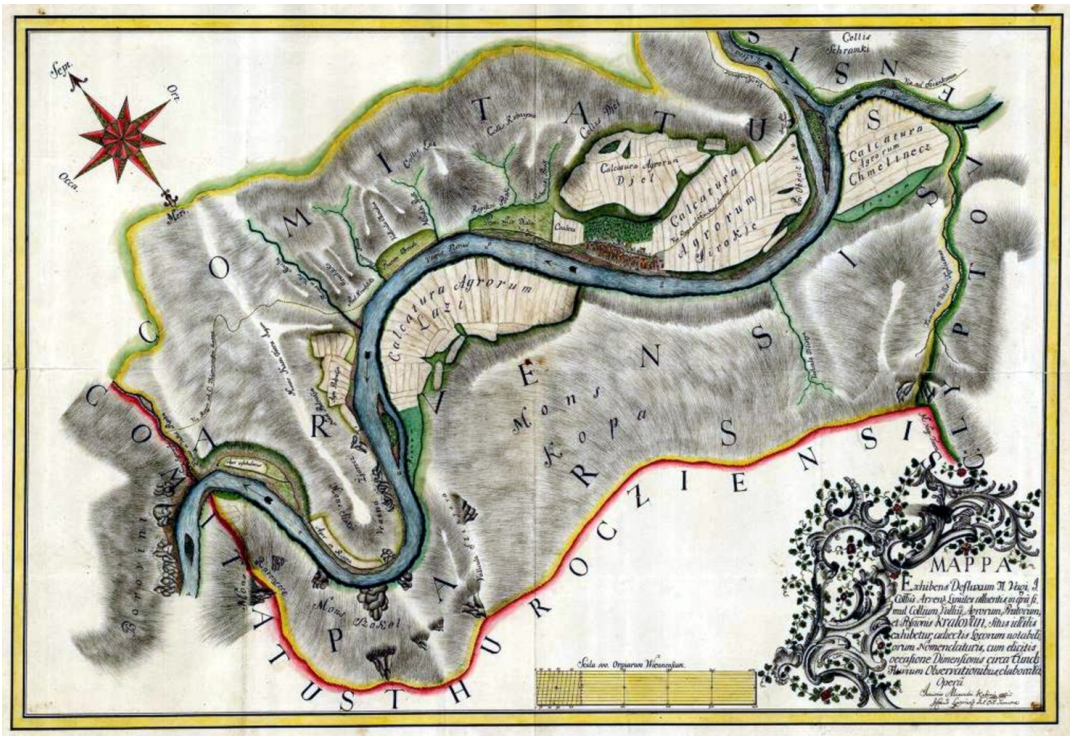

Obr. 35 Tok Váhu pri Kraľovanoch v roku 1780 (mapa č. 21 v zozname).

Oficiálny názov:

MAPPA *Exhibens Defluxum Fl.*(uvii) *Vagi, I.*(nclyto) *Co*(mi)*t*(a)*tus Arvense Limites alluentis, in qua simul Collium, Valliu*(m)*, Agrorum, Pratorum, et Poss*(ess)*ionis Kralovan, Situs Idealis exhibetur, adiectis Locorum Notabiliorum Nomenclaturis, cum elicitis occasione Dimensionis circa Cunct*(is) *Fluvium Observationibus, elaborata Opera Junioris Alexandri Kubinyi, mp, I.* (nclyto) *Co*(mi)*t*(a)*tus Lyptoviens*(i) *Jur.*(ati) *Ord.*(inarii) *Geometræ.*

Slovenský preklad:

Mapa, ukazujúca tok rieky Váh, obmývajúci hranice Oravskej stolice, v ktorej sa tiež ukazuje ideálna poloha pahorkov, dolín, polí, lúka aj obce Kraľovany, spolu s názvami významnejších miest, cum elicitis pri príležitosti zamerania ohľadne všetkých pozorovaní rieky. Vypracoval (ju), Alexander Kubíni mladší, vlastnou rukou, riadny certifikovaný zememerač slávnej Liptovskej stolice.

Autor: Alexander *Kubíni (Kubinyi) mladší, riadny certifikovaný zememerač Liptovskej stolice.

Rok: 1780

Motivácia a intepretácia mapy

Cieľom mapy bolo zachytiť kratší úsek Váhu v Oravskej stolici poniže sútoku s riekou Oravou v chotári obce Kraľovany (jediná obec Oravskej stolice pri Váhu). Ťažiskom mapy bol samotný Váh, ale podrobne sú zachytené aj potoky, doň vtekajúce, bočné doliny, priľahlé vrchy, lúky, polia, kapustné záhrady, cesty, aj s detailnou nomenklatúrou.

Pri Kraľovanoch sa v minulosti zhromažďovali všetky plte z rieky Oravy, keďže sa odtiaľto dal využívať hlbší prúd Váhu. Dve polplte sa tu spájali do jednej, takže polovica pltníkov sa stadiaľto vracala domov, podobne ako liptovskí z Ružomberka (MEDŇANSKÝ 1826, s. 31 a 1981, s. 60).

Z geomorfologického hľadiska je mapa zaujímavá zachytením jedného z najtypickejších príkladov **dolinného zaklesnutého (vhĺbeného) meandra** (cf. BIZUBOVÁ a ŠKVARČEK 1996), ktorý vznikol v prielome Váhu cez časť Západných Karpát. Geomorfologicky sa územie v rámci Fatransko-Tatranskej oblasti nachádza na hranici celkov Veľkej a Malej Fatry, kon-

krétne na hranici ich podcelkov Krivánskej a Šípskej Fatry.

Riečna krajina a jej využívanie

Vzhľadom na svoju polohu bol v blízkosti obce Kraľovany nedostatok plôch, vhodných pre **polia (role)**. Týmto spôsobom boli preto využité relatívne najmenej sklonité časti terénu v zákrutách Váhu (holocénne terasy a deluviálne sedimenty) pri jeho sútoku s Oravou – diely (*Calcatura Agrorum*) *Širokie (*Ssirokje*) a *Chmelinecz*, ako aj poloha západne od dediny (*Lazi*) a nad ňou (*Djel*). Názov najvýchodnejšieho oráčinového záhonu *Chmelinec indikuje prítomnosť chmeľu (*Humulus lupulus*). Jeho pestovanie v tomto tienistom údolí je však málo pravdepodobné. Meno záhonu mohlo byť asi najskôr odvodené od pôvodného pobrežného porastu s výskytom divého chmeľu, ktorý je bežným druhom pobrežných húštin.

Lúk bolo málo, len dva malé *fliačiky* (*Pratum Ohradi*, *Prata Nyiže Ďedini* + ďalšie dve bezmenné lúky). Úzke pásy polí boli aj na úpätí vrchu Sokol. Najzápadnejšie kralovianske pole ležalo pri hranici so šútovským chotárom (približne pri dnešnom motoreste Rieka), bolo však znehodnotené Váhom – zanesené pieskom (*Ager obsabulatus*). **Kapustné záhrady** (*Cauleta*) boli hneď pri západnom konci obce.

Poznámky a zaujímavosti

V mape sa priamo vo Váhu nachádza šesť rôznych značiek; predpokladáme, že v týchto miestach autor podrobnejšie charakterizoval koryto rieky. V tomto 5,5 km dlhom úseku sa vo Váhu nachádzali spolu tri ostrovy vo forme stredových / bočných lavíc. Úsek je typickým príkladom tzv. **transferovej zóny** rieky (cf. SCHUMM 1977) s vyrovnanou bilanciou tokom transportovaného materiálu. Najväčšia sihoť – ostrov *Žabinec (*Insula Zabinecz*) ležal na sútoku Oravy a Váhu a tvorili ho hlavne náplavy Oravy. Pri ceste z Kraľovian do Stankovian tu na brehu Oravy stála socha Najsvätejšej Trojice (*Statua Ssmæ Trinitatis*). Spomína ju aj Medňanský: „*Malebná kaplnka pri tomto sútoku, die-*

Obr. 36 Plte na Váhu pri Kraľovanoch. Zdroj: Kraľovany. História obce (2019).

lo hmlistého dávnoveku, stojí tu ako vďaka nejakej váženej osoby za zázračnú záchranu pri stroskotaní plavidla o toto bralo“ (MEDŇANSKÝ 1826, s. 31 a 1981, s. 60). Táto sakrálna architektúra determinovala aj názov priľahlého záhonu kraľovianskych oráčin (*Pri obrázku*).

V zaklesnutom Kraľovianskom meandri pri vrchu Sokol bolo údolie veľmi úzke a rieka bez nivy, takže cesta z Kralovian do Turca musela tento úsek pracne prekonať výstupom cez sedlo Malej Fatry. Hlavná cesta na ľavom brehu Váhu tento úsek taktiež prekonávala Ľubochnianskym sedlom za vrchom Kopa.

Členitý reliéf je v mape znázornený pomerne plasticky, šrafovaním, ale aj zákresmi potokov, názvami vrchov, niektorých hrebeňov a bočných dolín.

7. 10 DUNAJ PRI MOHÁČI V R. 1784

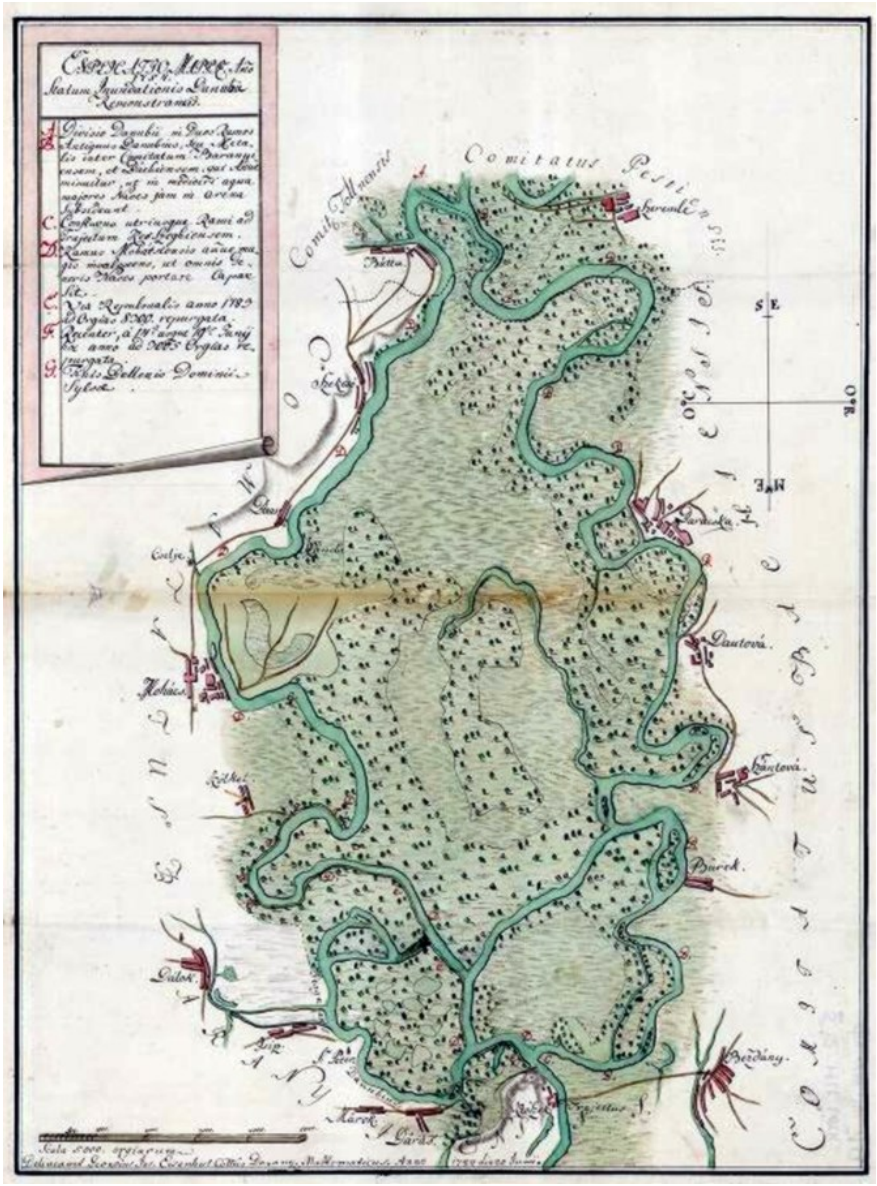

Obr. 37 Rozdvojenie Dunaja pri Moháči (Moháčsky ostrov), stav v roku 1784 (mapa č. 22 v zozname).

Oficiálny názov:

EXPLICATIO MAPPÆ An(n)*o 1784. Statum Inundationis Danubii Remonstrantis.*

Slovenský preklad:

Vysvetlivky mapy, znázorňujúcej stav záplav Dunaja v roku 1784.

Autor: Juraj Jozef Eisenhut, matematik Baraňanskej stolice.

Rok: 1784, 20. júna.

Motivácia a intepretácia mapy

Z viacerých veľkých ostrovov, ktoré Dunaj v minulosti vytváral na svojom strednom toku, bol významným aj ostrov pri meste Moháč (*Mohács*) v južnom Maďarsku, podľa ktorého dostal aj meno – M o h á č s k y o s t r o v (*Insula Mohatsiensis*), neskôr alternatívne M a r g i t i n ostrov. Pri meste Bata sa tu tok Dunaja delil na dve paralelné meandrujúce ramená, ktoré sa spájali až na hranici dnešného Srbska a Chorvátska pri srbskom meste Bezdan. V stredoveku bola hlavným tokom východnejšia vetva, lebo tadiaľto prechádzala hranica historickej Baraňanskej a Báčskej stolice. Ostrov dosahoval dĺžku okolo 25 a šírku až 16 kilometrov. Územie medzi obomi ramenami bolo neosídlené, čo sa ešte zvýraznilo počas Osmanskej okupácie tejto časti Uhorska; bolo pravidelne zaplavované, rozprestierali sa tu hlavne lužné lesy a močiare. Takýto stav zachytávajú ešte aj staršie historické mapy, napríklad mapa Siklóšskeho panstva z r. 1700 (**Obr. 38**). Podrobnú charakteristiku vývoja územia Moháčskeho ostrova a zmien tunajšej hydrografickej siete podali FALUDI a NEBOJSZKI (2008).

V priebehu 18. storočia, najmä v jeho druhej polovici, sa však situácia začala meniť. Posilňovať sa začalo západnejšie rameno. Tieto zmeny, ktoré sa úzko týkali rozvíjajúcej sa plavby po Dunaji, zachytáva práve uvedená mapa. Podľa nej „*starý Dunaj, inak tiež hraničný medzi Baranskou a Báčskou stolicou* (na mape označený

Obr. 38 Výrez z mapy z r. 1700, znázorňujúcej panstvo Siklós v južnom Maďarsku. Hlavný tok v tomto čase tiekol ešte jednoznačne vo východných vetvách Moháčskeho ostrova, južne od mesta Baja

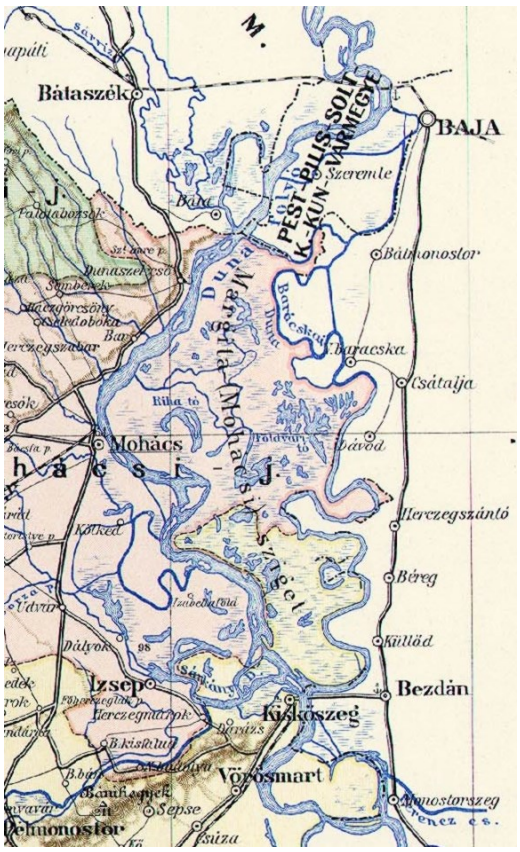

Obr. 39 Situácia koncom 19. storočia na mape Baraňanskej stolice. Hlavný tok Dunaja už čiastočne regulovaný a v súčasnej polohe (mapa č. 57 v zozname).

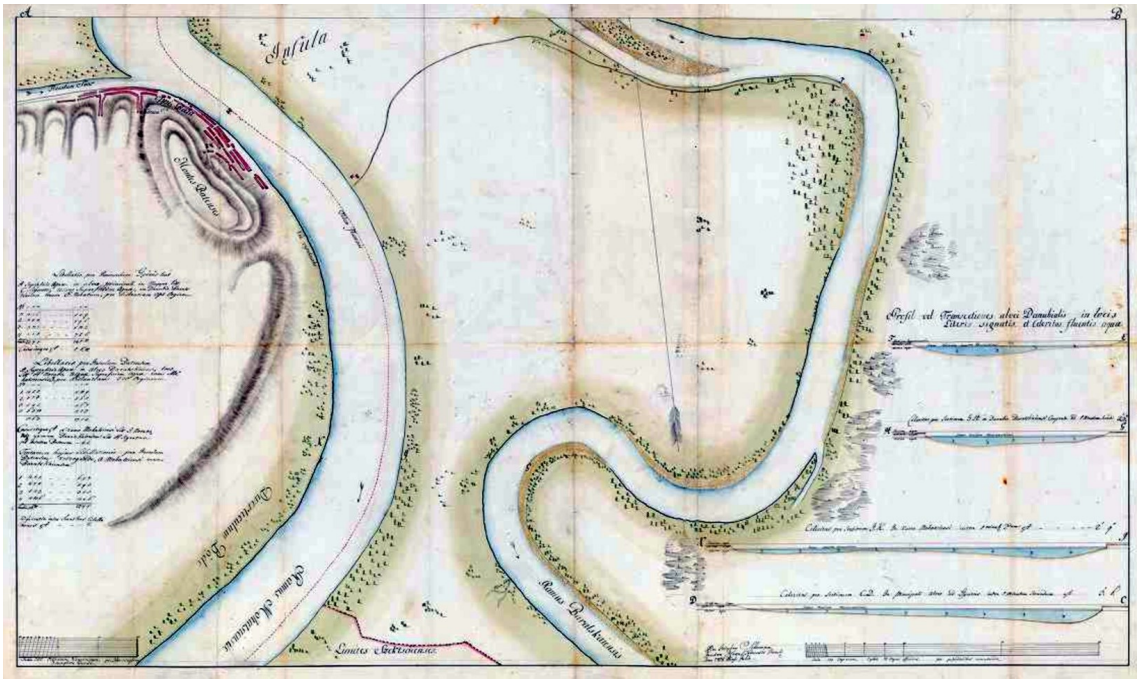

Obr. 40 Dunaj pri Moháči v r. 1818 na mape J. Schneemanna (mapa č. 50 v zozname). Vľavo hlavný tok Dunaja, vpravo bočné Baračské rameno (*Ramus Baratskaiensis*), dosahujúce už len zhruba polovičnú šírku hlavného toku.

písmenom B.) *sa každoročne zmenšuje, takže pri strednej vode už väčšie lode nasadajú na piesok*“ (*B. Antiquus Danubius, Seu Metalis inter Comitatum Baranyiensem, et Báchiense, qui An* (n)*ue minuitur, ut in mediocri aqua majores Naves jam in arena subsideant*). Naopak Moháčsky Dunaj (označený písmenom D) je rok čo rok mocnejší, takže už je schopný niesť lode každého druhu (*D. Ramus Mohátsiensis an*(nu)*e ma -gis invalescens, ut omnis generis Naves portare Capax sit.*). Plavbe v tomto ramene napomáhali aj **čistením koryta** od naplavených kmeňov stromov. Tak napr. v r. 1783 vyčistili úsek, dlhý 8 300 siah (15,7 km; na mape ho ukazuje písmeno E.) a nedávno, konkrétne od 14. do 19. júna 1784 ďalších 3 005 siah (5,7 km; *F. Recenter, á 14° usque 19° Junii hoc anno ad 3005 Orgias repurgata.*).

Trend, ktorý zachytáva táto mapa neskôr pokračoval (**Obr. 40**) a tak v 19. storočí bola východná vetva už len zužujúcim sa bočným ramenom, nazvaným podľa mesta Nagy Baracska Baračským Dunajom (*Baracska Duna*). Systematické vodohospodárske práce sa v tomto území začali na základe zákonného článku 34 z r. 1870 (FALUDI a NEBOSZKI 2008). V súčasnosti je zvyšok ramena zmenený na nesúvislé vodné plochy, väčšiu časť ktorých odvodňuje kanál (*Ferencz – csatorna*).

Riečna krajina a jej využívanie

Celý priestor bývalého Moháčskeho ostrova bol v minulosti pravidelne zaplavovaný s permanentne podmáčanými časťami. Potenciálne ide o územie s prevahou lužných lesov, kde relatívne vyššie polohy zaberajú dubovo-brestovo-jaseňové tvrdé lužné lesy, nižšie časti mäkké luhy a mokradné plochy bylinno-travinné formácie močiarnych rastlín. Na rozdiel od lužných lesov slovenského Podunajska v prípade zvyškov pôvodných moháčskych prechodných a tvrdých luhov výskyt niektorých druhov zväzu *Aremonio – Fagion* prepožičiava týmto lesom slabý submediterránny charakter (napr. *Tilia tomentosa, Helleborus odorus*, *Scutellaria altissima*, *Tamus communis*). Dnes však už podstatnú časť lesov tvoria plantáže, aj s nepôvodnými druhmi (*Populus* x *euroamericana*, *Robinia pseudoacacia*, *Fraxinus pennsylvanica* a pod.; KEVEY a TÓTH 2018). Územie nebolo osídlené, bolo však využívané rybármi. Časť územia bývalého Moháčskeho ostrova je dnes súčasťou Národného parku Dunaj – Dráva. Veľké plochy pôvodne zamokrených území sú v súčasnosti už premenené na poľnohospodársku pôdu (**Obr. 41**).

Obr. 41 „Klinický obraz“ paleokoryta Dunaja na leteckých snímkach; typický obraz zániku bývalého mocného riečneho ramena, zavŕšeného úpravou na odvodňovací kanál. Paralelné línie v zákrutách sú výsledkom bočného posunu meandrov, ale aj postupnej plynulej redukcie prietoku kedysi významného ramena Dunaja, v 11. – 17. storočí zrejme ešte hlavného toku. Prameň: © Google Earth, Image © 2019 Maxar Technologies, dátum snímky 19.8.2015.

7. 11 VZOROVÝ GEOMETRICKÝ A HYDROTECHNICKÝ PLÁN, 1784

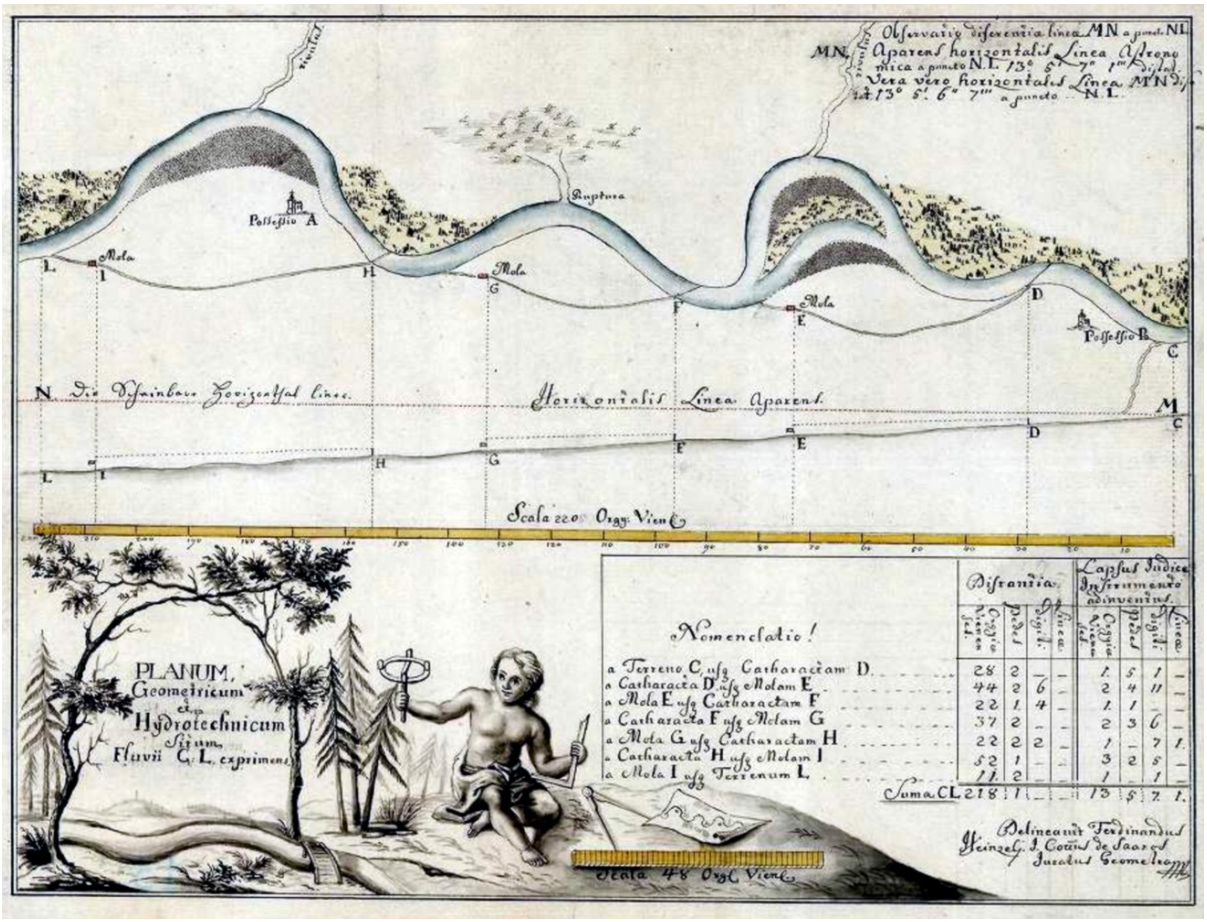

Obr. 42 Vzorový geometrický a hydrotechnický stav fiktívneho vodného toku (F. Heinzeli, 1784; plán č. 25 v zozname).

Oficiálny názov:

PLANUM Geometricum et Hydrotechnicum Situm Fluvii C. L. exprimens.

Slovenský preklad:

Geometrický a hydrotechnický plán, ukazujúci polohu (stav) rieky C. L.

Autor: Ferdinand Heinzeli, certifikovaný zememerač Šarišskej stolice.

Rok: 1784.

Motivácia a intepretácia mapy

Prezentovaná mapa je peknou ukážkou vzorovej riečnej mapky, ilustrujúcej **niveláciu** hypotetického úseku menšej rieky s mlynmi a mlynskými haťami. Zememerač Šarišskej stolice ju zhotovil evidentne ako pomôcku pre ďalších geodetov (azda študentov banskej akadémie?). V hornej polovici plánu je znázornený niekoľko kilometrov dlhý úsek menšieho meandrujúceho toku s nižším stupňom vlnovitosti. Predmetom plánu nie je len základný polohopis, ukazujúci aj polohu 3 mlynov (*Mola*) a troch pririečnych obcí (*Possessio A* až *C*), ale predovšetkým zachytenie **pozdĺžneho sklonu** koryta, **spádu dna** a vodnej hladiny troch mlynských náhonov (IH, DE, FG). Suchozemské mlyny sú situované v dolnej časti zákrut, využívajúc výškový rozdiel hladín, umocnený aj haťami v toku (*Catharacta*), vzdúvajúcimi vody na mlynské náhony. V pravej dolnej štvrtine plánu je tabuľkový prehľad zistených meraní: s presnosťou na čiarky sú uvedené jednak vzdialenosti meraných úsekov (*Distantia*), jednak výškové rozdiely, odčítané

z nivelačnej laty (*Lapsus Judice Instrumento Adinventus*).

Riečna krajina a jej využívanie

Mapka je zákresom vymyslenej krajiny; v zákrutách rieky vidno úseky porastov hypoteticky mäkkého lužného lesa a široké zákrutové lavice (*point bars*). Do rieky sa vlievajú menšie potoky (*Rivulus*), zachytená je aj brehová porucha vo forme valovej stružky v jednej so zákrut (*Ruptura*).

Poznámky a zaujímavosti

Plán má dve mierky. Hlavná sa vzťahuje na polohopisnú situáciu a vzdialenosti úsekov, veľajšia (48. viedenských siah) k nivelačnému meraniu. Merania výškových rozdielov sa odvíjajú od ideálnej (zdanlivej) horizontálnej línie, ktorá je označená latinsky aj nemecky (*Horizontalis Linea Aparens, die scheinbare Horizonthal linie*).

Titul plánu autor umiestnil do scenérie rieky s mostom, listnatými a ihličnatými stromami. Umeleckú hodnotu plánu zvýrazňuje aj postavička sediaceho chlapčeka (*putto*) s kartografickými pomôckami.

7. 12 ÚSEK VÁHU S NAJVÄČŠOU VLNOVITOSŤOU PRI KAJALE, 1784

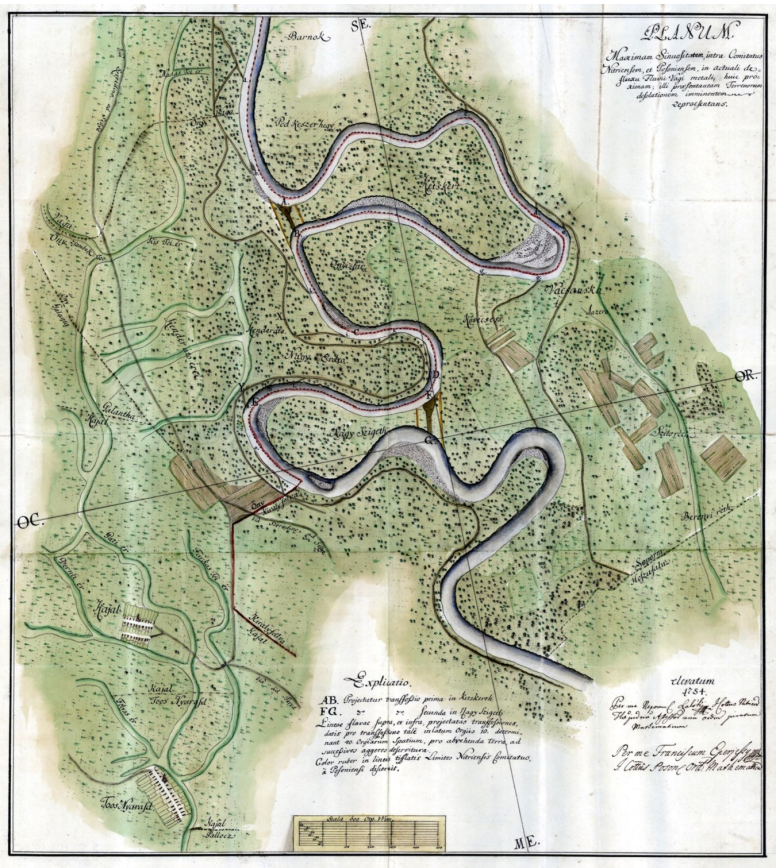

Obr. 43 Úsek Váhu s extrémnou kľukatosťou pri Kajale v r. 1784 s plánom priepichov extrémne vyvinutých meandrov (č. 23 v zozname).

Oficiálny názov:

PLANUM Maximam Sinuositatem, intra Comitatus Posoniensem, et Nitriensem in actuali defluxu Fluvii Vagi metali, illi proximam, huic praesentaneam Terrenorum desolationem, iminentem repraesentans.

Slovenský preklad:

Plán, znázorňujúci najväčšiu vlnovitosť (kľukatosť) aktuálneho toku hraničnej rieky Váh, medzi stolicami Bratislavskou a Nitrianskou, hroziacej spustošením území tejto (už) *v súčasnosti, onej v blízkej budúcnost.*

Autori: Nepomuk Szalóki, riadny geometer Nitrianskej stolice a súčasne aj prísediaci sedrie, František (Franciscus) Eperjessy, oficiálny zememerač Bratislavskej stolice.

Rok: 1784.

Motivácia a intepretácia mapy

Mapa znázorňuje úsek dolného Váhu s najväčšou **vlnovitosťou (sinuozita / kľukatosť)**, kde Váh približne v priestore dnešného vodného diela Kráľová v minulosti tvoril veľmi výrazné a vyvinuté zákruty, podľa stupňa kľukatosti (> 1,8) charakteru až **tortuóznych** (cf. FRYIRS a BRIERLEY 2013, s. 185) meandrov. Tento úsek pôvodne siahal od Váhoviec, resp. Šoporne až po Kajal či Kráľovú nad Váhom. Váh tu bol súčasne od stredoveku prirodzenou hranicou Bratislavskej a Nitrianskej stolice. Hranica oboch stolíc je vyznačená čiernou čiarkovanou čiarou a zvýraznená červenou; prechádzala striednicou toku (*Color ruber in lineis tifflatis Limites Posoniensis Comitatus a Nitriensi discernit*). Intenzívna dynamika vývoja zákrut Váhu súvisela so zvýšenou frekvenciou vysokých vôd, ľadových povodní, ale sčasti bola už aj reakciou na zásahy do toku na vyššie položených úsekoch (cf. PIŠÚT a kol. 2016). Kritické úseky nárazových brehov meandrov vyvolávali potrebu neustálych prekládok hrádzí. Zároveň za vysokých vôd hrozilo aj prevalenie sa vôd z meandrov na agradačnom vale rieky dovnútra priľahlej nivy, potenciálne až so vznikom nového avulzného hlavného toku Váhu. Z protismerných meandrov, zachytených na mape bol najnebezpečnejším meander južne od Váhoviec, v chotári bývalej obce Únovce (Ony), v miestnej časti **Kecskert* (Ketskert). Šija tohto extrémne vyvinutého meandra dosahovala šírku už len okolo sto siah. Do pravého brehu sa pre zmenu zahlbovala zákruta v záhone *Nagy Szigeth*. V tomto období už oba brehy rieky lemovali ochranné hrádze, ktoré však najmä na pravej strane kopírovali tesne brehy zákrut a boli sústavne poškodzované a deštruované eróziou. Praktickým výstupom prezentovanej mapy je preto aj **návrh priepichov** oboch kritických meandrov. Prvý priepich (*Ketskert*) je označený písmenami AB (*Projectatur transfossio prima in Ketskert*), druhý FG (*Projectatur transfossio secunda in Nagy Szigeth*).

Mapa detailne ilustruje aj známy postup pri realizácii vtedajších umelých priepichov. Na uľahčenie prác a minimalizáciu nákladov na pracovné sily a povozy, stačilo šiju zákruty prekopať na šírku 10 siah, t. j. 19 m (s lievikovitým rozšírením pri vtoku). Ďalšie rozšírenie koryta na požadovanú šírku si už bočnou eróziou za-

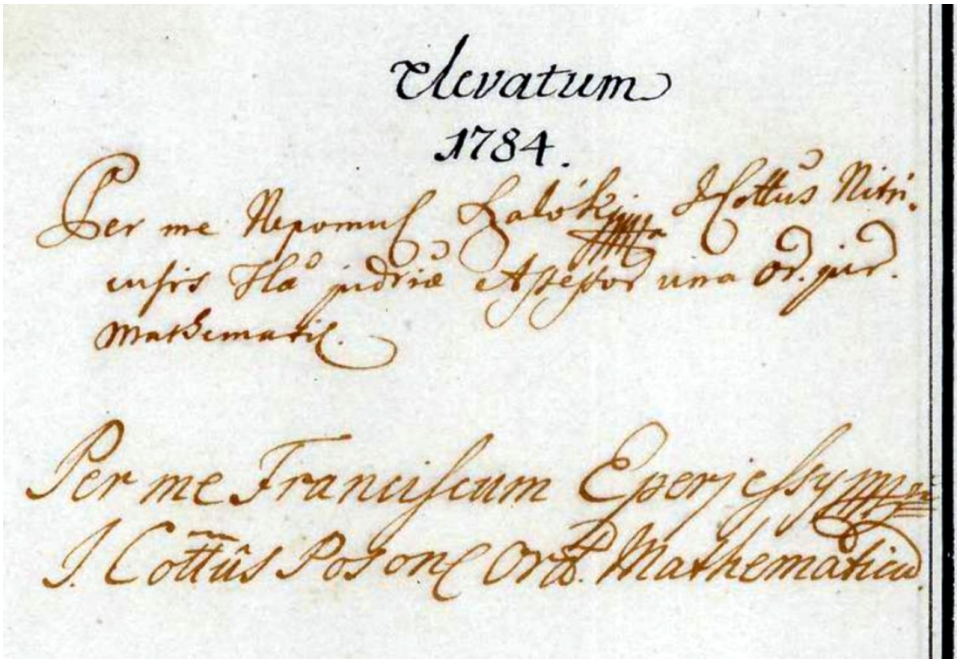

Obr. 44 Charakteristický rukopis každého zo zememeračov (detail ich vlastnoručných signatúr) s akronymom *Mp* (*manu propria* = vlastnou rukou).

bezpečila sama rieka. Z tohto priestoru o šírke 40 siah na každú stranu však zememerači navrhli odviezť časť zeminy, ktorá mala poslúžiť na výstavbu ďalších tunajších hrádzí (*Lineae flavae, supra et infra projectatas transfossiones, datis pro transfossione tali in latum Orgiis 10. determinant 40. Orgiarum spatium, pro Abvehenda Terra ad successivos Aggeres deservitura).*

Mapa bola zrejme **súčasťou relácie**, v dnešnej terminológii „projektovej dokumentácie". Obsahuje totiž aj malé písmená *a* až *o*, ktoré nie sú vysvetlené v legende. Je však zrejmé, že označujú zvyšky starších hrádzí, ktoré padli za obeť laterálnej erózii rieky.

Na vypracovaní mapy sa tentoraz podieľali stoličtí zememerači tak Bratislavskej, ako aj Nitrianskej stolice (**Obr. 44**). Predpokladáme, že každý z nich mohol zamerať situáciu na svojom brehu rieky.

Riečna krajina a jej využívanie

Mapa dokumentuje aj podobu riečnej krajiny na tomto úseku k danému roku. Váh tu lemovali **zapojené lužné lesy**, miestami aj lesokroviny. Za nimi, ďalej od rieky sa rozprestierali **travinno-bylinné formácie**, reprezentované zrejme hlavne lúkami (*Szilo réth, Berényi réth*), azda aj pasienkami. Malé **enklávy oráčin** sa koncentrovali hlavne na ľavom brehu rieky v chotári Šoporne, izolovane aj v chotári bývalej dediny *Únovce. Na pravom brehu alúvia je podrobne zachytená aj sústava úzkych depresií bývalých ramien (*Dernyei ér, Gathi ér, Kis Toi ér, Farkas Toi ér, Folyás ér, Nadas to ér*), ktoré vlastne predstavovali bývalé ústupové korytá Váhu (ten sa na tomto úseku v priebehu holocénu neustále presúva juhovýchodným smerom; cf. IŠTOK a IŽÓF 1990). **Máčanie konope** dokladá názov *Kenderato erei* (správne: *Kenderáztató*). Dovedna mapa obsahuje až 20 miestnych názvov.

Poznámky a zaujímavosti

Podľa mapy prvého vojenského mapovania bol zrejme ako prvý odstavený južnejší z meandrov, možno aj prirodzenou cestou. Každopádne, už v roku 1789 bol definitívne odstavený aj meander okolo záhonu **Kecskert* (cf. mapa F. Eperjessyho, č. 31 v zozname), čím sa tok Váhu výrazne skrátil.

Prirodzená **tendencia Váhu na tomto úseku k výraznému meandrovaniu** súvisí so zmenou spádových pomerov na prechode do Podunajskej roviny a je daná geologickým a neotektonickým vývojom (PROCHÁZKA 2013, 2017). Tendenciu k intenzívnemu laterálnemu vývoju dokladá aj rekonštrukcia vývoja toku na bezprostredne vyššie položenom úseku pri Váhovciach začiatkom 19. storočia (PIŠÚT a PROCHÁZKA 2017; **Obr. 45**). Mapa z roku 1813 (č. 48 v zozname) tu navyše názorne zdokumentovala aj geomorfologické účinky extrémnej povodne s charakterom 500-1000 ročnej vody, kedy sa Váh vylial práve zo svojho nárazového brehu cez agradačný val a vymlel tak jedinečné prievalové koryto, dlhé vyše šesťsto metrov a široké od 44 do 65 m (**Obr. 46;** PIŠÚT a PROCHÁZKA, l. c.). Tendencia k dynamickému meandrovaniu však pokračovala aj naďalej, vlastne až do regulácie rieky.

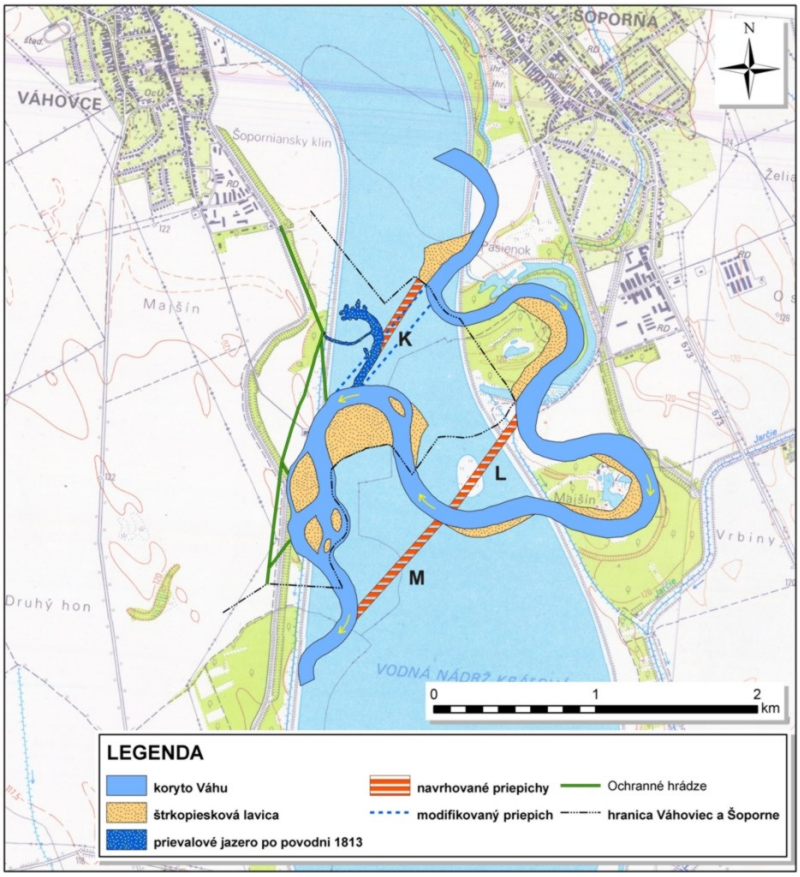

Obr. 45 Meandre Váhu na bezprostredne nadväzujúcom úseku rieky pri Váhovciach a Šoporni v roku 1813, vložené do súčasnej situácie (podklad = základná mapa, stav z r. 1989). K, L, M – navrhované priepichy vážskych zákrut (PIŠÚT a PROCHÁZKA 2017, s. 54).

Obr. 46 Tzv. prievalové koryto a jazero, vymleté pri katastrofálnej povodni v auguste 1813. Zákres na pláne J. Vizera z novembra 1813 (vľavo; č. 48 v prílohe) a na pláne J. Glatza z apríla 1815 (vpravo; č. 49 v zozname; PIŠÚT a PROCHÁZKA 2017, s. 56).

7. 13 UH PRI UŽHORODE

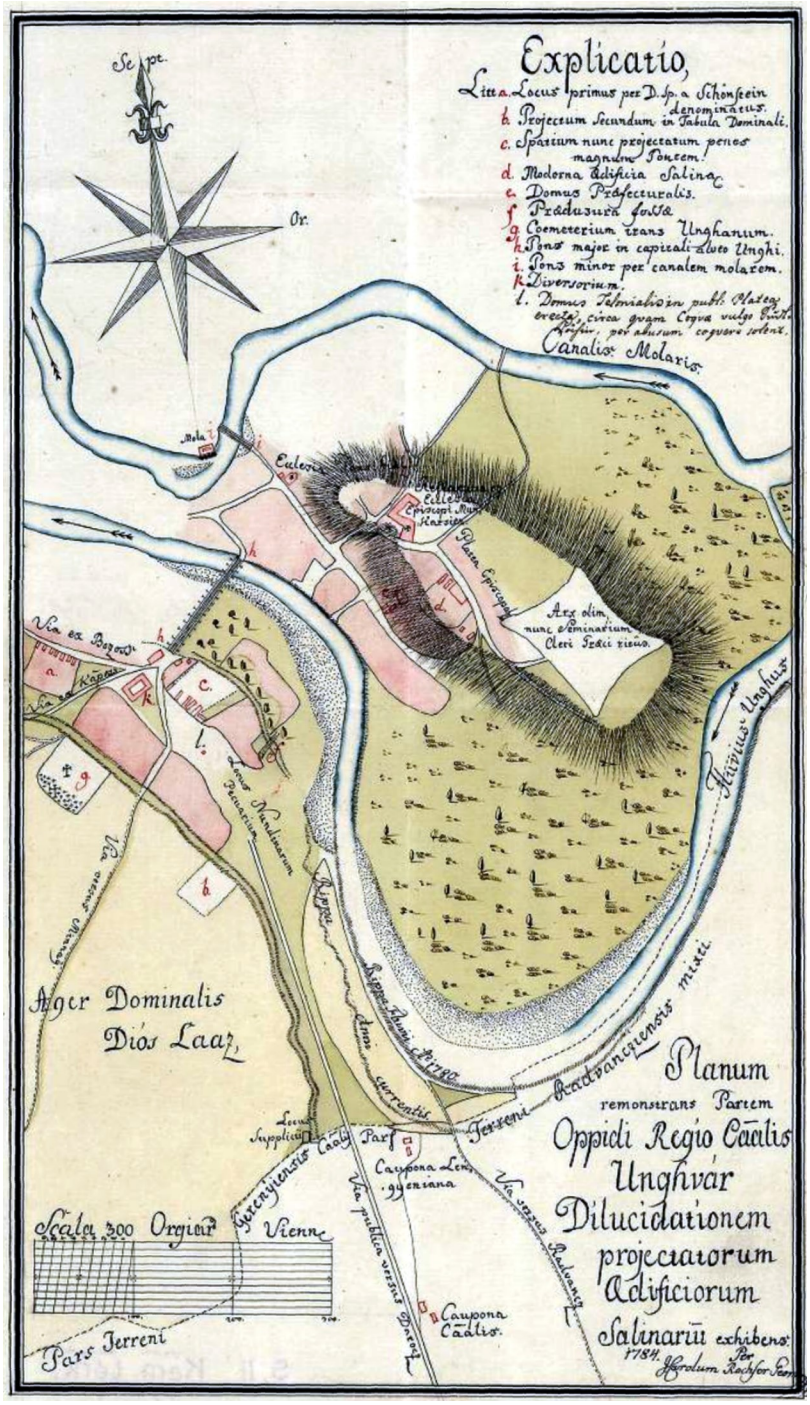

Obr. 47 Uh pri Užhorode s plánom relokácie tunajšej soľnej stanice na pláne K. Rochsera z r. 1784 (č. 24 v zozname).

Oficiálny názov:

Planum remonstrans Partem Oppidi Regio Ca(mer)*alis Unghvár Dilucidationem projectatorum Ædificiorum Salinari*(or)*u*(m).

Slovenský preklad:

Plán, ukazujúci časť kráľovského komorského mestečka Užhorod a vysvetlenie projektovaných budov (objektov) soľného úradu.

Autor: Karol Rochser, (komorský) zememerač.

Rok: 1784.

Motivácia a intepretácia mapy

Plán ukazuje súdobú polohu objektov Užhorodského soľného úradu a alternatívne varianty na ich umiestnenie v nových, príhodnejších polohách.

Z plánu vidno, že objekty tunajšej soľnej stanice sa pôvodne nachádzali v pomerne stiesnenom a pre ďalší rozvoj nevhodnom priestore na hradnej vyvýšenine na pravom brehu rieky; sú označené písmenkom d. (*Moderna Ædificia Salina*(ria)). Stáli na strane Biskupskej ulice medzi rezidenciou a kostolom Mukačevského biskupa (*Residentia et Ecclesia Episcopi Munkatsien*.(sis)) a Užhorodským hradom, teraz zmeneným na gréckokatolícky seminár (*Arx olim, nunc Seminarium Cleri Græci ritus*). Predmetom plánu je lokalizácia soľného úradu do vhodnejšej polohy, bližšie k rieke. Podľa vysvetliviek boli v hre až tri polohy, všetky na ľavom brehu Uhu za veľkým mostom cez rieku (*Pons major in capitali alveo Unghi*). Prvé miesto navrhol p. Schönstein – parcelu ešte v intraviláne mestečka pri križovatke ciest z Bozoša a Kapoša (*a. Locus primus per D. Sp. a Schönstein denominatus*). Ako druhá pripadala do úvahy parcela „na zelenej lúke", konkrétne na okraji panského poľa (*b. Projectum Secundum in Tabula Dominali*). Treťou plochou, zrejme najvhodnejšou z pohľadu samotných úradníkov soľného úradu a teda aj zememerača bola parcela priamo v centre ľavobrežnej časti mestečka, rovno pri hlavnom moste, zájazdnom hostinci (*k. Diversorium*) a námestí (*c. Spatium nunc projectatum penes magnum Pontem*).

Ďalšia Rochserova mapa hneď z nasledujúceho roka (č. 26 v zozname) ukazuje, že budovy soľnej stanice skutočne umiestnili v novej polohe tak, ako ich navrhovali komorskí úradníci so zememeračom, v tesnej blízkosti hlavného mosta cez Uh.

Riečna krajina a jej využívanie

V priestore pod užhorodským hradom medzi ramenami rieky, ktorý bol zrejme zasahovaný povodňami, sú zakreslené kroviny a jednotlivé stromy. Z mapy z roku 1791 (č. 32 v zozname) sa dozvedáme, že to bol **panský pasienok** (*Pascuum D*(omi)*nale*). Oproti nim sa na druhom brehu Uh zarezával priamo do **polí** obyvateľov obce Radvanc.

Poznámky a zaujímavosti

Hlavný tok Uhu mal na tomto úseku charakter **aktívne meandrujúcej rieky** s nižším stupňom vlnovitosti a **kamenistým dnom**. Práve v Užhorode na úseku pod hradom sa nachádzal dobre vyvinutý meander s intenzívne erodovaným nárazovým brehom. Svedčia o tom nielen výrazné protismerné holé zákrutové lavice (ang. *point bars*), ale aj priamy údaj o silnej brehovej erózii. Zememerač totiž zachytil nielen čiaru **staršej polohy brehu** v r. 1780 (*Rippa Fluvii A° 1780*), ale aj **v roku zhotovenia mapy** (*Rippa Anni currentis*). Jasne vidno, že silná erózia brehu tu presne v súlade so zákonitosťami fluviálnej geomorfológie (HICKIN a NANSON 1975) pôsobila na niekoľko sto metrov dlhom úseku, pričom najväčší ústup brehu za štyri roky tu dosiahol až okolo 50 siah, teda 95 m. O veľkej dynamike Uhu na tomto úseku však svedčí skutočnosť, že v r. 1827 bol tento problémový meander už prirodzeným spôsobom alebo umelým priepichom odstavený a na mieste jeho zákruty bola lúka L u g o s (*Pratum Lugos Capacitatis 89 622 org. quad.*; mapa č. 52). Zároveň sa však hneď povyše proti prúdu medzičasom vyvinula úplne nová nebezpečná zákruta. Tento ďalší nebezpečný meander pod užhorodským hradom napokon odstavili zrejme umelým piepichom až niekedy po roku 1838 (mapa č. 56).

Dlhodobý prietok rieky Uh v Lekárovciach (pri hranici s Ukrajinou) v období rokov 1931 – 2000 predstavuje 31,0 $m^3.s^{-1}$. Maximálny prietok bol zaznamenaný v r. 1980 (1190,0 $m^3.s^{-1}$). Horná časť ukrajinského povodia Uhu má horský charakter, dolná nížinná časť spád 2 – 0,3 $m.km^{-1}$. Podmienky pre tvorbu povodňových vĺn na Uhu sú však veľmi nepriaznivé. Povodie reaguje veľmi rýchlo na topenie snehu, spojené so zrážkami, ako aj na zrážkové situácie samotné. Povodne tak prichádzajú veľmi rýchlo a voda môže v priebehu 3 hodín stúpnuť až o 7 metrov (PEKÁROVÁ a kol. 2005). To vysvetľuje aj dynamické zmeny koryta Uhu v Užhorode v minulosti. Simulácia extrémnej povodňovej situácie navyše ukázala, že prietok storočnej až tisícročnej vody by za určitých podmienok v prípade katastrofického scenára mohol dosiahnuť na Slovensku až 1 485 $m^3.s^{-1}$ (PEKÁROVÁ a kol. l. c., s. 230).

Užhorod, veľké mesto bezprostredne za štátnou východnou hranicou (118 000 obyvateľov –

Obr. 48 Užhorod. Dnes už nejestvujúci Mlynský kanál na historickej pohľadnici približne z obdobia prvej svetovej vojny. Prameň: Krajinská Séčeniho knižnica (*Országos Széchényi Könyvtár*), Budapešť, Digitálny obrazový archív (*Digitális Képarchívum*), 2019, sign. DKA-001174. Dostupné [online] na: <http://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=1174> [Cit. 2019-11-08].

v rámci Slovenska by sa počtom obyvateľov radilo na 3. miesto, hneď za Košice) je dnes významným správnym, hospodárskym aj kultúrnym centrum Zakarpatskej oblasti Ukrajiny. Je nám blízky aj tým, že bol dvadsať rokov súčasťou (prvej) Československej republiky (1919-1938). Zároveň je vynikajúcim príkladom, na ktorom možno ilustrovať **univerzalitu znalostí čítania** rukopisných latinských (ale aj nemeckých) máp z priestoru bývalého Uhorska. Veľmi názorne a prehľadne ukazujú nielen význam tejto lokality v 18. storočí – križovatka ciest s mostom cez Uh, od r. 1780 sídlo Mukačevskej Gréckokatolíckej eparchie a seminár, soľná stanica, centrum Užskej stolice, ale aj postupný sídelný rozvoj mesta pod stredovekým hradom a neskôr novovekou pevnosťou. Rozvoj a urbanizmus mesta, ako aj trasy niektorých ulíc významne ovplyvnili nielen dnes už zasypané Mlynské rameno (**Obr. 48**), obtekajúce hradnú vyvýšeninu zo severu, ale aj zákruty samotného Uhu. Napriek tomu, že rieka povyše mesta už nebola splavná pre plte, bola významným zdrojom energie na pohon miestnych mlynov aj vodných píl.

7. 14 HORNÉ KOČKOVCE, ZÁJAZDNÝ HOSTINEC PRI VÁHU (1787)

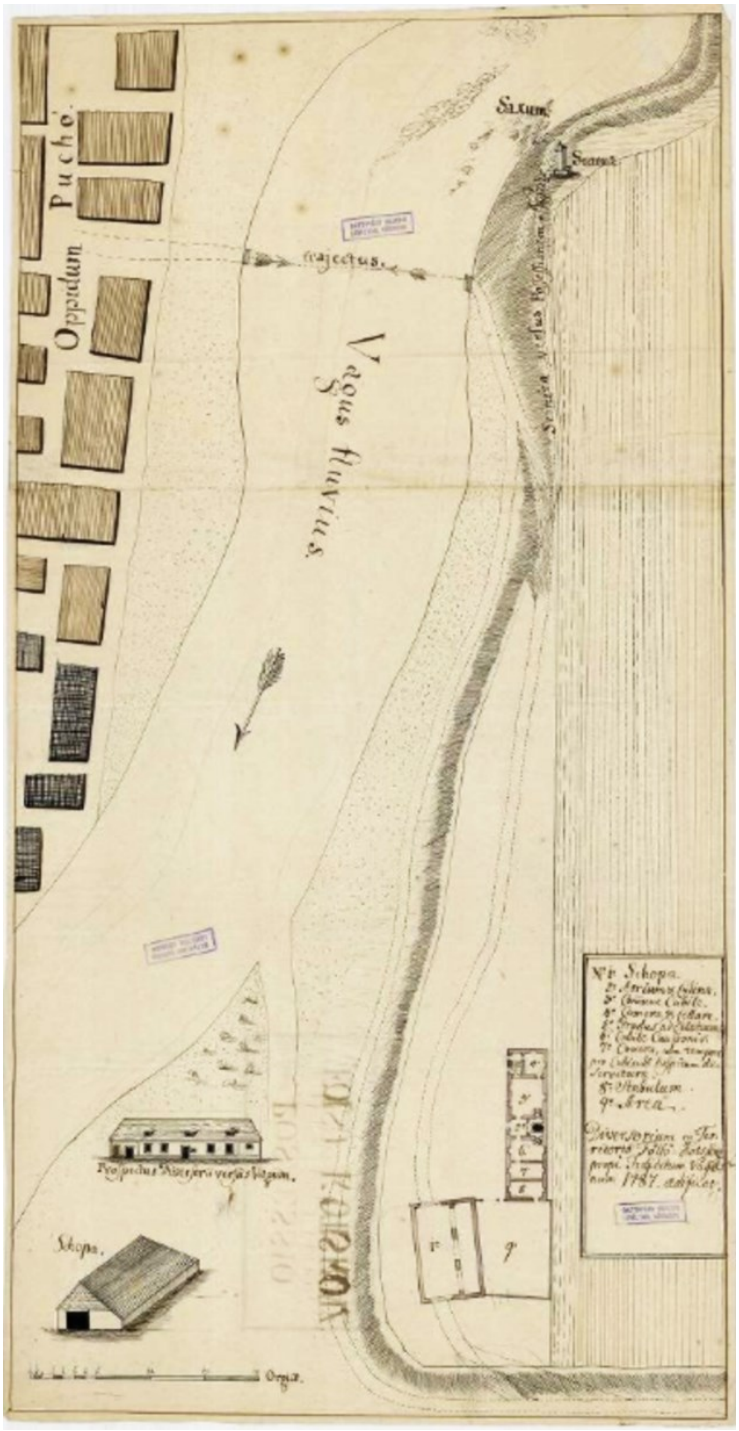

Obr. 49 Zájazdný hostinec pri vážskej kompe v r. 1787 (plán č. 28 v zozname).

Oficiálny názov:

Diversorium in Territorio Főlső-Kotskotz prope Trajectum vaganum 1787 ædificat(um).

Slovenský preklad:

Zájazdný hostinec v chotári Horných Kočkoviec pri kompe cez Váh, postavený (v roku) *1787.*

Autor: neznámy.

Rok: 1787.

Motivácia a intepretácia mapy:

Zájazdné hostince (lat. *diversorium*) boli *motelmi* konskej éry. Dokument znázorňuje časť koryta Váhu medzi mestečkom Púchov a Hornými Kočkovcami s detailným pôdorysným nákresom novopostaveného zájazdného hostinca na ľavom brehu Váhu pri ceste k púchovskej kompe (*Trajectum Vaganum*). Nákres dopĺňa aj bočný pohľad na budovu hostinca a šikmý pohľad na *šopu* (*Schopa*) – *garáž*, kam vchádzali povozy, koče s kde sa vypriahali kone.

Pôdorys hostinca predstavuje aj presnú dispozíciu jednotlivých miestností. Hlavným vchodom sa vchádzalo do predsiene a kuchyne (*Atrium et Culina*). Pre pocestných slúžila hlavne väčšia spoločná verejná spálňa vľavo (*Commune Cubile*). Objekt mal aj pivnicu.

Riečna krajina a jej využívanie:

Plán zachytáva len kratučký úsek Váhu s holými brehmi, náznakom náplavovej lavice oproti hostincu; povyše prievozu sú pri ľavom brehu v koryte Váhu kamene (*Saxum*).

Poznámky a zaujímavosti:

Zakreslená je len socha (*Statua*) pri cestičke, vedúcej do Nosíc (*Semita versus Possessionem Noszitz*).

7. 15 TISA PRI VEĽKÝCH TRAKANOCH, 1789

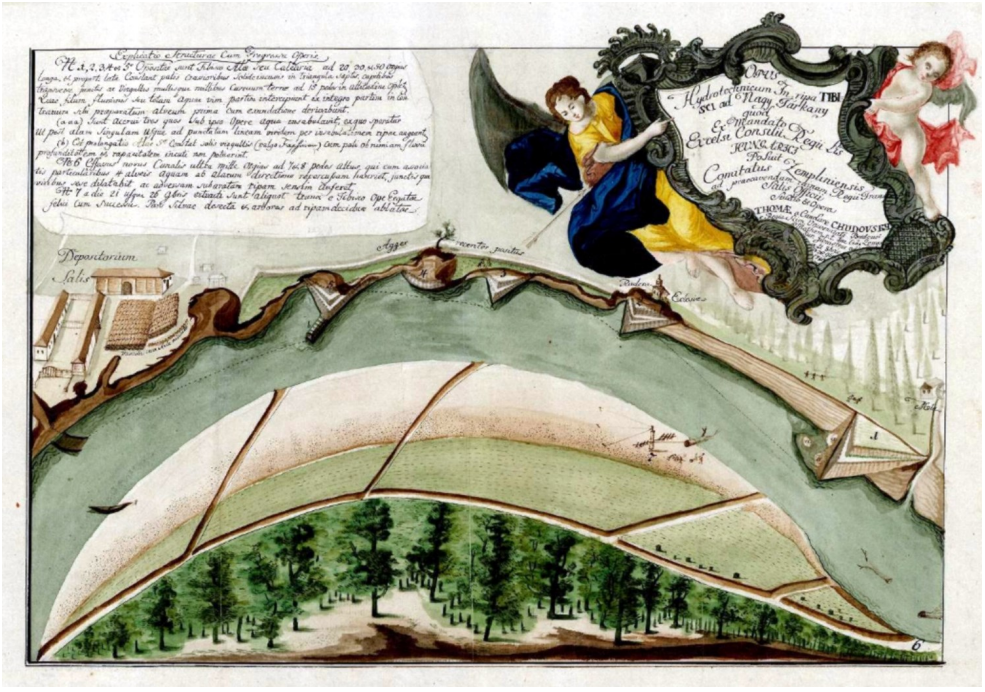

Obr. 50 Vodoinžinierske stavby na erodovanom brehu Tisy pri veľkých Trakanoch na jeseň r. 1789 (mapa č. 29 v zozname).

Oficiálny názov:

Opus Hydrotechnicum In ripa Tybisci ad Nagy Tárkany quod ex Mandato Excelsi Consilii Regii Lis Hungarici Posuit Comitatus Zempliniensis ad praecavendam ruinam Regii Transporti Studio & Opera Thomæ a candore Chudovsky e Regia Scien. Universitate Budensi Mathem.(aticus) *P. t. Inc.*(lyti) *C*(omi)*t*(at)*us Zemp*(liniensis) *a 11 8bris ad 26 9bris 1789.*

Slovenský preklad:

*Vodoinžinierske dielo na brehu Tisy pri Veľkých Trakanoch, ktoré postavila Zemplínska stolica z príkazu vznešenej Uhorskej Miestodržiteľskej kráľovskej rady, aby sa predišlo zničeniu kráľovskej prepravy (soli). Z (vlastnej) iniciatívy Tomáša ... *Chudovského, matematika z Kráľovskej budínskej vedeckej univerzity. P. t. Vznešená Zemplínska stolica od 11. októbra do 26. novembra 1789.*

Autor: Tomáš *Chudovský, matematik

Rok: 1789 (11. X. – 26. XI.).

Motivácia a intepretácia mapy

Mapa detailne zachytáva a popisuje opatrenia na ochranu erodovaných brehov Tisy vo Veľkých Trakanoch pri významnom kráľovskom soľnom sklade a prístave. Veľké Trakany boli dôležitým distribučným a mýtnym bodom pri transporte soli v severovýchodnom Uhorsku. Soľ sa z baní vo Východných Karpatoch prepravovala plťami a pramicami po rieke. Práve vo Veľkých Trakanoch sa soľ prekladala na povozy a vozila do Solivaru na čistenie a zjemnenie, ba aj ďalej. Odtiaľ sa naspäť privážala v sudoch drvená soľ (TAKÁCS 2006). Postupný vývoj veľkého meandra Tisy sa prejavoval podomieľaním nárazových brehov, takže v druhej polovici 18. storočia už ohrozoval aj samotné budovy soľného skladu (hlavná neskorobaroková budova, tzv. *Sóház* „Soľný dom“ je dnes po rekonštrukcii významnou kultúrnou pamiatkou obce).

Základom protieróznych opatrení bolo päť **masívnych drevozemných výhonov**, resp. trojuholníkovitých ostrôh (*Ala*) o stranách 20, 30 a 50 siah (teda až 94 m). Steny ostrôh založili priamo v koryte Tisy zatlčením pevných kolov do dna rieky a ich prepojením vŕbovými výpletmi. Takto ohraničený priestor následne zasypali zeminou, ktorú privážali povozmi v mnohých fúrach. Telesá ostrôh mali výšku až 15 stôp (4,74 m). Výhon č. 5 (najbližšie k soľnému skladu) mal aj predĺženie, pozostávajúce čisto z fašín.

Okrem toho na zvrátenie erózie na náprotivnej strane meandra vykopali v zákrutovej lavici aj šikmé **kanály**, hlboké 7 – 8 stôp (2,2 – 2,5 m). V kombinácii s ostrohami mali napomáhať odrážaniu prúdu a erózii náplavu na tejto strane zákruty.

Riečna krajina a jej využívanie

Mapa zachytáva len úzky segment riečnej krajiny vo vrchole zákrutovej lavice s piesčinou, trávnatým porastom a listnatým lesom vo vnútri meandra (z iných zdrojov vieme, že išlo o dubový les).

Poznámky a zaujímavosti

Mapa plasticky znázorňuje nielen budovy soľného skladu (*Depositorium Salis*), ale aj vzorne naukladané drevené nádobky s drvenou soľou (*Vascula cum sale minuto*) pri malom zálive v susedstve, ktorý slúžil na pristávanie a kotvenie lodí.

Z hľadiska histórie obce je zaujímavý a cenný aj zákres **zvyškov kostola** (*Rudera Ecclesiae*) na brehu Tisy pri výhone č. 2. Zároveň vidno, že išlo o jednoloďový kamenný kostol. Názory na polohu najstaršieho reformovaného kostola (poddaní Veľkých Trakán prešli v 16. storočí na protestantskú, konkrétne kalvínsku vieru) sa totiž doposiaľ rôznili. Podľa Évy GULAI (2006) nie je známa ani poloha kostola, ani to, či bol drevený alebo murovaný. Podľa TAKÁCSA (2006, s.141) stál starý kostol na tom mieste, kde v r. 1771 postavili rímskokatolícky kostol. Ten v roku 1894 rozšírili a prestavali na dnešný neogotický kostol narodenia Panny Márie.

Mapa je unikátna aj tým, že jej autor na brehu Tisy plasticky zakreslil pri práci aj **stroj na vyťahovanie kmeňov**, prekážajúcich plavbe (pod č. 7; **Obr. 51**). Niekoľko kmeňov stromov takto v dňoch 21. – 26. novembra úspešne vytiahli z rieky, rozpílili a odviezli; vyrúbali aj stromy na okraji lesa, ktoré by mohli padnúť do rieky pri rozširovaní koryta (*N° 7 a die 21 usque 26 9bris extracti sunt aliquot trunci e Tibisco Ope Ergatae felici cum successu. Pars Silvae desecta & arbores ad ripam deciduæ ablatae*).

Obr. 51 Detail ostrôh / výhonov č. 2, 3 4. Pri výhone č. 2 vidno na brehu zvyšky starého kostola (*Rudera Ecclesiæ*). Vpravo dolu vyťahovanie kmeňa stromu z koryta Tisy pomocou špeciálneho zariadenia – rumpálu.

Obr. 52 Mŕtve rameno Tisy pri veľkých Trakanoch – bývalý hlavný tok Tisy. [Online] Dostupné na: <https://mapio.net/pic/p-3478795/> [Cit. 2019-11-08].

7. 16 ČASŤ TOKU DRÁVY SO SPORNÝM LESOM OTTOK (1792)

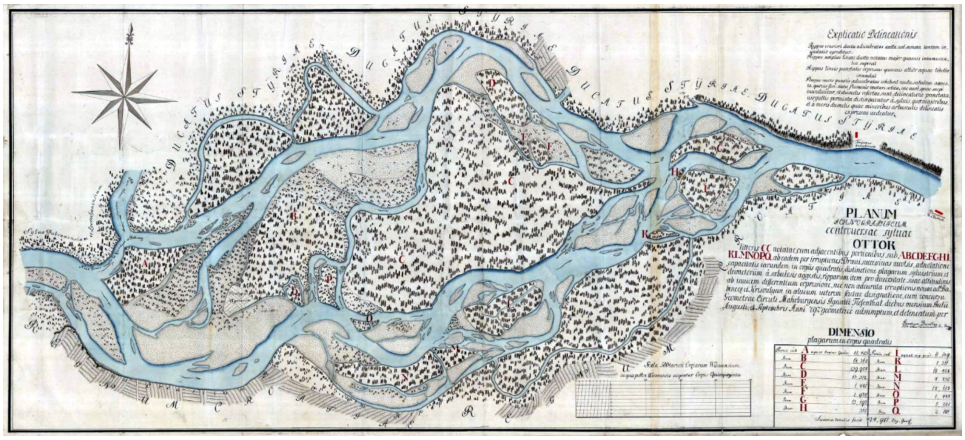

Obr. 53 Plán sporného ostrova Otok na rieke Dráve pri rovnomennej dedine v r. 1792 (mapa č. 34 v zozname).

Oficiálny názov:

PLANUM ICHNOGRAPHICUM controversae sylvae OTTOK litteris CC notatae, cum adjacentibus portionibus sub A,B,C,D,E,F,G,H,I,K,L,M,N,O,P,Q, ab eadem per irruptiones Dravi sucessivas avulsis, adnotatione capacitatis earundem in orgiis quadrantis, distinctione plagarum sylvestrium, et dumetorum a sabulosis aggestis, ripparum item pro diversitate suae altitudinis ab invicem differentium expressione, nec non adcurata irruptionis novae ad Babinecz et Krisovlyan in alveum veterem factae designatione, cum Concursu Geometrae Circuli Mahrburgensis Ignatii Tiefenthal, diebus mensium Julii, Augusti et Septembris Anni 792 geometrice adsumptum, et delineatum per Ignatium Beischlag, Inc. Co(mi)*t*(a)*tus Varasdinensis Jur.*(atum) *Geom.*(etram) *Mp.*

Slovenský preklad:

Pôdorysný plán sporného lesa OTTOK, vyznačeného písmenami CC, s priľahlými časťami pod (písmenami) A,B,C,D,E,F,G,H,I,K,L,M,N,-O,P,Q, postupne od neho odtŕhanými prietržami Drávy, s vyznačením ich plôch vo štvorcových siahach, s rozlíšením plôch, pokrytých lesom a krovinami od piesčitých náplavov, taktiež (s rozlíšením) *brehov z pohľadu svojej rôznej výšky, ako aj s presným vyznačením novej prietrže* (Drávy) *do starého ramena pri Babinci a Križovľanoch, v spolupráci so zememeračom Mariborského obvodu Ignácom Tiefenthalom, geometricky vlastnoručne zameral a vykreslil v dňoch mesiacov júla, augusta a septembra roku 1792 Ignác Beischlag, certifikovaný zememerač slávnej Varaždínskej stolice.*

Autori: Ignác Beischlag, certifikovaný zememerač Varaždínskej stolice a Ignác Tiefenthal, zememerač Mariborského obvodu (Štajerského kniežatstva).

Dátum: 1792, VII. – IX.

Plán sporného ostrova Ottok (chorv. *otok* „ostrov“) znázorňuje niekoľko kilometrov toku rieky Drávy na pomedzí Štajerského kniežatstva a Chorvátskeho kráľovstva. Dnes sa predmetný úsek nachádza na severe Chorvátska medzi dedinami Otok a Hrženica pri hornom konci vodnej nádrže *Dubravsko jezero* a poniže ďalšej vodnej nádrže *Varaždinsko jezero*. Motiváciou plánu boli dynamické zmeny koryta koncom 18. storočia, ktoré v jeho poslednej dekáde viedli k spochybneniu jurisdikcie väčšieho riečneho ostrova Ottok. Dráva tu v čase mapovania mala charakter **migrujúceho toku** (*wandering channel*) s dvomi paralelnými ramenami. V dôsledku zvýšenej frekvencie vysokých vôd však plán zreteľne zachytáva stav koryta vo fáze nestability, s jasnou **tendenciou k divočeniu** (*braiding*). Svedčia o tom rozsiahle plochy štrkopieskových lavíc a premenlivých nánosov v oboch hlavných ramenách, ktoré sú znakom presýtenia koryta splaveninami a vysokých hodnôt laterálnej erózie. V spleti náplavov sa počas zím ľahko zasekávali ľady, čo napomáhalo ďalším zmenám koryta.

Bezprostrednou príčinou spochybnenia vlastníctva sporného ostrova bola dozaista nedávna **prietrž**, resp. *avulzia* Drávy (*Nova Dravi irruptio ad Krisovlyan et Babinecz*), pri ktorej sa evidentne začalo posilňovať a zväčšovať práve staršie severné rameno, takže na ostrov si začala robiť nárok chorvátska strana. O zachytenom stave nestability rieky nepriamo svedčí aj malý fragment polí (*Vestigia Agrorum*), pozostatok ich pôvodne iste rozsiahlejších plôch, ktorý ostal ako erózny zvyšok staršieho terénu medzi dvomi hlavnými ramenami.

Zaujímavé je aj porovnanie rieky na tomto úseku so stavom štyri desaťročia pred vyššie popisovanými závažnými zmenami (mapa M. J. Surganta z r. 1752, č. 8 v zozname). V podstate ukazuje **aktívne meandrujúcu rieku** s intenzívnou laterálnou aktivitou v zákrutách (rozsiahle zákrutové lavice, angl. *point bars*). Vidno tiež stopy kratších avulzií (staré koryto okolo ostrova *Karlovchak*), odstavených dobre vyvinutých meandrov (*Gornyi Zredek sive Zvirnijak*), žľabových odrezaní koryta (*chute cutoffs*; cf. LEHOTSKÝ a kol. 2015), ale aj úzkych bočných ramien (**Obr. 54**). Výrazná **tendencia k migrovaniu** však už naznačuje zmenu správania rieky, súvisiacu práve so zvýšenou frekvenciou povodňových prietokov, ako aj záťažou sedimentov (cf. FRYIRS a BRIERLEY 2013).

Riečna krajina a jej využívanie:

Plán, ktorého zameriavanie v náročnom teréne trvalo v lete roku 1792 takmer tri mesiace, je zaujímavý nielen veľmi detailným zákresom pôdorysu riečiska, ale aj z pohľadu krajinnej ekológie. Zememerač totiž pomerne detailne zakreslil a odlíšil jednotlivé **sukcesné štádiá** postupnej kolonizácie obnažených riečnych náplavov vŕbami a ďalšími drevinami. Rôznymi líniovými prvkami odlíšil aj brehy rôznej výšky, zaplavované pri meniacich sa vodných stavoch. Tak napr. brehy, tieňované **hrubšou čiarou** boli relatívne najvyššie, z ktorých sa voda neprelievala do nivy pri žiadnych, alebo len pri najvyšších povodniach (*Rippas crassiori ductu adumbratas nulla vel summa tantum inundatio egreditur*). **Jednoduchou tenšou čiarou** vyznačil brehy, prelievané pri vyšších vodných stavoch (*Rippas simplici lineae ductu notatas major quaevis intumescentia superat*). **Bodkovaná čiara** napokon lemovala brehy, ktoré voda zalievala najčastejšie (*Rippas lineis punctatis expressas quevis altior aquae libella inundat*; orientačne voda s prietokom $Q_1 – Q_{1,5}$). Bodkovaním a odlišnými areálovými znakmi stromov potom vykreslil plochy piesčitých náplavov v rôznom štádiu sukcesie. Líšia sa jednak výškou, jednak hustotou stromov, každopádne sú jasne rozoznateľné od dospelých porastov (*Plagae meris punctis adumbratae exhibent nuda sabulosa aggesta, quovis fere statu fluminis mutari solita; eae vero, quae saepe inundantur, et dumetis refertae sunt, delineatione punctata, virgultis permixta distinguuntur a sylvis, quæ majoribus et a meris dumetis quæ minoribus arbusculis delineatis expressae videntur*). Za týchto okolností možno predpokladať, že vzrastlý les na relatívne geneticky staršom stanovišti tzv. prechodného lužného lesa, azda aj s fragmentami areálov tvrdého luhu rástol len na samotnom ostrove Ottok. Na nive inak prevládali **mäkké lužné lesy**, zhruba zodpovedajúce našej asoc. *Salici – Populetum*, prípadne aj menšie plochy lesíkov s bielym topoľom (blízke asoc. *Fraxino – Populetum* sensu Jurko, 1958), lemujúce obe hlavné ramená. V tomto období Dráva, podobne ako napr. Dunaj pri Viedni (DRESCHER a kol. 2014, **Obr. 55**), každoročne remodelovala a omladzovala relatívne veľkú časť svojho alúvia. Riečna krajina sa vyznačovala mimoriadne pestrou mozaikou stanovíšť

Obr. 54 V roku z r. 1752 mala podľa mapy M. J. Surganta (č. 8 v zozname) ešte Dráva na tomto úseku charakter aktívne meandrujúcej rieky s vysokou energiou, síce s tendenciou k migrovaniu, ale stále s prevládajúcou meandrujúcou pôdorysnou vzorkou.

rôzneho veku, expozície voči záplavám a heterogénnou skladbou vegetácie. Práve vymiznutie iniciálnych stanovíšť – neustále vznikajúcich nových lavíc v aktívnom riečisku a na ne naviazaných pionierskych druhov – napr. krovitých vŕb (*Salix eleagnos, S. purpurea, S. triandra, S. daphnoides, S. alba*), *Myricaria germanica*, *Hippophae rhamnoides*, *Populus nigra*, *Alnus incana* a i. – je základným a bez renaturácie ťažko riešiteľným problémom, s ktorým dnes zápasí ochrana prírody na alúviách riek po ich regulácii (PIŠÚT a UHERČÍKOVÁ 1993, UHERČÍKOVÁ a PIŠÚT 2000, KREMPASKÝ 2009).

Poznámky a zaujímavosti:

V pravom dolnom rohu mapy sa nachádza aj **výkaz plôch** hlavného ostrova Otok a k nemu priľahlých menších ostrovných útravov v štvorcových siahach (*Dimensio plagarum in orgiis quadratis*). Grafická mierka plánu je konštruovaná tak, že jeden (viedenský) palec na pláne zodpovedá päťdesiatim viedenským siaham (*Scala 500tarum Orgiarum Wiennensium in qua pollex Wiennensis aequatur orgiis Quinquaginta*). Skutočná mierka plánu je teda 1:3 600.

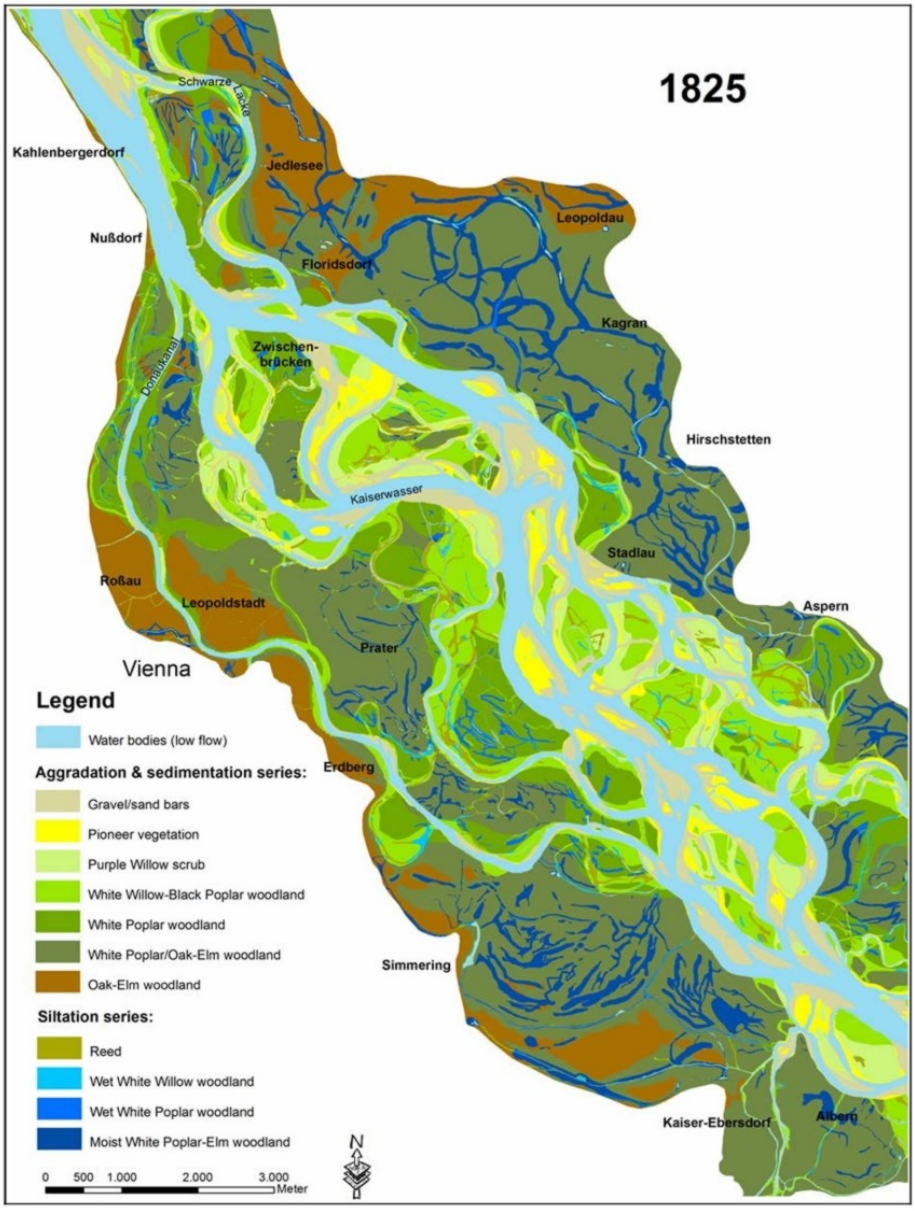

Obr. 55 Rekonštrukčná mapa historických typov vegetácie na Viedenskom Dunaji v roku 1825 (DRESCHER a kol. 2014).

7. 17 OHROZENIE ČUNOVA BREHOVOU ERÓZIOU ZAMRZNUTÉHO DUNAJA V ZIME 1795

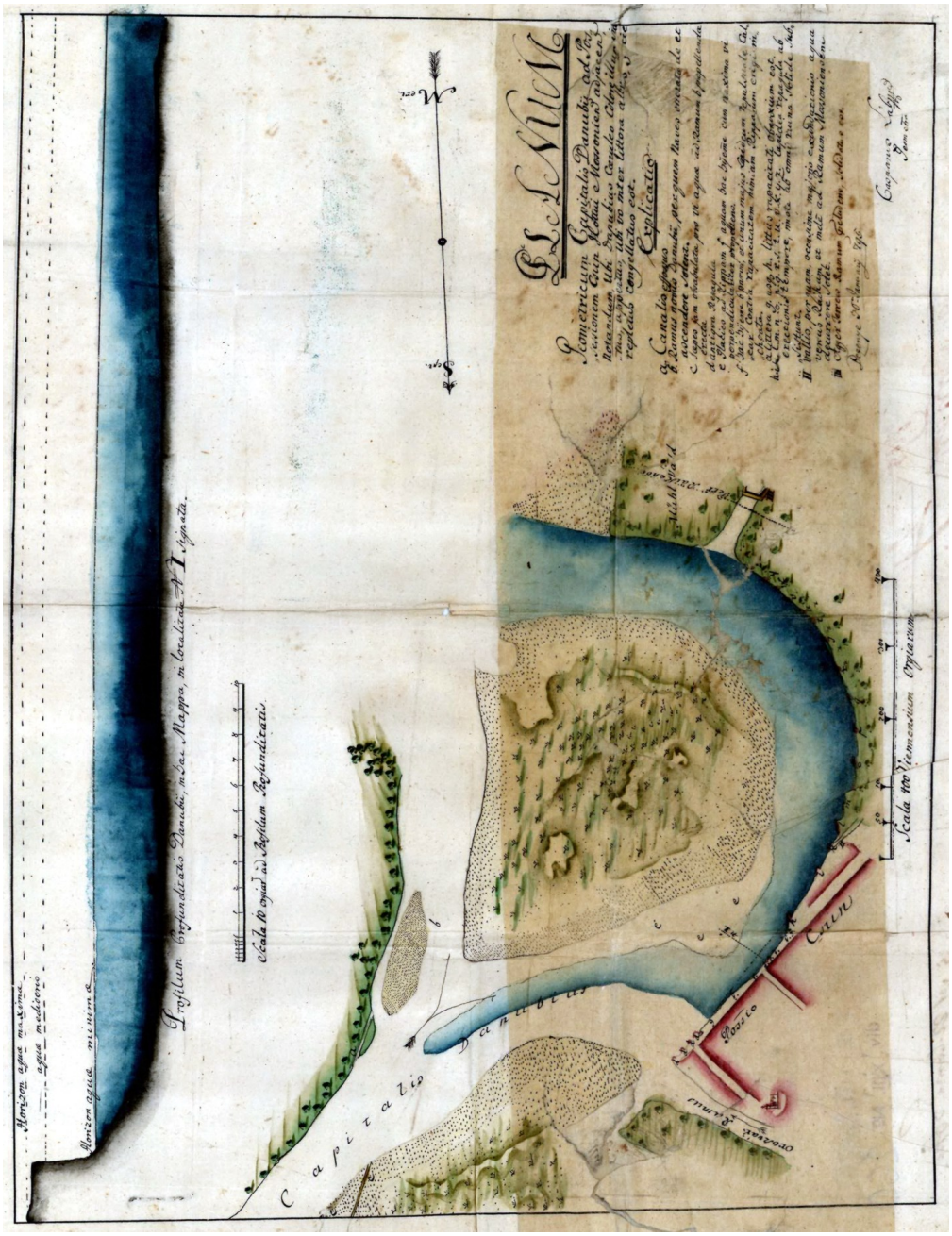

Obr. 56 Zamrznutý Dunaj a erózia brehu pri Čunove v zime r. 1794/1795 (mapa č. 39 v zozname).

Oficiálny názov:

PLANUM Geometricum Capitalis Danubii ad Possessionem Csún I(nclyto)*co*(mi)*t*(a)*tui Mosonien*(sis) *adjacens, Notandum, ubi Danubius Cæruleo Colore illuminatus, appertus, ubi uo inter littora al.*. (poškodený text) *glacie repletus congellatus est.*

Slovenský preklad:

Geometrický plán hlavného toku Dunaja pri obci Čunovo, priľahlej k slávnej Mošonskej stolici, kde (bol) *Dunaj, vyfarbený modrou farbou, otvorený, a kde medzi brehmi naplnený ľadom zamrzol.*

Autor: Gašpar (Casparus) Láb, zememerač Mošonskej stolice.

Dátum: 1795, 30. január.

Motivácia a intepretácia mapy

Situácia, znázorňujúca krátky úsek toku Dunaja, nie je na prvý pohľad úplne zrejmá. Úplný zmysel dáva až po dešifrovaní latinských poznámok v pravom dolnom rohu mapy. Vyplýva z nich, že v januári roku 1795 sa koryto Dunaja pri dedine Čunovo, ležiacej v tom čase v Mošonskej stolici, sčasti pokrylo ľadom (biele plochy). Čiastočný zámrz koryta vo veľkej zákrute radikálne zúžil prietočný profil povyše obce, na šírku sotva 60 m, pričom zároveň tým stočil prúd rieky v nezamrznutom úseku poloblúkom takmer kolmo na smer dediny, kam voda dorážala s maximálnou silou (*Glacies ad Rippam f aquam hac hyeme cum maxima vi perpendiculariter propellens*).

Spôsobilo to silnú laterálnu eróziu a ústup brehu až o 29 m len počas tejto jedinej konkrétnej udalosti, ktorá zrejme netrvala dlhšie, ako niekoľko dní. Rozsah laterálnej erózie pomáha lepšie pochopiť aj priečny profil korytom Dunaja. Kolmý erodovaný breh Dunaja tu dosahoval značnú výšku. Aj pri najnižšom vodnom stave (*Horizon aquae minimae*) tu bol Dunaj stále hlboký 5,31 m (2,8 viedenských siah), zatiaľ čo pri priemernom vodnom stave (*Horizon aquae mediocris*) dosahoval už hĺbku desivých 10,05 m (5,3 siah). Mapa je tak veľmi ilustratívnym príkladom ťažko predvídateľných nebezpečenstiev a rizík, spojených s ľadovými úkazmi a povodňami v minulosti. Zima v r. 1794/1795 bola pritom jednou z *obyčajných* zím Malej doby ľadovej (PIŠÚT 2008).

Veľký meander hlavného toku Dunaja pri dedine Čunovo sa vyvinul veľmi náhle, doslova v priebehu niekoľkých rokov v druhej polovici osemdesiatych a začiatkom deväťdesiatych rokov 18. storočia, sčasti ako reakcia na regulačné zásahy a zmeny koryta na vyššie položenom úseku Bratislavy (por. kap. 7.19.). Vývoj zákruty však spôsobil oderodovanie takmer polovice intravilánu obce Čunovo. Vyžiadalo si to založenie novej ulice poškodených obyvateľov ďalej od Dunaja, čím vzniklo jadro súčasného pôdorysu Čunova. Ako ukazuje séria máp, Mošonská stolica sa zo všetkých síl snažila zabrániť silnej laterálnej erózii Dunaja výstavbou nákladných kamenných a drevených výhonov. Skutočnú úľavu však prinieslo až presmerovanie prúdnice hlavného toku za pomoci dlhých výhonov a výkopov do trasy **sklzového** resp. **žľabového ramena** (*chute channel*) naprieč zákrutou rieky. Tento nový stav už vlastne zachytáva aj prezentovaná mapa. Pod písmenom b ukazuje nové rameno Dunaja, ktorým sa už zvyknú plaviť dole aj po prúde nákladné lode (*b. Ramus novus Danubii, per quem Naves oneratæ de et ascendere solent*). I po presune hlavného toku do novej trasy však za vysokých vôd ešte nejaký čas brehová erózia naďalej pôsobila aj v pôvodnom, hoci teraz už bočnom západnom ramene (PIŠÚT 2008). Z mapy sa tiež dozvedáme, že aj počas tejto konkrétnej zimy, ešte pred zámrzom Dunaja, začali s výstavbou ďalších šiestich menších a jedného väčšieho odrážacieho kamenného výhonu proti prílišnej dravosti rieky, ktoré sú označené písmenkom f (*hac hyeme 6 parva, et unum majus Lapideum Repulsuale Calcar cntra rapacitatem nimiam Ripparum erigi ichoata*).

Poznámky a zaujímavosti

Pri vysokej vode Dunaj nezalieval len vnútro meandra, ale vystupoval aj z vonkajších brehov meandra (priečny profil – *Horizon aquæ maximæ*) a vylieval sa do okolitej krajiny, prednostne úzkymi zníženinami – **valovými stružkami**, ktoré narúšali agradačný val (angl. *crevasse channels*; cf. FRYIRS a BRIERLEY 2013, s. 167, 170; LEHOTSKÝ a kol. 2015, s. 46). Taká sa nachádzala aj v blízkosti dediny (pod číslom II); voda sa ňou zvykla rýchle vyvaliť smerom na Rajku a odtiaľ *zbehnúť* až do Mošonského ramena (*Vallis, per quam occasione majoris exundationis aqua versus Rajkam, et inde ad Ramum Mossoniensem decurrere solet*).

7. 18 VÁH MEDZI KLOBUŠICAMI A NEMŠOVOU V R. 1795

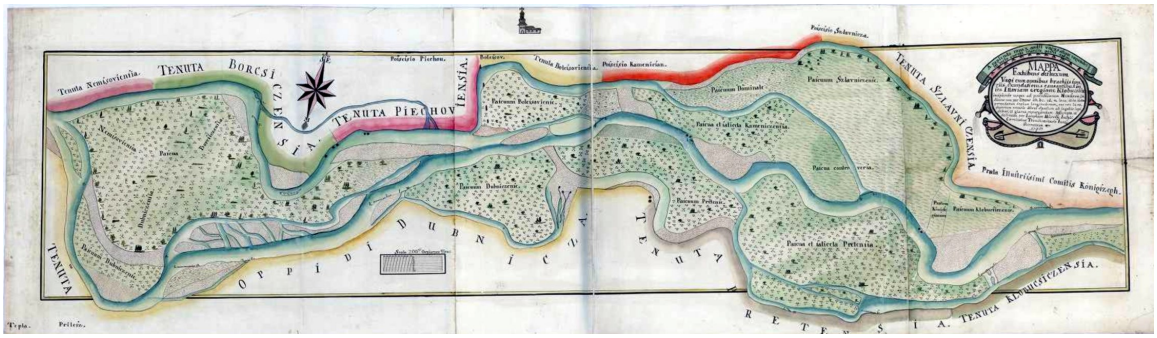

Obr. 57 Váh medzi Klobušicami a Nemšovou v r. 1795 (mapa č. 40 v zozname).

Originálny názov:

Mappa Exhibens defluxum Vagi cum omnibus brachiis spuriis, exundationes causantibus infra Illaviam e regione Klobucsicz incipiendo usque ad possessionem Nemsova, indicans una per litteras ab. bc. cd. etc. loca, et in iisdem ponendarum sepium longitudinem, nen non in rs. desertum veteris alvei spatium ab ingestis lapidibus, et glarea repurgandum.

Slovenský preklad:

Mapa, ukazujúca tok Váhu so všetkými vedľajšími (pochybnými) ramenami, spôsobujúcimi záplavy poniže Ilavy od územia Klobušíc počnúc až k obci Nemšová; ukazuje tiež písmenami ab. bc. cd. atď. miesta, na ktorých by bolo treba zriadiť pozdĺžne (smerové) výhony, ako aj (písmenami) rs. priestor starého opusteného ramena, ktoré je treba vyčistiť od naplavených kameňov a štrku.

Autor: Jozef (Joseph) Húrossy, certifikovaný zememerač Trenčianskej stolice.

Rok: 1795.

Motivácia a intepretácia mapy

Mapa znázorňuje typický úsek koryta Váhu s tzv. migrujúcou pôdorysnou vzorkou (*wandering gravel-bed river*). Tento typ riečiska, charakteristický pre štrkonosné rieky s vyššou energiou toku a množstvom splavenín bol v minulosti na Slovensku typický práve pre stredný tok Váhu približne od Beluše po Piešťany. Popri hlavnom koryte tu existovali jedno, niekedy aj viac paralelných meniacich sa bočných ramien, dlhých aj viac kilometrov. Rýchle sa zanášali splaveninami (štrkom). Pri vyšších vodných stavoch nimi však voda bleskove prenikala k okrajom aktívnej zóny a ľahko sa z nich prelievala do okolia. Hlavný tok Váhu aj bočné ramená mali nízky až stredný stupeň vlnovitosti, tvorili nepravidelné zákruty s lavicami (*point bars*). Významným mechanizmom zmien koryta boli *avulzie*. Tie vznikali náhlym *preskokom* hlavného toku do úplne novej polohy kvôli momentálne vzniknutým prekážkam v koryte (naplavené kmene, ľady a pod.). Mapa zároveň znázorňuje miesta prípadnej konštrukcie pozdĺžnych smerových stavieb v koryte Váhu a prehrádzok horných ústií niektorých bočných ramien, ktoré by prispeli k vyrovnaniu a zjednoteniu koryta, ako aj k ochrane erodovaných úsekov. Súčasťou je aj návrh na vyčistenie krátkeho koryta, zaneseného kameňmi a štrkom na pomedzí chotára Nemšovej a Dubnice.

Riečna krajina a jej využívanie

Zaplavovaný priestor alúvia Váhu medzi vonkajšími ramenami rieky mohol byť využívaný iba extenzívne, ako **pasienky**, porastené **nesúvislým porastom**, skupinami a solitérmi drevín, zrejme najmä vŕb. Vyplýva to nielen z mapových znakov, ale aj toponým (*Pascua et saliceta Pretensia*, *Kameniczensia*). Malý fragment alúvia pri Slavnici využívali ako lúku (*Pratum Königszegianum*). Značné plochy zaberali holé štrkopieskové náplavy bočných a zákrutových lavíc vážskych ramien.

Poznámky a zaujímavosti

V koryte Váhu sú zakreslené aj *lodné mlyny* (hoci bez označenia) – dva pri obci Piechov, tri pri Borčiciach, po dva pri Kameničanoch a Slavnici.

7. 19 DUNAJ PRI BRATISLAVE V R. 1796

Obr. 58 Nivy Dunaja pri Bratislave v r. 1796 podľa plánu J. Hankóczyho (plán č. 41 v zozname).

Oficiálny názov:

Planum Repræsentans viam Flantsendorfensem, partem Danubii, adiacentisque plagæ, porro partem rami Ersekjvariensis, ab Orificio eiusdem usque confluxum cum ramo Vartling, denique ramum Vartling et Apfelludl, usque pontem Vereknyensem.

Slovenský preklad:

Plán, znázorňujúci Flantsendorfskú cestu (cestnú hrádzu)*, časť Dunaja a priľahlé územia, ďalej časť Novozámockého ramena* (Malého Dunaja)*, od jeho* (horného) *ústia až po sútok s ramenom Wartling, napokon ramená Wartling a Apfelludl, až po vrakunský most.*

Autor: Jakub Hankóczy, matematik (zememerač) Bratislavskej stolice.

Dátum: 1796.

Motivácia a intepretácia mapy

V súvislosti s hydroklimatickými fluktuáciami, prirodzenými aj antropicky podmienenými zmenami koryta Dunaja na vyššie položených úsekoch, ako aj v dôsledku zmien využívania krajiny prechádzal Dunaj na začiatku svojho stredného úseku – poniže Devína - dynamickými zmenami, ktoré sa zintenzívnili najmä od polovice 18. storočia. Presun hlavného toku Dunaja pri Pečenskom ostrove do severnej vetvy urýchlil prvú reguláciu toku Dunaja v Bratislave začiatkom sedemdesiatych rokov 18. storočia (PIŠÚT 2018). Viedenský dvor uvoľnil na stabilizáciu tohto úseku nemalé financie a tak vodoregulačné úpravy, ktoré sa tu uskutočnili v r. 1773-1777, významne ovplyvnili ďalší vývoj koryta (PIŠÚT 2002). Najväčší vplyv na ďalší vývoj rieky malo hlavne **odstavenie mohutného Chorvátskeho ramena** Dunaja, dokončené v r. 1777. Skrátenie, napriamenie a sústredenie vôd v hlavnom koryte toku na úseku Bratislavy zvýšilo spád rieky a vyvolalo bočnú, ale aj hĺbkovú eróziu dna rieky, ktorá postupovala smerom proti prúdu. Ľadové povodne v r. 1775, 1780, 1784 prispeli aj k zmenám koryta poniže mesta (prietrž protismerných slučiek Dunaja medzi Petržalkou a Vlčím hrdlom, odstavenie ramena s mlynmi v Pálenisku). Dynamické zmeny vyústili do rozširovania koryta a tvorby nových meandrov, avšak už s väčšími para-

metrami (cf. kap. 7. 17). Jasnou známkou prebiehajúcich zmien je aj značné **rozšírenie koryta** za Petržalkou, resp. pri Vlčom Hrdle na viac než dvojnásobok v porovnaním s Bratislavou – orientačne okolo 400 siah, teda do 800 m na prezentovom pláne. Koryto bolo vyplnené štrkopieskovými nánosmi.

Práve v tejto fáze zachytáva úseku Dunaja pri Bratislave aj plán z r. 1796. Plán nemá severku a je orientovaný približne *hore nohami*, t. j. juh je hore. V sedembodových vysvetlivkách autor popisuje najmä dôležité orientačné body oblasti výtoku Dunaja z Devínskej brány, napr. Hraničný mostík medzi Rakúskom a Uhorskom (a. *Ponticulus, inter R.*(egnum) *Hungariæ et A.* (rchiducatus) *Austriæ, limitaneus*), alebo Vrakunský most (*h. Pons Vereknyensis*), zachytené sú ale aj niektoré aktuálne hydrotechnické problémy. Dnová erózia Dunaja v kombinácii s účinkami ľadových povodní spôsobili, že fakticky z roka na rok sa po r. 1782 zanieslo horné ústie Mlynského ramena Dunaja nánosmi štrkopieskov. Vlastne celé toto rameno bolo na úseku mesta silne zanesené, ostal v ňom len úzky pás vody, čím sa stalo úplne nespôsobilé na plavbu lodí a ich ťahanie proti prúdu. Pri jeho hornom ústí preto navrhovali zriadenie nového smerového výhonu s navrhovanou dĺžkou až 588 m. Ten by pri vyšších vodách zabezpečil dostatočný prúd smerom do ramena a dokázal odplaviť aspoň časť nánosov (písmeno e; *Erectio novi Calcaris, in orificio rami ErsekUjvariensis in logit*(udine) *ad 310 Orgyas*). Plavbu v ramene sa však už udržať nepodarilo, a tak sa pozornosť sústredila do horného ústia južnejšej vetvy Malého Dunaja – **Wartlingského ramena** (f. *Orificium Rami Vartling*). Ako dokazujú iné mapy a plány, Bratislavská stolica tu už v roku 1792 budovala regulačné dielo, ktoré načas stabilizovalo nátok vody do ramena a zároveň zabránilo prevaleniu sa Dunaja do ramena okolo ostrova Vlčie Hrdlo (napr. mapa č. 36).

Z plánu tiež vyplýva, že po značnom poškodení viedenskej cestnej hrádze pri povodni v roku 1787 (cf. PIŠÚT 2011) sa alternatívne uvažovalo aj o vybudovaní **priepustov** s mostíkmi v telese hrádze, ktoré by pri vysokých vodách prepúšťali časť prietoku do priestoru pravobrežnej nivy. Hrádza totiž po svojom postavení vytvorila v profile pred Bratislavou lievikovité zúženie inundačného územia (DANIŠOVIČ a FEKETE 1970). Hladina kulminačných prietokov v ňom pri povodniach nebezpečne stúpala a zvyšoval sa aj tlak na hrádzu. Realitu tohto nebezpečenstva zanedlho potvrdilo aj fatálne poškodenie hrádze v r. 1809 (kap. 7. 23). Výstavba šiestich mostíkov v telese hrádze a priepustu v mieste bývalého Kapitulského ramena podľa inštrukcie Riaditeľstva plavby a navigácie sa uvádza v bode b (*A quæ, per sex pontes aa, bb, cc, dd, ee, et ff, et novum canalem, iuxta Instructionem I.*(nclyti) *Directionis ædilis, defluentis, influxus, in antiquum ramum Engerauiensem*).

Poznámky a zaujímavosti

Vlastníctvo mesta Bratislavy a Pálfiovskej rodiny nie je na tejto mape odlíšené farebne, ale čiarkovanou čiernou líniou. Žltozelenou líniou je zvýraznená hranica s územím Mošonskej stolice, ružovou hranica s územím Rakúskeho arcikniežatstva. Využívanie krajiny je na pláne znázornené len schematicky: svetlozelenou sú spoločne vyfarbené porasty s prevahou drevín (lesy, ovocné sady, záhrady); pasienky, lúky aj role označuje bledá farba. V Petržalke a Vlčom Hrdle sú zakreslené aj hlavné lesné prieseky. Holé štrkopieskové náplavy Dunaja sú vyznačené bodkovaním.

Hankóczyho plán ukazuje, že v priebehu uzatvárania a krátko po ňom nastali v koryte odstaveného Chorvátskeho ramena Dunaja (*Ramus Oroszvariensis*) veľké pôdorysné zmeny. Koryto takmer po celej dĺžke vyplnila dlhá lavica, ktorá výrazne zredukovala jeho pôvodnú šírku (PIŠÚT, 1992).

Po odstavení Mlynského ramena v Pálenisku (*Brenner*) v r. 1779 preniesli bratislavské lodné mlyny do novej polohy povyše Zuckermandla (PIŠÚT 2016-2017). Podľa Hankóczyho plánu však koncom 18. storočia časť lodných mlynov (konkrétne 8) opäť ukotvili v zákrute Dunaja poniže mesta.

7. 20 DUNAFÖLDVÁRSKY OSTROV (1798)

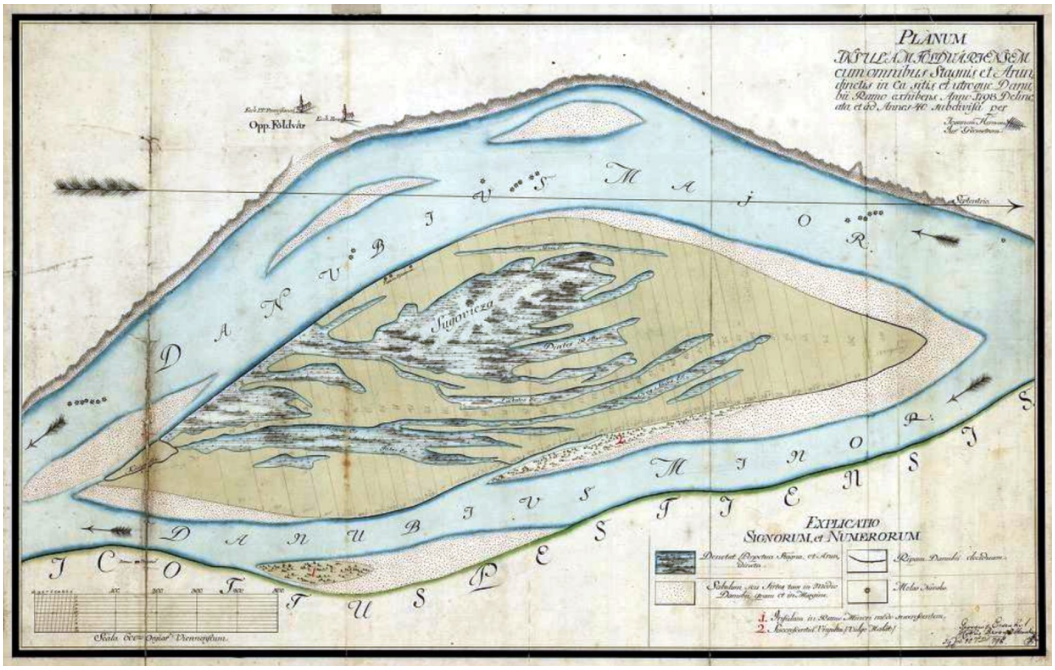

Obr. 59 Ostrov Dunaja pri maďarskom meste Dunaföldvár v r. 1798 (plán č. 43 v zozname).

Oficiálny názov:

Planum Insulam Földváriensem cum omnibus Stagnis, et Arundinetis in ea sitis, et utroque Danubii Ramo exhibens. Anno 1798 Delieata, et ad Annos 40 subdivisa per Joannem Herman Jur. Geometram.

Slovenský preklad:

Plán Dunaföldvárskeho ostrova, ukazujúci všetky mokrade so stojatou vodou, a trstiny na ňom existujúce, aj s obomi ramenami Dunaja. Nakreslený certifikovaným zememeračom Jánom Hermanom v roku 1798, a rozdelený na 40 rokov.

Autor: Ján (Joann) Herman, certifikovaný zememerač.

Dátum: 1798.

Motivácia a intepretácia mapy

Predmetom mapy je podrobný zákres ostrova Dunaja pri maďarskom meste Dunaföldvár, aj s lužným lesom i močaristými depresiami a **lesohospodárske rozdelenie** tunajšieho lužného lesa na diely v súlade s dobovými princípmi, neskôr známymi ako model tzv. normálneho lesa (FANTA 2007).

Riečna krajina a jej využívanie

Plán je zaujímavý veľmi presným zachytením detailnej priestorovej štruktúry močaristých mokradí vo vnútri dunajského ostrova, porasteného lužným lesom. Trvalé mokrade boli sčasti porastené trsťou (*Perpetua Stagna et Arundineta*), v suchších obdobiach sa zrejme sčasti využívali ako vlhké lúky (*Pintér Réttye*). Z fluviálno-geomorfologického pohľadu sú paralelné línie mokradí v centrálnej časti ostrova vlastne **stopami posunu niekdajšieho koryta** Dunaja, o čom svedčia aj miestne názvy – *Lákatos Ér*, *Tökés Ér*, *Hosszú Ér* (Dlhé rameno), *Öreg Széles Ér* (Staré široké rameno).

Plán je zaujímavý po stránke využívania lužných lesov na strednom Dunaji. V súlade s tereziánskym lesným poriadkom z r. 1769 (MADLEN a KORPEĽ 1959) a dobovou predstavou o tzv. normálnom lese ukazuje plánovité rozdelenie lužného lesa na plochy s približne rovna-

kou výmerou, ktoré sa mali v nasledujúcich rokoch postupne ťažiť a zabezpečiť tak trvalý výnos z daného lesa. Rozloženie rubnej doby na 40 rokov svedčí o tom, že ostrov bol v tom čase zrejme porastený **mäkkým lužným lesom** s prevahou vŕb, prípadne topoľov. Porubný vek 30 – 40 rokov bol v tereziánskom poriadku odporúčaný práve pre dreviny topoľ, lipa, jelša.

Poznámky a zaujímavosti

Plán ukazuje aj *padajúce*, t. j. erodované úseky brehov Dunaja (*Denotat ... Ripam Danubii deciduam*) – sú zvýraznené hrubšou líniou. Lodné mlyny boli na tomto úseku, podobne ako napr. pri Veľkolélskom ostrove na slovensko – maďarskom úseku umiestnené v batériách po 2 – 6 priamo v toku Dunaja. Zaujímavosťou sú aj tri (zrejme sezónne) prístrešky rybárov na brehu Dunaja (*Tuguria Piscatorum*).

Z bočného ramena Dunaja (*Danubius Minor*) dnes existujú už len izolované zvyšky (*Solti Duna*). Hoci v súčasnosti bývalý ostrov pretína cestný most do mesta Solt, jeho priestor sa podnes lesohospodársky využíva.

7. 21 VÁH PRI ŠTIAVNIČKE A TURANOCH, 1799

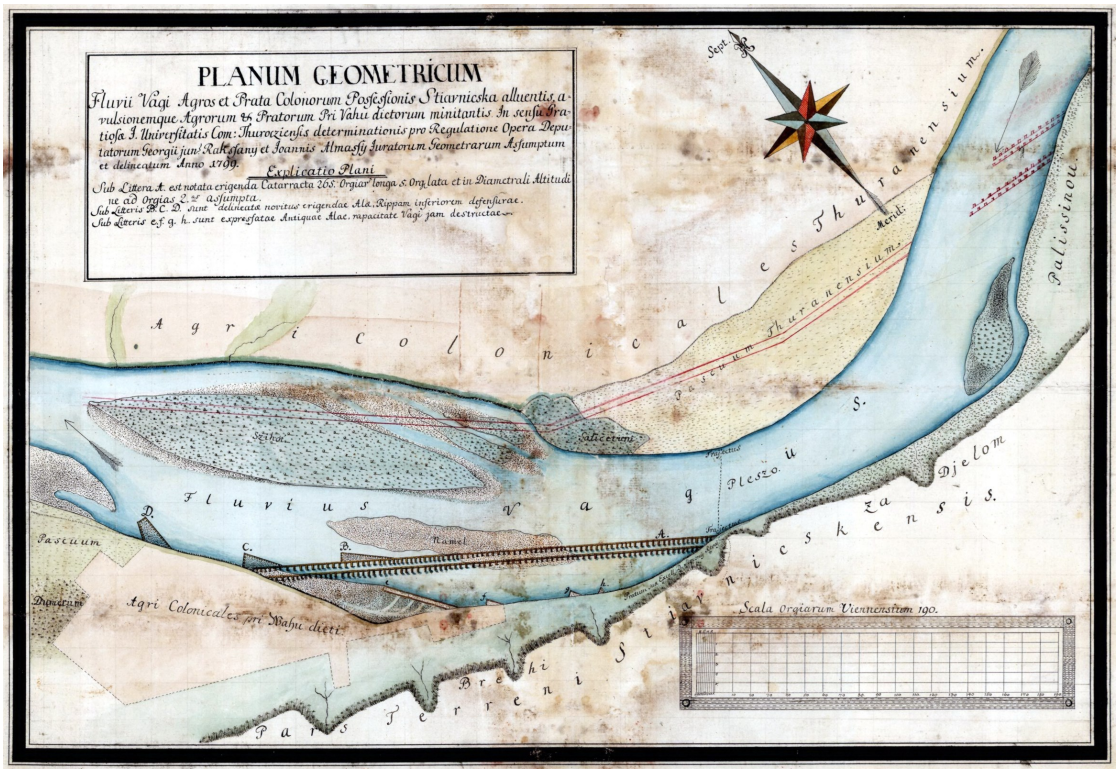

Obr. 60 Váh pri Štiavničke a Turanoch na pláne z r. 1799 (č. 44 v zozname).

Oficiálny názov:

PLANUM GEOMETRICUM Fluvii Vagi Agros et Prata Colonorum Possessionis Stiavnicska alluentis, avulsionemque Agrorum & Pratorum Pri Vahu dictorum minitantis. In sensu Gratiosæ I. Universitatis Comi(tatui) *Thurocziensis determinationis pro Regulatione Opera Deputatorum Georgii jun. Rakssany et Joannis Almassy Juratorum Geometrarum Assumptum et delineatum Anno 1799.*

Slovenský preklad

Geometrický plán rieky Váh, ktorý odmýva role a lúky sedliakov obce Štiavnička a hrozí odtrhnutím rolí a lúk, zvaných Pri Váhu. V zmysle ... rozhodnutia vznešenej Turčianskej stolice ohľadne regulácie bol zameraný a nakreslený dielom vyslaných Juraja Rakšániho juniora a Jána Almásyho, certifikovaných zememeračov v roku 1799.

Autor: Ján Almássy a Juraj Rakssányi, mladší, certifikovaní zememerači.

Rok: 1799.

Motivácia a intepretácia mapy

Plán zachytáva problematický úsek Váhu medzi obcami Turany a Turčianska Štiavnička, kde na styku vážskej zákruty a severozápadných výbežkov Veľkej Fatry v chotári obce Štiavnička rieka podmývala a odnášala polia sedliakov, ale aj lúku Šimona Révaya na úpätí vrchu Bieličie v miestnych častiach *Pri Váhu* a *Brehy*. Na ochranu odnášaných brehov tu najprv zriadili štyri smerové výhony – *krídla* (*Sub Litteris e. f. g. h. sunt expressatae Antiquae Alae, rapacitate Vagi jam destructae*). Tie však boli málo účinné (zničené dravosťou Váhu), a tak zememerači poniže turanského prievozu navrhli zriadiť 265 siah dlhé *katarakty*. Išlo o dve polopriepustné pozdĺžne stavby z kolov, dlhé až 502 m, postavené vo vzdialenosti 10 m od seba a vysoké 3,8 m. Protierózna ochrana brehu spočívala v tom, že stavby ako prekážky v toku spôsobovali vírenie vody, takže sa za nimi mali usadzovať splaveniny. Z hľadiska plavby pltí zas zrejme slúžili aj ako ochranné *mantinely*, po ktorých sa plte pri prípadnom kontakte bezpečné skĺzli ďalej. Breh nižšie po prúde mali okrem toho chrániť aj ďalšie tri masívne novovybudované výhony (*Sub Litteris B. C. D. sunt delineatæ novitus erigendae Alæ, Rippam inferiorem defensurae*; **Obr. 61**).

Zachytený úsek Váhu predstavuje typický prípad obmedzenia toku úpätiami svahov (pevnými horninami) a terasami.

Riečna krajina a jej využívanie

Štrkové lavice vo Váhu boli holé (*Namel*) a postupne kolonizované vŕbami (*Salicetum*). Taký charakter mal zrejme aj najväčší ostrov *Sihoť*, ktorý z hľadiska fluviálnej geomorfológie predstavuje pôvodnú stredovú lavicu v koryte, postupne sa primkýňajúcu k brehu (laterálna lavica). Príkladom zákrutovej lavice (*point bar*) bol priestor na pravom brehu Váhu, ktorý Turančania využívali ako **pasienok** (*Pascuum Thuranensium*). Nad nimi sa už rozprestierali **polia** turanských sedliakov (*Agri colonicales Thuranensium*).

Poznámky a zaujímavosti

Geometrický plán súčasne dobre ilustruje aj staršie významy niektorých slovenských hydroným. Priamo v koryte Váhu v mieste prievozu je miestny názov *Pleso*. Podľa Historického jazyka

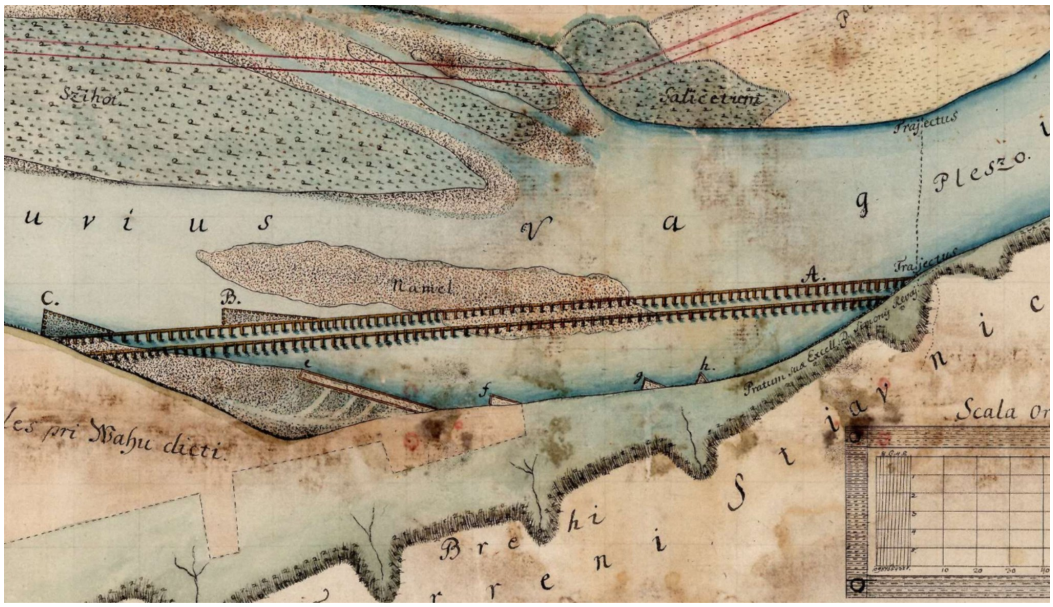

Obr. 61 Detail polopriepustných smerových stavieb (*Catarracta*) a výhonov na ochranu erodovaných brehov pri Turčianskej Štiavničke (1799).

slovenského jazyka (BLANÁR a kol. 1994) je význam toho slova nielen 1. *bezodtokové jazero ľadovcového pôvodu*, ale aj 2. *miesto, kde (pomaly tečie hlboká voda, hlbočina,* s. 548). Tomuto dokonale zodpovedá aj miestny názov z mapy.

Za zmienku stojí aj ďalší názov *Namel*, označujúci štrkový náplav v koryte Váhu. Koreňom slova je indoeurópsko-slovanský koreň **mel-*, **mol-*, **ml-* s pôvodným významom *rozdrobovať, drviť, biť*. Slovo je príbuzné so slovami **mel-ti* „mlieť", *výmoľ*, *moľva* „piesočnatý pahorok, duna", ba rovnakú sémantickú motiváciu má aj české slovo *mělčina* „plytčina" (KRÁLIK 1994).

Napokon zápis názvu ostrova *Sihoť* jednoznačne dokazuje, že aspoň niektorý zo zememeračov bol Slovák, alebo prinajmenšom ovládal slovenský jazyk, keďže tento názov zapísal s mäkčeňom.

7. 22 EXTENZÍVNE VYUŽÍVANIE ALUVIÁLNEJ KRAJINY PRI VEĽKEJ MEANDRUJÚCEJ RIEKE – TISA (1805)

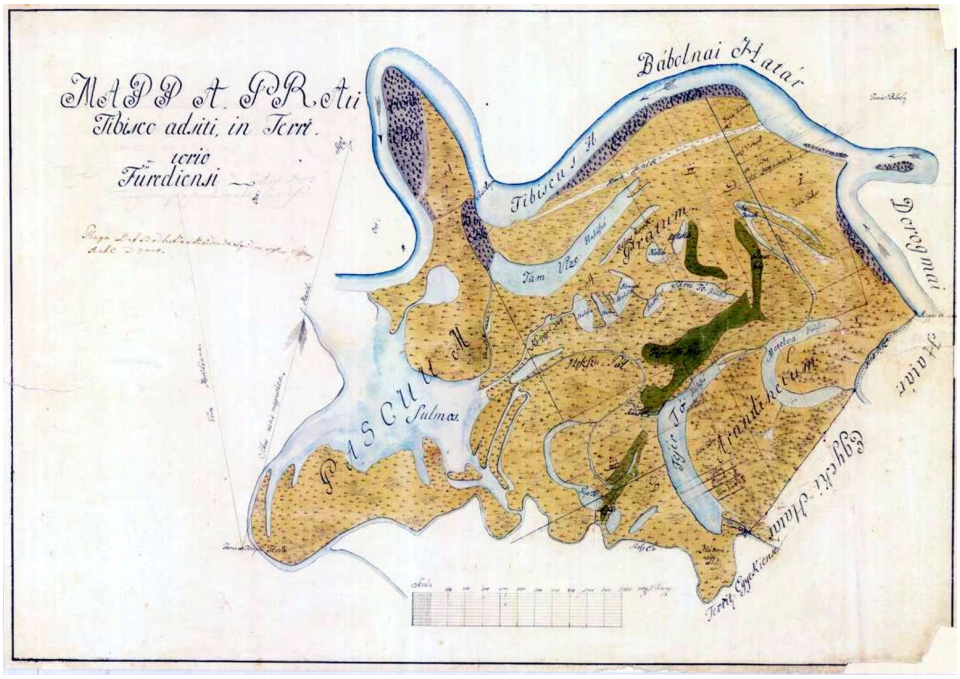

Obr. 62 Časť ľavobrežného alúvia rieky Tisy medzi mestami Tiszafüred a Egyek (Maďarsko), príklad archetypu nížinnej krajiny veľkej meandrujúcej nížinnej rieky (mapa č. 46 v zozname).

Oficiálny názov:

Mappa Prati Tibisco adsiti In territorio Füredienſi.

Slovenský preklad:

Mapa lúky, ležiacej pri Tise v chotári Füredu.

Autor: György (Juraj) Fletter (pravdepodobne).

Rok: 1805 (pravdepodobne).

Motivácia a intepretácia mapy

Mapa prioritne ukazuje konkrétnu močaristú lúku na ľavobrežnom alúviu rieky Tisy (Maďarsko, Alföld) medzi mestami Tiszafüred a Egyek, ako aj segment okolitej nivy.

Riečna krajina a jej využívanie:

Typický príklad archetypu nížinnej riečnej krajiny (cf . HREŠKO a kol. 2014) **veľkej meandrujúcej nížinnej rieky** so zvyškami **riečnych jazier podkovovitého pôdorysu** po odstavených meandroch (ang. *oxbow lake*) v rôznom štádiu zazemnenia. Až na malé zvyšky lesov popri hlavnom toku Tisy (*Etsény Erdő, Hordo Erdő, Tam Erdő, Televény*) ide o sekundárne odlesnenú, silne zamokrenú, močaristú krajinu, kde veľké plochy zaberajú mokradné biotopy, najmä s porastami šachorovitých rastlín

(*Cyperacae*) a močiarnych tráv (trsť, *Phragmites australis*). Krajina sa vďaka pravidelným záplavám a prínosu živín vyznačovala vysokou produkciou biomasy. V suchších rokoch bolo možné využívanie na **lúky** a **pasienky**, vo vlhkých rokoch sa rozrastali trstiny (*Arundinetum*). Permanentne suchšie plochy predstavovali len pásy, resp. rebrá bývalých **agradačných valov** – maďarský názov *hát*, vyznačené zelenou farbou – *Fejér Tó Hát*, *Nemet hát, Szil hát*. Vodné plochy bývalých korýt však boli intenzívne využívané na **rybolov** (*Halászó*): ako rybníky sú doložené *Tam Vize, Kengyel, Kölös, Sulmos, Fejér Tó, Sáros Tó, Pap Tó, Morotva*. Izolované jazerá boli zároveň prepojené zložitou sieťou úzkych kanálov sčasti prirodzeného (*Mély Ér*, *Görbe fenek*), sčasti umelého pôvodu, nazývanými **fok**. Tie slúžili primárne na rybolov**,** najmä pomocou vrší, pričom sa využívali zmeny vodného stavu v rieke a medzi jednotlivými segmentami alúvia – *Kengyel Fok, Tam Fok*. Pri stúpaní hladiny vody v rieke sa *fokmi* plynule plnili vodou terénne depresie starých korýt za agradačným valom, ktoré slúžili ako prirodzené poldre; povodňové hladiny tak boli výrazne nižšie, ako v dnešnom hrádzami umele zúženom inundačnom území. Mapa je názornou ukážkou historického využívania záplavového územia krajiny veľkej nížinnej rieky (maď. *ártéri gazdálkodás*, cf. GÁBRIS a kol. 2004, BORSOS a SENDZIMIR 2018). Okrem rybolovu a produkcie sena sa z močiarov exploatovala aj trstina (strešná krytina), lesíky sa využívali na ťažbu palivového dreva a staré ramená slúžili aj na máčanie konope (*Kengyel Fok*).

Na Slovensku sú kanály typu *fok* doložené na Žitnom ostrove napr. na pravom brehu dolného toku Čilízu (kap. 7. 6.). Niekedy po roku 1955 prekopali aj fok medzi bočným ramenom Dunaja a otvorenou močaristou lagúnou v priestore ostrova I s t r a g o v pri Gabčíkove (**Obr. 63**).

Po regulácii Tisy sú dnes riečne ramená z väčšej časti zarastené, krajina je sčasti vysušená sústavou odvodňovacích kanálov.

Obr. 63 Asi dvesto metrov dlhý kanál „fok“ pri južnom cípe ostrova Istragov, vybudovaný rybármi kvôli spojeniu bočného ramienka s močaristou lagúnou v centre ostrova (mapa č. 59 v zozname).

7. 23 POŠKODENIE VIEDENSKEJ CESTNEJ HRÁDZE PRI BRATISLAVE ĽADOVOU POVODŇOU V R. 1809

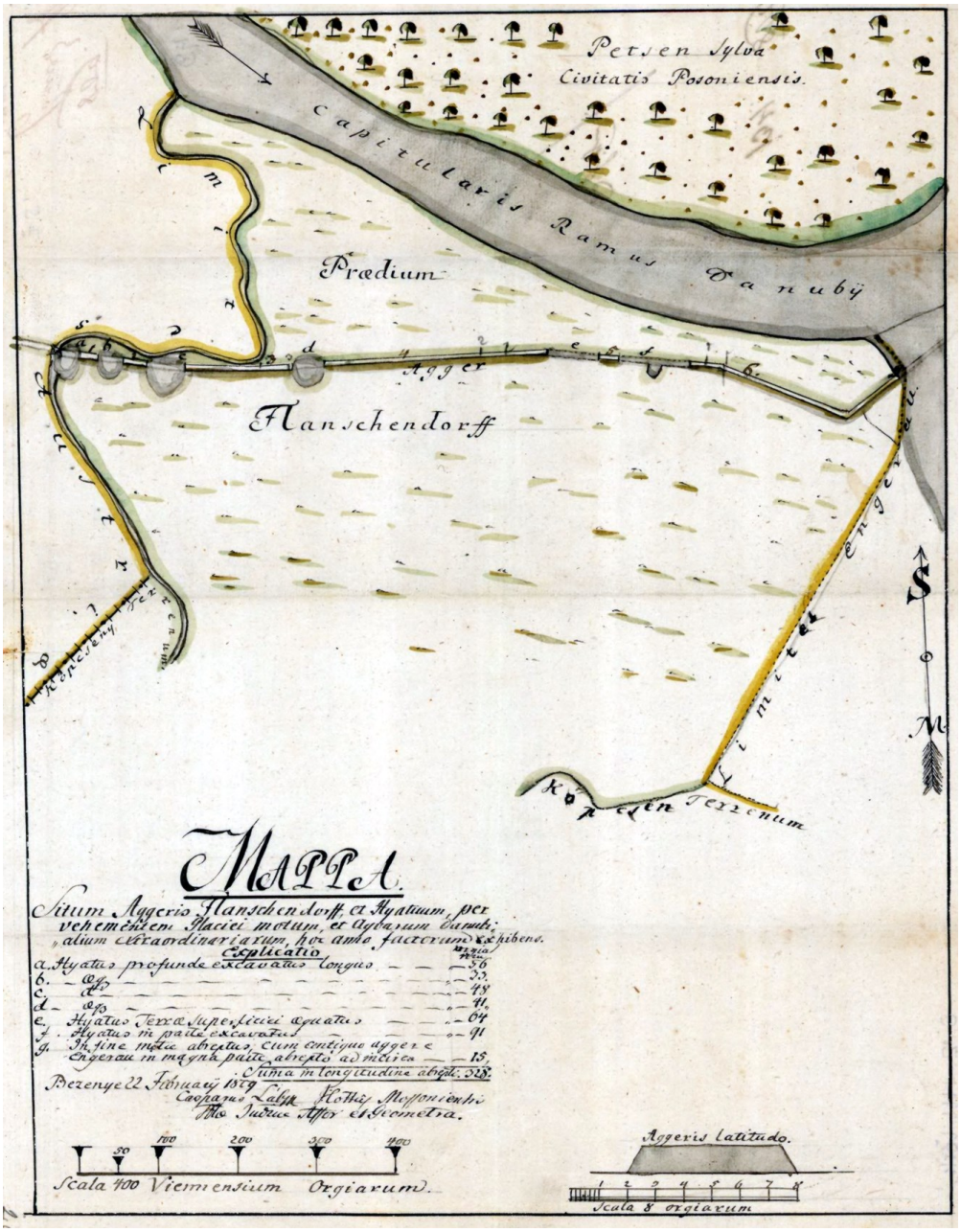

Obr. 64 Mapa, znázorňujúca poškodenie Viedenskej cestnej hrádze na úseku bývalej Mošonskej stolice katastrofálnou ľadovou povodňou v januári 1809 (mapa č. 47 v zozname).

Oficiálny názov:

MAPPA Situm Aggeris Flanschendorff(ensis)*, et Hyatuum, per vehementem Glaciei motum, et aquarum Danubialium extraordinarium, hoc anno factorum, exhibens.*

Slovenský preklad:

Mapa, ukazujúca polohu Flanschendorfskej hrádze a otvorov (prietrží), ktoré vznikli tohto roku mocným pohybom ľadu a výnimočných dunajských vôd.

Autor: Gašpar (Casparus) Láb, zememerač Mošonskej stolice a zároveň prísediaci sedrie.

Dátum: 1809, 22. február.

Motivácia a intepretácia mapy

Mapa dokumentuje poškodenie Viedenskej cestnej hrádze na krátkom úseku Mošonskej stolice, konkrétne od hraničného mostíka na hranici Rakúska a Uhorska po koryto Petržalského ramena. Viedenská hrádza tadiaľto prechádzala lúkami po južnom okraji bočného – Pečenského ramena Dunaja, tu nazvaného Kapitulským (*Capitularis Ramus Danubii*). Miestne lúky totiž pôvodne patrili Bratislavskej kapitule. V blízkosti v stredoveku stála dedina *Flantschendorf, podľa ktorej sa tento záhon aj v 18. storočí stále nazýval (*Prædium Flanschendorff*).

Mapa ukazuje, že katastrofálna ľadová povodeň, ktorá zasiahla tento úsek Dunaja 29. januára 1809 (BALLUS 1823, s. 297 – 299; PORTISCH 1933, s. 433 – 434; PIŠÚT 2009) pretrhla na tejto asi dvojkilometrovej trase hrádzu na šiestich dlhších a jednom krátkom úseku. Dlhšie odplavené úseky hrádze merali od 41 do 91 siah (78 – 173 m), poškodenie hrádze bolo teda naozaj masívne. Štyri otvory v hrádzi boli súčasne hlboko vymleté až do podložia, pod úroveň terénu (*a – e: Hyatus profunde excavatus longus 56 orgiarum*). Úsek f. bol zahĺbený sčasti, v strede (*f. Hyatus in parte excavatus*) a úsek e. bol odplavený po úroveň povrchu nivy (*e. Hyatus in parte excavatus*).

Mapa má dve grafické mierky. Prvá sa vzťahuje k samotnej situácii časti riečiska a hrádze (vľavo dole), druhá – mierka 8 siah (*Scala 8 orgiarum*) zas k priečnemu pôdorysu hrádze vpravo dolu. Podľa neho vidno, že hrádza mala na tomto úseku priemernú šírku 6 siah, t. j. 11 m a výšku cez jednu siahu (asi 2 m).

Riečna krajina a jej využívanie

Vzhľadom na účel mapy z hľadiska krajinnej pokrývky sú areálovými znakmi odlíšené len Kapitulská lúka a Pečenský les (stromy) v majetku mesta Bratislavy na severnom brehu ramena Dunaja (*Petsen Sylva Civitatis Posoniensis*).

Poznámky a zaujímavosti

Pravobrežná dunajská hrádza s cestou do Viedne v korune, postavená na príkaz Márie Terézie v r. 1773-1774 – terajšia Viedenská cesta v Bratislave / Petržalke – bola do dnešného dňa dvakrát významne poškodená extrémnymi povodňami. Prvý raz po druhej najväčšej povodni uplynulého milénia v roku 1787 ju pomerne rýchle opravili (PIŠÚT 2011). Najkatastrofálnejšia ľadová povodeň v histórii Bratislavy koncom januára 1809 však hrádzu poškodila do tej miery, že nasledujúcich dvadsaťštyri rokov bola načisto vyradená z prevádzky. S nákladnou opravou hrádze sa mohlo začať až po definitívnom doznení napolenských vojen v r. 1825. Na úseku od hraničného mostíka po zákrutu pred Petržalkou trasu hrádzu navyše napriamili presunutím o 130 m južnejšie, ďalej od Pečenského ramena. Zo študovaných historických máp však vyplýva, že najkritickejší úsek hrádze s takmer tristo metrov dlhým otvorom po prietrži z roku 1809 ostával otvorený ešte aj po tomto dátume. Dokumentuje to napríklad profil tohto otvoru, zameraný dňa 15. júna 1829 inžinierom Bergerom (**Obr. 65**; mapa č. 53). Práce na definitívnom zahataní tohto otvoru a obnovení hrádze sťažovali aj vysoké vody v rokoch 1826, 1828 a 1830, ktoré opakovane prehlbovali dno prietrže v mieste bývalého bočného ramena Dunaja (PIŠÚT a ČEJKA 2011).

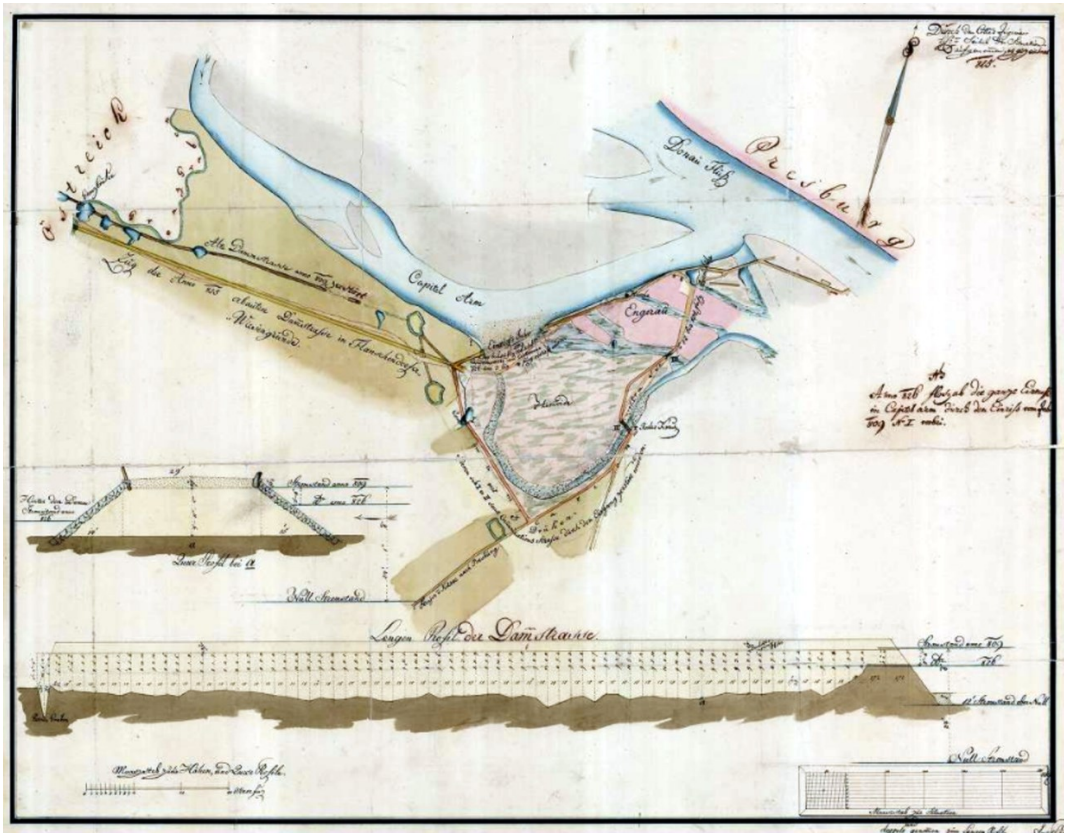

Obr. 65 Mapa J. Bergera z roku 1826 (č. 53 v zozname), znázorňujúca obnovu petržalskej cestnej hrádze v novej trase (svetlohnedá čiara). Hrádza bola mohutnejšia a podstatne vyššia ako stará hrádza z r. 1773, s projektovanou korunou nad výškou hladiny vody pri katastrofálnej povodni povodni v r. 1809.

7. 24 NÁVRH MLYNA NA HRONE S NÁHONOM PRI VEĽKÝCH ŠAROVCIACH (1822).

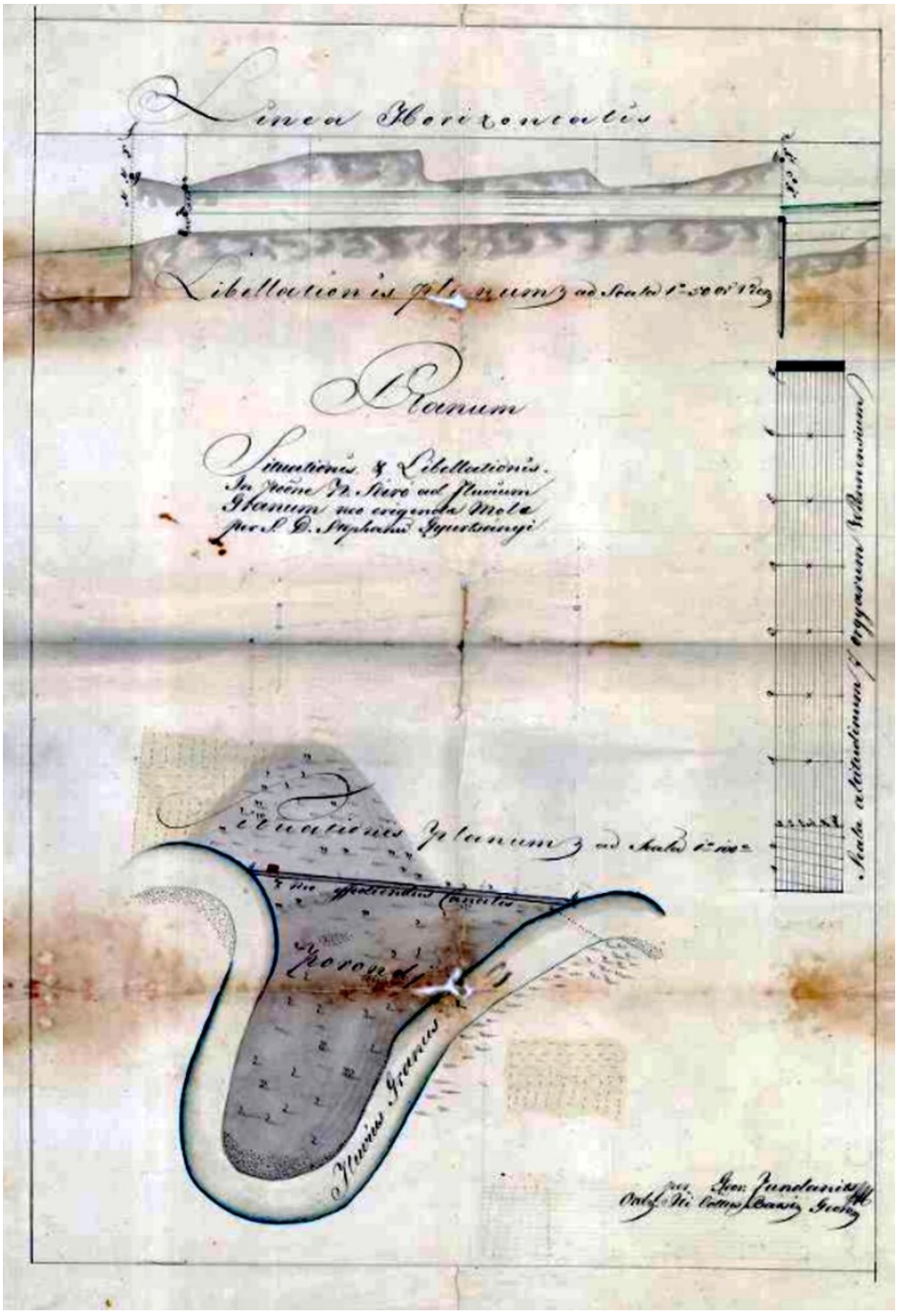

Obr. 66 Návrh na postavenie nového mlyna na rieke Hron pri Veľkých Šarovciach v r. 1822 (plán č. 51 v zozname).

Oficiálny názov:

Planum Situationis, et Libellationis In Po(ssessi)*one N. Sáró ad Fluvium Granum neo erigendae Molae per S. D. Stephani Gyurtsányi.*

Slovenský preklad:

Situačný a nivelačný plán nového mlyna, ktorý chce zriadiť p. Štefan Gyurtsányi v obci Veľké Šarovce na rieke Hron.

Autor: Juraj *Fundanič (Georg Fundanits) vlastnou rukou, riadny (certifikovaný) zememerač Hontianskej stolice.

Rok: 1822.

Motivácia a intepretácia mapy

Tento pomerne jednoduchý a prehľadný plán pri letmom pohľade pripomína návrh priepichu vyvinutého riečneho meandra. V dolnej časti plánu je Situačný plán v mierke 1 palec = 100 siah (*Situationis Planum ad Scala 1´´ = 100º*) – segment riečnej krajiny so zákrutou rieky Hron (*Fluvius Granus*). V hornej časti listu je potom „Nivelačný plán v mierke 1´´ = 50 viedenských siah (*Libellationis Planum ad Scala 1´´ = 50 or* (gyarum) *Vienn*(ensium)). Podrobnejší pohľad a najmä samotný názov plánu však jednoznačne ukazuje, že tu máme do činenia s **návrhom na postavenie nového mlyna**. Nešlo však o lodný mlyn, technické zariadenie tak charakteristické pre úsek Dunaja na Slovensku, ale aj dolné toky Váhu či Hrona (cf. PETROVIČ 2003), ale o *suchozemský* mlyn. Na meandrujúcich nížinných tokoch potrebný spád a energiu vody na pohon mlynského kolesa bolo možné získať aj zriadením mlynského náhonu naprieč dobre vyvinutým riečnym meandrom. Vyplýva to aj z priečneho profilu, výšok terénu a hladín, ktoré sú zakreslené navrchu plánu. V hornej časti nivelačnej situácie je povrch terénu v mieste plánovaného náhonu a v dolnej časti niveleta dna mlynského kanála, ktorý tu zememerač navrhoval prekopať (*Neo effodiendus Canalis*). Výškový rozdiel dna kanála na úseku meandra by predstavoval 0º 1´ 8´´ = jednu stopu a 8 čiarok, teda v prepočte 53 cm, Analogický prípad máme napokon zdokumentovaný aj pri dedine Svätý Peter povyše Hlohovca (cf. PIŠÚT a kol. 2016, s. 235).

Riečna krajina a jej využívanie

Plán znázorňuje len obmedzený segment alúvia Hrona, napriek tomu tu môžeme rozoznať najmenej štyri areálové mapové znaky: 1. zákrutové riečne lavice (angl. *point bars*) sú znázornené bodkovaním, 2. vnútro meandra tmavohnedosivou farbou so znázornením vyšších solitérnych stromov, 3. časť za projektovaným kanálom predstavuje pravdepodobne pasienky s ojedinelými stromami a 4. oráčiny (čiarkované paralelné línie).

Poznámky a zaujímavosti

Mierky k obom situáciám sú na mape uvedené slovne. Okrem toho plán obsahuje aj výškovú grafickú mierku (pri pravom okraji), ktorá sa vzťahuje k priečnemu profilu (*Scala altitudinum 7 Orgyarum Wiennensium*). Pri podrobnom skúmaní však vidíme, že grafická mierka bola aj k mapovej situácii, neskôr ju však autor vygumoval, vyjadril len slovne a na jej mieste je autorská signatúra. Na pláne taktiež chýba severka. Dôležitou indíciou pri analýze zachytenej situácie je aspoň šipka v koryte Hrona, znázorňujúca smer prúdenia vody v rieke. Ďalšou okolnosťou, dôležitou pre lokalizáciu znázorneného územia je skutočnosť, že sa nachádzalo v chotári Veľkých Šaroviec. Dnešná dedina Šarovce totiž vznikla administratívnym spojením dvoch pôvodne samostatných obcí – Malých a Veľkých Šaroviec v r. 1943. Malé Šarovce patrili ostrihomskému arcibiskupstvu, zemepánmi Veľkých Šaroviec boli práve Gyurcsányiovci (VÁLYI 1799, s. 236).

Napriek tomu, že plán jednoznačne situuje meander Hrona s mlynom do chotára Veľkých Šaroviec (južnejšia z oboch obcí), presná lokalizácia tohto krátkeho znázorneného úseku (cca 1 km vzdušnou čiarou, resp. 1,5 km vtedajšieho koryta) nie je úplne bezproblémová. Je však možná, predovšetkým porovnaním s mapovými listami vojenských mapovaní. Tie dokumentujú veľmi dynamický vývoj koryta Hrona na tomto úseku práve v priebehu 19. storočia v dôsledku intenzívnej laterálnej erózie, posunu brehov a vývoja riečnych zákrut. To bolo asi aj najpravdepodobnejšou príčinou, prečo sa výstavba plánovaného mlyna a mlynského náhonu neuskutočnila. Lokalizáciu situácie v pláne do situácie 2. vojenského mapovania a súčasnosti ukazuje **Obr. 67**.

Za zmienku stojí aj toponymum *P o r o n d*, označujúce práve priestor v zákrute meandru. Maďarské hydronymum *Porond* a jeho varianty (napr. *Porongy*) je pomerne bežné na dolnom toku Váhu i Hrona. Ďalší názov tohto typu sa napr. nachádzal hneď v chotári susednej obce Svodov (*Szodoi Porond*). Hydronymum v sebe konzervuje staroslovenské slovo *prúd*, pravda ešte v podobe z čias príchodu starých Maďarov do tejto oblasti, t. j. v 10. storočí. Pôvodné slovanské slovo *pъrǫdъ* (čítaj ± *prond*) Maďari prevzali ešte s nosovkou, a zakonzervovali ako apelatívum, ktoré dnes indikuje niekdajšiu polohu hlavného koryta rieky.

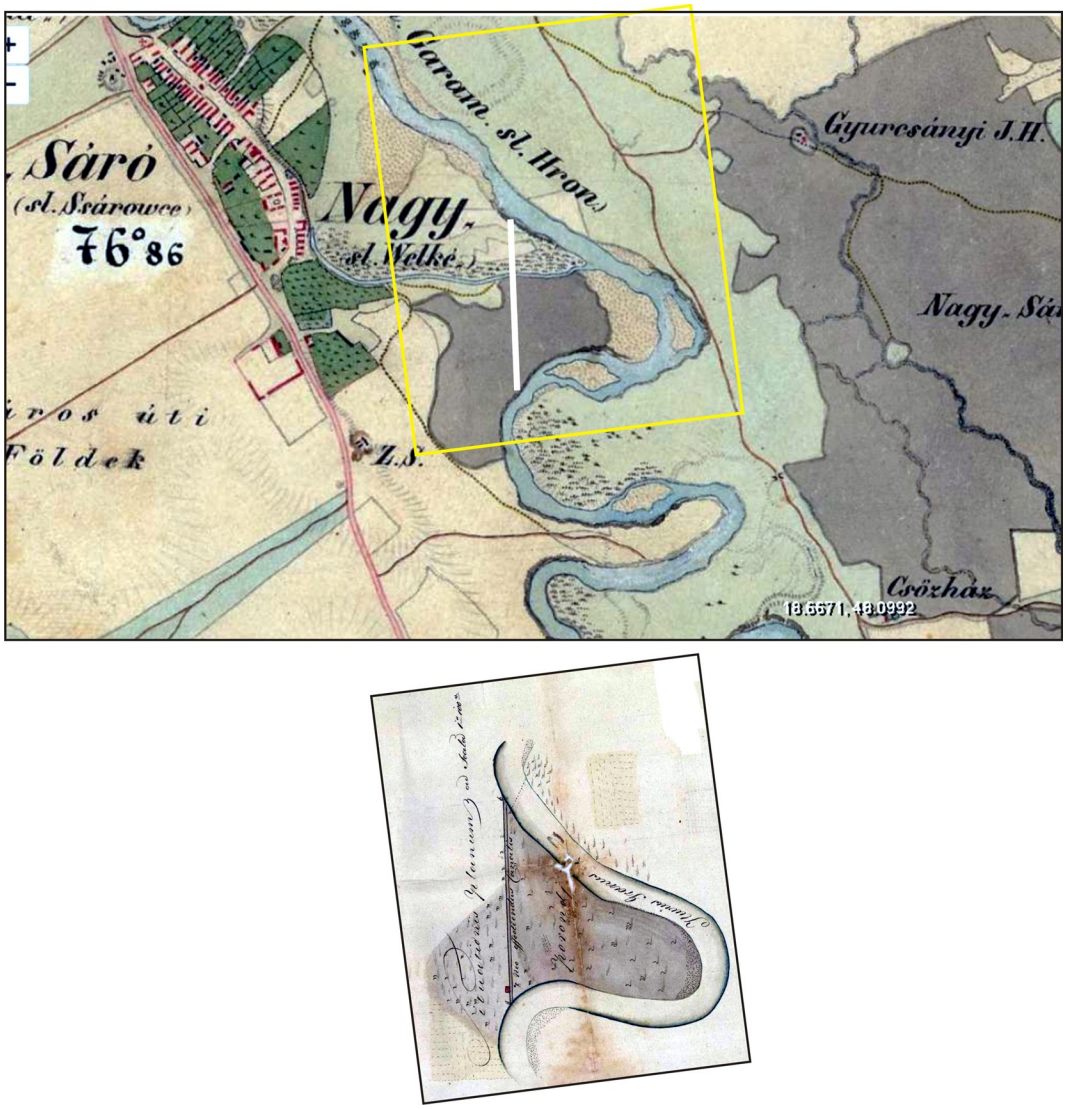

Obr. 67 Pre lokalizáciu znázorneného segmentu alúvia (žltý obdĺžnik) v tomto prípade postačilo orientačné *pripojenie* v grafickom programe (COREL Draw). Kľúčom pre lokalizáciu výrezu z Fundaničovho plánu je situácia 2. vojenského mapovania, do ktorej bolo možné výrez orientačne umiestniť. Už takáto jednoduchá lokalizácia je užitočná, pretože umožňuje vysvetliť aj terénne vlny v trase plánovaného kanála (biela čiara). Ten totiž križoval depresiu staršieho, už zazemneného koryta Hrona (**Obr. 66** hore). Na ľavom brehu Hrona sa v chotári Veľkých Saroviec rozprestieral aj rozsiahly, dnes už neexistujúci lužný les so zemepanskou horárňou (*Gyurcsányi J. H.*).

7. 25 ALÚVIUM VÁHU A SMREČIANKY PRI VRBICI A LIPTOVSKOM SV. MIKULÁŠI, 1829

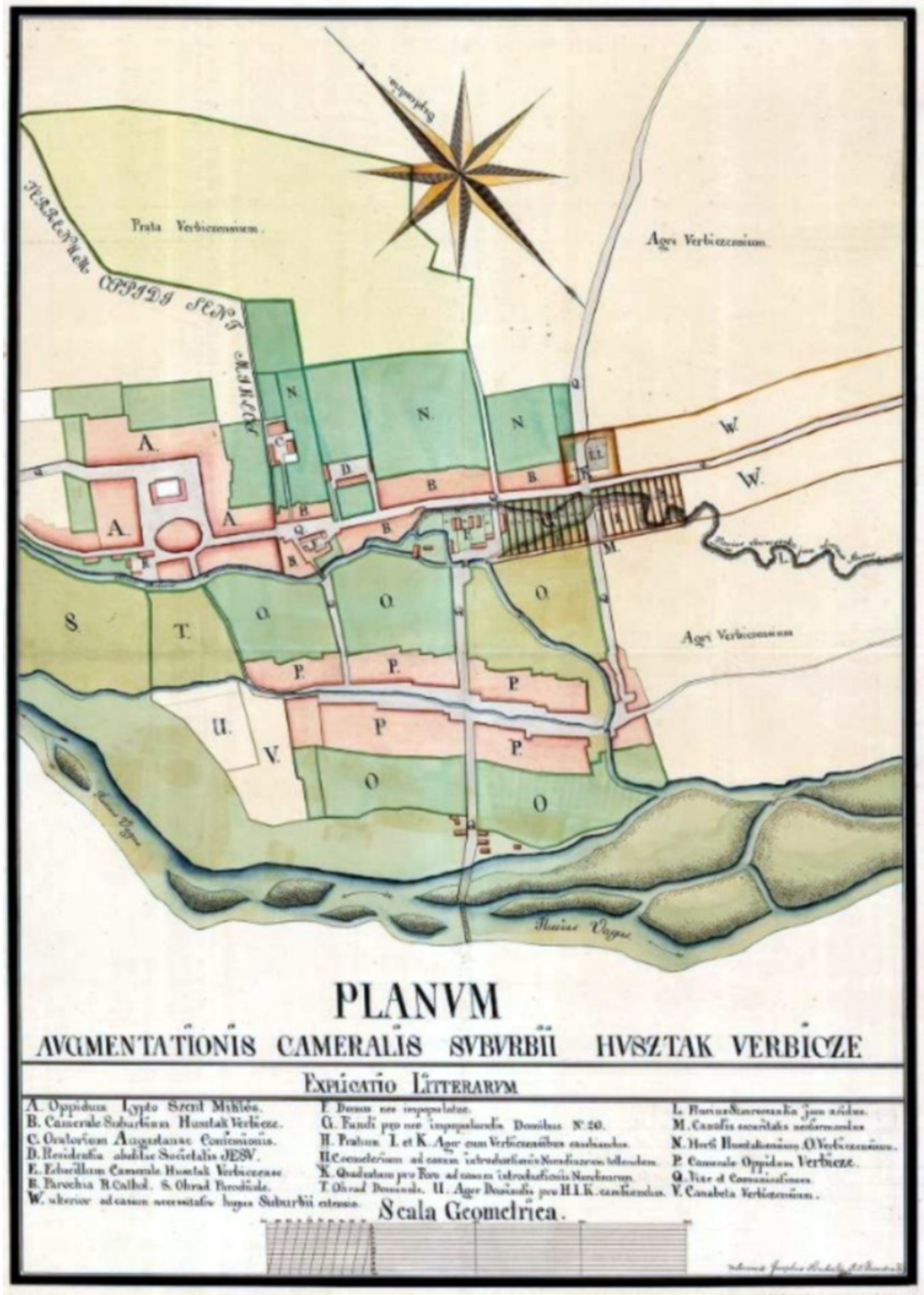

Obr. 68 Váh a rieka Smrečianka pri Vrbici a Liptovskom Sv. Mikuláši v r. 1829 na pláne J. Hradského (č. 55 v zozname).

Oficiálny názov:

PLANUM Augmentationis Cameralis Suburbii Husztak Verbicze.

Slovenský preklad:

Plán rozšírenia komorského predmestia Vrbický Hušták.

Autor: Jozef (Josephus) *Hradský (Hradszky), zememerač Uhorskej kráľovskej komory.

Rok: 1829.

Motivácia a intepretácia mapy

Povrch nízkej terasy Váhu v Liptovskej kotline (T-1b o relatívnej výške 2 – 3 m nad hladinou rieky; cf. Droppa, 1964) býval zaplavovaný len pri najvyšších záplavách. V minulosti tu Váh navyše tvoril aj nevýrazný **agradačný val** (ang. *levee*), ktorý umožnil vznik niektorých sídiel, ale aj existenciu oráčin v blízkosti rieky. Na niektorých miestach mala existencia tejto prirodzenej elevácie za následok, že niektoré prítoky neústili do Váhu priamo, ale v určitej dĺžke tiekli paralelne s tokom rieky. Takáto situácia sa vyvinula aj v blízkosti Liptovského Sv. Mikuláša, kde rieka S m r e č i a n k a, pravostranný prítok Váhu neústila v dnešnom úseku riečnych kilometrov 0-1.06 rovno do Váhu, ako dnes, ale pred dedinou Okoličné v priestore dnešnej Priemyselnej ulice vo vzdialenosti asi 400 m od Váhu sa stočila západným smerom. Ďalej odtiaľ na úseku asi 1,3 km tiekla paralelne s Váhom smerom k niekdajšiemu Vrbickému Huštáku (**Obr. 69**).

Smrečianka je 20,5 km dlhý prítok Váhu s plochou povodia 18 km^2. Pramení v Západných Tatrách v rázsoche vrchu Baranec. Patrí k najdravejším bystrinám povodia horného Váhu. Vyznačuje sa prudkým spádom, značným kolísaním prietokov a transportom veľkého množstva splavenín (PIŠÚT a TOMČÍKOVÁ 2008). Priemerný prietok Smrečianky pri ústí Žiarskej doliny je 0,745 m^3.s^{-1}. Tok Smrečianky bol v minulosti vlastne prirodzenou hranicou chotárov mestečka Mikuláš a dnes už zbúranej dediny, resp. mestečka Vrbica. Koryto Smrečianky pôvodne pokračovalo ďalej na západ a do Váhu ústilo až niekde v priestore dnešného OD Hypernova. Len pri veľkých vodách si Smrečianka dočasne vymieľala nové, priame koryto do Váhu. Takáto situácia asi nastala napríklad aj pri **povodni v roku 1725**, kedy Smrečianka 5. augusta vyplavila z cintorína v Okoličnom okolo 100 pochovaných tiel (HORVÁTHOVÁ 2003, s. 104). Povodňové avulzné koryto zrejme mohli dočasne upravené využívať ako mlynský náhon (stav na niektorých mapách), neskôr sa ale situácia vracala do pôvodného stavu. Najpresnejším znázornením celého dolného úseku Smrečianky v jej odozvovej zóne v dĺžke 1,54 km je zákres na detailnej mape z r. 1803 (č. 45 v zozname). Geomorfologický charakter Smrečianky tu bol podstatne odlišný od súčasnosti, lebo riečka tu bola **meandrujúcim tokom** so stupňom kľukatosti 1,56. Mala šírku 9 – 14 m a tvorila výrazné zákruty s polomerom 13 – 23 m, zrejme s vyššími podomieľanými brehovými stenami (PIŠÚT a TOMČÍKOVÁ 2008).

Niekedy po roku 1823 však došlo k definitívnemu presunu dolného toku Smrečianky do priamej trasy k Váhu. Jeho výsledkom je dnešný úsek koryta medzi sídliskom Podbreziny a Váhom. Táto zmena koryta formou **avulzie** mohla byť spôsobená zatarasením koryta pri povodni (balvany, kmene, ľadové kryhy a pod.). Geomorfologické účinky takejto povodne mohli byť predisponované aj antropicky podmienenými zmenami odtokových pomerov v povodí Smrečianky, ktorými boli pokračujúce drancovanie lesov aj v súvislosti s ťažbou železnej rudy v Žiarskej doline či zavádzanie nových plodín, najmä *švábky* (zemiakov).

Predmetom prezentovanej mapy je sídelné rozšírenie vrbického Huštáku východným smerom (**Obr. 68**), čo mohla umožniť práve zmena koryta Smrečianky. Na pláne je zakreslené jej meandrujúce koryto uprostred vrbických polí, už suché, s poznámkou „Rieka Smrečianka, už tečúca inakadiaľ“ (*Fluvius Smrecsanka jam aliorum fluens*), resp. vo vysvetlivkách pod písmenom L ako „rieka Smrečianka, už suchá“ (*L. Fluvius Szmrecsanka jam aridus*). Práve v priestore bývalého koryta Smrečianky vyčlenili parcely pre 20. nových domov Vrbického Huštáku (*G. Fundi pro neo impopulandis Domibus N°. 20*).

Zatiaľ čo komorské mestečko Vrbica (*P. Camerale Oppidum Verbicze*) ležalo v blízkosti Váhu, na nevýraznej elevácii jeho agradačného valu, predmestie Vrbický Hušták (*B. Camerale Suburbium Husztak Verbicze*) sa rozrastalo severnejšie, až za Smrečiankou, pozdĺž ulice, vedúcej z Mikuláša smerom na Okoličné. Charakteristickou morfoskulptúrou v tomto priestore bolo aj rameno, smerujúce západným okrajom Vrbice smerom k Mikulášu. Bolo zrejme umelého pôvodu: stály prísun vody bol životne dôležitý nielen pre dva tunajšie mlyny, ale aj pre miestnych garbiarov (KUFČÁK 2007). Toto Mlynské rameno (*Alveus Molaris*) je zakreslené už aj na mape I. *Mileca, znázorňujúcej Vrbicu po katastrofálnom požiari v roku 1773 (*ramus Molaris fluvii Vagi*; mapa č.14 v zozname).

Riečna krajina a jej využívanie

Plán ukazuje tok Váhu (*Fluvius Vagus*) v tomto období presýtený splaveninami, s početnými kamenitými lavicami. Prerastali do väčších sihotí, ktoré však boli zrejme bez súvislejšej ve-

getácie drevín kvôli pastve dobytka. Od intravilánu Vrbice sa na obe strany, k Váhu aj Smrečianke ťahali **záhrady** Vrbičanov (*O. Horti Verbiczensium*). Na východnej strane sa na alúviu Váhu, Smrečianky i severným smerom k dnešné -mu vojenskému cintorínu a záhradkárskej osade rozprestierali vrbické **polia** (*Agri Verbiczensium*). **Lúky** Vrbičanov ležali až za záhradami obyvateľov Huštáku približne v medzi dnešnou Kuzmányho ulicou a železničnou traťou. Na JZ okraji Vrbice mali miestni **konopiská** (V. *Canabeta Verbiczensium*).

Poznámky a zaujímavosti

Existenciu nesúvislého **agradačného valu** horného Váhu v Liptovskej kotline a jeho vplyv na svoje pravostranné prítoky výborne ilustruje aj príklad potoka S e s t r č v priestore dnes už nejestvujúcej Liptovskej Mary (územie je zatopené rovnomennou vodnou nádržou). Mapa z roku 1792 (č. 37 v zozname) jasne ukazuje, že aj tento potok (*Fluvius Szesztercs*) tiekol rovno k Váhu, kde sa však vo vzdialenosti len 60 siah od neho (sotva 114 metrov) prudko stočil na západ a odtiaľ na úseku ešte asi 1,6 km tiekol paralelne s Váhom (**Obr. 70**). Agradačný val iste umožnil aj existenciu oráčin v tesnej blízkosti rieky medzi potokom a Váhom (*Calcatura Prima*, lány V. -XII.).

Obr. 69 Úsek Váhu od Podturne po Čemice (výrez z mapy J. Hoffmanna z r. 1791; č. 33 v zozname). Na svojom dolnom toku tečie Smrečianka ešte paralelne s Váhom.

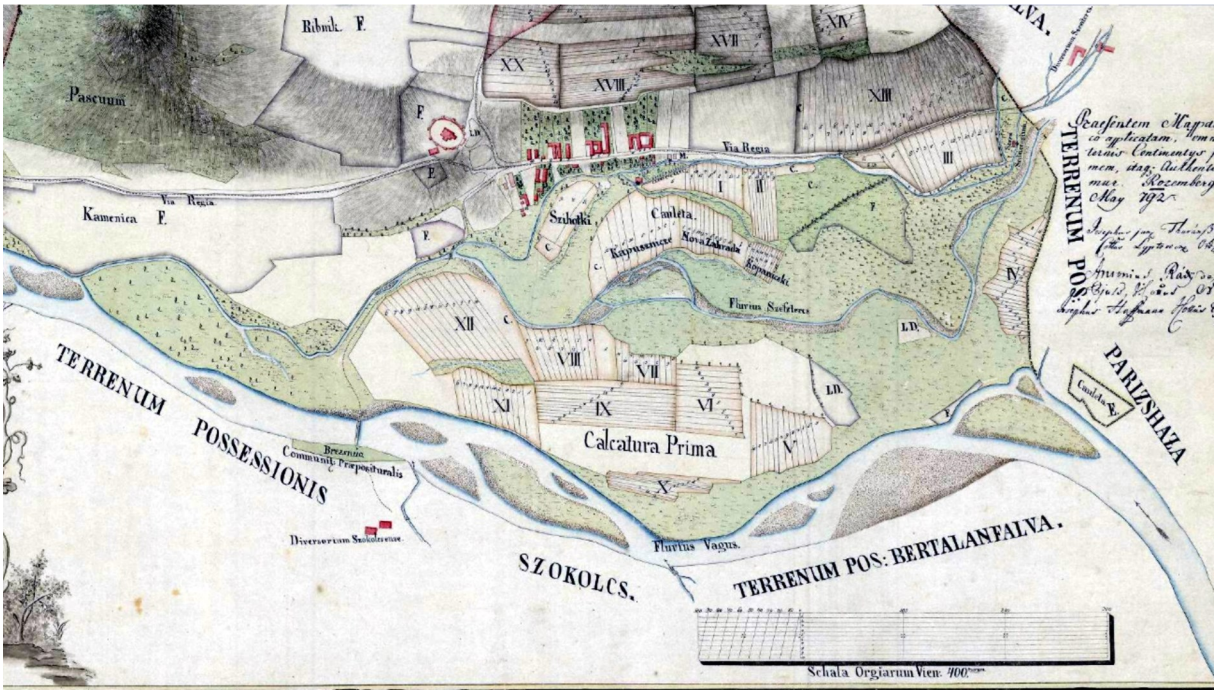

Obr. 70 Výrez z mapy F. *Čekanca z r. 1792, nepriamo dokumentujúcej agradačný val Váhu a paralelný tok potoka Sestrč v priestore bývalej Svätej Mary (mapa č. 37 v zozname).

8 SLOVNÍČEK LATINSKÝCH NÁZVOV VÄČŠÍCH MIEST, VYBRANÝCH DEDÍN A NIEKTORÝCH VODNÝCH TOKOV A TELIES

Latinský názov	**Slovenský názov**	**Maďarský resp. inojazyčný názov**
Agria	Jáger	Eger (maď.); Erlau (nem.)
Alba Regia	Stoličný Belehrad	Székesfehérvár (maď.); Stuhlweißenburg (nem.)
Albus Vagus	Biely Váh	Fehér Vág (maď.)
Alnovia	Jelšava	Jolsva (maď.); Jelschau / Eltsch (nem.)
Antiqua Villa	Spišská Stará Ves	Altdorf (nem.)
Arrabo	Rába	Rába
Árva	Orava	Árva (maď.); Arwa (nem.)
Bartpha	Bardejov	Bártfa (maď.); Bartfeld (nem.)
Buda (Acquincum)	Budín	Buda (maď.); Ofen (nem.)
	Brezno	Breznóbánya (maď.); Bries (nem.),
Carlostadium	Karlovec	Karlovac (chorv.); Karlstadt (nem.); Károlyváros (maď.);
Cassovia	Košice	Kassa (maď.); Kaschau (nem.)
Chrysius	Kriš	Criş (rum.); Körös (maď.); Kreisch (nem.)
Chrysius Velox, Ch. Celer	Bystrý Kriš	Crişul repede (rum.); Sebes Körös (maď.); Schenlle Kreisch (nem.)
Colapis	Kulpa	Kupa (nem.)
Comaromium	Komárno	Komárom (maď); Komar (nem.)
Cremnitzium	Kremnica	Körmöczbánya (maď.); Kremnitz (nem.)
Danubius	Dunaj	Duna (maď.); Donau (nem.)
Danubius Magnus	Hlavný tok Dunaja	Nagy Duna (maď.); Grosse Donau (nem.)
Dravus	Dráva	Dráva (maď.); Drau (nem.)
Eperiesinum, Fragopolis	Prešov	Eperjes (maď.); Preschau (nem.)
Esekinum	Osijek	Eszék (maď.); Esseg (nem.)
Forum Caseorum	Kežmarok	Käsmarkt (nem.); Késmárk (maď.)
Granus	Hron	Garam (maď.), Gran (nem.)
Hernadus	Hornád	Hernád (maď.)
Hradek, Hradekinum	Liptovský Hrádok	(Liptó) Újvár
Iavarinum	Ráb	Győr (staršie Ráb)
Labacum	Ľubľana	Laibach (nem.)
Lateritia	Latorica	Latorcza (maď.)
Lacus Peiso	Neziderské jazero (pôv. slov. „Pleso“)	Fertő (maď.),
Leopoldopolis	Leopoldov	Lipótvár (maď.); Leopoldstadt (nem.)
Leutsovia	Levoča	Leutschau (nem.); Lőcse (maď.)
Magno - Varadinum	Oradea (Veľký Varadín)	Nagyvárad (maď.), Großwardein (nem.)
Marusius	Mureš (staršie: Maruša)	Mureş (rum.); Maros (maď.);

Pokračovanie tabuľky

Mons Regius	Nová Baňa	Königsberg (nem.); Újbánya (maď.);
Neoplanta	Nový Sad	Novi Sad
Neo Forum	Nový Trh	Nowy Targ
Neovilla	(Lakšárska) Nová Ves	Laksár Újfalu (maď.)
Novisolium, Neosolium	Banská Bystrica (Nový Zvolen)	Besztercebánya (maď.); Neusohl (nem.)
Pestinum	Pešť	Pest (maď.), Ofen (nem.)
Poprád, Popradus	Poprad	Poprád (maď.), Popper (nem.)
Posonium	Bratislava (Prešporok)	Pressburg (nem.); Pozsony (maď.)
Quinque Ecclesiae	Päťkostolie	Pécs (maď.); Fünfkirchen (nem.)
Ramus Ersékújváriensis	Novozámocké rameno = Malý Dunaj	Érsékújvári Duna; Neuhäusler Donau (nem.)
Rosenberg	Ružomberok	Rózsahegy (maď.); Rosenberk (nem.)
Samaria	Šamorín	Somorja (maď.), Somerein (nem.)
Santa Crux	Žiar nad Hronom (Svätý Kríž)	Garamszentkereszt (maď.); Heiligenkreutz (nem.)
Savus	Sáva	Save (nem.)
Schemnitzium	Banská Štiavnica	Schemnitz (nem.); Selmeczbánya (maď.)
Solna	Žilina	Zsolna (maď.), Sillein (nem.)
Soovar, Soovarinum	Solivar (Soľná baňa) pri Prešove	Sóvár (maď.);
Strigonium	Ostrihom	Esztergom (maď.); Gran (nem.)
Terebes	Trebišov	Terebes (maď.), Trebistchau (nem.)
Tybiscus	Tisa	Tisza (maď.), Theiß (nem.)
Tyrnavia	Trnava	Nagyszombat (maď.); Tyrnau (nem.)
Ujvarinum; Castrum Novum	Nové Zámky	Érsekújvár (maď.); Neuhäusel (nem.)
Unghus	Uh	Ung (maď.); Ungh (nem.)
Ungvarinum	Užhorod	Ungvár (maď.)
Vagus	Váh	Vág (maď.); Waag (nem.)
Vallis Dominorum	Špania Dolina	Herrengrunt (nem.)
Veteres Montes	Staré Hory	Altgebirg (nem.);
Veterozolium, Vetero Zolium, Vetuzolium	Zvolen (= Starý Zvolen)	Ó Zólyom (maď.), Altsohl (nem.)
Vienna	Viedeň	Bécs (maď.), Wien (nem.)
Zemun	Zemun, dnes súčasť Belehradu	Zimony (maď.), Semlin (nem.)

9 UKÁŽKY SKRACOVANIA SLOV A ČASTEJŠIE POUŽÍVANÝCH SKRATIEK

A° - *Anno,* roku
9bris = *Novembris*, novembra
8vo = *octavo*, ôsmeho
Aeppalis = *Archiepiscopalis,* arcibiskupský
Caalis = *Cameralis,* komorský
Cottus = *Comitatus,* stolica
Dle = *Dominale*, panské
Dnalis = *Dominalis*, panský
Dni = *Domini*, pána
Dnor = *Dominorum*, pánov
Ecclia Rerum = *Ecclesia Reformatorum*, kostol reformovanej cirkvi
Etissimi = *Excelentissimi*, najjasnejšieho
Flus = *Fluvius*, rieka
Grali = *Generali*, všeobecnej
I = *Inclyto* vznešenej, slávnej (stolici)
Illmum = *Illustrissimum*, najjasnejšieho
Poo = *Possessio,* obec
Poonem = *Possessionem*
Psentem = *Præsentem,* prítomnú
Reo = *Regio,* Kráľovsko-
Reæ Cittis = *Regiæ Civitatis,* kráľovského mesta
Spblem = *Spectabilem*, úctyhodného, váženého, urodzeného
Ssmæ= *Sanctissimae,* Najsvätejšej
Sto = *Sancto*, sväto-.

10 ZÁVER

Dôležitú a nenahraditeľnú vývojovú etapu vo vývoji kartografie Slovenska reprezentujú najstaršie *rukopisné mapy a plány*. V rámci nich bola najmä v časovom úseku, trvajúcom takmer sto rokov (zhruba 1735 až 1829) veľmi významnou a početnou skupina *latinských máp*. Vďaka skenovaniu a digitalizácii kultúrneho dedičstva sú dnes mnohé kartografické diela z územia bývalého Uhorska prístupné *online* širokej verejnosti. Spomedzi nich sú veľmi významnou podmnožinou mapy, zachytávajúce rieky a časti riečnych krajín, ale aj technické diela človeka na alúviách a v blízkosti vodných tokov (smerové stavby, brehové opevnenia, hrádze, hate, kanály, mlyny, sklady...). Pre účely tejto monografie uvedenú skupinu máp a plánov zjednodušene nazývam *riečnymi mapami*.

Štúdium a využitie tejto špecifickej skupiny kartografických prameňov však býva pre záujemcov z rôznych sfér z viacerých dôvodov komplikované. Úplné pochopenie situácií, znázornených na starých mapách, je bez dešifrovania textových informácií často nemožné. Cieľom predkladanej monografie je preto poskytnúť odborníkom nielen z oblasti geografických, geovedných a prírodovedných disciplín, ale aj historikom, archeológom, archivárom či filológom praktickú pomôcku, ako lepšie porozumieť týmto významným grafickým prameňom. Ich jedinečnosť nespočíva len v tom, že tieto najstaršie relatívne presné kartografické „momentky“ zakonzervovali vtedajší stav najdynamickejších – riečnych – geosystémov často ešte dvetri desaťročia pred 1. vojenským mapovaním (alebo detailne zachytávajú stav medzi 1. a 2. mapovaním), ale majú aj neodškriepiteľnú pridanú umeleckú hodnotu.

Predkladaná monografia pozostáva z troch hlavných častí. V **úvodnej časti** (kap. 1) sumarizujem význam latinského jazyka vo vývoji spoločnosti, cirkvi, vzdelanosti, vedy a kultúry od zániku Rímskej ríše až po podmienky novovekého Uhorska. Na rozdiel napr. od rakúskej časti Habsburskej monarchie tu bola latinčina aj v 17. a 18. storočí stále aj hlavným jazykom štátnej správy. V druhej kapitole osvetľujem logickú cestu vývoja civilnej kartografie do *zlatého veku* latinských riečnych máp. Boli ním hlavne desaťročia postupnej konsolidácie štátu po skončení povstania Františka II. Rákociho, fakticky až do roku 1840, kedy rozhodnutím uhorského snemu latinčinu oficálne nahradila maďarčina. V osvietenskom 18. storočí pri tom zohrali rozhodujúcu úlohu najmä dve významné osobnosti: popri geniálnom slovenskom kartografovi, inžinierovi a vodohospodárovi Samuelovi Mikovínim (1686 – 1750) aj jeho súčasník, Ján Jakub Marinoni (1676 – 1755). Tento Talian v službách viedenského dvora, vynikajúci matematik a astronóm, nielenže zorganizoval prvé katastrálne zameriavanie celého regiónu (Milánsky kataster), ale bol aj autorom dvoch dôležitých praktických geodetických učebníc (1751, 1775). Obaja položili základy civilného zememeračstva v stredných a veľkých mierkach a pričinili sa aj o vznik a rozvoj technického školstva. V tretej kapitole vysvetľujem okolnosti, ktoré viedli k doslova raketovému nárastu počtu rukopisných, nielen riečnych máp najmä po roku 1760. Postupne sa totiž vyprofilovala veľká spoločenská objednávka na kvalifikovaných zememeračov, ktorí by boli schopní nielen pre potreby centrálnych štátnych orgánov (Kráľovská uhorská komora, Miestodržiteľská rada), ale aj stolíc, kráľovských miest, svetských či cirkevných feudálov zameriavať zmeny korýt, ale aj projektovať regulácie riek a rôzne hydrotechnické stavby. Rozvoj hospodárstva, obchodu a lodnej dopravy začal totiž v tomto období narážať na čoraz intenzívnejšie a dynamickejšie zmeny korýt. Tie boli odozvou na prebiehajúce zmeny klímy, ale aj krajiny (zavádzanie nových poľnohospodárskych postupov a plodín). V rámci hydro-klimatického obdobia resp. posledného náporu *Malej doby ľadovej* vtedy významne stúpala aj frekvencia a magnitúda povodní letného, ale aj zimného typu. Výsledkom boli

rýchle zmeny korýt, čo veľmi dobre dokumentujú práve staré mapy. Vo štvrtej kapitole načrtávam podobu a značnú diverzitu mikroreliéfu aj biotopov vtedajších riečnych krajín. Hoci boli už stáročia pod vplyvom človeka, vtedajšia sekundárna štruktúra krajiny stále odzrkadľovala vysokú hladinu podzemnej vody a pravidelné pôsobenie záplav. Zodpovedala tomu aj pomerne rozvinutá dobová odborná latinská terminológia na mapách, ktorá je významovo sčasti odlišná od dnešnej vedeckej terminológie napr. fluviálnej geomorfológie.

Kľúčovou časťou práce je *druhá časť* – **latinsko-slovenský slovník** riečnych výrazov a zaužívaných slovných spojení. Vychádza z korpusu dovedna 77 823 máp a 40 669 plánov, sprístupnených verejnosti najmä na serveri *Hungaricana* (v časti *Térképek* – Mapy). Použil som však aj početné kartografické pramene z archívov na území Slovenska (napr. Slovenský národný archív; Archív mesta Bratislavy), ba materiál doplňajú aj vety z diela Š. Lumnitzera *Flora Posoniensis* (1791). Slovník obsahuje najčastejšie a najtypickejšie výrazy z titulok a vysvetliviek máp a plánov, takže v tomto zmysle ide do istej miery aj o *frekvenčný slovník*. Uplatňuje sa tiež *etymologický princíp*, kde od slovného základu odkazujem aj na odvodené slová, čím sa zvýrazňuje ich genetická spojitosť. V závere slovníkovej časti nájde záujemca aj stručný *návod*, ako postupovať pri preklade textu latinských máp a dešifrovaní obsahu historických riečnych máp aj plánov. K mnohým kartografickým dielam a nákresom totiž pôvodne patrili aj písomné správy s vysvetlivkami. Behom reorganizácii archívnych fondov boli však mapy nezriedka z pôvodných písomností vytiahnuté a účelovo zaradené do iných súborov (napr. zbierky máp), čím sa prerušil a zahmlil pôvodný kontext ich vzniku.

V *tretej časti* tejto monografie (kapitola 7) nájde čitateľ dovedna 25 praktických konkrétnych príkladov analýzy starých rukopisných latinských máp. Ide o chronologicky zoradené **prípadové štúdie** riek a ich segmentov z geografického priestoru dnešného Slovenska, ale aj z ďalších tokov bývalého Uhorska (Tisa, Dráva, Uh), čím výborne ilustrujú univerzalitu používania latinčiny pre poznanie dobových reálií rôznych riečnych krajín. Mapy som vybral tak, aby zachytili čo najširšie spektrum reliéfnych, geologických a geomorfologických kontextov, hydrologických typov riek (1. – 4. rádu) a pôdorysných vzoriek riečisk (divočiace, migrujúce, meandrujúce) v rozpätí celkove 500 výškových metrov (od 80 m n. m. do 580 m. n. m.). Základ tvoria prevažne mapy a plány veľkej mierky (1:720 – 1:7 200), no zahrnuté sú aj ukážky máp stredných (kap. 7.1. – *Váh a Dudváh na mape Mikovíniho*; 7.2. – *Ideálna mapa okresu Szigetköz*), resp. aj malých mierok (7.3. – *Transport soli v Uhorsku*, mierka 1:1 400 000). Na jednotlivých prípadových štúdiách detailne ilustrujem možnosti, limity analýzy a potenciál využitia týchto kartografických prameňov pre rôzne vedné odbory. Prípadové štúdie majú jednotnú štruktúru. Po i.) detailnom prepise oficiálneho latinského názvu mapy nasleduje ii.) doslovný slovenský preklad, iii.) identifikácia autora / autorov a iv.) dátum vzniku diela. V ďalšom odseku sa vysvetľuje a zdôvodňuje v.) motivácia vzniku konkrétnej mapy, t. j. bezprostredné pohnútky, ktoré viedli k zameraniu daného územia. Zároveň sa interpretuje na mape zakreslený stav, ktorý nemusí byť vždy zrejmý na prvý pohľad – teda čo vlastne daná mapa znázorňuje. Časť vi.) obsahuje rekapituláciu využívania krajiny (*land use*) znázorneného segmentu riečneho alúvia. V poslednej časti vii.) napokon dopĺňam dôležité poznámky k mape, prípadne upozorňujem na nenápadné, no nezriedka cenné zaujímavosti, ktoré zememerači do máp zakreslili. Pridanú hodnotu mávajú aj toponymá a hydronymá, zachytené na mapách. Niekedy sú kartografické diela doplnené aj ukážkou ďalších súvisiacich písomností (kap. 7. 5.) a máp, ktoré lepšie dokumentujú analyzovaný kontext.

Práca je bohato ilustrovaná ukážkami historických máp, plánov, prípadne ich zaujímavých detailov (spolu 70 obrázkov), z ktorých je zrejmý aj postupný vývoj charakteristických grafických štýlov z rôznych období (barokové, rokokové, klasicistické kartuše).

11 SUMMARY

F L U V I O L A T I N A alias Riverine Landscapes on historic manuscript maps: Latin - Slovak dictionary.

Earliest *manuscript maps and plans* represent an important and interesting developmental stage in the evolution of cartography in Slovakia. Spanning almost a one hundred years (circa 1735 to 1829), *Latin-written* maps make an important and numerous group of them. Thanks to the scanning and digitisation of the cultural heritage nowadays a great number of cartographic works covering the area of former (historical) Hungary are available *online* to a broad public in succession states. Amongst these cartographic sources, a large and important assemblage of maps have survived to show rivers in the Danube basin and/or part of riverscapes, but also covering various engineering works on river banks and nearby alluvium, such as e. g. revetments, spur-dikes, embankments, weirs, canals, mills, salt warehouses, respectively. For this study, the abovementioned maps and plans are simply referred to as *river maps*.

There are specific reasons why the study and using of this cartographic sources is usually not quite an easy taks for a person interested. Namely without deciphering the text information, a comprehensive understanding of the situations depicted on the maps is often unpossible. This monography has been written to provide experts from a broad fields of geography, geosciensces or natural scienses, but also from history, archaeology and philology with better knowledge of these important graphical sources, particularly through a comprehensive understanding of the map language. Why are earliest manuscript Latin river maps unique? Firstly, these cartographic „snapshots" often captured the status of our most dynamic river geosystems with acceptable accuracy even some decades earlier than the Ist Military Survey of the Habsburg Monarchy did. Second, it is also their incontestable artistic value what makes them precious historical artefacts.

The present monography consists of three principal parts. The **introduction** (chapter 1) outlines an importance of the Latin language in the evolution of society, church, education, science and culture, respectively, spanning from the downfall of the Roman Imperium up to the Early Modern Ages. In contrast to Austrian part of the Habsburg monarchy, in historical Hungarian Kingdom Latin was still widely used in state administration in 17th and 18th-Century. In the *chapter 2.* a light is shed on how civil cartography has evolved in this region into its „Golden age" of Latin-written river maps. These were mainly the decades after the defeat of the Francis II. Rákoczy´s rebellion, during which the state was being gradually consolidated under the rule of the Enlightenment rulers (Maria Theresa, Joseph II.). In fact it lasted up to the 1840 when on the decision of the Diet a Hungarian became an official language in the then multinational Hungary. Two great individualities helped to establish quality map-making in this region: along with ingenious Slovak cartographer, water- and mine- engineer Samuel Mikoviny (1686 – 1750) it was also his almost coeval Johann Jacob Marinoni (1676 – 1755). This Italian in service of the Viennese court became an outstanding mathematician and astronomer. He not only organised the first cadastral survey of the whole region ever (Milan cadaster), but he also authored two important textbooks of practical mapmaking (in 1751, 1775). Both men layed the foundations of civil cartography in the medium- and large-scale mapping and greatly assisted in establishing higher technical education in the region. *Chapter 3* elucidates the circumstances leading to a literally rocket increase in number of manuscript river maps mainly after the 1760. Progressively, a great

demand for qualified mappers came into being – a person was wanted able to make quality and precise maps not only for the needs of central state bodies (Hungarian Royal Chamber, Locumtenential Council), but also for the counties, free royal towns, both secular and church landholders. Skilled mapmaker of this kind would be able to map changing river channels, but also to project river regulations and various hydroengineering works. On the other side, it was just this period when the economic evolution, trade and naval transport started to collide with more and more intensive and dynamic changes of river channels. These happened in response to the ongoing change of both climate and landscape (introducing new farming practices and crops). Within a hydroclimatic period of the last onset of the *Little Ice Age* the frequency and magnitude of floods was markedly increasing, including dangerous ice-jam floods. This resulted in rapid channel changes that are well documented by the old maps themselves. In *chapter 4*, the Latin maps provide us with the insight into the shape and considerable diversity of the 18-th century riverscape, microrelief and riverine habitats. Although having been already for centuries under the influence of man, 18th and early 19th Century secondary landscape structure still depended heavily upon a high ground water table and regular inundations. This was also reflected by advanced specialized Latin terminology of riverine maps. As to a special meanings, this 18th and 19th-century fluvial Latin is partly different from a modern scientific nomenclature of e. g. current fluvial geomorophology.

The key part of this study is the *second one*: **Latin – Slovak dictionary** of the river terms and standard lexical map idioms. It is based on the corpus of a total of 77 823 maps and 40 669 plans accessible to a public mainly on the server *Hungaricana* (*Térképek* – Maps). Besides, a number of cartographic sources from the archives in Slovakia were studied (e. g. from the Slovak National Archives and Municipal Archives of Bratislava). Last but not least, also some sentences from the Latin-written work *Flora Posoniensis* (S. Lumnitzer, 1791) have been involved. Vocabulary contains the most frequent and typical lexical collocations from the titles and explanatory parts of the maps. Therefore, in this sense it is also to some extent a *frequency dictionary*. The *etymological principle* has been applied, as well, where also the related words are indicated which had been derived from a particular word root, and thus their genetical connection is highlighted. At the end of the dictionary a person interested may find a concise *guide* how to proceed with translation of the Latin map texts and how to decode the contents of historical fluvial maps and plans. Many maps originally produced a functional whole with additional archival papers – for example, they may have been a part of written reports. Not seldom maps were later on picked out from their original files in the course of archival reconstitutions and purposefully incorporated e. g. into specific map collections. Thus, the primary map motivation may had been often obliterated.

In the *third part* of the monography (chapter 7) a reader will find in total 25 case studies of old river maps. These chronologically arranged examples of Latin-written maps cover selected stretches or river portions mainly from the geografical area of current Slovakia, but also from the additional watercourses of historical Hungary (Tisza, Drava, Uzh river). Thus, they perfectly illustrate the universality of fluviogeographical Latin for the knowledge of the different fluvial landscapes and styles. Maps were chosen to cover as wide spectrum of geological, geomorphological and relief frameworks as possible. Theys also include various hydrologic stream orders (1. – 4. order, according to Gravelius) and channel patterns (braiding, wandering, meandering), spanning across 500 height meters (from 80 m a. s. l. to 580 a. s. l.). Large-scale maps and plans (1:720 – 1:7 200) make a core of the studied set, but also the showcases of medium-scale maps have been integrated (Chap. 7.1. – *Váh and Dudváh rivers on the map of S. Mikovíni*; 7.2. – *Ideal map of the Szigetköz district*), or even some minor-scale maps (7.3. – *Salt transportation in Royal Hungary*, scaled 1:1 400 000). Particular case studies show in detail both possibilities and the limitations of manuscript river maps and how their analysis can be utilised for a diverse branches of science. Case studies have a common structure. The i.) detailed transcription of the official / original Latin name of the map is followed by ii.) translation into Slovak, iii.) identification of the author(s) and iv.) the date of map creation. In the next paragraph is explained v.) the motivation of every particular map, i. e. immediate reasons leading to survey of the territory in question. In the same time the represented map situation is interpreted, since this must not be always evident at the first sight – what does the particular map actually represents. Part vi.) overviews the *land use* of the depicted segment of river alluvium. Eventually, in the final paragraph vii.) important notes to map are quoted, or the attention is called to

sometimes inconspicious, but often precious curiosities, drawn by surveyors into maps. Also map hydronymes and toponymes are of an added value. In some cases cartographic sources are also supplemented by a showcase of some related papers (Chap. 7. 5.) or maps that better document the context analysed.

The study is storiated with showcases of historic maps and plans (in total 70 Figs.). They also represent a gradual evolution of characteristic graphic styles from different periods (Baroque, Rococo, Classicistic cartouches).

12 LITERATÚRA

BALLUS, P. (1823). *Presburg und seine Umgebungen*. Prešporok (Bratislava). Judenbuchhandlungen des Andreas Schwaiger und I. Landes.

BEDRNA, Z. (2002). *Environmentálne pôdoznalectvo*. Bratislava, VEDA.

BENOVÁ, A., KOŽUCH, M. (2013). Collegium oeconomicum v Senci a staré mapy z obdobia jeho existencie. In Straka, J., ed. *Historické mapy*, s. 27 – 38.

BISZAK, E., BISZAK, S., TIMÁR, G., NAGY, D., MOLNÁR, G. (2017). Historical topographic and cadastral maps of Europe in spotlight – Evolution of the MAPIRE map portal. *AUTH cartoGeoLab*, 204 – 208.

BIZUBOVÁ, M., ŠKVARČEK, A. (1996). *Geomorfológia*. Vysokoškolské skriptá. Bratislava, Univerzita Komenského.

BLANÁR, V., KOTULIČ, I., KOVÁČOVÁ, M., KRASNOVSKÁ, E., KUCHAR, R., LALIKOVÁ, T., MAJTÁN, M., MAJTÁNOVÁ, M., ONDREJKOVIČOVÁ, D. (1994). *Historický slovník slovenského jazyka III. O-P (pochytka)*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra a VEDA, s. 654.

BOLTIŽIAR, M., MICHAELI, E., MOJSES, M. (2012). Vývoj krajiny vo výskumnom polygóne suchého poldra Beša na Východoslovenskej rovine v časovom horizonte 1770-2008. *Folia Geographica,* 20, 23 – 36.

BOLTIŽIAR, M., OLAH, B., PETROVIČ, F. (2013). Historické mapy – zdroj dát pri štúdiu krajiny a jej zmien. *Životné prostredie*, 347, 1, s. 8 – 12.

BORSOS, B., SENDZIMIR, J. (2018). The Tisza River: managing a Lowland River in the Carpathian Basin. In SCHMUTZ, S., SENDZIMIR, J., eds., *Riverine Ecosystem management*, Aquatic Ecology Series 8, s. 541 – 560.

CEBECAUEROVÁ, M., LEHOTSKÝ, M. (2012). Komplexita ripariálnej zóny – príklad rurálneho segmentu vodného toku Torysa. *Geografický časopis*, 64, 2, 133 – 154.

CZUCZOR, G., FOGARASI, J. (1862-1874). *A magyar nyelv szótára. 1 – 6. kötet*. Magyar Tudományos akadémia: Pešť.

DANIŠOVIČ, P., FEKETE, Š. (1970). Posúdenie návrhu ochrany Bratislavy pred povodňami z hľadiska ochrany prírody. *Československá ochrana prírody*, 10, 235 – 252.

DRESCHER, A., EGGER, G., HOHENSINNER, S., HAIDVOGL, G. (2014). Reconstructing the riparian vegetation prior to regulation: the Viennese Danube floodplain in 1825. 10th International Symposium on Ecohydraulics, Trondheim.

DROPPA, A. (1964). Výskum terás Váhu v strednej časti Liptovskej kotliny. *Geografický časopis*, 16, 4, 313 – 325.

DUCHOŇ, M. TURCSÁNY, J., DUCHOŇOVÁ, D., GÁŤA, O., KOVÁČOVÁ, M., KÖNIG, T., NEMCOVÁ, Z., NOVÁKOVÁ, M., OROSOVÁ, M., PAUDITŠOVÁ, E, POPELKOVÁ, K. (2009). *Bernolákovo 1209-2009. Dejiny obce*. Bernolákovo: Obec Bernolákovo.

Dunajské ramená v Bratislave. Mapy zo 17.-19. storočia (1990). Bratislava: Slovenská kartografia.

Ephemeris. Nuntii Latini universi. [online] [Cit. 2019-11-08]. Dostupné na: <http://ephemeris.alcuinus.net/>.

FALŤAN, V., OŤAHEL, J., GÁBOR, M., RUŽEK, I. (2018). *Metódy výskumu krajinnej po-*

krývky. Univerzita Komenského v Bratislave (vysokoškolská učebnica), s. 123.

FALUDI, G., NEBOJSZKI, L. (2008). A Mohácsisziget kialakulása és vizeinek történelmi válto -zásai. *Hidrológiai Közlöny*, 88 (4):

FANTA, J. (2007). Lesy a lesnictví ve střední Evropě III. Počátky organizovaného hospodářství. *Živa*, 3, 112 – 115.

FIČOR, D., MAREK, J. (2014). *Kniha o mapách (vojenské a civilné mapovanie, kartografia, GIS – geoinformatika)*. Bratislava, Slovenská spoločnosť geodetov a kartografov.

FRYIRS, K. A., BRIERLEY, G. J. (2013). *Geomorphic Analysis of River Systems. An Approach to reading the Landscape.* Wiley-Blackwell.

GÁBRIS, G., TIMÁR, G., SOMHEGYI, A., NAGY, I. (2004). Árvízi tározás vagy ártéri gazdálkodás a Tisza mentén. In *Current results in Hungarian geography: papers of the 2nd Hungarian geographical conference*. Szeged, CD, 18 p.

GLASSL, H. (1970). Der Ausbau der Ungarischer Wasserstraßen in den letzten Regierungsjahren Maria Theresias. *Ungarn Jahrbuch*, Mainz (v Hase & Koehler Verlag), pp. 34 – 66.

GYULAI, R. (1896). *Az Alsó-csallóközi és Csilizközi Egyesült Ármentesítő és Alsó- csallókközi Belvízlevezető Társulat története.* Budapešť (reedícia Kalligram, 2003).

GYULAI, É. (2006). Nagytarkány birtokosai és adózói a 16-17. században. In VIGA, Gy., ed. *Nagytárkány I. Tanulmányok a község településtörténetéhez és néprajzához*, 55 – 128.

HAJDÚ, J., PEKÁRIK, L. 2016. The fish fauna of Čiližský potok (Csiliz patak) stream and related water bodies. *Pisces Hungarici*, 10, 77 – 84.

HÁJEK, T., HÁJEK, M. (2018). Proč jsou rašeliniště kyselá? *Živa*, 3, 121 – 123.

HANUŠÍK, V. (2017). Riečna krajina Laborca medzi Brekovom a Michalovcami od polovice 18. do polovice 19. storočia. *Geographia Cassoviensis*, 11, 1, 5 – 21.

HICKIN, E. J., NANSON, G. C. (1975). The character of channel migration on Beatton River, north-east British Columbia, Canada. *Bulletin of the Geological Society of America*, 86, 487 – 494.

HIERMANSEDER, M. (2018). Der Hofmathematiker Johann Jakob von Marinoni. Zum 300-Jahr-Jubiläum der Katastervermessung in Europa. *Géomatique Suisse*, 4, 94 – 102.

HORÁČKOVÁ, Š., KUBALOVÁ, S. (2012). Vegetácia prietržových jazier pri Medveďove a Čičove (JZ Slovensko). *Bulletin Slovenskej Botanickej Spoločnosti*, 34, 2, 183 – 188.

HORÁČKOVÁ, Š., PIŠÚT, P., FALŤAN, V., CHOVANEC, P., PETROVIČ, F. (2018). Historical Changes and Vegetation Development after intensive peat extraction in the lowland mires of Slovakia. *Applied Ecology and Environmental Research*, 16, 4, 5025 – 5045.

HORVÁTHOVÁ, B. (2003). *Povodeň to nie je len veľká voda*. Bratislava, VEDA.

HREŠKO, J., PETROVIČ, F., HROZENSKÁ, S., MIŠOVIČOVÁ, R., RYBANSKÝ, Ľ., PETLUŠ, P. (2014). Archetypy nížinnej riečnej krajiny Slovenska. *Životné prostredie*, 48, 1, 33 – 37.

HYNIE, K. (1966). *Sprievodca po zbierkach geodetického a kartografického oddelenia Samuela Mikovinyho v Technickom múzeu v Košiciach*. Bratislava, Technické múzeum v Košiciach v Slovenskom vydavateľstve technickej literatúry.

CHRASTINA, P. (2009). *Vývoj využívania krajiny Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby.* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Katedra histórie, 285 s.

IŠTOK, P., IŽÓF, J. (1990). Podmienky vzniku a vývoja osídlenia krajiny dolného toku Váhu vo svetle geografických a archeologických prieskumov. *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV*, 26, 145 – 168.

JUNGWIRTH, M., HAIDVOGL, G., HOHENSINNER, S., WEIDBACHER, H., ZAUNER, G. (2014). *Österreichs Donau. Landschaft – Fisch – Geschichte*. Viedeň (Universität für Bodenkultur Wien (Boku), Institut für Hydrobiologie und Gewässermanagement (Ihg).

KÁBRT, J., KUCHARSKÝ, P., SCHAMS, R., VRÁNEK, Č., WITTICHOVÁ, D., ZELINKA, V. (1996). Latinsko český slovník. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 4. vydanie, 483 s.

KEVEY, B., TÓTH, I. (2018). A Mohácsi-sziget tölgy-kőrisszil ligetei (*Scillo vindobonensis-Ulmetum* Kevey in Borhidi et Kevey 1996). *Botanikai Közlemények* 105, 1, 109 – 128.

KIDOVÁ, A., LEHOTSKÝ, M., RUSNÁK, M. (2016). Morfologické zmeny a manažment divo-

čiacomigrujúceho vodného toku Belá. *Geomorphologia Slovaca et Bohemica*, 16, 2, 7 – 60.

KLEIN, B. (2003). *Významné mestá Slovenska na tajných mapách 18. storočia*. VEDA, Bratislava.

KLEIN, B. (2008). *Sídla na Slovensku obývané nemeckým obyvateľstvom na vojenských mapách v druhej polovici 18. storočia.* Bratislava, Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských nemcov, Karpatskonemecký spolok na Slovensku.

KOLTAI, A. (2013). Collegium Oeconomicum v Senci a jeho založenie. In STREŠŇÁK, G., ed. *Senec. Stáročia mesta*, 149 – 168.

KRÁLIK, Ľ. (1994). Slovenský geografický termín moľva. *Slovenská reč*, 59, 2, 84 – 90.

Kraľovany. História obce. [online] [Cit. 2019-11-08] Dostupné na: <https://www.obeckralovany.sk/obec/historia-obce/>.

KREMPASKÝ, P. (2009). Bratislavské luhy. *Ochrana prírody Slovenska*, 2, 7 – 9.

KUFČÁK, E. (2007). *Vrbica a vrbický urbár.* Liptovský Mikuláš, Tranoscius.

KUKLICA, P. (1995). *Slovník latinských skratiek*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo Bratislava, s. 205.

KUKLICA, P. (2000). *Slovník stredovekej latinčiny*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

KUZMA, I. (2012). Vojenské mapovania Uhorského kráľovstva na južnom Slovensku a diaľkový prieskum. *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV*, 52, 63 – 117.

LASÁK, R., ŠEFFER, J., ČIERNA, M. (1999). Historická analýza zmien priestorovej štruktúry nivy rieky Moravy. In ŠEFFER, J., STANOVÁ, V. (eds.) *Aluviálne lúky rieky Moravy – význam, obnova a manažment*. DAPHNE – Centrum pre aplikovanú ekológiu, Bratislava, 37 – 48.

LEHOTSKÝ, M., KIDOVÁ, A., RUSNÁK, M. (2015). Slovensko-anglické názvoslovie morfológie vodných tokov. *Geomorphologia Slovaca et Bohemica*, 15, 1, 5 – 62.

LICHÝ, J. (2006). Samuel Mikoíni geniálny vedec a významný vodohospodár. *Enviromagazín*, 1, 24 – 25.

LUMNITZER, Š. (1791). *Flora Posoniensis exhibens plantas circa Posonium sponte crescentes secvndum systema sexuale Linneanvum digestas*. Lipsko.

MADLEN, J., KORPEĽ, P. (1959). *Porádek hor, aneb lesuw zachowání.* Reedícia tereziánskeho lesného poriadku – slovenskej verzie z r. 1770. Osveta: Martin.

MARINONI, J. J. (1751). *De Re Ichnographica, cujus hodierna Praxis exponitur, et propriis exemplis pluribus illustratur*. Viedeň: Leopold Kaliwoda, s. 194.

MARINONI, J. J. (1775). *De Re Ichnometrica veteri, ac nova recensentur experimenta per utramque habita.* Viedeň: Leopold Ján Kaliwoda.

MEDŇANSKÝ, A. (1826). *Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungern*. Pešť: Konrad Adolf Hartleben.

MEDŇANSKÝ, A. (1981). *Malebná cesta dolu Váhom*. Reedícia pôvodného diela z r. 1826. Tatran, Bratislava.

MELO, M., PIŠÚT, P., MELOVÁ, K., VIGLAŠ, P. (2014). *Zaniknuté značky dunajskej povodne z roku 1775 v Bratislave*. *Acta Hydrologica Slovaca*, 15, 2, 308 – 319.

MIKOVÍNI, S. (1732). *Samvelis Mikovini Nob. Hungari, EPISTOLA, de Methodo Concinnandarum Mapparum Hungariæ, Topographicarum, ad virum clarissimum Matthiam Belivm Regiæ, Scientiarum Societatis Berolinensis, Socium.* : Johann Paul Royer, Prešporok.

OLAH, B., BOLTIŽIAR, M., GALLAY, I. (2009). Transformation of the Slovak cultural landscape since the 18th Cent. and its recent trends. *Journal of Landscape Ecology*, 2, 2, 41 – 55.

ØRBERG, H. H. (2003). *Lingua Latina per se illustrata. Pars I. Familia Romana*. Grenaa. Domus Latina.

ØRBERG, H. H. (2003). *Lingua Latina per se illustrata. Pars II. Roma Aeterna.*

PEKÁROVÁ, P., HALMOVÁ, D., MITKOVÁ, V. (2005). Simulation of the catastrophic floods caused by extreme rainfall events – Uh River basin case study. *Journal of Hydrology and Hydromechanics*, 53, 4, 219 – 230.

PETROVIČ, R. (2003). Vodné mlyny v Seredi a okolí. Sborník referátů ze semináře *Vesnické technické památky. Výrobní objekty*. Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě, 73 – 84.

PETROVSZKI, J., SZÉKELY, B., TIMÁR, G. (2012). A systematic overview of the coincidences of river sinuosity changes and tectonically active structures in the Pannonian Basin. *Global and Planetary Change*, 98 – 99, 109 – 121.

PIŠÚT, P. (2002). Channel evolution of the prechannelized Danube River in Bratislava, Slovakia (1712 – 1886). Earth Surface Processes and Landforms, 27, 4, 369 – 390.

PIŠÚT, P. (2008). Endangerment of the village Čunovo (Slovakia) by lateral erosion of the Danube River in the 18th Century. *Moravian Geographical Reports*, 16, 4, 33 – 44.

PIŠÚT, P. (2009). Cartographic evidence of the disastrous ice flood of 1809 and its aftermath (Danube River, Slovakia). *Geophysical Research Abstracts*, 11, EGU 2009-9201.

PIŠÚT, P. (2011). Dunajská povodeň roku 1787 a Bratislava. *Geografický časopis*, 63, 1, 87 – 109.

PIŠÚT, P. (2016-2017). Bratislavské Podhradie (Zuckermandel) a Dunaj v 17. – 20. storočí. *WOCH, Ročenka pre genealógiu a regionálne dejiny Bratislavy*, 4–5, 42 – 69.

PIŠÚT, P. (2018). Využitie historických krajinomalieb na rekonštrukciu regulačných prác v koryte rieky – príklad Dunaja v Bratislave. *Geographia Cassoviensis*, 12, 2, 173 – 194.

PIŠÚT, P., ČEJKA, T. (2011). Keď rieky väznil ľad. Príbeh *bežnej* dunajskej povodne obdobia Malej doby ľadovej. *Říční krajina 7*, Olomouc, 136 – 141.

PIŠÚT, P., PROCHÁZKA, J. (2011). Príspevok k poznaniu genézy pôd a štruktúry pôdnej pokrývky na Žitnom ostrove (paleomeander Dunaja, Nekyje). In Sobocká, J., ed. *Diagnostika, klasifikácia a mapovanie pôd*. Bratislava, Výskumný ústav pôdoznalectva a ochrany pôdy, s. 239 – 246.

PIŠÚT, P., PROCHÁZKA, J. (2017). Váh pri Váhovciach a Šoporni na pláne J. N. Vizera: Príspevok k poznaniu geomorfologických účinkov katastrofálnej povodne z roku 1813. *Kartografické listy*, 25, 1, 48 – 62.

PIŠÚT, P., PROCHÁZKA, J., MATEČNÝ, I., BANDURA, P. (2016). *Vývoj koryta Váhu pri Leopoldove v 17. – 20. storočí a odozva rieky na zásahy človeka*. Univerzita Komenského v Bratislave, s. 272.

PIŠÚT, P., TIMÁR, G., VIDLIČKA, Ľ. (2010). Šúrsky les a Panónsky háj na starších mapách. In MAJZLAN, O., VIDLIČKA, Ľ., eds. *Príroda rezervácie Šúr*, s. 23 – 44.

PIŠÚT, P:, UHERČÍKOVÁ, E. (1993). Možnosti renaturácie lužných lesov v inundačnom území Dunaja z hľadiska súčasných perspektív prirodzenej obnovy. *Životné prostredie*, 3, 124 – 129.

PORTISCH, E. (1933). *Geschichte der Stadt Bratislava-Pressburg*. II. Band. Bratislava: Commissionsverlag S. Steiner.

PRIKRYL, Ľ. V. (1977). *Vývoj mapového zobrazovania Slovenska*. Bratislava: VEDA, s. 481.

PRAVDA, J., KUSENDOVÁ, D. (2007). *Aplikovaná kartografia*. Bratislava: Geografika.

PROCHÁZKA, J. (2013). Pôdorysná vzorka riečneho koryta dolného Váhu, Nitry a Dudváhu s osobitným zreteľom na vplyv faktora neotektoniky. *Geomorphologia Slovaca et Bohemica*, 2, 19 – 30.

PROCHÁZKA, J. (2017). *Geomorfologická odozva environmentálnych zmien dolného Váhu.* Dizertačná práca, ms depon. In Prírodovedecká fakulta UK, Bratislava, s. 159.

PROCHÁZKA, J., PIŠÚT, P. (2015). Regulácie koryta nížinného meandrujúceho vodného toku v období r. 1782-1900 (na príklade rieky Váh v úseku Sereď-Komárno). *Geographia Cassoviensis*, 9, 1, 44 – 55.

PROCHÁZKA, J., PIŠÚT, P., JAMRICHOVÁ, E. (2015). Zazemňovanie Gbelčianskej depresie počas holocénu vo svetle analýzy rastlinných makrozvyškov (Profil Nová Vieska 2). *Geografický časopis*, 67, 1, 85 – 103.

PURGINA, J. (1958). *Samuel Mikovíni. Život a dielo.* Edícia Monumenta Slovaciae cartographica I. Správa geodézie a kartografie na Slovensku, Bratislava.

SCHUMM, S., A. (1977). *The Fluvial System*. John Wiley & Sons, New York.

STANKOVIANSKY, M., PIŠÚT, P. (2011). Geomorphic Response to the Little Ice Age in

Slovakia. *Geographia Polonica*, 84, Special Issue Part I., s. 127 – 146.

ŠPAŇÁR, J., HORECKÝ, J. (1960). *Latinská gramatika*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava.

ŠPAŇÁR, J., KETTNER, E. (1968). *Latinčina pre 1.-3. ročník stredných všeobecnovzdelávacích škôl*. Bratislava, SPN, s. 458.

ŠPAŇÁR, J., HRABOVSKÝ, J. (1983). *Latinsko-slovenský slovník. Dictionarium Latino- Slovacum*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, s. 1 222.

ŠPIESZ, A. (1987). *Bratislava v 18. storočí*. Bratislava (Tatran).

ŠPIESZ, A. (1999). *Ilustrované dejiny Slovenska. Na ceste k sebauvedomeniu*. Bratislava, Perfekt, s. 301.

ŠTĚRBA, O., MĚKOTOVÁ, J., BEDNÁŘ, V., ŠARAPATKA, B., RYCHNOVSKÁ, M., KUBÍČEK, F., ŘEHOŘEK, V. (2008). *Říční krajina a její ekosystémy*. Olomouc (Univerista Palackého v Olomouci).

TAKÁCS, P. (2006). Nagytárkány 1770-1848 között. In VIGA, Gy., ed. *Nagytárkány I. Tanulmányok a község településtörténetéhez és néprajzához,* 129 – 144.

TIMÁR, G., PIŠÚT, P. (2008). *The development and the cut-off of the Čičoc/Csicsó and Nagybajcs oxbow lakes, Danube River, Slovakia/Hungary – indicators of a quickly variable riverine environment*. Geophysical Research Abstracts, 10.

TRIZNA, M. (2012). *Klimageografia a hydrogeografia*. Bratislava, Geografika, s. 144.

UHERČÍKOVÁ, E., PIŠÚT, P. (2000). Poznámky k súčasnému stavu, biodiverzite a ohrozenosti lužných lesov Bratislavy. *Acta Environmentalica Universitatis Comenianae (Bratislava)*, 10, 125 – 130.

VÁLYI, A. (1799). *Magyar Ország Leírása.* III. zväzok. Budín.

VERDON, P. (2008). História Soľnej bane. *Enviromagazín*, 5: 30 – 31.

VOJTEČEK, M., NEMERGUT, A. (2016). Dokumentácia zaniknutých ciest v katastri obcí Svrčinovec, Čierne a Skalité. Náčrt problematiky kopaničiarskej kolonizácie na území severných Kysúc. *Archaeologia historica*, 41, 2, 51 – 68.

ZEMAN, M. (2012). Historické mapové diela na geoportal.sazp. *Enviromagazín*, 5, 20 – 21.

ZEMAN, M., KUSENDOVÁ, D. (2015). Skenovanie starých máp. *Kartografické listy*, 23, 2, 92 – 96.

ZUSKINOVÁ, I. (2011). *Múzeum v soľnom úrade*. Liptovské múzeum v Ružomberku.

13 ZOZNAM ŠTUDOVANÝCH MÁP A PLÁNOV

Poznámka: Kvôli presnej identifikácii jednotlivých kartografických prameňov citujem doslovný prepis titulných textov aj s dodržaním grafickej úpravy originálu (tučné písmená, kapitálky, kurzíva, prekladanie, prípadne farba písmen). Doslovný slovenský preklad názvov uvádzam len v prípade tých máp / plánov, ktoré neboli preložené v prípadových štúdiách.

1. *Der Rőmischen Kayserlichen Mayestet feldlager in Ober Hungarn bey Tokay unter dem Commandement, dero General Feldt Zeugmeisters Baron de Souches.* 1660, Jacob von Holst. Mierka 1:35 300, rozmery 26 x 20 cm. Vojenskohistorické múzeum Budapešť, mapová zbierka, signatúra (ďalej sign.) H III c 15.
2. ***Universum Dominium Siklossiense modo divisum in Quatuor Partes, nempe Celsiss*** (im)***um D***(omin)***iu***(m) ***D***(omi)***ni Principis Eugenii de Sabaudia, Excell***(entissi)***mi D*** (omi)***ni D. Æneæ Comitis Campi Marechalli Caprara, et Ex***(celsi) ***D***(omi)***ni Comitis Veterani nec non Re****(vere)****nd***(issi)***mi D***(omi)***ni D***(omi)***ni Eppi***(scopi) ***Jány***. Všeobecné Siklóšske panstvo rozdelené do štyroch častí, totiž vznešené panstvo Pána kniežaťa Eugéna Savojského, najvznešenejšieho Pána p. Æneæa Capraru, grófa a poľného maršala, aj najvznešenejšieho pána grófa Veteraniho ako aj úctyhodného pána, pána biskupa Jányho. 1700. Rozmery 77,7 x 74,4 cm. Krajinská Séčeniho knižnica (*Országos Széchényi Könyvtár*, ďalej OSzK), zbierka rukopisných máp (ďalej RM), sign. TK 2145.
3. *Vestigium Operationis Astronomico-Geometricae quo Huius ratio et utriusque Harmonia exprimitur.* Súčasť diela MIKOVÍNI, 1732.
4. *Mappa Minor Generalis Ortum et defluxum Fluvii DUDVAGI á fontibus, usque infra LEOPOLDOPOLIM, una cum eiusdem fossis, ramis, alveis, et exundationibus exacté representans.* 1735, S. Mikovíni. Štátny ústredný banský archív, Banská Štiavnica, Hlavný komorsko-grófsky úrad, inventárne číslo (ďalej inv. č.) HKG VI – 00273.
5. MAPPA COMITATUS STRIGONIENSIS *Methodo Astronomico Geometrica concinnata*. Mapa ostrihomskej stolice, zostavená astronomicko – geometrickou metódou. S. Mikovíni, 1740. Mierka 1:140 000, rozmery 40,5 x 51 cm. OSzK RM, sign. TK 1094.
6. **PLAN** von dem Zwischen der **K: K:** Festung **LEOPOLDSTAD** und **FREYSTADL** Fliesenden **WAAG** Fluss, Samt dessen Neu angetragenen Rinsals Abänderung. Plán toku Váhu medzi c. k. pevnosťou Leopoldovom a Hlohovcom, vrátane zákresu nového zmeneného koryta. 1749, De Vas, inžinier poručík. Maďarský národný archív (*Magyar Országos Levéltár*, ďalej MOL), zbierka máp Kráľovskej miestodržiteľskej rady (ďalej MR). Rozmery 115 x 56,5 cm, mierka 1:3 600, sign. S12 Div. 15 No. 0003.
7. MAPPA FLVXVM DANVBII AD POSONIVM Alveorumqve ERSEK UIVARIENSIS et VARTLINGENSIS ab eorum Orificio usque eo ubi ambo confluunt, et ultra procurrunt, una cum eorundem Ramis demonstrans. Mapa, znázorňujúca tok Dunaja pri Bratislave a ramien Novozámockého a Wartlingského od ich ústí až tam, kde sa obe zbiehajú, a ďalej pokračujú, spolu s ich ramenami. Január 1752, Andrej Erik Fritsch. Rozmery 104 x 76 cm. MOL MR, sign. S 12 Div. 11 No. 9:1.
8. **Ichnographica delineatio** *Fluvii Dravi a superiori Podbreszt usque Oporovecz defluentis.* 1752, Mikuláš Jozef Surgant, riadny inžinier a zememerač Korutánskeho arcikniežatstva. Mierka 1:6 200, rozmery 61,5 x 184 cm. OSzK RM, sign. TK 1699.
9. DELINEATIO *CONTROVERSIÆ METALIS* inter Possessionem MIND-*SZENT* et Praedium SZENT-GYÖRGY *in Parte Tybisci meridionali*, atqve inter Praedium

TÖMÖRKÉNY et Possessionem CSANY *ex Parte Tybisci septentrionali*. 1755, Imrich Ruttkay. Mierka 1:12 800, rozmery 54,5 x 69 cm. MOL, sign. S 82 No. 153.

10. MAPPA GEOGRAPHICA PRÆDII BABOLNA et KAJAND INCLYTO COMITATUI COMAROMIENSI In Corporati *Iuræ Excelsæ Familiæ Szap*. Zemepisná mapa prédií Bábolna a Kajánd v slávnej Komárňanskej stolici v jurisdikcii vznešenej rodiny Szap. 1756, Andrej Erik Fritsch (Frics). Mierka 1:13 900, rozmery 75 x 81,5 cm, MOL MR, sign. S12. Div. 2. No. 7.
11. *Delineatio idealis Processus Szigetkőz per modernam Innundationem destructi.* 1771, Žigmund Hubert. Mierka 1:162 000, rozmery 33 x 41,5 cm. MOL MR, sign. S 12 Div. 14 No. 29:3.
12. PRÆDIUM AGYAGLIK V. CON. PAPENSIS OR. S. PAULI P. E. SUB PRI. R. P. EME. NIMETHI. Prédium Agyaglik ctihodného konventu v Pápe, rádu Sv. Pavla prvého pustovníka pod najctihodnejším bratom predstaveným Imrichom Némethym. 1772, Michael Szabadhegyi, riadny zememerač. Rozmery 67 x 47 cm. MOL, sign. S 86 No. 33.
13. *Mappa Regni Hungariae Demonstrans Universas Cæ*(sare)*o Regias Salis Stationes, Regnis Hungariæ, Croatiæ, Sclavoniæ, Magno item Principatui Transilvaniæ ingremiatas, Cursumq*(ue) *et Modum Transportum partim per aquam, partim vero per Axem, quot annis fieri solitorum, postremo deniq* (ue) *Comitatus universos ab invicem Coloribus distinctos.* 1773, 24. marec. Imrich (Emericus) *Milec (Milecz). Mierka 1:1 400 000, rozmery 74,5 x 146,4 cm. OSzK RM, sign. T 2200.
14. ***PLANUM*** *Remonstrans Nexum Reg:*(io) *Ca*(mer)*alis Oppidi Verbitz cum Nobilitari Oppido Szent Miklós.* Po 9. auguste 1773, Imrich *Milec (Milecz). K plánu patrila aj podrobnejšia relácia (správa) pod písmenom A. Mierka 1:7 000, rozmery 66,5 x 48 cm. MOL, zbierka máp a plánov Kráľovskej uhorskej komory (ďalej UK), sign. S 11 No. 1005.
15. *Bocskoviae Ædificia ad Dominium Bocsko spectantia.* Budovy v *Bočkove (Velikyi Bičkiv), patriace k panstvu *Bočkov. 1774, Michal Tomka, banský geometer (praktikant). Rozmery 49 x 69 cm, MOL, sign. T 1 No. 237.
16. *PLANUM* PARTIS FLUVY VAGI *Quá Plateæ Oppidi Galgocz Hlochova, et Possessionis St. Péter Hortos rapit; Vico Zabrani, et Conventui R. R. P. P. Franciscanorum proximam ruinam minatur; imó ipsi Fortalitio Leopoldopoli imminet.* Nepomuk Szalóky z Kis Szalóku, 1775, apríl. Mierka 1:7 200, rozmery 101 x 67 cm. MOL MR, sign. S 12 Div. 15 No. 4.
17. *MAPPA Architectonica demonstrans Statum Modernum Regio Cameralis Salis Depositorii Rosembergensis una cum Quarteriali Domo D. Salis Perceptoris. Plano hoc remonstratur Situs Ædificiorum, Spatium et Rippa Vagi, ubi Naves Sale onerari con-sueverunt.* 1775, september. Imrich *Milec (Milecz). MOL, sign. T 1 No. 461/1-2.
18. *Præsens Mappa in ordine ad Localitates Füzes – Örvény, Nagy – Töltés - Domb, Keszeges – Örvény, locum item diruti Tugurii Piscatorum, et ablatorum retium, Crucula denotand, nec non Plagas Kis – Pudli, et Bányás Sika Dombja in facie loci combinata, taliterque authenticata esse.* Rybárske miesta na potoku Čilíz. 1779, 18. máj. Mierka 1:1 930, rozmery 24,6 x 43,4 cm. OSzK, RM, sign. TK 2520.
19. (Bez názvu) Mapa odvodnenia močiara pri pustých Úľanoch. Pravdepodobne F. Eperjessy, zememerač Bratislavskej stolice. Mierka 1:15 000, rozmery 41,4 x 119,8 cm. OSzk RM, sign. TK 1613.
20. ***PLANUM*** *FLUVII NIGRAE AQUÆ a rivulo Grinaviensi usque ad Machinam Pneumaticam Cseklésziensem repræsentans situm & extensionem damnor*(um) *in adjacentibus Terrenis per Stagnationem Aquæ causatorum.* 1780, jún. František Eperjessy. Mierka 1:10 368, rozmery 86 x 46,5 cm. MOL, MR, sign. S 12 Div. 16 No. 31.
21. M A P P A *Exhibens Defluxum Fl.*(uvii) *Vagi, I. Co*(mi)*t*(a)*tus Arvense Limites alluentis, in qua simul Collium, Valliu*(m)*, Agrorum, Pratorum, et Poss*(ess)*ionis Kralovan, Situs Idealis exhibetur, adiectis Locorum Notabiliorum Nomenclaturis, cum elicitis occasione Dimensionis circa Cunct*(is) *Fluvium Observationibus, elaborata Opera Junioris Alexandri Kubinyi, mp, I. Co*(mi)*t*(a) *tus Lyptoviens*(is) *Jur. Ord. Geometræ.* 1780, Alexander *Kubíni (Kubinyi). Mierka 1:6 840, rozmery 52 x 73,5 cm. MOL MR, sign. S 12 Div. 16 No. 12.
22. *EXPLICATIO MAPPÆ An*(n)*o 1784. Statum Inundationis Danubii Remonstrantis.* 1784, 20. jún. Juraj Jozef Eisenhut. Mierka 1:90 000, rozmery 41,5 x 53 cm. MOL MR, sign. S 12 Div. 13 No. 19.

23. *PLANUM Maximam Sinuositatem, intra Comitatus Posoniensem, et Nitriensem in actuali defluxu Fluvii Vagi metali, illi proximam, huic praesentaneam Terrenorum desolationem, iminentem repraesentans.* 1784, Nepomuk Szalóki a František Eperjessy. Mierka 1:10 800, rozmery 60 x 67 cm. MOL MR, sign. S 12 Div. 13 No. 8.

24. *Planum remonstrans Partem Oppidi Regio Ca*(mer)*alis Unghvár Dilucidationem projectatorum Ædificiorum Salinari*(or)*u*(m). 1784, Karol Rochser. Mierka 1:7 300, rozmery 27 x 42,5 cm. MOL, UK, sign. S 11 No. 1014.

25. *PLANUM Geometricum et Hydrotechnicum Situm Fluvii C. L. exprimens.* 1784, Ferdinand Heinzeli. Rozmery 30 x 22,5 cm. MOL MR, sign. S 12 Div. 13 No. 13.

26. ***Hydrographischer Plan des Ungh Flusses*** *In der Gegend Des Kőniglich-Cameral Markts* ***Unghvár****, Woraus die sehr schadlichen Krüm*(m)*ungen des Strohmes, die dadurch enstehende Ufer-Brűche, und Gefahr einer gröseren Vervustu*(ngen) *mehren nuzbaren Gründe zu ersehen* ***Nebst zweifachen Entwurf*** *Dem Strohme eine geradere, minde*(stens) *gefährliche Richtung zu verschaffen.* Hydrografický plán rieky UH v okolí kráľovsko-cisárskeho trhového mestečka Užhorod, z ktorého sú vidieť veľmi škodlivé zákruty toku, nimi vznikajúce brehové nátrže, a nebezpečenstvo ešte väčšej skazy, ... (ako aj) viaceré užitočné príčiny, popri dvojitom návrhu preložiť tok do priamejšieho, menej nebezpečného smeru. 1785, november, Ján Rochser. Mierka 1:6 912, rozmery 66 x 51 cm. MOL MR, sign. S 12 Div. 13 No. 63.

27. **PLANUM** *Exhibens Intravillanum Re(gio)o Ca(mer)alis Po(ssessi)onis Csernaho in Scala majori delineatum.* Plán, ukazujúci intravilán kráľovsko-komorskej obce Černochov vo veľkej mierke. 1786. Ján Nepomuk Fuhrmann, Mierka 1:2 400, rozmery 53 x 39,5 cm. MOL UK, sign. S 11 No. 167:3.

28. *Diversorium in Territorio Főlső-Kotskotz prope Trajectum Vaganum* 1787 ædificat (um). 1787 (bez uvedenia autora). Rozmery 36 x 70 cm. MOL, sign. S 20 N. 50.

29. *Opus Hydrotechnicum In ripa TYBISCI ad Nagy Tárkany quod ex Mandato Excelsi Consilii Regii L(ocumtenential)is HUNGARICI Posuit Comitatus Zempliniensis ad praecavendam ruinam Regii Transporti Studio & Opera THOMÆ a candore CHUDOVSKY e Regia Scien.(tiarum) Universitate Budensi Mathem.(aticum) P. t. Inc. C(omita) tus Zemp a 11 8*^{bris} *ad 26 9*^{bris} *1789.* 1789, 11. október – 26. november. Tomáš Chudovský. Mierka 1:3 000, rozmery 52 x 36 cm. MOL MN, sign. S 12 Div. 13 No. 169.

30. ***Ideal Plan*** *vorstellend den Fluß Csiliz von seinen Ursprung bey Fel. und Al. Baka in dem Löbl. Preßburger Comitat, bis dessen Einfluß in die Donau zwischen Csicsó und Kulcsod.* Ideálny plán, predstavujúci rieku Čilíz od (miesta) jeho vzniku pri Hornej a Dolnej Bake v slávnej Bratislavskej stolici, až po jeho vtok do Dunaja medzi Čičovom a Kľúčovcom. 1789. Rozmery 24 x 26,5 cm. MOL MN, S 12 Div. 13 No. 157.

31. ***PLAN*** *Den* ***Pressburger Comitat*** *mit allen Bergen, Väldern, Morästen, Flüssen, Dämungen, Brücken, Überführen, mit Post und Forspans Stationen, mit Meilen Distantz, mit allen Ortschaften, Prædien, Marckten, und Städten vorstellend.* Plán, predstavujúci Bratislavskú stolicu so všetkými vrchmi, lesmi, močiarmi, riekami, hrádzami, mostami, prievozmi, s poštovými a prepriahacími stanicami, so vzdialenosťami v míľach, so všetkými obcami, prédiami, trhovými mestečkami a mestami. 1789. František (Frantz) Eperjessy. Mierka 1:115 150, rozmery 94 x 57 cm. OSzK, RM, sign. TK 1852.

32. *Mappa Situationis, Remonstrans Decursum Fluvii Ungh in Vicinitate Regio-Cameralis oppidi Unghvár Fine erigendæ novæ Molæ Serrariæ seu Assericidiæ Una cum novo aquæductu ad molas atq(ue) præclusura seu novo aggere In prædicto Fluvio Ungh solide construendis.* Situačná mapa, ukazujúca tok rieky Uh v blízkosti kráľovsko-komorského mestečka Užhorod vo veci zriadenia novej vodnej píly, spolu s akvaduktom (vodným náhonom) na mlyny a s haťou alebo novou hrádzou, ktoré sa majú pevne vystavať na spomínanej rieke Uh. 1791. Karol Rochser. Mierka 1:7 200, rozmery 67 x 51 cm. MOL UK, S 11 No. 1433: 4.

33. *Mappa Orgiationis Flyvy Vághi per Tractum Comitatus Lyptoviensis, usq(ue) ad Limites Comit(atus) Thurócziensis Opera Josephi Hoffmann concinnata.* Mapa siahovania („kilometráže“, staničenia) rieky Váh na úseku Liptovskej stolice, až po hranicu Turčianskej stolice vyhotovená Jozefom Hofmanom. 1791. Mierka 1:59 300, rozmery 22,5 x 165 cm. OSzK RM, sign. TK 1392.

34. **PLANUM** *ICHNOGRAPHICUM controversae sylvae OTTOK litteris CC notatae, cum adjacentibus portionibus sub A,B,C,D,E,F,-G,H,I,K,L,M,N,O,P,Q, ab eadem per irrup-*

tiones Dravi sucessivas avulsis, adnotatione capacitatis earundem in orgiis quadrantis, distinctione plagarum sylvestrium, et dumetorum a sabulosis aggestis, ripparum item pro diversitate suae altitudinis ab invicem differentium expressione, nec non adcurata irruptionis novae ad Babinecz et Krisovlyan in alveum veterem factae designatione, cum Concursu Geometrae Circuli Mahrburgensis Ignatii Tiefenthal, diebus mensium Julii, Augusti et Septembris Anni 792 geometrice adsumptum, et delineatum per Ignatium Beischlag, Inc. Cottus Varasdinensis Jur. Geom. Mp. 1792, júl – september. Ignác Beischlag. Mierka 1:3 600, rozmery 142 x 65 cm. MOL MR, sign. S 12 Div. 13 No. 198.

35. **M A P P A** Ductum Viae ab Oppido Thuran ad Collemusqve Szuchohrad, retenta moderna Via partim ad rectilineum efformandum, partim vero a dicto Colle et derelicto Betuleto per latus Montis et Silvae Ratkoviensis, vsqve ad Limites Comitatus Arvensis noviter erigendum repraesentans. Mapa, znázorňujúca trasu cesty z mestečka Turany až po vrch Suchohrad, vrátane modernej cesty, ktorá sa má nanovo zriadiť sčasti v rovnej trase, sčasti zas od spomínaného vŕška a opustenej breziny svahom vrchu a lesa dediny Ratkovce, až po hranicu Oravskej stolice. 1792, august. Juraj *Rakšáni (Raksanyi). Mierka 1:7 560, rozmery 101 x 41,5 cm. MOL MR, sign. S 12 Div. 13 No. 261.
36. *PLANUM Repræsentans partem capitalis Danubii, et neotransfossum Orificium Rami Vartling una cum præsusceptis, præsuscipiendis tam isthic, quam in orificio Rami Farkastorok operationibus*,... Plán, znázorňujúci časť hlavného toku Dunaja a novovytvorené ústie Wartlingského ramena, spolu s prácami, ktoré sa už začali a ďalej prebiehajú jednak tu, jednak v (hornom) ústí ramena Vlčie hrdlo,... 1792, František Eperjessy. Mierka 1:3 600, rozmery 71 x 50 cm. MOL MR, sign. S 12 Div. 13 No. 204.
37. **MAPPA TOPOGRAPHICA** Terreni Possessionis Sz. Maria I Co(mi)t(a)tui Lyptoviensi ingremiatæ in una ad R(egio) C(amer) aale D(omi)nium Lykava in altera vero medietate ad Præpositurarn B. M. V. de Lypto Spectantis, exhibens Fundos tam Intra-, qvam Extravillanos Colonorum Cameralium individualiter præadtactæ Præposituræ vero generaliter in statu præsenti dimensos. Topografická mapa chotára obce (Liptovská) Sv. Mária, ležiacej v slávnej Liptovskej stolici, z jednej strany patriacej kráľovskokomorskému panstvu Likava, a z druhej polovice prepošstvu Blaženej panny Márie z Liptova, ukazujúca jednotlivé pozemky vymerané v súčasnom stave komorských sedliakov tak v intraviláne, ako aj v extraviláne, zatiaľ čo spomínaného prepošstva všeobecne. 1792, *Čekanec (Csekanecz), F. Mierka 1 : 3 600, rozmery 94 x 66 cm. MOL UK, sign. S 11 No. 476.
38. **P L A N U M** *Arundineti Plagam inter Regio Coronalis Inclyto Comitatus Bacsiensi adjacentis Possessionis Martonos Comunitatem, & Spectabilem Dominum Consiliarium Nicolaum Kárász controversam demonstrans*... Plán, znázorňujúci sporné územie s trstinou medzi kráľovskokomorskou obcou Martonos, priľahlou k slávnej Báčskej stolici, a urodzeným pánom radcom Mikulášom Kárászom. 1794, František Petkovits. Mierka 1:7 200, rozmery 91 x 65,5 cm. MOL UK, sign. S 11 No. 657.
39. *PLANUM Geometricum Capitalis Danubii ad Possessionem Csún Ico(mi)t(a)tui Mosonien(si) adjacens, Notandum, ubi Danubius Cæruleo Colore illuminatus, appertus, ubi uo inter littora alb... glacie repletus congellatus est*. 1795, Gašpar Láb. Mierka 1:7 200, rozmery 47 x 36,5 cm. MOL MN, sign. S 12 Div. 13 No. 260.
40. *Mappa Exhibens defluxum Vagi cum omnibus brachiis spuriis, exundationes causantibus infra Illaviam e regione Klobucsicz incipiendo usque ad possessionem Nemsova, indicans una per litteras ab. bc. cd. etc. loca, et in iisdem ponendarum sepium longitudinem, nen non in rs. desertum veteris alvei spatium ab ingestis lapidibus, et glarea repurgandum*. 1795, Jozef Húrossy. Mierka 1:3 600, rozmery 42 x 193 cm. OSzK, RM, sign. TK 1328.
41. *P l a n u m Repræsentans viam Flantsendorfensem, partem Danubii, adiacentisque plagæ, porro partem rami Ersekjvariensis, ab Orificio eiusdem usque confluxum cum ramo Vartling, denique ramum Vartling et Apfelludl, usque pontem Vereknyensem*. 1796, Jakub Hankóczy. Mierka 1:1 800, rozmery 72 x 50,5 cm. MOL MR, sign. S 12 Div. 13 No. 277:2.
42. *Idealisher Situationsplan Von sämmtlichen Kameral Gebäuden in dem Kameral Marktflecken Rosenberg, vor ihrer Einescherung bey der am 28ten Juny 1797 ausgebrochenen Feuerstbrunst*. Idealizovaný situačný plán Von sämmtlichen komorských budov v komorskom trhovom mestečku Ružom-

berok, pred ich zhorením do tla pri požiari, ktorý vypukol dňa 28. júna 1797. Po 28. júni 1797, autor neznámy. Rozmery 75 x 45 cm. MOL UK, sign S 11 No. 1632.

43. *Planum Insulam Földváriensem cum omnibus Stagnis, et Arundinetis in ea sitis, et utroque Danubii Ramo exhibens. Anno 1798 Delineata, et ad Annos 40 subdivisa per Joannem Herman Jur. Geometram*. 1798. Ján Herman. Mierka 1:7 200, rozmery 70 x 45 cm. MOL MR, sign. S 12 Div. 8 No. 472.
44. **PLANUM GEOMETRICUM** *Fluvii vagi Agros et Prata Colonorum Possessionis Stiavnicska alluentis, avulsionemque Agrorum & Pratorum Pri Vahu dictorum minitantis. In sensu Gratiosæ I. Universitatis Com: Thuroczіensis determinationis pro Regulatione Opera Deputatorum Georgii jun. Rakssany et Joannis Almassy Juratorum Geometrarum Assumptum et delineatum Anno 1799*. 1799, Juraj Rakšáni a Ján Almáši. Mierka 1:1 800, rozmery 71 x 50,5 cm. MOL MR, sign. S 12 Div. 13 No. 334.
45. (bez názvu) Situácia mestečiek Liptovský Sv. Mikuláš, Vrbica a jej časti Vrbický Hušták s Váhom a Smrečiankou. 1803, Jozef *Hradský (Hraczky). Mierka 1:3 600, rozmery 96,5 x 60,5 cm. MOL UK, sign. S 11 No. 1485.
46. *MAPPA PRAti Tibisco adsiti, in Territorio Fürediensi*. 1805, Fletter György. Mierka 1 : 14 500, rozmery 70 x 49 cm. Archív Hevešskej stolice, zbierka máp, sign. T 214.
47. **MAPPA** *Situm Aggeris Flanschendorff (ensis), et Hyatuum, per vehementem Glaciei motum, et aquarum Danubialium extraordinarium, hoc anno factorum, exhibens*. 1809, 22. február. Gašpar Láb. Mierka 1 : 7 200, rozmery 35 x 45 cm. MOL MR, sign. S 12 Div. 13 No. 366.
48. **PLANUM** ***Fluvii Vagi Terrenum A=****(archi)* ***Ep****(isco)****pale Vága*** *in I(nclyto) Co(mi)t(a)tu Posoniensi, in I(nclyto) Co(mi)t(a)tu vero Nitriensi Terrenum Sopornyi Eszterhazianum prætеrfluentis, cum vicinitatibus suis assumptum mense Novembri 1813*. 1813, november, Ján Nepomuk Vizer. Mierka 1:4 500, rozmery 98 x 64 cm. MOL MR, sign. S 12 Div. 13 No. 417.
49. *Situations Plan des Waag Fluszes am Keserhegy nächszt den Ortschaften Sopornya und Wága, mit Verzeichnung des vorgeschlagenen Durchstichsz im Zátwány*. 1815, apríl, Jozef Glatz. Mierka 1:7 200, rozmery 58,5 x 76 cm. MOL MR, sign. S 12 Div. 11 No. 119.
50. ***Cursus Danubii*** *inter Oppidum Bata, et Poss(ess)ionem Szeremlye*. 1818, Jozef Schneemann. Mierka 1:7 200, rozmery 155 x 97 cm, sign. S 80 – Duna – No 14/1– 2.
51. *Planum Situationis, et Libellationis In Po (ssessi)one N. Sáró ad Fluvium Granum neo erigendae Molae per S. D. Stephani Gyurtsányi*. 1822, Juraj *Fundanič (Fundanits). Mierka 1:7 200, rozmery 50 x 70 cm. MOL, sign. S 162 No. 4.
52. *Pars Terreni Regii Cameralis Oppidi Unghvar, signanter vero plaga Lugos dicta, actu pro pascuo deserviens mense Junio 1827 geometrice assumta*. Časť územia kráľovského komorského mestečka Užhorod, zvlášť záhon, nazývaný Lugoš, aktuálne slúžiaci na pastvu, geometricky zameraná v mesiaci júni 1827. 1827, Pavol Planszker (praktikant). Mierka 1:3 600, rozmery 60 x 44 cm. MOL UK, sign. S 11 No. 1563: 1.
53. *Profil der, oberhalb dem Dorfe Engerau in dem sogenanten Flanschendorffer der Engerauer Fahrdamm bestehenden Öffnung, gemessen durch J. Berger K: Navigations Ingenieur, den 15ten Juny 1829, bei dem Wasserstande von 10′ Schuhe 8′′ Zoll ober 0 nach dem Presburger Pegel*. (Dĺžkový) Profil otvoru, ktorý vznikol v petržalskej cestnej hrádzi v tzv. záhone Flanschendorffer, nachádzajúcom sa povyše dediny Petržalka (Engerau) ktorý zameral kráľovský navigačný inžinier Jozef Berger 15. júna 1829, pri vodnom stave 10 stôp a 8 palcov (3,37 m; pozn. aut.) nad nulou bratislavského vodočtu. Mierka 1:720, rozmery 43,5 x 58 cm. MOL MR, sign. S 12 Div. 19 No. 21.
54. **M A P P** ***A*** *DUCTUS STRUENDARUM VIARUM PUBLICArum a Ponte Galgoczensi versus Praesidium Leopoldopolim et Oppidum Ujvároskam ducentium...* Mapa trasy verejných ciest, ktoré sa majú vybudovať, vedúcich od hlohoveckého mosta smerom k Leopoldovskej pevnosti... 1829, Jozef *Trúneček (Trunecsek). Mierka 1:3 600, rozmery 64 x 89 cm. MOL MR, sign. S 12 Div. 13 No. 609:2.
55. **PLANVM AVGMENTATIONIS CAMERALIS SVBVRBII HVSZTAK VERBICZE**. 1829, Jozef *Hradský (Hradszky). Mierka 1:3 600, rozmery 50 x 68 cm. MOL UK, S 11 No. 1577.

56. ***Folyót rendező terv a Radváncz helysége s határát rongáló Ung folyó árja ellen***. Plán regulácie rieky Uh, ničiacej svojim prúdom obec Radvanc a jej chotár. 1838, János Molnár. Mierka 1:5 184, rozmery 44,5 x 30,5 cm. MOL MR, sign. S 12 Div. 13 No. 650:2.
57. **BARANYA VÁRMEGYE TÉRKÉPE**. Mapa Baraňanskej stolice. MAGYARORSZÁG ATLASZA (Atlas Uhorska). Osemdesiate / deväťdesiate roky 19. storočia. Pál Gönczy. Rytie a tlač: Karol Ľudovít Posner. Mierka 1:500 000, rozmery 25 x 20,5 cm. Vojenskohistorický ústav a múzeum, Budapešť, sign. B IX a 1437.
58. Vojensko – civilná mapa 1:5 000, list L-33-12-(136). 1957. Mapoval P. Facuna, kreslili A. Trantaličová, M. Čižmárová. Správa geodézie a kartografie na Slovensku.
59. Základná mapa ČSSR, 1:10 000. 1975, list 45-31-24. Slovenský úrad geodézie a kartografie, stav v r. 1974.

Menný register

A c t e o n, s. 67
A l m á s s y, Ján, s. 113, 144
A n g u i s s o l a, Leander, s. 11
B a ť á ň (Bathyányi), s. 16, 35
B e i s c h l a g, Ignác, s. 104, 143
B e l, Matej, s. 11, 82
B e r g e r, Jozef, s. 118, 119, 144
C a e s a r, s. 9
C a p r a r a, Aeneus, s. 140
C i c e r o, s. 9
*Č e k a n e c (Csekanecz), F., s. 46, 126, 143
Č i ž m á r o v á, M., s. 145
*D l u h o l ú c k y (Dluholutzky), Michal, s. 46
E h r e n b e r g, s. 42
E i s e n h u t, Juraj Jozef, s. 89, 141
E p e r j e s s y, František, s. 82, 84, 94, 95, 141, 142, 143
E r d ő d y, s. 67
E s t e r h á z i, František, s. 16, 67, 82
E u l e r, Leonhard Paul, s. 12
F a c u n a, P., s. 145
F a r k a s, Jozef, s. 27
F l e t t e r, György, s. 115, 144
F r a n t i š e k, z Assisi, svätý, s. 34, 57, 73, 74,
F r i t s c h, Andrej Erik, s. 11, 16, 22, 27, 32, 42, 140, 141
F u h r m a n n, Ján Nepomuk, s. 37, 142
F u n d a n i č (Fundanits), Juraj, s. 121, 122, 144
G l a t z, Jozef, s. 96, 144
G ö n c z y, Pál, s. 145
G r a v é l i u s, s. 19, 133
G y u r t s á n y i, Štefan, s. 120, 121, 122
H a n k ó c z y, Jakub, s. 34, 110, 111, 143
H e i n z e l i, Ferdinand, s. 92, 142
H e r m a n, Ján, s. 112, 144
H o f f m a n n, Jozef, s. 125, 142
H o l s t, Jakub von, s. 10, 140
H o r a t i u s, s. 9
*H r a d s k ý (Hracky / Hradszky), Jozef, s. 64, 123, 124, 144
H u b e r t, Žigmund, s. 14, 69, 141
H ú r o s s y, Jozef, s. 33, 109, 143
*C h u d o v s k ý (Chudovsky), Tomáš, s. 101, 102, 142
J á n, Svätý, s. 59
J á n y, s. 140
J o z e f II., s. 9, 33, 132
K á r á s z, Mikuláš, s. 143
K a r o l VI., s. 11, 16
K á r o l y, s. 16, 38
K e m p e l e n, Ján Vlk (Johann Wolfgang), s. 15
K o h á r i, s. 31
*K o v á č (Kováts), Ján, s. 11, 16, 29, 30, 53
*K u b í n i (Kubinyi), Aexander, s. 86, 141
L á b, Gašpar, s. 17, 108, 118, 143, 144
L e i b n i t z, Gottfried Wilhelm, s. 12
L e o p o l d I., s. 11
M á r i a, P a n n a Blažená, Svätá, s. 102
M á r i a T e r é z i a, s. 11, 72, 132
M a r i n o n i, Ján Jakub, s. 11, 12, 13, 16, 130, 132
M a r t i n, svätý, s. 47
M i c h a l, svätý, s. 48, 83, 84
M i k o v í n i, Samuel, s. 11, 12, 16, 51, 65, 66, 67, 82, 130, 140
*M i l e c (Milecz), Imrich, s. 17, 45, 64, 71, 72, 76, 77, 124, 141,
M ö l k e r, s. 12
M o l n á r, János, s. 145
N e p o m u c k ý, J á n, S v ä t ý s. 20, 55
N í m e t h i, Imrich, s. 60, 141
P á l f i, s. 16, 33, 35, 42, 54, 111
P a v o l, Svätý, s. 141

P e t e r, Svätý, s. 73, 74
P e t k o v i t s, František, s. 143
P l a n s z k e r, Pavol, s. 144
P o s n e r, Karol Ľudovít, s. 145
R a a b, František Anton, s. 14
R á k o c i (Rákoczy), František II., s. 11, 130
*R a k š á n i (Raksanyi), Juraj, s. 41, 113, 114, 143, 144
R é v a y, Šimon, s. 114
R i c h t e r , Ján (Praetor), s. 9, 57
R o c h s e r, Ján, s. 142
R o c h s e r, Karol, s. 97, 98, 142
R ö m i s c h, František, s. 37
R u t t k a y, Imrich, s. 26, 141
S a v o j s k ý, Eugen, s. 140
S c h n e e m a n n, Jozef, s. 90, 144
S c h ö n s t e i n, s. 98
S o u c h e s, De, s. 140
S u r g a n t, Mikuláš Jozef, s. 105, 140
S z a b a d h e g y i, Michael, s. 60, 141
S z a l ó k y, Nepomuk, s. 28, 74, 94, 141, 142
S z a p, s. 141
T i e f e n t h a l, Ignác, s. 104, 143
T o m k a, Michal, s. 17, 141
T r a n t a l i č o v á, A., s. 145
*T r ú n e č e k (Trunecsek), Jozef, s. 53, 144
U r b a n, svätý, s. 27
V a s, De, s. 140
V a v r i n e c, svätý, s. 49
V e r g i l i u s, s. 9
V e t e r a n u s, s. 140
V i z e r, Ján Nepomuk, s. 16, 96, 144
W a l c h e r, Jozef, s. 15
Z i č i (Zichy), s. 16
Ž o f i a, Svätá, s. 77, 79.

GEOMORPHOLOGIA SLOVACA ET BOHEMICA

Volume 19, 2019 — Issue 2

ISSN 1337–6799